

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

B.S.UMAROV, R.NAJIMADINOV

INNOVATION IQTISODIYOT

(O‘quv qo‘llanma)

(Kredit-modul bo‘yicha)

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan.**

TOSHKENT – 2022

UO‘K:330.3; 337

KBK:

U 56

B.S.Umarov, R. Najimadinov. Innovatsion iqtisodiyot. (O‘quv qo‘llanma) – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2022 – 328 b.

ISBN 978–9943–

Innovatsion iqtisodiyotning iqtisodiy mazmuni va mohiyati, innovatsiya jarayonlarining asosiy bosqichlari, O‘zbekistonda innovatsiya siyosati va innovatsiya faoliyati, innovatsiya muhiti, innovatsiya faoliyatini rivojlantirish davlat dasturlari, innovatsiya loyihalarining moliyaviy va iqtisodiy samaradorligini baholash, innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari, investitsiyalash obyektlari, innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish mexanizmlari, innovatsiya loyihalarini moliyalashtirish usullari, innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish, mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash, innovatsiya faoliyatida risklar va ularni pasaytirish yo‘llari va shu kabi mavzular mantiqiy ketma-ketlikda o‘z aksini topgan.

Ushbu o‘quv qo‘llanma oliy o‘quv yurtlarining iqtisodiy yo‘nalishida ta’lim olayotgan bakalavr, magistratura bosqichi talabalari, mustaqil tadqiqotchilar, professor-o‘qituvchilar va innovatsiya sohasiga qiziquvchi hamda shug‘ullanuvchilarga mo‘ljallangan.

UO‘K:330.3; 337

KBK:

Taqrizchilar: N.M. Rasulov – i.f.d., prof;
E.I. Nosirov – i.f.n., dots.

ISBN 978–9943–

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» – 2022.

KIRISH

Mazkur o'quv qo'llanma "Innovatsion iqtisodiyot" fanidan tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallangan bo'lib, unda innovatsion iqtisodiyot asoslari, innovatsion faoliyati mexanizmi va rivojlanish qonuniyatlari, O'zbekiston iqtisodiyotida innovatsiyalarning tutgan o'rni va mohiyati to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

O'quv qo'llanma tarkibi uning maqsadidan kelib chiqqan holda "Innovatsion iqtisodiyot" fanining asoslarini, nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga qaratilgan.

Tayyorlangan "Innovatsion iqtisodiyot" o'quv qo'llanmasi kirish, bir-biri bilan mantiqiy bog'liqlikdagi boblar, innovatsiyalarga oid atama va iboralarning glossariysi hamda adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, o'zining tarkibiy tuzilmasi va mazmun-mohiyati hamda o'quv-metodik yondashuvi bo'yicha tegishli Davlat ta'lim standartlari va namunaviy o'quv dastur talablariga to'liq javob beradi. Undagi mavzular va materiallar turdosh umumiqtisodiy va ixtisoslik fanlari bilan bog'liq holda bayon etilgan. O'quv qo'llanmada mavjud nazariy qarashlar va amaliyot tajribasi hamda mualliflarning ilmiy faoliyati natijalari o'z ifodasini topgan bo'lib, ular yuqori ilmiy-pedagogik mahorat bilan sodda va tushunarli tilda yetarli hajmda yozilgan. O'quv qo'llanmada innovatsion faoliyat va uni tashkil etishning nazariy asoslari yoritilgan. Shuningdek, korxonaning innovatsion faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar hamda innovatsion salohiyatining tarkibiy qismlari keltirilgan.

O'quv qo'llanmada innovatsiya tushunchasining iqtisodiy mazmuni va mohiyati, innovatsiya jarayonlarining mazmuni va asosiy bosqichlari, innovatsiya faoliyati va innovatsiya siyosati, iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsiyalarning roli, innovatsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholash, innovatsiya faoliyatini moliyalashtirish manbalari va usullari, innovatsion loyihalarni venchurli moliyalashtirish, mamlakat innovatsiya faoliyatini baholash, nomoddiy aktivlarga safarbar etiladigan investitsiyalarni moliyalashtirish, innovatsiya faoliyatida risklar va ularni pasaytirish yo'llari kabi masalalarni yoritishga bag'ishlangan.

I BOB. INNOVATSION IQTISODIYOT TUSHUNCHASINING MAZMUNI VA MOHIYATI

1.1. Innovatsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati

Milliy iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, asosiy ishlab chiqarish fondlarini modernizatsiya qilish, texnik qayta ta'mirlash, ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va shu orqali mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda "Innovatsion iqtisodiyot" fani muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "...davlatning innovatsion yangilanish dasturini shakllantirish, innovatsiya va investitsiyalardan samarali foydalanadigan yangi avlod kadrlarini, yangi sarmoyadorlar sinfini tayyorlash o'ta muhim ahamiyatga ega".¹

Mamlakatimiz davlat mustaqilligiga erishgan dastlabki yillardan boshlab milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning o'ziga xos yo'nalishini belgilab oldi. Innovatsiyalar iqtisodiyotni modernizatsiyalashni, ishlab chiqarish texnik va texnologik bazasining uzluksiz yangilanishini, yangi raqobatbardosh mahsulotlarning o'zlashtirilishi, tovarlar va xizmatlarning jahon bozorlariga samarali kirib borishini ta'minlashga yo'naltiriladi. Innovatsion yo'nalishga asoslangan iqtisodiy o'sish rivojlanishning evolutsion natijasi bo'lib, uning mohiyatini fundamental fanlar, yangi ilmiy ishlanmalar, nazariy va amaliy kashfiyotlar, boshqaruvning yangicha usullari tashkil etadi. Bunda asosiy e'tibor iqtisodiy faoliyatdan kutilayotgan maqsad, unga erishish yo'llari, bu yo'nalishda raqobat muhitining mavqei va ta'siriga qaratilmog'i lozim. Jahonda xo'jalik yuritish amaliyoti ishlab chiqarishda va takror ishlab chiqarishni muntazam oshirib borishda, iqtisodiy taraqqiyotning

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.: "O'zbekiston", 2018-yil. B.22

barqarorligini ta'minlashda, ishlab chiqaruvchi kuchlarni tubdan yangilashda innovatsiyalarning. Innovatsiyalar iqtisodiyotni modernizatsiyalashni, ishlab chiqarish texnik va texnologik bazasining uzluksiz yangilanishini, yangi raqobatbardosh mahsulotlarning o'zlashtirilishi, tovarlar va xizmatlarning jahon bozorlariga samarali kirib borishini ta'minlashga yo'naltiriladi. Innovatsion yo'nalishga asoslangan iqtisodiy o'sish rivojlanishning evolyusion natijasi bo'lib, uning mohiyatini fundamental fanlar, yangi ilmiy ishlanmalar, nazariy va amaliy kashfiyotlar, boshqaruvning yangicha usullari tashkil etadi. Bunda asosiy e'tibor iqtisodiy faoliyatdan kutilayotgan maqsad, unga erishish yo'llari, bu yo'nalishda raqobat muhitining mavqei va ta'siriga qaratilmog'i lozim.

Jahonda xo'jalik yuritish amaliyoti ishlab chiqarishda va takror ishlab chiqarishni muntazam oshirib borishda, iqtisodiy taraqqiyotning barqarorligini ta'minlashda, ishlab chiqaruvchi kuchlarni tubdan yangilashda innovatsiyalarning yuqorida keltirilgan fikrlarga asoslanib va ularni umumlashtirib, o'z mohiyati nuqtai nazaridan, innovatsiya – bu nazariya va amaliyotning alohida shakli, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy obyekt xususiyatlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan harakatlarning yaxlit tizimidir, deyish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi 20 yil mobaynida innovatsiya sohasida yangi bilimlarni yaratish, yangi tamoyillarni ishlab chiqish, yirik amaliy izlanishlar olib borish fan-texnika taraqqiyotini yuksaltirish va uni boshqarish, intellektual salohiyatni yanada ko'tarish, iqtisodiyot taraqqiyotiga zamin yaratuvchi ilmiy ishlanmalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratmoqda.

Olimlarning fikricha, noyob ixtirolar ilmiy tadqiqot uchun qulay shart-sharoit mavjud joydagina yaratildi. Shu jihatdan respublikamizni ixtirolar o'lkasi, deb atashga to'la haqlimiz. Innovatsion texnologiyalar, zamonaviy ishlanmalar va ilg'or g'oyalarning har yili taqdim etilayotganligi bunga asos bo'ladi. Shubhasiz, bu Prezidentimiz

rahnamoliklarida mamlakatimizda fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga qaratilayotgan alohida e'tibor, ilm ahliga ko'rsatilayotgan g'amxo'rlikni yuksak samarasi, albatta.

O'zbekistonning dunyo hamjamiyatiga integratsiyalashuvi jahon bozorida milliy mahsulotlar, tovarlar va xizmatlarning erkin savdosini tashkil etish va keskin raqobat sharoitida mamlakatlararo tovar ayriboshlash sohasida o'z o'rnini topishga zamin yaratadi. Buning uchun mamlakatning ilmiy va texnologik salohiyatini ko'tarish, birinchi navbatda, iqtisodiyotning barcha tarmoqlari, jumladan, telekommunikatsiya tarmoqlarida texnik darajani tiklash, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, ilmiy-texnika taraqqiyoti mahsulotlarini amaliyotga joriy etishni jadallashtirishga katta e'tibor qaratish lozim. Fan va texnikani zamon talablariga mos tarzda rivojlantirish borasida innovatsion jarayonlarning amalga oshirilishiga, yuqori texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etilishiga bevosita ta'sir etuvchi real omillarni aniqlash juda muhim hisoblanadi. Bunday omillar ko'p qirrali bo'lib, ularga:

- iqtisodiyotni erkinlashtirish va tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish;
- yangi g'oya va innovatsion loyihalarning soha yoki alohida olingan tarmoq yoki tashkilot maqsadlariga mos kelishini ta'minlash;
- loyihalarni tanlash, ularni ekspertiza qilish va baholashda xolis va samarali tizimini joriy etish;
- samarali boshqaruv va nazorat me'yorlarini ishlab chiqish;
- ijodiy g'oyalar manbayini yaratish;
- tashkilotlarning yangiliklarga nisbatan moyilligini rag'batlantirish;
- ishlab chiqarishda band bo'lgan xodimlarning shaxsiy va jamoaviy manfaatlarini kafolatlash bilan bir qatorda ularning javobgarligini oshirish va boshqalar kiradi.

Ana shu omillarni umumlashtirib, ularni innovatsiya jarayoniga bo'lgan turlicha ta'sirini ko'rsatish maqsadida omillarning tizimli tavsifi quyidagi 1- rasmda keltirilgan.

Innovatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi omillarning bunday tavsiflanishi iqtisodiyotda ilmiy-texnikaviy salohiyatdan to'g'ri foydalanish, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar samaradorligini oshirish, noyob texnik ishlanmalari natijalarini amaliyotga keng yoyishda juda muhimligi bilan bir qatorda innovatsiya faoliyatini jadallashtirishda ichki va tashqi ta'sir natijalarini oldindan aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga «ishlab chiqarish omillari» bosqichidan «investitsiya» va «innovatsiya» bosqichigacha bo'lgan davr oralig'ida ilmiy-texnikaviy imkoniyatlar darajasini belgilash, mavjud muammolarning oldini olish, ularni hal etish, ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini belgilaydi. Innovatsiya jarayoniga ta'sir etuvchi omillarning tizimli tavsifini hisobga olgan holda korxona innovatsion salohiyatini elementar tarkibi 2-rasmda keltirilgan.

Iqtisodiyotning barqaror o'sishi ilm-fan taraqqiyoti va uning salohiyatini oshirish bilan bog'liq. Lekin, bugungi kunda mamlakatimizda ilmiy-texnikaviy faoliyatni oshirish, huquqiy jihatdan ta'minlash va qo'llab-quvvatlash borasida yagona kompleks yondashuv ishlab chiqilmagan. Shuningdek, ilmiy salohiyatni istiqbolda bosqichma-bosqich rivojlantirish, jahon miqyosida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlarni bajarish, ularning natijasini keng tatbiq etish, ilmiy ishlanmalarning noyoblighi kabi xususiyatlarni o'z ichiga oluvchi yagona tizim barpo etilmagan. Buning uchun yangicha, zamonaviy usullarni o'z ichiga oluvchi boshqaruv tizimini, yangiliklarni amaliyotga joriy etishning tashkiliy tizimini, resurslardan foydalanishni, samaradorlikni oshirishning yangicha usullarini o'z ichiga oluvchi ishlab chiqarish tizimini, ishlab chiqarishni rekonstruksiya qilish va texnik darajasini ko'tarishga qaratilgan texnik tizimni, xullas ijtimoiy-qtisodiy, moliyaviy, ilmiy-texnikaviy tamoyillarni o'z ichiga oluvchi yagona konsepsiyani yaratish lozim. Bu siyosat ilm-fan

va innovatsion jarayonlarni ishlab chiqarish bilan doimiy bog‘lanishini, natijalardan keng foydalanishni va bu sohada zarur me‘yoriy-huquqiy bazaning yaratilishini ta‘minlaydi.

Iqtisodiy taraqqiyotning innovatsion yo‘nalishini belgilashda quyidagi muamolarning yechimi alohida ahamiyat kasb etadi:

- ilm-fan va ilmiy tadqiqotlarni boshqarishda korxonalar moddiy-texnika bazasini ko‘tarish, yangi zamonaviy texnik asboblarni bilan jixozlash, axborot kommunikatsiya vositalaridan foydalanishni kengaytirish va ularga alohida e‘tibor qaratish;

- ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning asosiy yo‘nalishlarini belgilash va ulardan foydalanishda samarali ekspertiza tizimini joriy etish va ijtimoiy yo‘naltirilgan tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash;

- ilm-fan rivojini muayyan darajada qo‘llab-quvvatlaydigan huquqiy asoslarni kengaytirish;

- innovatsiya va ilmiy ishlanmalarni moliyalashtirishda budjet mablag‘lari tanqisligini inobatga olib tezlashtirilgan amortizatsiya siyosatini qo‘llash;

- lizing faoliyatini kengaytirish, venchur jamg‘armalarini tashkil etish va ulardan samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yish;

- energiya va resurslarni tejash hamda tejashga asoslangan texnologiyalarni joriy etish;

- inson omiliga e‘tiborni kuchaytirish, sog‘liqni saqlash va ta‘lim tizimini doimiy rivojlantirib borish;

- bank-moliya tizimini kuchaytirish, milliy «so‘m»ning qadrini oshirish, inflatsiya darajasini pasaytirish imkoniyatlarini izlash va h.k.

Ana shunday bir-biri bilan uzviy bog‘langan chora-tadbirlar ayni vaqtda jahon moliyaviy inqirozidan imkon qadar tez chiqish va uning oqibatlarini yengillashtirishga, iqtisodiyotni modernizatsiyalash modelining samarali amalga oshirilishiga zamin yaratadi.

Ayni paytda O‘zbekiston iqtisodiyotida katta strategik o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, ishsizlik darajasini pasaytirish, aholi turmush

darajasini oshirish, innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda zamonaviy ishlab chiqarishlarni rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish, inson kapitalidan oqilona foydalanish eng dolzarb masalalardir.

Bizningcha, ilmiy tadqiqotlar va uning asosida innovatsion ishlanmalar va texnologiyalarni rivojlantirish sohasi belgilangan maqsadlarga erishishning muhim omiliga aylanmoqda.

Taraqqiyotning innovatsion yo‘liga o‘tish globallashuv va ichki va tashqi bozorda tobora kuchayib borayotgan raqobat sharoitida O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu o‘tish zaruriyat bilan hamroh bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Innovatsion dasturni shakllantirish, innovatsiyalar va investitsiyalardan samarali foydalanadigan yangi avlod kadrlarini tayyorlash, mulkdorlar sinfini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Buning uchun O‘zbekistonni texnologik rivojlantirish va ichki bozorni modernizatsiya qilish bo‘yicha chuqur o‘ylangan dastur zarur”.

Shu bilan birga, O‘zbekistonning o‘rta muddatli istiqbolga mo‘ljallangan innovatsion siyosati O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil fevral oyida qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasini iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida ham o‘z ifodasini topdi. 2017–2021-yillar uchun tasdiqlangan. Iqtisodiyotning innovatsion tarkibiy qismini rivojlantirish sohasidagi mazkur hujjat ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, fan va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy tadqiqot institutlari qoshida ilmiy-eksperimental ixtisoslashtirilgan laboratoriyalar, yuqori texnologiyalar markazlari, texnoparklar tashkil etish. Milliy tajribamiz va AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya, Germaniya kabi rivojlangan davlatlarning amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, “moliyaviy ineksiyalarsiz”, davlat tomonidan qo‘llab-

quvvatlanmasdan, ilm-fanni rivojlantirish bo'yicha maqsadli chora-tadbirlarsiz hech qanday loyiha va dasturni amalga oshirib bo'lmaydi. Shunday qilib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni bilan Innovatsion rivojlanish vazirligining innovatsion va innovatsion infratuzilma bo'yicha yagona vakolatli organi tashkil etilgani iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning milliy modelini ishlab chiqishda kuchli turtki bo'ldi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining mazkur Farmonida strategik rejalashtirish tizimini yaratishga qaratilgan davlatimizni innovatsion rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berilgan, mamlakatimizning intellektual va texnologik salohiyatini oshirishning uzoq muddatli ssenariylari asosida ustuvor yo'nalishlar va tarmoqlarni innovatsion rivojlantirishning istiqbolli modellarini shakllantirish, davlat xizmatlarini ko'rsatish tartib-taomillarini optimallashtirish va soddalashtirishni ta'minlaydigan davlat boshqaruvining innovatsion shakllarini joriy etish imkonini beradi.

Ilm-fan va innovatsiyalar rivojining voqeliklariga javob beradigan, ijtimoiy-iqtisodiy va investitsiya salohiyatining barqaror o'sishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlashga, shuningdek, aholi turmush darajasi va farovonligini oshirishga qodir zamonaviy infratuzilmani yaratish, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishga investitsiyalarni keng jalb etish, ularni yanada rivojlantirishni ta'minlaydigan me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish alohida ahamiyatga ega.

Ma'lumki, innovatsiyalar tijorat salohiyatiga ega, innovatsiyaning o'zi foyda keltiradi. Ishlab chiqarishdan olingan mablag'lar innovatsiyalarning barcha bosqichlarida tashkilotni saqlash xarajatlarini qoplashi kerak. Olingan ortiqcha foyda tashkilotning hayotiy faoliyatini ta'minlaydi va uni keyingi innovatsiyalarni yaratish va texnologik jihozlarni takomillashtirishga rag'batlantiradi. Keyingi o'n yilliklarda yetakchi davlatlar innovatsion siyosatni amalga oshirishning samarali mexanizmlarini taklif qilishdi. Yaponiya, Germaniya yoki Janubiy

Koreya kabi iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar haqida gapirganda, aynan ularning iqtisodiy rivojlanishining intensiv yo‘lini ta’kidlash lozim. Bu mamlakatlarda asosiy e’tibor ilm-fan va yuqori texnologiyalarga qaratiladi.

Shunday qilib, Yaponiyada davlat ishlab chiqaruvchi bilan yaqindan hamkorlik qilganda, uning rivojlanishini rag‘batlantirganda, iqtisodiy erkinlikning roli muhimdir. Germaniyada biotexnologiya, axborot va avtomobilsozlik sohalari yuqori darajada rivojlangan. Germaniya kimyoviy moddalar sohasida ustunlik qildi, quyosh energiyasi texnologiyalarining yirik ishlab chiqaruvchisiga aylandi va, masalan, shamol turbinalarida yetakchi.

Umuman olganda, jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish davlat innovatsion siyosatining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Shu bilan birga, innovatsion tizimni yaratishda har bir davlat o‘zining iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va ijtimoiy rivojlanish shartlaridan kelib chiqqan holda bir qator vazifalarni hal qilishi kerak.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, mamlakatimizda innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun quyidagilarga qaratilgan bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur, degan xulosaga kelishimiz mumkin:

- kichik biznes subyektlarining innovatsion mahsulotlarni xarid qilish imkoniyatlarini kengaytirish
- davlat va mintaqaviy ehtiyojlar, shuningdek, innovatsiyalarga bo‘lgan talabni oshirish uchun davlat ishtirokidagi kompaniyalar uchun;
- innovatsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish uchun innovatsion loyihalarni qarz bilan moliyalashtirish hajmini kengaytirish;
- korporativ venchur fondlarini yaratish (eng yirik xorijiy transmilliy korporatsiyalar misolida);
- texnologiyalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni samaradorligini oshirish;

- innovatsion loyihalarni bevosita moliyalashtirish vositalarini ishlab chiqishni ta'minlash;
- kraudfandingning ilg'or jahon tajribasini o'rganish asosida kichik va o'rta kompaniyalarning innovatsion loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish (boshlang'ich korxonalarni jamoaviy moliyalashtirish mexanizmi) va ularni milliy xususiyatlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashtirish.

Hozirgi vaqtda innovatsion faoliyat har qanday aksiyadorlik jamiyatining samaradorligi va unumdorligini oshirish, shuningdek, uning raqobatbardoshligini oshirishga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Innovatsiyalarni joriy etish jarayoniga ilmiy-texnik taraqqiyot ta'sir ko'rsatadi, ammo firmalar darajasida STP ma'lum innovatsiyalar shaklida amalga oshiriladi. Innovatsion faoliyat sohasi muammolariga bag'ishlangan adabiy manbalarda "yangilik"ning yuzga yaqin ta'riflari mavjud. Shu bilan birga, ko'pincha bir xil atama ostida tubdan farq qiluvchi tushunchalar birlashtiriladi.

Innovatsiya inglizcha «Innovation» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, so'zma-so'z tarjimasi «innovatsiya» degan ma'noni anglatadi. 1934-yildayoq avstriyalik olim I. Shumpeter innovatsiyaga "yangi va takomillashtirilgan mahsulot va jarayonlar, yangi tashkiliy shakllar, mavjud texnologiyani yangi sohalarga tatbiq etish, yangi bozorlarni ochish" [1] deb ta'rif bergan edi.

K.Friman 1988-yilda ushbu ta'rifga texnologik siyosat sohasidagi ijtimoiy innovatsiyalarni kiritdi. Xalqaro standartlarga muvofiq, innovatsiya "bozorga kiritilgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, amalda qo'llaniladigan yangi yoki takomillashtirilgan jarayon yoki ijtimoiy xizmatlarga yangicha yondashuv ko'rinishida mujassamlangan innovatsion faoliyatning yakuniy natijasidir". Innovatsiya sohasi olimlari va tadqiqotchilari "innovatsiya" tushunchasini turlicha izohlaydilar. Masalan, A.M. Muxamedyarov Innovatsiyani "aniq ijtimoiy ehtiyojlarni qondiradigan va bir qator samaralar beruvchi, tubdan yangi yoki o'zgartirilgan vositani (innovatsiyani) yaratish va

ishlab chiqish (tatbiq etish)ning yakuniy natijasi” deb ta’riflaydi [2]. S.B. Abdygapparova Innovatsiya – bu ko‘rib chiqilayotgan tizimning asosiy tarkibiy qismlarining maqsadlari, tashkil etilishi, munosabatlari, harakat usullari va mahsulotlarida potensial foydali o‘zgarishlarni keltirib chiqaradigan g‘oyalarni iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar sub’ektlari tomonidan maqsadli ishlab chiqish, amalga oshirish va ulardan foydalanish jarayoni” [3]. Ushbu nuqtai nazarlar o‘rtasidagi tub farq ushbu atama ta’rifi bo‘yicha qarashlar birligining yo‘qligini ko‘rsatadi. Ushbu qoida, bir tomondan, «innovatsiya» hodisasining fenomenalligi va ko‘p qirraliligi, uni yanada chuqur o‘rganish zarurati haqida gapirsa, ikkinchi tomondan, bu muqarrar ravishda «innovatsiya» konseptual apparatida mavjud noaniqlikka ta’sir qiladi.

Yuqoridagi misollar tasodifiy emas. Ushbu masalalarga bag‘ishlangan adabiyotlarni tahlil qilish mualliflarning «innovatsiya» atamasini aniqlash bo‘yicha eng keng tarqalgan ikkita pozitsiyasini aniqladi:

1) innovatsiya innovatsiyalarni joriy etish jarayoni sifatida qaraladi;

2) innovatsiya inson faoliyatining yangi mahsulotlar, texnologiyalar, usullar va boshqalar ko‘rinishidagi natijasi sifatida qaraladi.

Mavjud qarashlardagi farqni tushunish uchun innovatsiyalarning paydo bo‘lishi va tarqalishi bilan bog‘liq jarayonlar va tushunchalarni tahlil qilish kerak.

«Innovatsiya» so‘zining o‘zi tom ma’noda «yangini joriy etish» degan ma’noni anglatadi, ya’ni innovatsiyalardan foydalanish. Innovatsiya deganda “yangi tartib, yangi odat, yangi usul, ixtiro, yangi hodisa (kashfiyot)” tushuniladi. Innovatsiya innovatsiyaga aylanadi, agar uning amaliy rivojlanishi jarayonida tijoratlashtirish jarayoni sodir bo‘lsa, ya’ni bozorda yangi (innovatsion) mahsulot yoki xizmatning paydo bo‘lishi.

Shuning uchun, o‘z-o‘zidan, diagrammalarda, chizmalarda aks ettirilgan yangi g‘oya, agar bu g‘oya amalda qo‘llaniladigan mahsulot,

xizmatlar yoki jarayonlarda o'z ifodasini topmasa, yangilik emas. Yangi mahsulot yoki jarayonlarda amalga oshirilgan yangi g'oyalargina innovatsiyalar deb ataladi.

Shunday qilib, "innovatsiya" deganda, umuman olganda, yangilikni yaratish va tarqatish jarayoni deb ta'riflovchi mualliflar [8, 9] innovatsiyalar vaqt o'tishi bilan rivojlanib borishi va alohida bosqichlarga ega bo'lishini, har bir bosqichning oraliq natijasi esa yangilik emasligini ta'kidlaydilar. Bu yondashuv "innovatsiya" va "innovatsion jarayon" tushunchalarini belgilaydi. Bu tushunchalar, aslida, juda yaqin, ammo aniq ma'nodan uzoqdir. «Innovatsion jarayon» tushunchasining eng mazmunli va to'liq ta'rifini ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali raqobatbardoshlikka erishish E.M. Arin tomonidan berilgan.

Innovatsion jarayon bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Innovatsion jarayonning birinchi komponenti innovatsiya, ya'ni yangi g'oyalar, bilimlardir. Bu tugallangan ilmiy tadqiqotlar (fundamental va amaliy), eksperimental loyihalash, boshqa ilmiy-texnik natijalar natijasidir. Yangi g'oyalar kashfiyotlar, ratsionalizatorlik takliflari, tushunchalar, usullar, ko'rsatmalar va boshqalar shaklida bo'lishi mumkin.

Innovatsion jarayonning ikkinchi komponenti – amaliyotda innovatsiyalar natijasida innovatsiya. Yangi mahsulot yoki texnologik jarayon shaklida amalga oshirilgan ijodiy mehnatning yakuniy natijasi bo'lgan innovatsiya tovar hisoblanadi.

Innovatsion jarayonning uchinchi komponenti innovatsiyalarning tarqalishi bo'lib, u allaqachon o'zlashtirilgan, joriy qilingan innovatsiyaning tarqalishini, ya'ni innovatsion mahsulotlar, xizmatlar yoki texnologiyalarni yangi joy va sharoitlarda qo'llashni anglatadi.

Bu jarayonning shakli va tezligi aloqa kanallarining tuzilishi va kuchiga, xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning innovatsiyalarga tezkor javob berish qobiliyatiga bog'liq.

Shunday qilib, innovatsion jarayon – bu yangi g‘oyadan uni ma’lum bir mahsulot, xizmat yoki texnologiyada amalga oshirish va innovatsiyani keyingi tarqatishgacha bo‘lgan ketma-ket voqealar zanjiri.

Innovatsion menejment innovatsion jarayonlarni boshqarish tamoyillari va usullari, vositalari majmuyidir. Innovatsion menejment iqtisodiy fan va professional boshqaruv faoliyatining mustaqil sohasi sifatida funksional boshqaruv turlaridan biri bo‘lib, uning bevosita obyekti barcha xilma-xilligi bilan innovatsion jarayonlardir.

Innovatsiyalar samaradorligini ta’minlaydigan innovatsiyalarni boshqarishning asosiy tamoyillari:

- innovatsiyalarni izlash va rivojlantirishni rag‘batlantiruvchi muhitni yaratish;

- barcha innovatsion faoliyatni iste’molchiga qaratish;

- AJning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda innovatsion faoliyatning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash;

- “tadqiqot – ishlab chiqarish – amalga oshirish” jarayonini tezlashtirish maqsadida boshqaruvda darajalar sonini qisqartirish;

- innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etishni maksimal darajada qisqartirish.

Innovatsiyalarni boshqarish vazifalari:

- yangi mahsulotlar, xizmatlar turlari (ehtiyojlar, imkoniyatlar, iste’molchilarning xohishlari, maqsadli bozor segmentlarini tanlash, iste’molchilarga tovarlar, xizmatlarni ilgari surish strategiyalari) bozorini o‘rganish;

- yangi mahsulot, xizmatlar hayotiy siklining faoliyati, tabiati va bosqichlarini prognoz qilish;

- yangi mahsulot, xizmatni sotish usullarini belgilash;

- resurslar bozori konyunkturasini tadqiq qilish;

- butlovchi qismlar, uskunalarni ishlab chiqish va yetkazib berish uchun subpudratchilarni topish;

- texnologik jihatdan murakkab yoki xavfli mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqish va rivojlantirish bo'yicha raqobatchilar bilan hamkorlik qilishning mumkin bo'lgan variantlarini o'rganish;

- xarajatlarni, narxlarni, ishlab chiqarish hajmlarini va yangi mahsulot, xizmatlarni sotishning har tomonlama tahlilini amalga oshirish;

- innovatsion loyiha sifatida innovatsiyalar samaradorligini va rejalashtirishni baholash;

- risklarni tahlil qilish, ularni minimallashtirish va sug'urtalash usullarini aniqlash; yangi mahsulot, xizmatni yaratish, ishlab chiqish va bozorga joylashtirishning tashkiliy shaklini tanlash;

- yangi mahsulot, xizmatni yaratish, ishlab chiqish, bozorga chiqarish va sotishning zarur hajmini saqlab qolish jarayonida texnologiyalarni uzatishning eng adekvat shakllarini amalga oshirish imkoniyatini o'rganish va rejalashtirish.

Innovatsion jarayonni tashkil etish va amalga oshirish faoliyati innovatsion faoliyat deb ataladi.

Innovatsion faoliyat – bu bozorda sotiladigan yangi mahsulot yoki amaliyotda qo'llaniladigan takomillashtirilgan texnologik jarayonni yaratish uchun tugallangan ilmiy tadqiqotlar, eksperimental loyihalash yoki boshqa fan va texnika yutuqlaridan foydalanishdir.

Boshqacha qilib aytganda, innovatsion faoliyat innovatsiyalarni yaratish va tarqatish bo'yicha ish turlarining o'zaro bog'liqligidir.

Innovatsion faoliyatning asosiy turlari:

- tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari, texnologik ishlar, ishlab chiqarishdan oldingi va sanoat sinovlari;

- patentlar, litsenziyalar va nou-xaularni olish;

- innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun foydalanish;

- innovatsion mahsulotlar va ularni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan mahsulotlarni sertifikatlash va standartlashtirish;

- innovatsion mahsulotlarni sotish va sotish bozorlarini tashkil etish;

– innovatsion faoliyat uchun kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash [14].

Innovatsion dastur – bu murakkab obyekt bo‘lib, unda loyihalar funksional jihatdan, shuningdek, vaqt, ijrochilar va resurslar nuqtai nazaridan bog‘lanadi. Dastur yagona rahbarlikni, strategik rejalashtirish, moliyalashtirish, monitoring va huquqiy qo‘llab-quvvatlash funksiyalarini markazlashtirishni talab qiladi [15].

Ilmiy-texnika majmuasini yaratish, yangi yo‘nalishdagi texnologik yutuq va xalq xo‘jaligining ilmiy-texnikaviy nufuzini oshirish va boshqalarni innovatsion dasturlarga misol qilib keltirish mumkin. Yuqoridagilarni umumlashtirib, xulosa qilishimiz mumkinki, “innovatsiya” tushunchasi quyidagilarni aks ettiradi: birinchidan, ushbu turkumning mohiyati va mazmuni – yangi bilimlar asosidagi o‘zgarishlar; ikkinchidan, o‘zgarishlarning maqsadli yo‘nalishi iste’molchiga yo‘naltirilganligi va uchinchidan, o‘zgarish jarayonining to‘liqligi va samaradorligi yangi mahsulot yoki yangi jarayon.

Iqtisodiy kategoriya sifatida innovatsiyalar, shu jumladan texnik innovatsiyalar yangilik, sanoatda qo‘llanilishi, iste’molchi uchun foydali va tijorat maqsadga muvofiqligiga ega bo‘lishi kerak. Shuning uchun bugungi kunda har bir AJ uchun uning faoliyatining turli sohalarida innovatsiyalarni joriy etish muammosi dolzarbdir.

Iqtisodiy tizimda “innovatsiya” kategoriyasining iqtisodiy mohiyatini aniqlamasdan turib, tahlil qilib bo‘lmaydi.

Innovatsiyalarning iqtisodiy mazmun-mohiyati to‘g‘risida iqtisodchi olimlar o‘rtasida xilma-xil fikrlar mavjud. Xorijiy hamda mahalliy mualliflarning iqtisodiy adabiyotlarida, shuningdek qonunchilik hujjatlarida “innovatsiya” atamasi turlicha talqin etiladi.

1.2. Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchasi

Bugungi kunda ishlab chiqaruvchilar sonining oshishi, raqobatni kuchayishi va globallashtirish jarayonlarining jadallashtirishi cheklangan

tabiiy resurslar sharoitida iqtisodiy taraqqiyotga erishishda, davlatlar raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion faoliyat, ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar natijalarini amaliyotga joriy etishni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak"¹. Darhaqiqat, odamlar bugun kompyuter, raqamli televideniye, mobil telefon, transport vositalari kabi yuqori texnologik tovarlarsiz o'z hayotlarini tasavvur qilolmaydilar. Ularni yaratish va takomillashtirishda esa ilmfan rivojlanishi, innovatsion g'oyalar va ishlanmalarni o'rni beqiyosdir. Shuning uchun ham mamlakatimizda jahon fanining zamonaviy yutuqlari hamda innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalar asosida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini jadal innovatsion rivojlantirishni ta'minlash maqsadida 2017-yilda O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etildi. Mazkur vazirlik tomonidan innovatsion iqtisodiyotga o'tish uchun zarur bo'lgan institutsional va me'yoriy-huquqiy asoslarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlantirishga yo'naltirish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

"Innovatsiya" tushunchasi ilk bor avstriyalik iqtisodchi-olim Yozef Shumpeter tomonidan "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" nomli asarida (1911-y.) qo'llanilgan. U innovatsiya deganda ishlab chiqarish omillarining yangi kombinatsiyalarini tushungan. Ammo Shumpeter innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini sezilarli darajada oshiradigan omil sifatida qarash lozimligini ta'kidlab o'tgan.

Mamlakatimiz qonunchiligiga asosan "innovatsiya – fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan,

¹Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018-y., 20 b.

qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanmadir".¹ Xozirgi kunda insonning intellektual va ijodiy faoliyat natijasi bo'lgan, muayyan mahsulot (texnologiya)ni yaratishga va takomillashtirishga qaratilgan yangilik innovatsiya deyiladi.

Innovatsiyalar quyidagi turlarga bo'linadi:

- mahsulotga oid innovatsiyalar – texnik va texnologik jihatdan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulotni (ishlarni va xizmatlarni) ishlab chiqishga hamda joriy etishga qaratilgan innovatsiyalar;

- jarayonga oid innovatsiyalar – texnik va texnologik jihatdan yangi yoki takomillashtirilgan ishlab chiqarish yoxud ta'lim usullarini ishlab chiqish va joriy etishga, shuningdek texnologiyalar transferini amalga oshirishga qaratilgan innovatsiyalar;

- marketingga oid innovatsiyalar – mahsulotlarning dizayni va qadoqlaridagi o'zgarishlarni qamrab oluvchi yangi yoki takomillashtirilgan usullarni joriy etishga, mahsulotni (ishlarni va xizmatlarni) sotish va taqdim etishning yangi usullaridan foydalanishga, yangi narxlash strategiyalarini shakllantirishga qaratilgan innovatsiyalar;

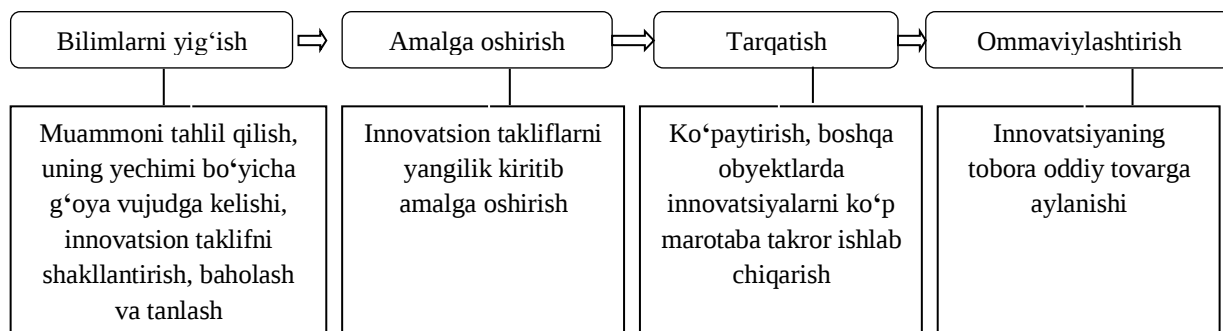
- tashkiliy innovatsiyalar – biznesni tashkil etish va yuritish, ish o'rinlarini tashkil etish va tashqi aloqalarni yo'lga qo'yishning yangi yoki takomillashtirilgan usullarini joriy etishga qaratilgan innovatsiyalar.

Innovatsiyalarni yaratish, ularni amaliyotga joriy etish, ommalash-tirish bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar innovatsion faoliyat subyektlari hisoblanadilar. Innovatsion faoliyat – bu yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o'tkazilishi va amalga oshirilishini ta'minlash bo'yicha faoliyatdir. Shuningdek innovatsion faoliyat subyektlariga ushbu sohadagi yagona davlat siyosatini amalga oshirishda ishtirok etuvchi davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari; innovatsiyalar ishlab

¹O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyuldagi "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi O'RQ-630-son qonuni, 3-modda.

chiqaruvchilar va foydalanuvchilar manfaatlarini ifodalovchi hamda himoya qiluvchi nodavlat notijorat tashkilotlari; innovatsion faoliyatga innovatsiya qilishni amalga oshiruvchi investorlar va tadbirkorlik subyektlari kiradi.

Innovatsiyalarning hayotiy sikli 4 ta asosiy bosqichlardan iborat:

1.2.1-rasm. Innovatsiyalarning hayotiy sikl bosqichlari¹

Innovatsion faoliyatni, shuningdek innovatsiyalarni yaratish, o'zlashtirish, tarqatish va ulardan foydalanish bo'yicha ishlar majmuyi sifatida ham tavsiflash mumkin. Shuningdek, assortimentni kengaytirish yoki yangilash hamda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar, tovarlar, xizmatlar sifatini oshirish, ularning texnologiyalarini takomillashtirish, ichki va tashqi bozorda samarali sotish uchun ilmiy tadqiqotlar natijalarini ishlab chiqish, qo'llash va tijoratlashirishga yo'naltirilgan faoliyat deb ham baholash maqsadga muvofiq². Bularning barchasi chora-tadbirlar majmuyini talab etadi va oxir-oqibat innovatsiyalarga olib keladi.

¹Водачек Л., Водачкова О. Стратегия управления инновациями на предприятии. – Москва: Экономика, 2008, с.167.

²Мамутов В.К. Правовое обеспечение инновационной деятельности / Мамутов В.К. // Экономика региона, издательство Института экономики Уральского отделения РАН. – Екатеринбург: 2019. – № 4. – с. 51-56..

1.3. Bozor iqtisodiyotining innovatsion rivojlanish konsepsiyasining xususiyatlari

Hozirgi bosqichda ko‘plab mamlakatlar yaratishga intilayotgan innovatsion iqtisodiyot klassik iqtisodiy nazariya vakillari ta’riflagan bozor iqtisodiyoti modelidan biroz farq qiladi. Bir necha asrlar davomida bozor iqtisodiyoti oddiy tovar ishlab chiqarishdan, bozor iqtisodiyotining agrar turidan innovatsion iqtisodiy tizimga aylandi.

Mashhur amerikalik olim E. Toffler Qo‘shma Shtatlarda innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi boshlanganini ko‘rsatadi – 1956-yil, aynan shu yilda «Ikkinchi to‘lqin va chekish quvurlari iqtisodiyotining yo‘qolishining birinchi ramziy ko‘rsatkichi. Uchinchi to‘lqinning yangi iqtisodiyotining tug‘ilishi: «oq yoqalar» va ishchilar soni jihatidan ko‘k yoqali zavod ishchilaridan o‘zib ketishdi⁶. Boshqa mamlakatlarda innovatsion iqtisodiyotga o‘tish globallashuv sharoitida innovatsion faoliyatni rivojlantirishning obyektiv zarurati yoki bunday iqtisodiy tizimni qurish bo‘yicha faol davlat siyosati bilan belgilandi.

Zamonaviy bozorlarda innovatsiyalarga bo‘lgan ehtiyoj doimiy ravishda o‘sib bormoqda, ammo bozor iqtisodiyoti subyektlari innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashda katta e’tibor bilan ishtirok etadilar, chunki innovatsion faoliyat yuqori darajadagi noaniqlik va xavf bilan tavsiflanadi. Noaniqlik shundaki, innovatsion faoliyat natijalari (innovatsion mahsulot, texnologiya yoki xizmat) bozor uchun yangi bo‘lib, moliyalashtirish boshlanishidan oldin, investitsiyadan oldingi davrda investitsiyalarning rentabelligini, ularni qaytarish muddatini to‘g‘ri hisoblashda, yangi mahsulotning paydo bo‘lishiga bozor munosabati, kelajakdagi narx va unga bo‘lgan talab, foyda miqdori va ishlab chiqarish rentabelligi qiyin yoki deyarli mumkin emas. Ushbu sohadagi investitsiya xavfi innovatsion mahsulotlarga talab bo‘lmasa, investitsiyalarni yo‘qotish ehtimolini anglatadi; va sotish hajmi investitsiya qilingan mablag‘larni to‘lamaydi. Shuning uchun an’anaviy investitsiya obyektlari, masalan, aksiyalar va obligatsiyalar, valuta, bank depozitlari, innovatsion faoliyatga

investitsiyalar yuqori xavfli hisoblanadi. Boshqa tomondan, ishlab chiqarish faoliyatiga innovatsion elementlarni kiritmaydigan bozor iqtisodiyoti subyektlari bankrotlikka mahkumdir: raqobat muhiti va ilmiy-texnika taraqqiyotining yuqori sur'atlari korxonalarni bozor ulushini saqlab qolish yoki maksimal darajada oshirish uchun doimiy ravishda innovatsiyalarga investitsiya qilishga majbur qiladi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, innovatsion loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilganda, foyda investitsiya qilingan mablag'lar miqdoridan bir necha baravar (yoki o'nlab marta) yuqori bo'ladi.

Rivojlangan raqobat sharoitida innovatsion elementlarni kiritmasdan kapital qo'yilmalar muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, shu bilan birga innovatsiyalarni ishlab chiqish va ishlab chiqarish investitsiyalarsiz mumkin emas.

Innovatsion faoliyat bir necha bosqichda investitsiyalarni talab qiladi, ularning ketma-ketligi va investitsiya miqdori innovatsion mahsulotlarni yaratish jarayoniga bog'liq. Umuman olganda, innovatsion faoliyat turlarini sarhisob qiladigan bo'lsak, innovatsion mahsulotlarni yaratish jarayonini 4 komponentga bo'lish mumkin:

- innovatsion mahsulotlarni yaratish uchun g'oyalarni shakllantirish;
- innovatsion loyihani ishlab chiqish (yuqoridagi innovatsion g'oya asosida);
- innovatsion mahsulotlarning birinchi namunasini yaratish;
- innovatsion mahsulotlarni keng miqyosda ishlab chiqarish.

Innovatsion mahsulotlarni yaratish g'oyasi odatda tadqiqot va ishlanmalar jarayonida tug'iladi yoki bozor ehtiyojlari, iste'molchilarning xohish-istaklari, ekologik toza yoki resurslarni tejaydigan mahsulotlar ishlab chiqarish istagi bilan belgilanadi. G'oyani amalga oshirish uchun uning texnik va moliyaviy amalga oshirish rejasini tavsiflash, biznes-rejani yoki loyihaning texnik-iqtisodiy asosini ishlab chiqish kerak. Ushbu bosqichda ishlab chiquvchilar birinchi marta moliyaviy xavfsizlik muammolariga duch kelishadi, ya'ni ular

marketing tadqiqotlari, texnik tajriba, huquqiy hujjatlar, patentlash va loyihani belgilangan shaklda rasmiylashtirish uchun mablag'larga muhtoj.

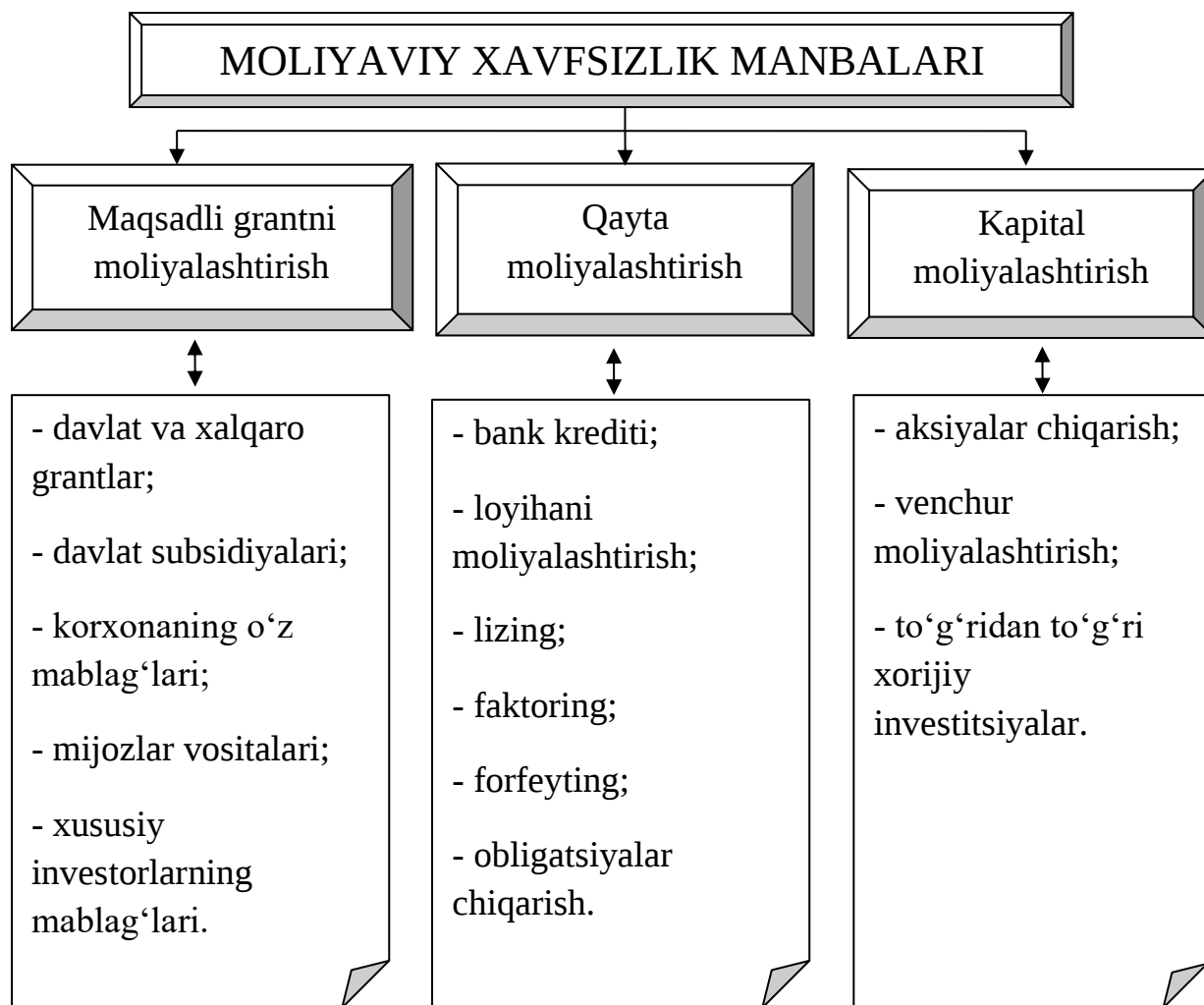
Innovatsion g'oya qog'ozda gavdalantirilgandan so'ng uni amaliy amalga oshirish bosqichi boshlanadi va bu bosqichda ko'proq investitsiya mablag'lari talab qilinadi. Innovatsion ishlab chiqarishning o'ziga xos xususiyati uning o'ziga xosligi va yangiligi: bozorda o'xshash mahsulot va uni ishlab chiqarish texnologiyasi mavjud emas, shuning uchun ishlab chiquvchilar innovatsion ishlab chiqarish texnologiyasini mustaqil ravishda ishlab chiqarishlari kerak, keyin esa bundan foydalangan holda innovatsion mahsulotlarning birinchi «pilot» namunasini ishlab chiqarishlari kerak. Ushbu bosqichda xarajatlar materiallar, texnologiyani ishlab chiqarish uchun butlovchi qismlar, uni sinovdan o'tkazish xarajatlari, xomashyo narxi, kelajakdagi mahsulot namunasining zarur komponentlari va boshqalar bilan bog'liq. Ushbu bosqichning natijasi ishlab chiqarilgan texnologiya va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan innovatsion mahsulotlarning birinchi namunasidir (texnik, iqtisodiy, iste'molchi va boshqalar). Shuni ta'kidlash kerakki, bu birinchi natijalar qo'lga kiritilmagan bo'lsa-da, dastlabki ikki bosqichni amalga oshirish uchun investor topish juda qiyin, garchi investitsiya qilingan mablag'lar miqdori nisbatan kichik bo'lsa-da. Keyingi bosqich – innovatsion mahsulotlarni keng miqyosda ishlab chiqarish bo'lib, bu dastlabki ikki bosqichni birlashtirgandan ko'ra ko'proq mablag'ni (kelajakdagi mahsulotlar uchun asbob-uskunalar, xomashyo va materiallar miqdorini ko'paytirish) talab qiladi, ammo bu bosqichda ikkalasi ham tijorat banklar va korxonalar hamda turli institutsional investorlar – bu birinchi mahsulot namunasining paydo bo'lishi bilan noaniqlik va xavf darajasi sezilarli darajada pasayganligi va kelajakdagi investitsiyalarni tahlil qilish hamda prognoz qilish imkoniyatlari oshishi bilan bog'liq.

Shunday qilib, innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos xususiyati investitsiyalarning yuqori xavfi va

innovatsion loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan taqdirda yuqori daromad olish imkoniyatidir. Investorlarning innovatsion mahsulotlarni yaratishning turli bosqichlarini moliyalashtirish istagi talab qilinadigan investitsiyalar hajmiga emas, balki kelajakdagi investitsiyalar noaniqlik darajasiga va xavf darajasiga bog'liq, shuning uchun innovatsion mahsulotlarni yaratishning dastlabki bosqichlarida ishlab chiquvchilar asosan innovatsion mahsulotlardan foydalanishlari kerak. Dastlabki bosqichlarda mablag' yetarli bo'lmagan innovatsion g'oyalar (biznes-rejani ishlab chiqish, marketing tadqiqotlari, ishlab chiqarish texnologiyasi va birinchi mahsulot namunasi uchun) amaliy amalga oshirish imkoniyatiga ega emas, buning natijasida ular amalga oshmay qoladi.

Iqtisodiyot nazariyasida innovatsion faoliyatni moliyalashtirish manbalari deganda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy resurslar kiritiladigan ma'lum mablag'lar tushuniladi. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash usullari innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va amalga oshirish manbalarini shakllantirish usullarini tavsiflaydi.

Innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga davlat budjeti mablag'lari, olimlar ishlab chiquvchilar tomonidan qimmatli qog'ozlar bozori va ssuda kapitali bozorida jalb qilingan resurslar, xorijiy investitsiyalar, ishlab chiquvchilarning o'z mablag'lari va jamg'armalari va boshqalar guruhlari: maqsadli qaytarilmaydigan moliyalashtirish uchun mablag'lar, shuningdek, qaytariladigan va o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish uchun mablag'lar (1.3.1-rasmga qarang).

1.3.1-rasm. Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini moliyaviy qo'llab-quvvatlash manbalari¹

Maqsadli tekin moliyalashtirish mablag'lari moliyaviy resurslarni o'z maqsadlari bo'yicha tekin va qaytarib bo'lmaydigan asosda ajratishi bilan farqlanadi. Ushbu mablag'lar hisobidan mablag'larni moliyalashtirishda investitsiyalar samaradorligi, ulardan maqsadli foydalanish monitoringi davriy ravishda amalga oshiriladi va shu asosda kelgusida moliyaviy qo'llab-quvvatlashni davom ettirish masalasi hal etiladi. Bularga ta'lim, fanni davlat tomonidan moliyalashtirish, davlat ilmiy tadqiqot institutlari, markazlari faoliyatini moliyalashtirish, fundamental va amaliy tadqiqotlar uchun tanlov asosida davlat va xalqaro grantlar ajratish, ishlab chiquvchilarning o'z mablag'lari va

¹Sxema muallif tomonidan tadqiqot asosida ishlab chiqilgan.

jamg'armalari, buyurtmachilar tomonidan aniq innovatsion loyihalarni moliyalashtirish kiradi. Yuridik va jismoniy shaxslar, ayrim innovatsion g'oyalar va loyihalarga xususiy investitsiyalar, turli xayriya va fondlar, xayriya hisobidan olingan. Moliyalashtirishdan maqsad innovatsiyalardan (yangi modellar, texnologiyalar, tugallangan tadqiqotlar) real natijalar yoki ijtimoiy iqtisodiy foyda olish (fan va ta'limni davlat tomonidan moliyalashtirish, fundamental tadqiqotlar va texnik taraqqiyotni qo'llab-quvvatlashda).

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarining innovatsiyalarni moliyalashtirishdagi faolligi mahsulotlarni keng ko'lamda ishlab chiqarish bosqichida, innovatsion mahsulotlarning birinchi namunasi tayyor bo'lganda, uni ishlab chiqarish texnologiyasi yaratilishi tugallanganda, yirik kapital qo'yilmalar yo'lga qo'yilganda ortadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlanish bosqichida zarur ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, lizing obyektidan ishlab chiqarish maqsadlarida foydalanish va uning qiymatini bosqichma-bosqich to'lash uchun moliyaviy imkoniyatlarning yetishmasligi sharoitida lizing operatsiyalari keng qo'llaniladi. Kredit va ijara munosabatlari elementlarini o'zida mujassam etgan holda lizing korxonalar aktivlarini innovatsion yangilash vazifasini bajaradi. Bunda investorlar lizing kompaniyalari, lizing operatsiyalarini amalga oshiruvchi tijorat banklari, shuningdek, uni lizing amaliyotidan foydalanadigan ayrim uskunarlar ishlab chiqaruvchilari hisoblanadi.

Lizing asosiy vositalarni to'ldirish uchun, faktoring va forfeyting operatsiyalari esa aylanma mablag'lar aylanmasini tezlashtirish va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash uchun qo'llaniladi. Innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar ma'lum tovarlar, xomashyo, materiallarning xaridorlari va ularni sotuvchisi sifatida chiqishlari mumkin. Faktoring shartnomasi tufayli sotuvchi faktoring bankidan yoki faktoring kompaniyasidan sotilgan tovar uchun kerakli miqdorni olishi mumkin, bu esa xaridordan to'lovni kutmaslik imkonini beradi. "Shunday qilib, faktoring korxonani real pul bilan

ta'minlaydi, aylanmani tezlashtirishga yordam beradi. Forfeyting operatsiyalari faktoring operatsiyalariga o'xshaydi, lekin faqat eksport-import operatsiyalarida qo'llaniladi va uzoqroq muddatga (6 oydan bir necha yilgacha) tuziladi. Faktoring operatsiyalari vositalari asosan schyot-fakturalar, forfeyting uchun esa veksellar va veksellar hisoblanadi. Shunday qilib, forfeyting kichik va o'rta korxonalarga o'zlarining moliyaviy imkoniyatlaridan yuqori bo'lgan operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi, chunki ular innovatsion jarayonning ma'lum bir bosqichida zarur bo'lgan moliyaviy resurslarga bo'lgan uzoq muddatli ehtiyojlarini asta-sekin sotishlari mumkin.

Kapital moliyalashtirish innovatsion faoliyat bepul va qaytariladigan moliyalashtirish uchun mablag'lar mavjud bo'lmaganda qo'llaniladi va innovatsion loyihani ishlab chiquvchilar hamda tashqi investorlar (venchur fondlari, aksiyadorlar, xorijiy investorlar va boshqalar) tomonidan birgalikda moliyalashtirishni ifodalaydi. Moliyalashtirishning ushbu turi bilan innovatsion korxona mulkining ulushi, qoida tariqasida, aksiyalar shaklida sotuvga qo'yiladi yoki innovatsion jarayonni yakunlash uchun zarur bo'lgan mablag'lar miqdoriga almashtiriladi. Ushbu turdagi moliyaviy xavfsizlikning kamchiliklari korxona boshqaruvini yo'qotish ehtimolidir.

Rivojlangan mamlakatlarda innovatsiyalar sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarning ulushlari institutsional investorlar orasida keng talabga ega bo'lib, pensiya va sug'urta fondlari, budjetdan tashqari jamg'armalar, jamoat tashkilotlari, tijorat banklari, venchur fondlari va boshqalar.

Xorijiy investorlar innovatsion bozor obyektlariga faqat fan-texnika taraqqiyotini rag'batlantirishda yetakchi mamlakatlarda (AQSH, Yaponiya, Germaniya va boshqalar) qiziqish bildiradilar. Iqtisodiyoti o'tish davrida bo'lgan mamlakatlarda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash bosqichida xorijiy investorlar sarmoyasi natijasida yangi texnologiyalar, zamonaviy texnikalar jalb etilmoqda, eksport salohiyati

rivojlanmoqda, yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda, ekologik muammolar hal qilindi, sanoat va ilmiy-texnikaviy hamkorlik rivojlandi, import o‘rnini bosdi.

Maqsadli tekin moliyalashtirish, qaytarish va payli moliyalashtirish mablag‘laridan foydalangan holda milliy innovatsion tizim subyektlari iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning quyidagi usullaridan foydalanadilar: byudjetdan moliyalashtirish; o‘z-o‘zini moliyalashtirish; korporativlashtirish; kreditlash, shuningdek, innovatsiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning bir nechta manbalarini birlashtirgan aralash moliyalashtirish.

Shunday qilib, innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning maqbul manbalari va usullarini izlash hamda qo‘llash nafaqat innovatsion jarayonning uzluksizligiga ta’sir qiladi, balki biznesni tashkil etish va rivojlantirish muammosini hal qiladi, innovatsion ishlanmalarni ishlab chiqarishga joriy etish uchun imkoniyatlar yaratadi. Innovatsion elementlarni ishlab chiqarish jarayoniga o‘z vaqtida joriy etish korxonalarining rentabelligiga, milliy iqtisodiyot darajasida esa iqtisodiyotning raqobatbardoshligiga va mamlakatda ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning rivojlanish darajasiga ta’sir qiladi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish bo‘yicha jahon tajribasini umumlashtirgan holda, innovatsion loyihalarga investitsiyalarning quyidagi asosiy turlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Boshlang‘ich investitsiyalar investitsiyaning eng xavfli shakli bo‘lib, u loyihaning dastlabki bosqichlarini moliyalashtirishni o‘z ichiga oladi:

- Dastlabki moliyalashtirish (urug‘lik loyihalari – «urug‘lik»), loyihaning biznes-rejasi mavjud yoki faqat innovatsion g‘oya to‘liq moliyalashtirilishi kerak, shu jumladan innovatsiyani yaratishning barcha bosqichlari. “Urug‘lik” bosqichi g‘oyaning dastlabki tadqiqi va ishlab chiqilishini, bozor imkoniyatlarini va uning iqtisodiy samaradorligini aniqlashni qamrab oladi.

- Boshlang'ich moliyalashtirish («boshlang'ich» loyihalar) - ishlab chiquvchilar hali savdo va bozor tarixiga ega bo'lmagan va keyingi rivojlanish uchun investitsiyalarga muhtoj bo'lgan kompaniyani tashkil etgan va yaqinda ro'yxatdan o'tganda. "Start-up" bosqichi mahsulot prototipini yaratish, bozorni birlamchi tadqiq qilish va bozorga chiqish yo'llarini izlash bo'yicha ishlarni o'z ichiga oladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat namunasini ishga tushirish va ishlab chiqish bosqichida, uni sanoat ishlab chiqarishiga o'tkazishdan oldin, mamlakatimizda innovatsion loyihani moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlashning aniq tizimi haligacha mavjud emas.⁸

2. Investitsiyalar *erta bosqich* (erta o'sish) – tayyor innovatsion mahsulotlarga ega bo'lgan va uni tijoratda joriy etishning dastlabki bosqichida bo'lgan kompaniyalarni moliyalashtirish. Boshlang'ich mablag'lar sotish hajmi o'z o'rnini bosishga imkon beradigan va ommaviy ishlab chiqarish uchun investitsiyalarga muhtoj bo'lgan kichik korxonalarga yordam berish uchun mo'ljallangan.

3. Moliyaviy kengaytirish (kengaytirish), uni kengaytirish uchun katta imkoniyatlarga ega bo'lgan ishlab chiqarish mavjud korxonalarga mablag'lar ajratishni nazarda tutadi.

Shuningdek, barqaror investitsiyalarni nazarda tutuvchi individual operatsiyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash shakllari mavjud. O'z faoliyatini diversifikatsiya qilishni moliyalashtirish uchun qo'shimcha investitsiyalarni talab qiladigan kompaniyalar, keng ko'lamli aksiyalar va boshqalar.

II BOB. INNOVATSIYA JARAYONLARI VA UNING ASOSIY BOSQICHLARI

2.1. Innovatsiya jarayonining mazmun-mohiyati

Nomoddiy aktivlarga investitsiyalash asosan innovatsion investitsiyalashni koʻzda tutadi va ikkita asosiy shaklda amalga oshiriladi:

- tayyor ilmiy-texnik mahsulotni, ilmiy yangilikka patentni, kashfiyotni, tovar belgisi va boshqa shu kabilarni sotib olish shaklida;
- ilmiy-texnik mahsulotni mustaqil ishlab chiqish vositasi shaklida;
- innovatsiya loyihasi;
- innovatsion faoliyat strukturasi asosiy elementlari innovatsion loyihalar va dasturlar hamda ularni amalga oshiruvchi tashkilotlardir. Innovatsion faoliyat tarkibida innovatsion infratuzilma alohida ajralib turadi. Uning asosiy elementlari innovatsiyalarni qoʻllab-quvvatlash boʻyicha mahsulotlar va dasturlar, shuningdek ularni amalga oshiruvchi tashkilotlardir.

Innovatsion loyiha quyidagicha tasniflanadi:

- muayyan vaqt oraligʻida aniq innovatsion faoliyatni amalga oshirishni taʼminlaydigan oʻzaro bogʻliq hujjatlar toʻplami;
- innovatsiyalarni qoʻllab-quvvatlash va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish loyihasi sifatida;
- ushbu faoliyatni asoslovchi va tavsiflovchi hujjatlar toʻplami sifatida.

Kengroq maʼnoda innovatsion loyiha tushunchasi nafaqat hujjatlar toʻplamini, balki innovatsion jarayonning maʼlum natijalariga erishish uchun maʼlum vaqt oraligʻida har qanday harakatni amalga oshirishni nazarda tutuvchi faoliyat yoki hodisaning oʻzini ham nazarda tutadi.

Innovatsion loyihalarni shakllantirish va amalga oshirishning asosiy bosqichlariga quyidagilar kiradi:

- kiruvchi gʻoyalarni tizimlashtirish;

- yangi mahsulot yoki xizmat uchun aniqlangan g‘oyalarni tanlash;
- yangi mahsulot yoki xizmatning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish, marketing dasturini ishlab chiqish;
- yangi mahsulot yoki xizmatni yaratish;
- bozor sinovlari;
- mahsulot yoki xizmatni marketing dasturi asosida ishlab chiqarishga yangi mahsulot yoki xizmatni joriy etish [14].

Innovatsion loyihalar turlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Innovatsion loyihalar turlari¹

Ilmiylik darajasi bo'yicha loyihalar turlari texnik ahamiyati	Masshtab bo'yicha loyihalar turlari vazifalar
Modernizatsiya – qurilish prototip yoki asosiy texnologiya keskin o'zgarmasligi	Monoloyihalar – bir firma yoki bir bo'linma tomonidan amalga oshiriladigan loyihalar. Bir ma'noli ifodalanishida farqlanadi innovatsion maqsad, qat'iy vaqt va moliyaviy doirada amalga oshiriladi.
Innovatsion – yangisining dizayni elementlarning turi bo'yicha mahsulotlar dan sezilarli darajada farq qiladi oldingi	Ko'p loyihalar – kompleks innovatsion maqsadga erishishga qaratilgan o'nlab mono-loyihalarni birlashtirgan kompleks dasturlar shaklida taqdim etilgan loyihalar.
Yetakchi – qurilish yetakchilikka asoslanadi texnik yechimlar	Megaloyihalar – ko'p maqsadli kompleks bir qatorni birlashtirgan dasturlar bir-biri bilan bog'langan ko'p loyihalar bitta maqsad.
Kashshof – ilgari paydo bo'lmang mavjud tuzilmalar va yaratadigan texnologiyalar eski yoki yangi xususiyatlar	Muez loyihalari.

Innovatsion loyihani ishlab chiqish uzoq va juda qimmat jarayondir. Dastlabki g‘oyadan to amaliyotgacha bu jarayonni uchta alohida bosqichdan iborat sikl sifatida ko‘rsatish mumkin: investitsiya oldidan, investitsion va operatsion.

¹ Источник: Аскаров Е.С. Инновационный менеджмент: учебное пособие.- Алматы: Экономика, 2015.- 269 с.

Innovatsion loyihalar innovatsion siklning barcha bosqichlarida yuqori noaniqlik bilan tavsiflanadi. Bundan tashqari, sinov va ishlab chiqarishga joriy etish bosqichidan muvaffaqiyatli o'tgan innovatsiyalar bozor tomonidan qabul qilinmasligi mumkin va ularni ishlab chiqarish to'xtatilishi kerak.

Har bir loyiha o'z maqsadini, muvaffaqiyatli amalga oshirish mezonlarini va uni amalga oshirishning asosiy bosqichlarining dastlabki sxemalarini aniq bayon qilish bilan boshlanadi. Chegaraviy shartlar fundamental tadqiqotlarning noaniqligi va oldindan aytib bo'lmaydiganligi, loyiha tashkilot maqsadlariga mos kelmasligi, barcha turdagi resurs va texnologik cheklovlar bo'lishi mumkin. Dastlabki rivojlanish bosqichida loyihani amalga oshirish tafsilotlariga emas, balki muvaffaqiyat mezonlariga e'tibor qaratish lozim. Innovatsion loyiha uchun asosiy mezon moliyaviy muvaffaqiyat bo'lsa, innovatsion loyihalar uchun fundamental yangilik, patentning tozaligi va litsenziyani himoya qilish muhim emas. Hatto eng muvaffaqiyatli loyihalar ham muvaffaqiyatsizliklardan kafolatlanmaydi: hayot siklining istalgan vaqtida ular raqobatbardosh loyihada yanada istiqbolli yangilik paydo bo'lishidan himoyalanganmaydi. Innovatsion loyiha uchun investitsiya loyihasidan kam emas, innovatsion hayot siklining barcha bosqichlarida variantlar mavjud.

Innovatsion loyiha amalga oshirilishining muhim sharti – bu innovatsiyalarni prognozlash va tahlil qilish uchun ishonchli bazani tanlash va loyihaga yuqori toifali mutaxassislar, yuqori malakali ijrochilar, mas'uliyatli ta'sislar va muvaffaqiyatdan manfaatdor kreditorlar jamoasini jalb qilishdir.

Innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda maqsadli dasturlarning ahamiyati katta. Bu dasturlar respublika budjeti va budjetdan tashqari manbalar mablag'larini ilmiy tadqiqot va ishlanmalarni, shuningdek, ularning natijalaridan foydalanish uchun innovatsion faoliyatni moliyalashtirishga jamlaydi.

O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining 3-moddasida innovatsiya loyihasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Innovatsiya loyihasi – iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa foyda olish uchun investitsiyalarni amalga oshirishga yoxud jalb etishga qaratilgan, o‘zaro bog‘liq bo‘lgan tadbirlar majmuyi”.

Innovatsiya loyihasini tuzish va amalga oshirish bosqichlari quyidagi rasmda keltirildi:

2.1.1-rasm. Innovatsiya loyihasini tuzish va amalga oshirish bosqichlari.

Innovatsiya loyihasi – ma’lum ijtimoiy, iqtisodiy maqsadlarga yo‘naltirilgan, texnik-iqtisodiy, biznes-boshqaruv, marketing va ishlab chiqarish rejalari kabi omillarga asoslangan, turli moliyaviy manbalar ishtiroki nazarda tutilgan kompleks hujjatlar yig‘indisi hisoblanadi.

Innovatsiya loyihasi orqali quyidagi masalalar hal etiladi:

- sotuvning kelgusi bozori hajmi va istiqbollarini o‘rganish;
- ushbu bozorga kerakli bo‘lgan mahsulotni tayyorlash va sotish uchun zarur xarajatlarni baholash hamda ularni o‘z tovarlarni sotish mumkin bo‘lgan narxlar bilan ko‘zlangan ishning salohiyatli foydaliligini aniqlash maqsadida solishtirish;

- yangi ishni boshlashda barcha ehtimolli to‘siqlarni aniqlash;
- ular asosida korxona faoliyatini muntazam ravishda baholash mumkin bo‘lgan belgi va ko‘rsatkichlarni aniqlash.

Loyihaning ajralib turadigan asosiy xususiyatlaridan biri uning yangiligidir. Bu noaniqlik va risk bilan bog‘liq noma‘lumlikka qadamdir. Hech qaysi loyiha aynan (absolut) o‘xshashlikka ega emas: hatto takrorlanuvchi loyiha avvalgisidan bir yoki bir qancha tijoriy, ma‘muriy yoki jismoniy aspektlari (yo‘nalishlari) bilan farqlanadi. Loyihalarning to‘rt turini tasniflash mumkin.

Birinchi turdagi loyihalar: qurilish, nefteximiya, foydali qazilmalarni qazib olish.

Bu kategoriyaga kiradigan loyihalar – har safar sanoat loyihalari ko‘zda tutilganda ishga tushiriladi. Ularning bir umumiy xususiyati shundaki, haqiqiy ish (ishlar bajarilish bosqichi) internet saytlarida yoritilishi kerak. Shu yo‘l bilan ular omma e‘tibori uchun ochiq hisoblanadi.

Bu loyihalar tashkilotlarning maxsus risk va muammolariga to‘qnashadi. Ular yirik miqdorda kapital qo‘yilmalarni talab qilishi mumkin. Bu loyihalarda ishlarni borishi, moliyaviy masalalar va ish sifati qat‘iy boshqarilishi talab etiladi. Ko‘pincha bajariladigan ishlar xavfli hisoblanadi, shuning uchun mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo‘nalishlari alohida e‘tiborni talab etadi. Ayniqsa, qurilish, tunellashtirish va qazilma boyliklarni qazib olish kabi og‘ir ishlarda bu masalaga e‘tiborni kuchaytirish zarur.

Juda yirik sanoat loyihalarida moliyalashtirish va zaruriy resurslar bir pudratchi risk qilishi uchun juda katta bo‘lishi mumkin. Shu sababli tashkilotlar ko‘plab turli mutaxassis va pudratchilarni jalb qilishlari mumkin. Hattoki loyiha uchun maxsus korxonalar tashkil qilinishi mumkin.

Ikkinchi turdagi loyihalar: ishlab chiqarish.

Ishlab chiqarish loyihalari orqali ishlab chiqarishga mexanik yoki elektron uskunalar, mashinalar, kemalar, samolyotlar, transport vositalari yoki maxsus ishlab chiqilgan uskunaning predmeti olib kelinadi. Tayyor mahsulot bir mijoz uchun maxsus yaratilgan bo‘lishi mumkin,

lekin barcha bozor sektorlarida sotiladigan mahsulot uchun ichki ishlab chiqarish loyihalari ham mazkur ishlab chiqarish kategoriyasiga kiradi.

Ishlab chiqarish loyihalari, odatda, laboratoriyalarda, zavod yoki boshqa ichki sharoitlari bor joylarda amalga oshiriladi. Bunda kompaniya joyida boshqarishni amalga oshirish va ishni boshqarish uchun optimal muhit bilan ta'minlangan holatda bo'lishi shart. Albatta bunday ideal sharoitlar har doim ham bo'lmaydi. Ayrim ishlab chiqarish loyihalariga ish joyidan tashqarida ishlash ham kiritiladi. Masalan, Buyurtmachi hududida mashina va uskunalarni o'rnatish va ishga tushirish; loyihadan keyin xizmat ko'rsatish va texnik xizmat ko'rsatishga mijozlarni o'qitish.

Hamma loyihalar ham tijorat asosida yoki foyda olish uchun amalga oshirilmaydi. Ko'plab notijorat tashkilotlar, ya'ni milliy va mahalliy hukumat idoralari, malakali (tajribali) assotsiatsiyalar, xayriya tashkilotlari va qochqinlarga yordam ko'rsatish agentliklari boshqaruv loyihasining ushbu kategoriyasiga kiruvchi loyihalarni amalga oshiradilar. Boshqaruv loyihalari, odatda, ko'zga ko'rimli, sezilarli mahsulot yaratmasada, ko'p hollarda muvaffaqiyat ularning natijasiga bog'liq bo'ladi va ular yirik investitsiyalarni talab qilishi mumkin. Bunga bir qancha holatlarni misol qilib keltirish mumkin. Masalan, yangi kompaniya tizimini tadqiq qilishdagi omadsizlik ishning jiddiy tarzda izdan chiqishiga ta'sir ko'rsatgan hamda ishga mas'ul menejerlarning omma oldida obro'sini tushishiga olib kelgan. Loyihalarni samarali boshqarilishi mazkur loyihalar uchun qanchalik muhim bo'lsa, yirik qurilish yoki ishlab chiqarish loyihalari uchun ham shunchalik muhim bo'lishi kerak.

To'rtinchi turdagi loyihalar: ilmiy tadqiqot loyihalar.

Ilmiy tadqiqot loyihalari (tadqiqot va ishlanmalar loyihalari bilan adashtirmaslik kerak) haqiqatda alohida holat hisoblanadi. Ular ayrim hollarda favqulodda foydali yangiliklarga olib keladi. Boshqa tomondan, ularga uzoq yillar davomida yirik mablag'lar yo'naltirilsada, hech qanday amaliy yoki iqtisodiy natija bermasligi mumkin. Tadqiqot

loyihalari insonlarning mavjud bilimlar chegarasini kengaytirishga intilgani uchun ham juda yuqori risklarga ega. Loyihaning maqsadlarini, odatda aniqlash qiyin yoki imkonsiz hamda ehtimoliy natijani tushunib bo'lmaydi. Shuning uchun tadqiqot loyihalariga, odatda, sanoat, ishlab chiqarish yoki boshqaruv loyihalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan loyihalarni boshqarish usullarini qo'llab bo'lmaydi.

Shuningdek, tadqiqot loyihalari ustidan nazoratni qandaydir shaklini qo'llashga harakat qilish kerak. Pul va boshqa resurslar qandaydir nazoratsiz yoki ko'r-ko'rona ishlatilishi mumkin emas. Loyiha budjeti mavjud moliyalashga muvofiq tarzda o'rnatilishi kerak.

Tadqiqot loyihalarini boshqarishning oqilona usuli muntazam ravishda boshqaruvni ko'zdan kechirish va loyihaning haqiqiy qiymatini qayta baholash hisoblanadi. Har bir muzokarada loyihani to'xtatish qarori qabul qilinishi yoki hech bo'lmaganda keyingi muzokaragacha loyiha davom etishi uchun yangi moliyalashni yo'lga qo'yish mumkin. Bu olimlarni xavotirga qo'yishi mumkin, chunki loyiha homiylari har doim ham qaytadan katta mablag' tikishni xohlamasliklari mumkin. Muntazam ravishda ko'zdan kechirish natijalariga bog'liq holda loyihani kelgusida moliyalash tadbiri bosqichlarini nazorat qilish sifatida mashhurdir.

Tadqiqot faoliyati loyihalarni boshqarishning odatiy usullaridan o'zgacha bo'lsa-da, turar joy, aloqa vositalari, uskuna va tadqiqot materiallarini taqdim qilish birinchi, ikkinchi yoki uchinchi turdagi kapital investitsion loyihalariga to'liq mos keladi, xuddi ulardek loyihani boshqarish qoidalarini qo'llanilishi mumkin.¹

Loyihalar, odatda, aniq bosqichlarga ega va har bir bosqichda loyiha rahbari uchun qiyin vazifalar to'plami mavjud. Agar biz loyiha jarayonini yuqori darajada ko'radigan bo'lsak, loyihaning to'rtta asosiy fazasini aniqlashimiz mumkin.

Mazkur fazalar bosqichining birinchisida dastlab tug'ilgan zaruriyatga mos bo'lgan javob tanlanadi va batafsil yoritiladi. Bu

¹ Dennis Lock. Project management. – 9th ed. Published by Gower Publishing Limited, England. 2007. p 5-7.

loyihaning boshlanishi hisoblanadi. Asosiy natijalar va ishchi guruhda qatnashuvchilar aniqlanadi. Guruh o'z ishini boshlaydi. Loyihani qanday bajarish mumkinligi muhokama qilinadi (loyihani bajara olamizmi?) va asoslanadi (loyihani bajarish bizga kerakmi?).

So'ngra rejalashtirish fazasi boshlanadi. Bu fazada loyiha qarori imkon qadar rivojlanadi. Oraliq ish mahsulotlari (oraliq natijalar), shuningdek ularni ishlab chiqarish strategiyasi rejalashtiriladi. Vazifani talab qilingan elementlarini va uni bajarilishi bo'yicha optimal ketma-ketlikni aniqlashdan strategiyani shakllantirish boshlanadi. Ishlarni bajarish uchun zaruriy vaqt va pul miqdori baholanadi hamda ishni qachon bitirilishi kerakligi aniqlanadi. Imkoniyatlar haqida savollar qayta-qayta tug'iladi, chunki loyihani davom ettirish uchun rasmiy tasdiq, odatda, ishni davom ettirishdan oldin so'raladi.¹

loyihasining hayotiylik davri

Innovatsiya oldi fazasi. Ushbu fazada loyiha ishlab chiqiladi, uning imkoniyatlari o'rganiladi, dastlabki texnik-iqtisodiy tadqiqot – kuzatishlar o'tkaziladi, potensial investor va loyihaning boshqa ishtirokchilari bilan muzokaralar olib boriladi, xomashyo va uskunalarni yetkazib beruvchilar tanlanadi. Agar investitsion loyihaga kredit jalb qilish ko'zda tutilgan bo'lsa, unda bu fazada kreditni olish bo'yicha bitimlar tuziladi; investitsion loyihani yuridik jihatdan rasmiylashtiriladi; hujjatlarni tayyorlash, shartnomalarni rasmiylashtirish va korxonani ro'yxatga olish amalga oshiriladi.

Investitsion faza. Bunda innovatsiya loyihasini moliyalashtirish yoki loyihani amalga oshirish ro'yobga chiqadi. Bu fazada aniq harakatlar belgilab olinadi:

- loyihani smeta hujjatlari tayyorlanadi;
- uskunalariga buyurtmalar beriladi;
- ishlab chiqarish maydonlari tayyorlanadi;
- uskunalar o'rnatilib, ularning montaj ishlari amalga oshiriladi;

¹Gary R. Heerkens. Project Management. Copyright 2002 The McGraw-Hill Companies, Inc. New York

– xodimlarni o‘qitish ishlari o‘tkaziladi va reklama tadbirlari olib boriladi.

Ekspluatatsiya yoki ishlab chiqarish fazasi. Loyiha hayotiylik siklining oxirgi bosqichi hisoblanadi. Bu asosiy uskuna va vositalarni harakatga keltirishdan boshlanadi. Ushbu fazada korxonaning harakatiga start beriladi, mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarila boshlanadi hamda olingan qarz mablag‘lari (bank kreditlari) qaytarila boshlanadi.

2.2. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning institutsional va tashkiliy asoslari

Iqtisodiy rivojlanishning innovatsion yo‘liga kirish zarur shart-sharoitlarni ta‘minlovchi yoki innovatsiyalarni yaratish, joriy etish va iste‘mol qilish jarayonida bevosita ishtirok etuvchi bir qator institutsional tuzilmalar va tashkiliy mexanizmlarning mavjudligi va takomillashtirilishini taqozo etadi. «Institutlar jamiyat hayotini tashkil qiladi va unga ma‘lum cheklovlar qo‘yadi; inson institutlar tizimiga kiradi va unga bo‘ysunadi»¹. Milliy innovatsion tizim shakllanishining dastlabki bosqichlarida institutsional omil katta ahamiyatga ega.

Innovatsion iqtisodiyotning institutsional muhiti mamlakatning ilmiy-texnik salohiyatidan foydalanish sharti bo‘lib xizmat qiladi. Mamlakat salohiyati (tabiiy resurs, mehnat, ishlab chiqarish, innovatsion salohiyat) iqtisodiy o‘sish manfaati yo‘lida ishlashi uchun tegishli institutsional asos yaratish zarur. Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi uchun ta‘lim va fanni rivojlantirish institutlari, innovatsiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash institutlari, fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi vositachilik institutlari, innovatsion jarayonlarni tartibga solish va ishlab chiqish bo‘yicha davlat institutlari kiradi.

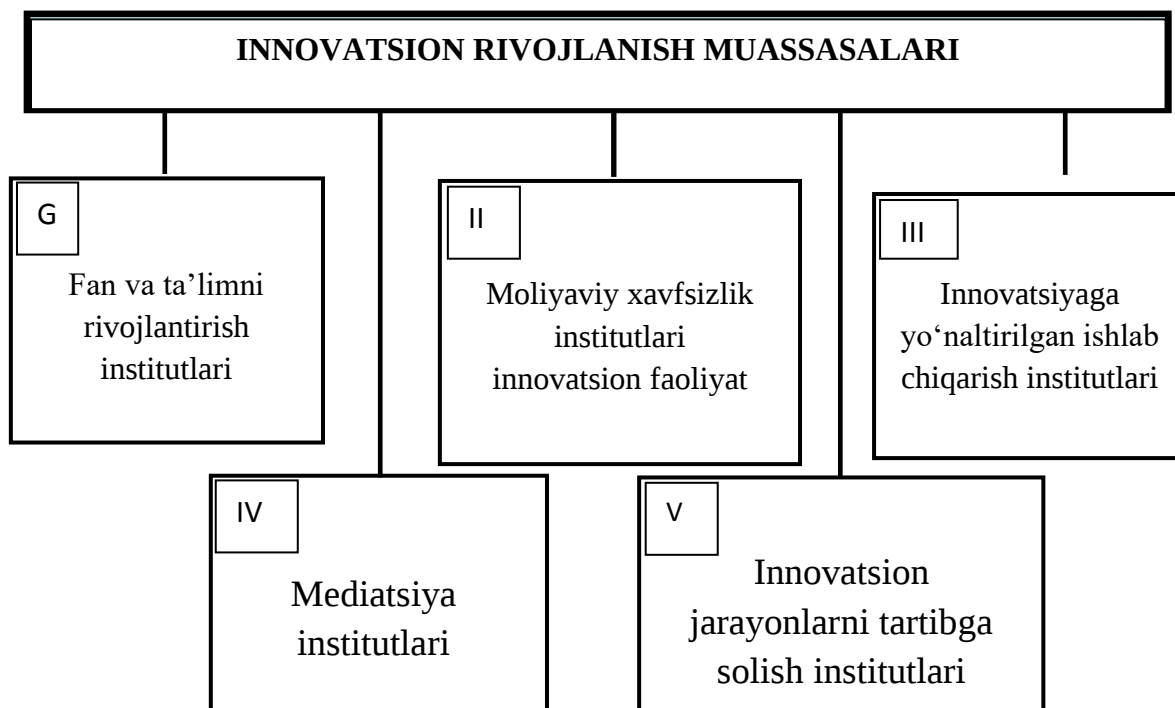
¹Xolopov A.V. Iqtisodiy ta‘limotlar tarixi: Darslik - 2-nashr, qo‘shimcha. - M.: EKSMO, 2009. - b. 414

Institutsionalistlarning ishlari mamlakatlarning innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish davrida alohida ahamiyat kasb etdi. “Sanoatlarni modernizatsiya qilish va rivojlantirish asosida shakllangan milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning bozor modeli ilmiy-texnika sohasini yaratish uchun kuchli rag‘batlar yaratadigan institutlar tizimini shunday tashkil etishni ta‘minlashi kerak. Ilm-fanni talab qiladigan mahsulotlar va xizmatlar uchun yangi bozorlarni yaratishi, an’anaviy bozorlarni egallashi va kengaytirishi mumkin bo‘lgan samarali innovatsiyalar oqimi»¹. Ushbu muassasalar tizimi innovatsion faoliyat subyektlari o‘rtasida axborot, kapital, moddiy va mehnat resurslari, intellektual mehnat natijalarining erkin almashinuvi va taqsimlanishiga yordam berishi kerak.

O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida biz innovatsion rivojlanishning barcha institutlarini beshta guruh institutlariga asoslangan tizimga birlashtirdik (2.2.1-rasmga qarang). Birinchi guruhga ta‘lim tizimi muassasalari: o‘rta, o‘rta maxsus va oliy o‘quv yurtlari, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta‘lim, ilmiy tadqiqot institutlari, tarmoq ilmiy tadqiqot institutlari, davlat ilmiy markazlari va laboratoriyalari, texnoparklar va boshqalar kiradi. Jamiyatning innovatsion rivojlanishining asosi bo‘lgan fan va ta‘lim bilimlarni yaratishi, yangi innovatsion mahsulot va texnologiyalarni taklif qilishi mumkin, lekin ularni mustaqil ravishda iste‘molchiga targ‘ib qila olmaydi.

Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning asosiy omili bu bashorat qilingan natijaga erishishga yo‘naltirilgan zamonaviy moliyalashtirish tizimini shakllantirishdir, shuning uchun biz muhimligi bo‘yicha ikkinchi guruhga moliyalashtirish institutlari, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash manbalari va usullarini kiritdik.

¹Nazarova R.R. Globallashuv sharoitida innovatsion rivojlanish asosida O‘zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyatni boshqarish: diss avtoreferati. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun: – T., 2011. - b. 12

2.2.1-rasm. Innovatsion rivojlanish institutlari tizimi¹

Ushbu institutlar innovatsion mahsulotning hayot aylanishining har bir bosqichida innovatsion jarayonni moddiy ta'minlash bo'lib, xizmat qiladigan innovatsiyalarni moliyalashtirish uchun zarur resurslarni uzluksiz taqsimlash va qayta taqsimlashni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Bularga turli fondlar, davlat moliyalashtirish, korporativ va xususiy kapital, venchur kapital, biznes farishtalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash kiradi, ular ushbu monografiyaning keyingi boblarida alohida tadqiqot mavzusi bo'ladi.

Sanoat korxonalari va iqtisodiyotning innovatsiyalarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga intilayotgan innovatsiyaga yo'naltirilgan ishlab chiqarish muassasalari modernizatsiya bosqichida muhim rol o'ynaydi. Bularga kichik innovatsion firmalar, yirik ishlab chiqarish korxonalari va transmilliy korporatsiyalarning ilmiy tadqiqot bo'limlari, biznes-inkubatorlar, klasterlar, individual ixtirochilar va tadqiqotchilar, tadqiqotchilar guruhi, axborot resurslari, logistika markazlari va boshqalar kiradi.

¹Muallif tomonidan tadqiqot asosida ishlab chiqilgan.

Bizning fikrimizcha, innovatsion mahsulotni ishlab chiqarishda ilmiy tadqiqot guruhi kabi muassasa – ma'lum miqdordagi bilim, ko'nikma, ko'nikmaga ega bo'lgan, eng oldindan aytib bo'lmaydigan narsalarni yaratishga va keyin amalga oshirishga qodir bo'lgan odamlar guruhi muhim rol o'ynaydi. Bu odamlar fanning turli sohalarida yoki turli muassasalarda ishlayotgan bo'lishi mumkin, innovatsiyalar yaratish uchun o'z kuch va bilimlarini birlashtira oladi va bunday jamoalarni qo'llab-quvvatlash uchun grant tizimi ularning faoliyati uchun moliyaviy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, jahon tajribasi fan-texnika taraqqiyoti ta'sirida iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishiga tez javob beradigan va asosan bozor va iste'molchi ehtiyojlarini maksimal darajada qondirishga yo'naltirilgan kichik biznesning moslashuvchanligi va harakatchanligini isbotlaydi.

To'rtinchi guruh institutlari vositachi institutlardan iborat – bular faoliyati ilmiy faoliyat natijalari va ishlab chiqarish ehtiyojlarini birlashtiradigan, innovatsiyalar yaratuvchilari va ularning xaridorlari, investorlari, iste'molchilarini bog'laydigan muassasalardir. Ular orasida texnologiyalar transferi agentliklari, innovatsion yarmarkalar va ko'rgazmalar, ilmiy-amaliy konferensiyalar, biznes-forumlar va boshqalar bor.

Oxirgi guruhga qonunlar, normalar, innovatsion faoliyat standartlari, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, innovatsion jarayonlarni tartibga solish bilan shug'ullanadigan turli bo'limlar, patent idoralari, intellektual mulk agentliklari va boshqalar kiradi.

Nazorat qiluvchi institutlar iqtisodiyotning innovatsion rivojlantirishiga ham rag'batlantiruvchi, ham to'xtatuvchi ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatganidek, bir iqtisodiy tizimdan ikkinchisiga o'tish davrida tartibga solishning sof bozor mexanizmi samarasiz bo'lib chiqdi. Shu bois rivojlangan mamlakatlar hukumatlari innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga

oshirish uchun milliy va mintaqaviy dasturlarni ishlab chiqadi va amalga oshiradi.

Ta'kidlash joizki, ushbu o'tish bosqichida iqtisodiy yutuqlarning samaradorligi ko'p jihatdan davlat islohotlari tizimining murakkabligi va o'z vaqtida amalga oshirilishiga bog'liq. "Milliy raqobatbardosh ustunliklarning shakllanishi nafaqat transmilliy korporatsiyalar va xorijiy investitsiyalar, balki davlatning milliy va mintaqaviy miqyosdagi siyosatiga bog'liq".¹.

Davlat murakkab institut sifatida qonun chiqaruvchi, muvofiqlashtiruvchi, asosiy investorlardan biri va innovatsion sohadagi barcha o'zgarishlarning nazoratchisi sifatida innovatsion rivojlanish sur'atlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. "Davlatning yetakchi roli bo'lmaganda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati "Braun harakati"ga o'xshab qolar edi".².

"O'zbek" iqtisodiyot modelining asosiy tamoyillaridan biri "Davlat – bosh islohotchi" tamoyilidir. Aynan o'tish davridagi davlat rivojlanish yo'nalishi va sur'atlarini belgilab berishi, iqtisodiy maqsadlarga erishish strategiyasi va taktikasini shakllantirishi, jadal rivojlanish uchun zarur shart-sharoit va rag'batlarni yaratishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 42-moddasida "Har kimga ilmiy-texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi"³. Innovatsion rivojlanish nafaqat alohida korxonalarning, balki butun davlatning raqobatbardoshligini, uning jahon miqyosida iqtisodiy va texnologik mustaqilligini oshirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (5-bob, 79-modda)ga ko'ra "fuqarolik qonunchiligi bilan tartibga solinadigan munosabatlarda davlat, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda boshqa maxsus

¹Iqtisodiy nazariya. Mikroiqtisodiyot - 1.2: Umumiy tahrirdagi darslik. Dan. Juravleva G.P. – 6-nashr, shu jumladan, va qo'shimcha - M.: "Dashkov va K" nashriyot-savdo korporatsiyasi, 2012, s. 614.

²Xamidulin M. Innovatsiyalarni moliyalashtirishning xususiyatlari // J. "Korxonani boshqarish", 2012 yil., № 8, p. 58-67.

³O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 42-modda. T.: "O'zbekiston" XTPD, 2012, s. o'n

vakolatli organlar nomidan ishtirok etadilar”¹. Shunday qilib, davlatning ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyati - bu davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining innovatsiyalarni yaratish, ishlab chiqarish va joriy etish bo'yicha boshqa bozor subyektlari bilan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari yig'indisidir.

Respublikamizda davlat innovatsion faoliyatni tartibga soladi va qo'llab-quvvatlaydi, innovatsion sohada ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun institutsional va qonunchilik sharoitlarini yaratadi. Mulkchilik shakli va moliyalashtirish turidan qat'i nazar, barcha subyektlar, jumladan, fanni talab qiladigan, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga sarmoya kiritayotgan mahalliy va xorijiy investorlarning innovatsion faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida soliq tizimi takomillashtirilmoqda.²

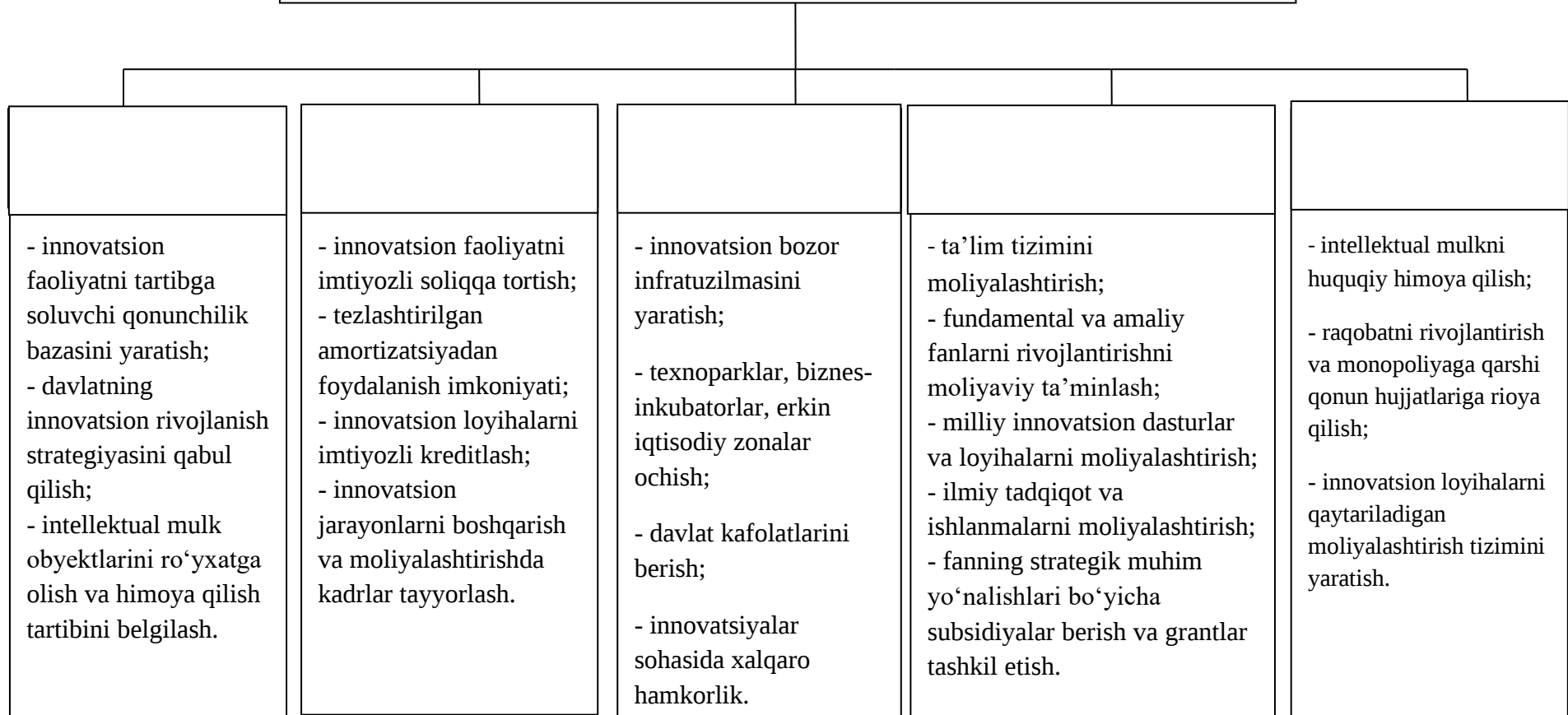
Tadqiqot natijalariga asoslanib, biz 2.2.2-rasmda innovatsiyalar sohasidagi davlatning barcha funksiyalarini tasvirlab berdik. Davlat besh guruh funksiyalarini bajaradi: qonun chiqaruvchi, muvofiqlashtiruvchi, tartibga soluvchi, moliyaviy ta'minot va nazorat funksiyalari. Shuni ta'kidlash kerakki, biron-bir bozor subyekti bu funksiyalarning barchasini mustaqil ravishda bajara olmaydi, ular davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari zimmasiga yuklangan.

Taraqqiyotning innovatsion yo'liga o'tish davlatdan mamlakatda innovatsion faoliyatni tartibga soluvchi va iqtisodiyotni uzoq muddatli rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilash imkonini beruvchi tegishli huquqiy hujjatlarni qabul qilishni talab qiladi. Davlat qonunlar, normalar, qoidalar kabi institutlarni shakllantiradi va shu bilan boshqa bozor subyektlarini qo'llab-quvvatlaydi.

¹O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (2007 yil 1 maydagi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan). Rasmiy nashr. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. - T.: "Adolat", 2007, b. 46

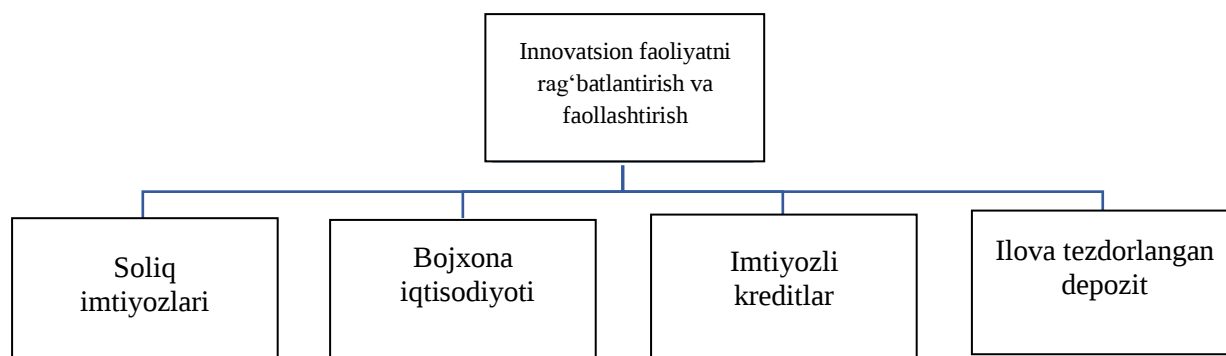
²Maxkamova M.A. O'zbekiston Respublikasi sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish: dissertatsiya avtoreferati. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun, – T., 2004, b. 22.

INNOVATSION FAOLIYATNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH

2.2.2-rasm. Innovatsion faoliyatni tartibga solishda davlatning vazifalari¹

¹Chizma muallif tomonidan tadqiqot asosida tuzilgan.

Innovatsion faoliyatni faollashtirish va rag'batlantirish usullari¹

Mamlakatning ilmiy-texnikaviy salohiyatini takomillashtirish va undan foydalanish, bozor subyektlarining innovatsion rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar va rag'batlarni yaratish bo'yicha davlat chora-tadbirlari majmuyini ifodalovchi O'zbekistonni innovatsion rivojlantirish strategiyasi davlat tuzilmasining o'ziga xos xususiyatlariga javob berishi kerak; iqtisodiyotning milliy modeli va iqtisodiy rivojlanishdagi mintaqaviy nomutanosiblik.

Korxonalar innovatsiyalar natijalaridan ham manfaatdor, chunki bozor raqobati tadbirkorlik tuzilmalarini ishlab chiqarish faoliyatida doimiy ravishda innovatsiyalar kiritishga majbur qiladi. Bozorda o'z o'rnini saqlab qolish va rentabellikni oshirish uchun korxonalar innovatsion bozorda mijozlar va investorlar sifatida ishlaydi. Shu bois tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatini faollashtirish, imtiyozli soliqqa tortish, kreditlash va davlat tomonidan tartibga solishning boshqa vositalari yordamida innovatsion sohada iqtisodiy rag'batlantirish masalalari davlatning muvofiqlashtiruvchi funksiyasida ko'rib chiqiladi va bizning raqamimizda ular ikkinchi o'rinni egallaydi.

Innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va faollashtirishda davlatning iqtisodiyotga aralashuvining bilvosita usullari samaraliroq bo'ladi: ular yordamida davlat innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash bazasini kengaytirishga yordam beradi va bu sohaga zarur

¹Muallif tomonidan tadqiqot asosida ishlab chiqilgan.

kapital qo'yilmalarni kiritadi. Jahon amaliyotida innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va faollashtirishning eng keng tarqalgan usullari quyidagi rasmda ko'rsatilgan.

Shunday qilib, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va oshirishning jahon amaliyotida eng keng tarqalgan usullari soliq imtiyozlari va preferensiyalarini belgilash, bojxona imtiyozlari, imtiyozli kreditlar olish imkoniyati va ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun aktivlarning jadal eskirishini qo'llashdir.

Innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirish jarayoni, boshqa iqtisodiy faoliyat turlari kabi, zarur bozor infratuzilmasini talab qiladi: laboratoriyalar, intellektual mulkni ro'yxatga olish institutlari, moliyaviy qo'llab-quvvatlash institutlari, texnologiyalar transferi institutlari, texnoparklar, biznes inkubatorlar, transport va logistika, aloqa va boshqalar. Infratuzilmani yaratish juda qimmat ish bo'lib, natijada davlatning faol ishtiroki bilan birga keladi. Infratuzilmani yaratishda, innovatsion loyihalarni amalga oshirishda davlat kafolatlarini berish, shuningdek, xalqaro hamkorlik va tajriba almashishda innovatsiyalarni davlat tomonidan boshqarishning tartibga solish funksiyasi hisoblanadi.

Davlatning innovatsion rivojlanish maqsadlari uchun barcha besh funksiyaning bir xil ahamiyati bilan moliyaviy qo'llab-quvvatlash funksiyasi eng keng qamrovli ekanligi aniq ko'rinib turibdi. Innovatsion rivojlanishni moliyalashtirish uchun tegishli investitsiya bazasini yaratish, innovatsion dastur va loyihalarni moliyalashtirish yo'nalishlarini belgilash zarur. Davlat bir vaqtning o'zida ta'lim tizimini (innovatsion rivojlanish poydevori), fundamental va amaliy fanlarni, milliy innovatsion dasturlar va loyihalarni, ilmiy tadqiqot va ishlanmalarni (ITI) moliyalashtirishi, fanning strategik muhim yo'nalishlari bo'yicha subsidiyalar ajratishi va grantlar tashkil etishi zarur. Ya'ni, respublika va mahalliy budjetlarning innovatsion sohadagi mablag'lari cheklangan sharoitda davlat innovatsion tadqiqotlar buyurtmachisi, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalarining yirik investori sifatida ham faoliyat yuritadi, fanning turli sohalari rivojiga hissa qo'shadi va

shuningdek, oʻrta, oʻrta maxsus, oliy oʻquv yurtlari va oliy oʻquv yurtidan keyingi taʼlimni moliyalashtirish, zamonaviy taʼlim tizimi shaklida innovatsion rivojlanishga asos yaratadi. Shuning uchun ham rivojlangan mamlakatlarda davlatning investitsiya funksiyalarining bir qismi, yaʼni amaliy fanlarni rivojlantirishni moliyaviy qoʻllab-quvvatlash, innovatsion loyihalarni amalga oshirish, ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish va boshqalar korporativ institutlar va xususiy sektorning moliyaviy yurisdiksiyasiga oʻtgan hamda oʻrta, oʻrta maxsus, oliy oʻquv yurtlari va oliy oʻquv yurtidan keyingi taʼlimni moliyalashtiradigan zamonaviy taʼlim tizimi shaklida innovatsion rivojlanishga asos yaratadi.

Davlatning nazorat funksiyasi innovatsion bozor subyektlari, intellektual mulk obyektlarining huquq va manfaatlarini himoya qilish, innovatsion rivojlanish maqsadida raqobatni rivojlantirish va monopoliyaga qarshi qonunchilikni takomillashtirishdan iborat, chunki bozor iqtisodiyoti faqat raqobat sharoitida rivojlanadi.

Innovatsion rivojlanishni davlat tomonidan tartibga solishning oʻziga xos xususiyati shundaki, davlat bir vaqtning oʻzida bir nechta institutlar (mijoz, investor, buyurtmalar ijrochisi, monitoring instituti, qonun chiqaruvchi va boshqalar), shuningdek, innovatsion rivojlanish maqsadida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari rolini oʻynaydi. Rivojlanish bir vaqtning oʻzida baʼzan qarama-qarshi vazifalarni hal qilishi kerak, masalan, iqtisodiyotning yuqori texnologiyali tarmoqlarini oʻsishi va atrof-muhitni muhofaza qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini avtomatlashtirish va aholi bandligini taʼminlash, zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish va mafkuraviy xavfsizlik, eksportni oshirish va ichki isteʼmol muammolari va boshqalar. Qolaversa, iqtisodiyot rivojlanib borar ekan, toʻgʻridan toʻgʻri davlat moliyalash usullari emas, balki samaraliroq boʻladi. Boshqa bozor subyektlarining iqtisodiy faoliyatini ragʻbatlantirish usullari (davlat tomonidan tartibga solishning bilvosita usullari). Davlat ilm-fan, taʼlim va biznesning saʼy-harakatlarini eng yaxshi tarzda birlashtira oladi. Binobarin, barcha manfaatdor vazirliklar, idoralar, milliy innovatsion bozor ishtirokchilari

davlatimizning innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirish va innovatsiyalar sohasida qonunchilik bazasini qabul qilishda ishtirok etishi zarur.

Davlatning innovatsion jarayondagi ishtiroki shunday nisbatlarga ega bo'ldiki, rivojlangan mamlakatlarda xususiy firmalar va boshqaruvning turli darajadagi hokimiyat organlari o'rtasidagi yaqin aloqalarni aks ettiruvchi «yarim davlat iqtisodiyoti» maxsus atamasi - yarim davlat iqtisodiyoti paydo bo'ldi.

Shunday qilib, iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi bozor iqtisodiyoti rivojlanishining sanoat boshqaruv turidan keyingi tabiiy, obyektiv, mantiqiy keyingi bosqichi bo'lib, uning dastlabki bosqichida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari strategiyasi, yo'nalishlari, sur'ati, yo'llarini belgilaydi. Rivojlanishning ushbu bosqichida davlat iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning barcha funksiyalarini o'z zimmasiga olishi shart emas, boshqa markazlashtirilmagan manbalardan innovatsion sohaga moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlash samaraliroqdir. Mamlakatda innovatsion jarayonlarni to'liq "ishga tushirish" uchun davlat tomonidan moliyalashtirishning barcha ko'lami bilan hokimiyat va boshqaruv organlari innovatsion bozor infratuzilmasini yaratishi.

Bu institutlar guruhlarini yaratishning o'zi ko'zlangan maqsadga olib kelmaydi, iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish maqsadlariga erishish uchun ularning kuch va imkoniyatlarini birlashtirish zarur. «Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish samaradorligi uning alohida elementlarining samaradorligi bilan ham, ularning o'zaro bog'liqligi bilan ham belgilanadi»¹.

Davlatning innovatsion rivojlanishi uning "poydevori" sifatida mamlakat salohiyatiga ega bo'lib, ilmiy-texnikaviy salohiyat qanchalik boy va keng bo'lsa, ichki intellektual resurslar hisobiga innovatsion faoliyatni rivojlantirish imkoniyati shunchalik kengayadi. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash institutlari yordamida fan va ta'lim, tadqiqotlar va individual ishlab chiquvchilarning intellektual qobiliyatlariga asoslangan

¹Qodirov A.A. Milliy innovatsion tizimlar va ularning mintaqaviy jihatlari – T .:“Yangi asr avlodi”, 2011,1-bet.

innovatsion iqtisodiyotning «korpusi»ni yaratish mumkin. Moliyaviy qoʻllab-quvvatlash institutlari innovatsion gʻoyalarni amalga oshirishning moddiy asosi, ularni innovatsion mahsulotlarga tatbiq etishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Boshqa tomondan, ilmiy tadqiqot institutlari bilan parallel ravishda innovatsion mahsulotlarning mijozlari boʻlgan innovatsiyaga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarish institutlari jadal rivojlanmoqda. Ilmiy tadqiqot institutlari bilan ishlab chiqarish oʻrtasidagi aloqa fan va ishlab chiqarish oʻrtasida “koʻprik” rolini oʻynaydigan vositachi muassasalar tomonidan taʼminlanadi.

Innovatsion faoliyat innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirish boʻyicha davlat institutlari tomonidan tartibga solinadi va strategiya oʻz navbatida oʻz munosabatiga ega, yaʼni muayyan iqtisodiy vaziyat va oʻzgaruvchan bozor sharoitlariga qarab shakllantiriladi va tuzatiladi. Milliy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanishning barcha institutlari mavjud boʻlganda, ularning oʻzaro bogʻliqligi va oʻzaro taʼsiri samaradorligini oshirish masalalari bugungi kunda eng dolzarb hisoblanadi.

Muayyan davlat hududida joylashgan milliy innovatsion rivojlanish institutlaridan tashqari, global darajada innovatsion jarayonlarni tartibga soluvchi xalqaro institutlar mavjud. Ular xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar bilan tasdiqlangan yagona qonunlar va qoidalar sifatida ishlaydi yoki eʼlon qilingan yoki tavsiya xarakteriga ega.

Innovatsion faoliyatning institutsionallasuvi “Milliy innovatsion tizim (MIS)” yoki “Milliy innovatsion tizim” tushunchasining paydo boʻlishiga olib keldi. Milliy innovatsion tizimlarni shakllantirish konsepsiyasining asoschisi – K.Friman NISga quyidagi taʼrifni beradi: “Iqtisodiyotning davlat va xususiy sektorlaridagi institutsional tuzilmalar tarmogʻi, ularning oʻzaro taʼsirida innovatsion tizimlarni yaratish, oʻzgartirish va rivojlantirishga yordam beradi. yangi texnologiyalarni farqlash»¹.

Shunga oʻxshash taʼrifni Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining (OECD) Milliy innovatsion tizimlar loyihasida topish

¹Freeman C. Tarixiy nuqtai nazardan "Milliy innovatsiyalar tizimi" / Kembrij Iqtisodiyot jurnali. 1995-yil, b. 5

mumkin, bu yerda NIS «xususiy va davlat sektorlariga tegishli bo'lgan, alohida va o'zaro ta'sirda bo'lgan institutlar to'plami» sifatida ta'riflanadi.

Davlat, fan va xususiy biznesning sa'y-harakatlarini umumiy maqsadga innovatsiyalarni rivojlantirish asosida milliy iqtisodiyotning jadal iqtisodiy o'sishiga erishish uchun birlashtirgan milliy innovatsion tizimni shakllantirmasdan turib, milliy iqtisodiyotni yanada rivojlantirish mumkin emas.

Ilm-fan va innovatsiyalarga oid statistik ma'lumotlarni xalqaro miqyosda to'plash va tahlil qilishning birinchi uslubiy asosi 1963-yilda OECD milliy ekspertlari guruhi tomonidan nashr etilgan Fraskati qo'llanmasi bo'ldi. Mazkur qo'llanma yanada takomillashtirildi, milliy iqtisodiyotlarni innovatsion rivojlantirish ko'rsatkichlari soni ushbu qo'llanmaning har bir yangi nashri bilan ortib bordi va aniqroq bo'ldi. 2015-yildagi Fraskati qo'llanmasining so'nggi nashrida innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichlari qatorida ilmiy tadqiqot ishlariga yalpi xarajatlar, ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga yalpi ichki xarajatlar, shu jumladan tadqiqot va ishlanmalarga davlat xarajatlari, xususiy sektorning shunga o'xshash xarajatlari, oliy ta'lim sektori, xususiy notijorat sektori va ilmiy tadqiqot ishlariga yalpi ichki xarajatlar YaIMning ulushi sifatida¹.

Bundan tashqari, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun YUNESKOning Statistika instituti ilmiy tadqiqot va ishlanmalar bo'yicha tadqiqot o'tkazish bo'yicha qo'llanmani chop etdi: tadqiqot va ishlanma faoliyatini o'lchashni boshlagan mamlakatlar uchun. Ushbu qo'llanmada alohida tashkilotning ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlari ikkita asosiy buxgalteriya toifasiga bo'lingan: joriy xarajatlar va kapital xarajatlar. Ushbu xarajatlar har bir tekshirilayotgan tashkilot yoki statistik birlik uchun belgilanadi. Operatsion xarajatlarga ilmiy tadqiqot va ishlanmalar uchun mehnat xarajatlari, materiallarni kapital bo'lmagan xaridlarni qoplash xarajatlari, suv, gaz va elektr energiyasi xarajatlari kiradi; kitoblar, jurnallar, ma'lumotnomalar, kutubxonalar, ilmiy

¹Frascati qo'llanmasi 2015: Tadqiqot va eksperimental ishlanmalar bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va hisobot berish bo'yicha ko'rsatmalar, Ilmiy, texnologik va innovatsion faoliyatni o'lchash, OECD nashriyoti, Parij, p. 288.

jamiyatlar uchun obuna nashrlari va boshqalar; AR-GE bilan bog‘liq bo‘lmagan xodimlar uchun barcha xarajatlar. Kapital xarajatlar – bu asosiy vositalarga yillik yalpi xarajatlar; ilmiy tadqiqot dasturlarida qo‘llaniladigan statistik birliklar, ya’ni er va binolarga sarflangan xarajatlar; asboblardan va jihozlar; dasturiy ta’minot. Ushbu xarajatlar amortizatsiyani hisobga olmaganda, ular yuzaga kelgan davr uchun to‘liq ko‘rsatilishi kerak¹.

Har yili Yevropa Ittifoqi mamlakatlari innovatsion rivojlanishining qiyosiy tahlilini o‘tkazadigan Yevropa innovatsion reyting jadvalida (Innovatsiyalar ittifoqi Scoreboard) innovatsion salohiyat va innovatsion tadbirkorlik uchun shart-sharoitlar ko‘rsatkichlari, ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga davlat xarajatlari (%) YaIM), xususiy sektorning ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflangan xarajatlari (YaIMga nisbatan %), xususiy sektor tomonidan moliyalashtiriladigan ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga universitet xarajatlarning ulushi, dastlabki bosqichlardagi ventur kapitalining hajmi (YaIMga nisbatan %). Yevropa Ittifoqi mamlakatlari innovatsion rivojlanishining ko‘rsatkichlari sifatida yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportining umumiy eksportdagi ulushi, yuqori texnologiyali xizmatlar sohasida bandlik (xodimlarning umumiy soniga nisbatan%), 1 million aholiga patent va litsenziyalar².

Shunday qilib, taraqqiyotning innovatsion yo‘liga o‘tishda kuch va resurslarni innovatsiyalarni rivojlantirish bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar tayyorlashga emas, balki odamlar ongida shakllanish jarayonini ta’minlaydigan davlat institutlarini shakllantirishga qaratish zarur. Innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni egallash uchun tegishli ehtiyojlar, innovatsiyalarni joriy etish va tijoratlashtirish jarayonini ta’minlaydigan moliyaviy ta’minot institutlari, ya’ni innovatsion rivojlanishni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash muammolarini hal qilishga institutsional yondashuv, bizning fikrimizcha, bu asosli va juda dolzarb.

¹R&D tadqiqoti qo‘llanmasi: AR&Dni o‘lchashni boshlagan mamlakatlar uchun, YUNESKO Statistika instituti, 2014 yil, Monreal, 19-20-betlar.

²Innovatsiyalar ittifoqi reyting jadvali 2015, Yevropa komissiyasi, http://ec.europa.eu/growth/sanoat/innovatsiya/faktlar-raqamlar/scoreboards/index_en.htm

III BOB. INNOVATSION SIYOSAT VA INNOVATSION FAOLIYAT

3.1. Innovatsion siyosatining xususiyatlari, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirish bosqichlari

Innovatsiya siyosati ichki va tashqi innovatsiya resurslarini jalb qilish, joylashtirish va ulardan samarali foydalanish usullari hamda choralari birlashtiradigan davlat moliyaviy siyosatining ajralmas qismi hisoblanadi. Davlat innovatsiya siyosatining maqsadi – investitsiyalarni jalb qilish va undan samarali foydalanish orqali iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlar, ya’ni YaIM o‘shirishini, turmush darajasini va aholi farovonligini oshirishdir.

O‘zbekiston Respublikasining innovatsiya siyosatining asosiy yo‘nalishlari:

- O‘zbekistonda investitsion faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani yaratish va takomillashtirish;

- respublika iqtisodiyotining tarkibiy qayta qurilishi, sanoat ishlab chiqarishining o‘shirish uchun markazlashtirilgan investitsiyalarni amalga oshirish;

- chet el sarmoyalarini jalb qilish uchun qulay innovatsiya muhiti va imtiyozli imkoniyatlarni yaratish;

- mahalliy aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlarning innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish;

- investorlarning huquqlarini himoya qilish va ularning majburiyatlarini bajarish monitoringini olib borish, normativ-huquqiy va nazorat funksiyalarini bajaruvchi davlat boshqaruv organlarining faoliyatini takomillashtirish.

Davlatning innovatsiya siyosati quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- iqtisodiyotning muhim tarmoqlarini tanlash va rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash;

- zamonaviy mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta’minlash;

➤ kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash;

➤ mamlakat iqtisodiyotining barcha tarmoqlarini bir maromda rivojlanishini ta’minlash.

2019-yil mamlakatimizda “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili” deb belgilandi. Shunga muvofiq ushbu yilda iqtisodiyotni rivojlantirish va investitsiyalarni faol jalb etish sohasida – makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, sog‘lom raqobat uchun zarur sharoitlarni yaratish, ishbilarmonlik va innovatsiya muhitini tubdan yaxshilash, iqtisodiyotda davlat ishtirokini jiddiy ravishda kamaytirish, yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini saqlab qolish, “xufyona” iqtisodiyotga qarshi kurashish va uning ulushini keskin qisqartirish, valuta siyosatini erkinlashtirishni davom ettirish belgilandi¹.

Innovatsiya siyosati xorijiy va mahalliy mol-mulk egalarining faoliyati uchun qulay innovatsiya muhitini yaratish, xorijiy va qo‘shma korxonalarni ochish va uzluksiz ishlash, mahalliy sanoatni texnik qayta jihozlash, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Innovatsiya siyosati davlat tomonidan yuqorida qayd etilgan ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshirildi, respublikamiz mustaqillikka erishgandan so‘ng innovatsiya siyosati bir necha bosqichda rivojlana boshladi:

1-bosqich (1991–1994-yillar) – bu bosqich yirik xususiylashtirish va mol-mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va ko‘p tarmoqli iqtisodiyotning asoslarini shakllantirish, xususiy mulkchilikning aralashgan turlari shakllanishi jarayoni bilan ajralib turdi, bu bosqichda davlat budjeti mablag‘lari ijtimoiy sohaga ajratilgan;

2-bosqich (1995–2003-yillar) – bu bosqichda quyidagilar rivojlana boshladi:

- investitsiyalar sohasida qonunchilik bazasini yaratish;
- turli moliyalashtirish manbalaridan foydalanish;

¹2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.

- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, qo‘shma korxonalar va xorijiy korxonalarni tashkil etish jarayoni;
- iqtisodiyotning real sektoriga investitsiyalar oqimi ortib borishi;
- bevosita ajratmalar va davlat kafolatlari orqali innovatsiya loyihalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash;
- loyihalarni moliyalashtirish tanlov asosida amalga oshirilishining boshlanishi.

3-bosqich (2004–2008-yillar) – bu bosqich quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- valuta va kredit munosabatlarini erkinlashtirish;
- investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ishlab chiqarish faoliyati uchun qo‘shimcha imtiyoz va imkoniyatlar yaratish;
- korxonalarni texnik qayta jihozlash va modernizatsiya qilish;
- import o‘rnini bosadigan va eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlarni ishlab chiqarish bo‘yicha mezonlar qabul qilish;
- bank tizimida ichki jamg‘armalarni va mablag‘larni tejashni mobilizatsiya qilish;
- mahalliy investorlarga kichik korxonalar tashkil qilish uchun iqtisodiy imtiyozlar berish.

4-bosqich (2008–2016-yillar) – bu bosqich quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- inqirozga qarshi chora-tadbirlardan foydalanish;
- banklarning investitsion faolligini oshirish;
- erkin iqtisodiy hududlarni yaratish;
- investitsion faoliyatni takomillashtirish.

5-bosqich (2017-yildan – hozirgi kunga qadar) – bu bosqich quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- valuta munosabatlarini liberallashtirish;
- soliq islohotlari konsepsiyasini qabul qilish;

– davlat korxonalarini isloh qilish, shu jumladan samarasiz faoliyat yuritayotgan korxonalar va ishlab chiqarish obyektlarini qo‘llab-quvvatlash yoki qayta tashkil etish;

- biznesni yuritish uchun sharoitlarni soddalashtirish;
- erkin iqtisodiy va kichik sanoat zonalarini yaratish;
- investitsion faoliyatni takomillashtirish.

So‘nggi yillarda tarkibiy o‘zgarishlarni, iqtisodiyotning soha va tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni izchil davom ettirish, ishlab chiqarishni texnik va texnologik yangilash, shuningdek, transport, muhandislik, kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish jarayonlarini yanada chuqurlashtirishga qaratilgan faol innovatsiya siyosati olib borilmoqda. Shu o‘rinda modernizatsiya va diversifikatsiya atamalariga qisqacha to‘xtalib o‘tsak.

Modernizatsiya – ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar (ish va xizmatlar) raqobatbardoshligini oshirishga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni texnologik yangilanish jarayonidir.

U korxonalarning texnologik qoloqligini bartaraf etish vositasi bo‘lib, mehnat, moddiy va xomashyo resurslaridan samarali foydalanish darajasiga keskin ta’sir ko‘rsatadi. Modernizatsiya, texnik va texnologik yangilash natijalari yuqori texnologik, raqobatbardosh ishlab chiqarishning jadal rivojlanish shartini belgilab beradi.

Diversifikatsiya lotincha (diversificatio)dan olingan bo‘lib, o‘zgartirish, xilma-xillik degan ma’noni beradi.

Diversifikatsiya – bu ishlab chiqarilayotgan mahsulot assortimenti, ya’ni turini ko‘paytirish, yangi iste’mol bozorlarini izlab topish, ishlab chiqarishning yangi ko‘rinishlarini o‘zlashtirish. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy foyda ko‘rish, inqiroz xavfining oldini olish hisoblanadi.

Diversifikatsiya – muayyan to‘plam tarkibining turli-tumanligini ta’minlash chora-tadbirlari. Diversifikatsiya darajasi turli-tumanlilik darajasi bilan belgilanadi. Diversifikatsiyalashdan muhim innovatsiya konsepsiyasi tariqasida foydalaniladi. U innovatsiya portfeli

daromadlilikini pasaytirmagan holda uning riskini pasaytiradi. Diversifikatsiyalashdan olinadigan eng yuqori samara bir turdagi aktiv qiymatining pasayishi boshqa turdagi aktiv qiymatining o'sishi hisobiga qoplanishini ta'minlaydigan tarzda innovatsiya portfeliga turli sinflar, tarmoqlar, mintaqalar aktivlarini qo'shish orqali erishiladi.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash, korxonava tashkilotlarni texnik va texnologik jihatdan yangilashni investitsion mablag'larsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu boradagi ishlarning samaradorligi esa davlat tomonidan amalga oshirilayotgan innovatsiya siyosatining aniqligi, uni samarali amalga oshirish bo'yicha ishlab chiqilgan stretegiyaning to'g'riligiga bog'liq. Iqtisodiyotni tarkiban modernizatsiya qilish esa, yoqilg'i va xomashyo tarmoqlari, yarimfabrikatlarni ishlab chiqarishni qisqartirgan holda, yuqori texnologiyani o'zida mujassamlashtirgan tayyor mahsulot ulushini ko'paytirish imkonini beradi. Shuningdek, bu eksport tarkibida xomashyo, yoqilg'i ulushining qisqartirgan holda, tayyor, innovatsion mahsulot va xizmatlar ulushini mutanosib ravishda oshishiga olib keladi. Natijada, mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida "bilimlar iqtisodiyoti" ulushining ortishi va milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi yuz beradi.

Innovatsiya loyihalarini moliyalashtirishning asosiy hajmi ichki resurslarni safarbar qilish hisobidan amalga oshirildi. Bu mablag'lar, avvalo, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashni amalga oshirayotgan korxonalarning o'z mablag'larini ko'paytirishi, soliq yukini yanada kamaytirish, tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash va aholining tadbirkorlik faoliyatidan oladigan daromadlarini oshirish hisobidan hosil bo'ladi.

Strategik muhim, birinchi navbatda, infratuzilmani shakllantirish, ishlab chiqarishni rekonstruksiya qilish va modernizatsiya etishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishga ichki resurslarni jalb etishda O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi alohida o'rin egalladi. Mazkur jamg'armaning eng muhim vazifalaridan biri

strategik innovatsiya loyihalarini birgalikda moliyalashtirish maqsadida yirik xorijiy investor va sheriklarni jalb etishdir. Masalan, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida amalga oshirilayotgan, umumiy qiymati 1,28 milliard dollarga teng bo'lgan Tolimarjon issiqlik elektr stansiyasida ikkita bug'-gaz moslamasini qurish loyihasi shular jumlasidandir.

Kelgusi yillardagi ustuvor yo'nilishlardan biri mamlakatimizda, eng avvalo, jalb qilinayotgan to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmini oshirish, chet el investorlari uchun kafolatlar yaratish hamda ularning ishonchini mustahkamlash maqsadida yanada qulay innovatsiya muhitini shakllantirishdan iborat.

3.2. Innovatsion faoliyatning me'yoriy-huquqiy asoslari

O'zbekiston Respublikasida ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning maqsadi va vazifalari. Ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki, zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oya, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya bu – kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak". Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarilashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasida ilmiy va innovatsion

faoliyatni rivojlantirishning asosiy maqsadi mamlakatimizda ilmiy salohiyatni oshirish, oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining ilmiy tadqiqot faoliyati samaradorligini oshirish, jahon ta'lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning elektron kataloglari va ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini yaratish shuningdek, rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribasini chuqur va tanqidiy o'rganagan holda mamlakatimiz iqtisodiyotini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning yangi bosqichiga olib chiqishdan iborat. Bu borada hukumatimiz tomonidan ko'plab, farmon va qarorlar qabul qilindi. Jumladan: O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-oktabr "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi O'RQ-576-son, O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyulda «Innovatsion faoliyat to'g'risida» gi O'RQ-630-sonli Qonunlari hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son, 2020-yil 29-oktabr "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-6097-sonli Farmonlaridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi Jamoatchilik kengashi hamda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari rektorlari kengashi negizida nodavlat notijorat tashkilot shaklidagi Respublika oliy ta'lim kengashini (keyingi o'rinlarda Kengash) tashkil etish to'g'risidagi taklifiga rozilik berildi. Ushbu farmonga asosan Kengashning asosiy vazifalari biri etib oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va pedagoglarning ilmiy-innovatsion faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ishlarni mazmunli va maqsadli tashkil etish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish belgilandi. Shuningdek, ushbu farmon bilan

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadida ishlab chiqildi. Ushbu konsepsiyaning “Oliy ta’lim tizimining joriy holati va mavjud muammolar” bobida yuqori malakali kadrlar tayyorlash borasida oliy ta’lim tizimi oldida bugungi kunda o‘z yechimini kutayotgan bir qator dolzarb muammo va kamchiliklar saqlanib qolyotganligi, jumladan ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyat sohasida: oliy ta’lim muassasalari ilmiy faoliyati hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollariidan kelib chiqib tashkil etilmagan, tahlillar asosida innovatsion rivojlanishni prognozlashtirish faoliyati yo‘lga qo‘yilmaganligi; innovatsion faoliyat, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, ilmiy tadqiqot ishlariga iqtidorli yoshlarni jalb etish natijadorligi yetarli emas, ta’lim, fan va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasi ta’minlanmaganligi; oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyati atigi 36,4 foizni tashkil etishi; ilmiy darajaga ega xodimlarning o‘rtacha yoshi 49 bo‘lib (fan doktorlari — 56 yosh, falsafa doktorlari va fan nomzodlari — 43 yosh), yuqoriligicha qolmoqdaligi, fan doktorlari orasida nafaqa yoshidagilarning ulushi 45 foizni tashkil etishi; ilmiy tadqiqot ishlari ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlaridagi mavjud muammolar yechimiga qaratilmaganligi; so‘nggi yillarda nufuzli xalqaro ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalarga iqtiboslar soni kamligi; ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar va yosh olimlar faoliyatini rag‘batlantirishning ta’sirchan mexanizmlari yaratilmaganligi alohida ta’kidlab o‘tilgan. Kontsepsiyada oliy ta’lim

muassasalarida ilmiy-tadqiqot ishlari natijadorligini oshirish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ilm-fanning innovatsion infratuzilmasini shakllantirish bo'yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirilishi belgilandi: oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi «Universitet 3.0» konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish; xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish, pullik xizmatlar ko'lamini kengaytirish va boshqa budjetdan tashqari mablag'lar hisobiga oliy ta'lim muassasalari tarkibida texnopark, forsayt, texnologiyalar transferi, startap, akselerator markazlarni tashkil etish hamda ularni tegishli tarmoq, soha va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tadqiq qilish va prognozlashtirish bo'yicha faoliyat olib borishlarini ta'minlash; professor-o'qituvchilar, ilmiy izlanuvchilar, doktorantlar, magistratura va bakalavriat talabalarini tashkil etiladigan texnoparklarda ilmiy va innovatsion faoliyat olib borishlariga erishish; budjetdan tashqari mablag'lar hisobiga startap loyihalari asosida tijoratlashtirish salohiyati yuqori bo'lgan yangi mahsulotlar va texnika-texnologiyalarni yaratish orqali oliy ta'lim muassasalari huzurida ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish bilan shug'ullanuvchi «spin-off» va «spin-out» korxonalarini tashkil etish, akademik tadbirkorlikni rivojlantirish; xalqaro SsiVal axborot-tahlil tizimi yordamida jahondagi ilmiy tadqiqot natijalarini tahlil qilib borish asosida ilm-fanning ilg'or yutuqlari bilan uyg'un rivojlanishini ta'minlash; nufuzli xalqaro ilmiy jurnallarda maqolalar chop etish faoliyatini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish; oliy ta'lim muassasalari ilmiy jurnallarining Scopus, ScienceDirect va boshqa xalqaro ilmiy-texnik ma'lumotlar bazalariga bosqichma-bosqich kiritilishini ta'minlash; fundamental, amaliy va innovatsion ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, mavjud ilmiy maktablarni saqlab qolish va yangilarini yaratish, ularning kadrlar salohiyatini mustahkamlash, bunda iqtidorli yoshlarning ilm-fanga keng jalb etilishini rag'batlantirish; xalqaro ilmiy-texnik ma'lumotlar bazasiga kiruvchi nufuzli ilmiy nashrlarda maqolalar e'lon qilish orqali

faoliyatining ilmiy natijalari xalqaro darajada tan olinishini belgilovchi ko'rsatkich «Xirsh» indeksi (h-indeks) yuqori bo'lgan olimlar, professor-o'qituvchilar hamda yosh ilmiy izlanuvchilarni budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan moddiy rag'batlantirib borish tizimini joriy etish; oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar sifatini ko'tarish, ularni statistik, texnik va boshqa ma'lumotlar bilan ta'minlash mexanizmlarini yaratish, bu borada tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarni qabul qilish; professor-o'qituvchilar tarkibining ilmiy daraja va unvonlarga ega xodimlar yoshi nuqtai nazaridan optimal nisbatiga erishish; ilmiy tadqiqot muassasalari olimlarini ta'lim jarayoni va ilmiy rahbarlikka jalb qilish, magistratura va doktorantura bosqichlaridagi ilmiy ishlarni mazkur ilmiy-tadqiqot muassasalarida olib borilishi hamda himoya qilinishini ta'minlash; jahon ilmiy tadqiqotlar bozori tendentsiyalaridan kelib chiqib, har bir oliy ta'lim muassasasida (fakultet, kafedra va laboratoriyalar kesimida) ilmiy tadqiqotlarni tor va fanlar tutashligidagi sohalarga ixtisoslashtirish, ularni ishlab chiqarish va hududiy rivojlanish ehtiyojlariga moslashtirish, qiyosiy ustunlikka ega bo'lgan istiqbolli ilmiy yo'nalishlarni belgilash, ushbu yo'nalishlarda yuqori malakali professor-o'qituvchilar va talabalar salmog'ini oshirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabrda "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Farmoni qabul qilingan. Konsepsiya 5 bob va 5 paragrafdan iborat. Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining strategik maqsadi milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning innovatsion va yuqori texnologik formatiga o'tish, mamlakatimizning raqobatdosh ustunliklarini ishga solish va to'g'ri safarbar etish, innovatsion mahsulotlar hajmini kengaytirish, jadal iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan yo'nalishlarga investitsiyalarni yo'naltirish, aholi turmush darajasini bir necha bor yaxshilash, ijtimoiy sohadagi dolzarb masalalarning innovatsion yondashuvga hamda ilmiy tadqiqotlar va erishilgan natijalarga asoslangan ilmiy yechimini topish,

xalqaro miqyosda ilmiy hamkorlikni rivojlantirish shuningdek «Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida»gi va «Innovatsion faoliyat to'g'risida»gi qonunlar ijrosini ta'minlash hisoblanadi. Konsepsiya ilm-fan va ilmiy faoliyatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, vazifalari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi rivojlanish bosqichlarini belgilab beradi hamda sohaga oid maqsadli dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Konsepsiyada yaqin kelajakda ilm-fan sohasida hal etilishi zarur bo'lgan o'n to'qqizta asosiy muammolar ko'rsatib o'tildi. Ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari qilib ilm-fan sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish, ilm-fan va ilmiy faoliyatni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish hamda moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyalash, yuqori malakali ilmiy va muhandis kadrlar tayyorlash hamda ularni ilmiy faoliyatga yo'naltirish, ilm-fanni rivojlantirishning zamonaviy infratuzilmasini yaratish, ilm-fan taraqqiyotiga ko'maklashadigan zamonaviy axborot muhitini shakllantirish belgilandi. Konsepsiyada ilm-fan sohasida boshqaruv tizimini takomillashtirish borasida quyidagi ishlar amalga oshirilishi belgilandi: – jahon tajribasida loyihaviy boshqaruv o'zining samaradorligini ko'rsatayotganini inobatga olib, ilm-fanni boshqarishda dasturiy maqsadli yondashuvni qo'llash, yangi boshqaruv vositalarini joriy etish va ulardan foydalanish yo'lga qo'yish; – respublikada ilmiy sohaning holati va kelgusida rivojlanishini aniqlash uchun maqsadli ko'rsatkichlarning strategik jihatdan maqbul bazasini, ilmiy faoliyat sohasidagi chuqur, batafsil ekspert-tahlil va prognoz ishlarini tayyorlash hamda amalga oshirish bo'yicha milliy dastur ishlab chiqish; – ilmiy tashkilotlarning holati va ish faoliyatini baholash, ilm-fanni taraqqiy ettirish bo'yicha davlat siyosatini muvofiqlashtirish va strategik rivojlanishning vazifa hamda yo'nalishlarini belgilash, ilmiy tadqiqot sohasi rivojlanishining salbiy va ijobiy tomonlarini aniqlash uchun tizimli ravishda (har uch yilda bir marotaba) mahalliy ilmiy salohiyat, davlat ilmiy-texnik ekspertizasi va ilm-fanni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari xalqaro audit tashkilotlari tomonidan mustaqil fan

auditidan o'tkazish; – vakolatli davlat organi tomonidan yillik monitoring tizimi yo'lga qo'yish, yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda mustaqil fan audit natijalari bilan uyg'unlashtirilgan ilmiy tashkilotlarning milliy reyting tizimini shakllantirish; – ilmiy va texnikaviy rivojlanishning afzalliklari va nuqsonlari to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradigan, har bir sohaning innovatsion rivojlanishidagi istiqbolli ilmiy va texnologik yo'nalishlarini aniqlash, ilmiy, texnikaviy va sanoat-texnologik faoliyat natijalarini iqtisodiy baholash maqsadida forsait guruhlari tashkil etish va forsait tadqiqotlari o'tkazib borish; – ustuvor qadam sifatida ilmiy tashkilot rahbari lavozimiga ilm-fan tizimini boshqarish ko'nikmasiga va iqtisodiy bilimga ega bo'lgan yosh mutaxassisni tayinlash amaliyoti kiritish; – ilm-fanda o'zini o'zi boshqarish tizimini rivojlantirish orqali davlat va ilmiy tashkilotlar o'rtasida ijtimoiy sheriklikni kuchaytirish hamda uning doirasida loyihalarni amalga oshirish, ilmiy yo'nalishlarni shakllantirish va ularning samarali faoliyat yuritishini ta'minlash hamda ilmiy maktablar, fan namoyandalari va yetakchi olimlarning sohadagi mas'uliyatini oshirish maqsadida har bir fan yo'nalishlari bo'yicha nodavlat notijorat tashkilotlari sifatida fan jamiyatlari tashkil qilish. Ilm-fan va ilmiy faoliyatni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyalash borasida quyidagi ishlar amalga oshiriladi: – ilm-fan sohasiga yo'naltiriladigan mablag'lar bosqichma-bosqich 2022-yilgacha yalpi ichki mahsulotning 0,8 foizi miqdorigacha oshiriladi. Bunda yo'naltirilgan mablag'lar mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning strategik muhim yo'nalishlariga muvofiq ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va chuqur ilm talab qiluvchi mahsulotlar yaratish bo'yicha ilm-fanga oid davlat, hududiy va xalqaro dasturlarni hamda startap loyihalarni davlat buyurtmasi tanlovlariga ko'ra moliyalashtirishga, yangi ishlanmalarni tijoratlashtirish, zamonaviy fan yo'nalishlari bo'yicha infratuzilmalarni tashkil qilish, ilmiy tashkilotlarning moddiy-texnika bazasini yangilab borish, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim (doktorantura) institutini moliyalashtirish kabi

rejalashtirilgan chora-tadbirlarga yoʻnaltiriladi; - ilmiy loyihalarni xususiy sektor va tarmoq tashkilotlari bilan teng sheriklikda moliyalashtirish amaliyoti kengaytiriladi. Bunda davlat buyurtmasi doirasida korxona muammolarining yechimiga qaratilgan tematik loyihalar tanlovlari tashkil qilinib, tanlov natijalariga koʻra teng sheriklikda moliyalashtirish yoʻlga qoʻyiladi. Natijada xususiy tarmoq korxonalarining ilmiy faoliyatni moliyalashtirishdagi ulushi salmoqli darajada oʻsishiga erishiladi; – ilmiy-innovatsion loyihalarni qoʻshimcha moliyalashtirish maqsadida xalqaro moliya institutlari, xususan Jahon bankining ilm-fanni tijoratlashtirishga ajratiladigan imtiyozli qarz mablagʻlari jalb qilinadi. Jalb qilingan mablagʻlar grant loyihalari koʻrinishida tadqiqotlarni tanlov asosida moliyalashtirishga, innovatsion korxonalar tashkil qilish orqali yangi ishlanmalarni tijoratlashtirishga, ilmiy va innovatsion faoliyat ekotizimini rivojlantirish va mamlakatda texnologiyalar transferi markazlarini tashkil qilishga yoʻnaltiriladi; – ilm-fan va ilmiy faoliyatga xorijiy davlatlar donor tashkilotlarining grantlari, texnik koʻmak va boshqa tashqi begʻaraz koʻmak mablagʻlarini jalb etish boʻyicha tizimli ishlar amalga oshiriladi. Shu maqsadda qator xalqaro ilmiy fondlar Oʻzbekistonda akkreditatsiyadan oʻtkaziladi; – innovatsion ishlanmalar va startup loyihalarni moliyalashtirishda «amalga oshmaslik xavfini» kamaytirish uchun Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi jamgʻarma mablagʻlari ishtirokida xorijiy yetakchi investitsion kompaniyalar bilan venchur fondlari tashkil qilinadi; – ilm-fanning istiqbolli va yangi yoʻnalishlarida (shu jumladan, raqamli texnologiyalar, sunʼiy intellekt, robototexnika, farmatsevtika, biotexnologiya, nanotexnologiyalar, energetika, muhandislik, elektronika, mexanika, mashinasozlik, genomika, astronomiya, dasturlash, sanoat dizayni, kriminalistikada) ilmiy tadqiqot ishlari jadallashtiriladi. Yuqori malakali ilmiy va muhandis kadrlar tayyorlash hamda ularni ilmiy faoliyatga yoʻnaltirish borasida quyidagi ishlar amalga oshirilishi belgiladi: – yetakchi ilmiy tashkilotlar va universitetlarda ilmiy izlanishlarning ilgʻor darajasini taʼminlashga

qodir malakali kadrlar bilan ta'minlangan yangi ilmiy tadqiqot infratuzilmasi shakllantirib boriladi; – fan doktorlari (DSc) va falsafa doktorlari (PhD)ni tayyorlash doirasida ustuvor ilmiy yo'nalishlar bo'yicha ilmiy kadrlarni maqsadli tayyorlashga o'tiladi; – dotsent va professor unvonini olish tartibiga doktoranturadan keyingi orttirilgan tajriba mavjudligiga oid talablar kiritiladi; – davlat ilmiy tashkilotlarida yangi kadrlar siyosati joriy qilinib, asosiy e'tibor kadrlar bilan ishlashning strategik boshqaruvini joriy etishga qaratiladi; – mutaxassislarni qayta tayyorlash va doimiy ravishda malakasini oshirib borish maqsadida ingliz tilini o'rganayotgan olimlar uchun turli o'quv kurslarini tashkil qilish, mahalliy va dunyoning yetakchi universitetlari o'rtasida o'qituvchilar va talabalar bo'yicha dasturlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi; – Innovatsion rivojlanish va novatorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi va «El-yurt umidi» jamg'armasi mablag'lari hisobidan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda iqtidorli yosh olimlarning yetakchi xorijiy ilmiy markazlarda qisqa muddatli ilmiy stajirovkalarini tashkillashtirish, o'qish va malaka oshirishiga ko'maklashiladi, ularning xalqaro ilmiy-texnik konferensiyalarda va ilmiy loyihalarda ishtiroki etishlari, ilmiy ishlarining nashr etilishi ta'minlanadi; – tadqiqotchilar va olimlar uchun professional treninglar tashkil etiladi; – ilmiy darajali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va jahon andozalariga moslashtirish choralari ko'riladi. Bunda yetakchi ilmiy tashkilotlar va universitetlarga mustaqil ilmiy darajalar berish vakolatlari kengaytirib boriladi, dissertatsiya himoyasi va attestatsiya o'tkazish amaliyoti tubdan isloh qilinadi; – oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim (doktorantura) institutiga kvotalar ajratish va uni monitoring qilish tizimi to'laligicha vakolatli davlat organiga yuklanadi va raqamlashtiriladi; – davlat buyurtmasi asosida moliyalashtirilayotgan grant loyihalari doirasida qisqa muddatli ilmiy stajirovkalarga yuborish, xalqaro ilmiy anjumanlarda ishtirok etish, yangi mexanizm sifatida grant loyihalari doirasida fan nomzodi yoki

falsafa doktori (PhD) va fan doktorlari (DSc) tayyorlashga buyurtma berish hamda uni moliyalashtirishga ruxsat beriladi.

So‘nggi yillarda ilm-fan sohasini ustuvor rivojlantirish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi 4947-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida” 2019-yil 29-oktabrdagi O‘RQ-576-son Qonuni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida” 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264-son Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2018-yil 29-sentabrdagi PF-5544-son Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416-son Qarori.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2017-yil 17-fevraldagi PQ-2789-son Qarori.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Faol tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2018-yil 5-maydagi PQ-3697-son Qarori;

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2018-yil 7-maydagi PQ-3698-son Qarori;

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning normativ-huquqiy bazasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 9-martdagi 133-son Qarori;

10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ilm-fan va ta’lim sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug‘ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo‘shimcha haq to‘lash tartibi to‘g‘risida” 2019-yil 24-dekabrda 1030-son qarori.

11. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-oktabr “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi O‘RQ-576-sonli Qonuni.

12. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyul «Innovatsion faoliyat to‘g‘risida»gi O‘RQ-630-sonli Qonuni.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktyabr “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmoni. Respublikamizda ilmiy tadqiqot va innovatsion ishlanmalarning sifati, samaradorligi va manfaatdorligini ta’minlash maqsadida Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan jami 49 ta normativ-huquqiy hujjat joriy qilindi va qator yangi hujjatlar ustida ishlanmoqda. Bu sa’y-harakatlar, albatta, soha rivojida, ilmiy faoliyat subyektlarining huquq va manfaatlarini ta’minlashga xizmat qiladi.

3.3. Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyasini shakllantirish

XXI asrda ilm-fan sohasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchiga aylandi. Xalqaro va ichki raqobat kuchayotgan bir davrda ishlab chiqaruvchilar nafaqat narx va sifat orqali iste’molchilarni jalb qilib, balki yuqori texnologik, qulay, bir qancha vazifalarni o‘zida mujassam etgan innovatsion mahsulotlar yaratib yuqori foyda olishga muvaffaq bo‘lmoqdalar.

Globallashuv sharoitida innovatsiya – bu raqobatbardoshlikning asosiy omilidir. Nafaqat bir korxona misolida, balki alohida tarmoq, milliy va jahon iqtisodiyoti miqyosida ham tabiiy resurslar cheklangan sharoitda innovatsion faoliyat ularning muqobil variantlarini ishlab chiqish, resurslarni tejoychi texnologiyalarni yaratish va ekologiyaga bo‘lgan zararni kamaytirishga qaratilgan bo‘lib, tadbirkorlarga tannarxni pasaytirish, sifatni oshirish, sotish hajmi va foydani ko‘paytirishga imkon beradi.

Innovatsiya – bu taraqqiyot garovidir. Innovatsion faoliyatni rivojlantirgan davlatlar faqat texnologik yetakchilikni qo‘lga kiritib qolmasdan, balki iqtisodiy yutuqlarga va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni ijobiy dinamikasiga erishmoqdalar.

Fan-texnika taraqqiyoti sur‘atlari jadallashgan zamonda iste’molchilar innovatsion mahsulotlarga, masalan, telefonning yangi modeli, avtomobilning so‘nggi markasi, noyob innovatsion texnologiyaga bir necha barobar baland narx to‘lashga tayyor ekanliklarini kuzatishimiz mumkin, bu o‘z navbatida, korxonalarda innovatsiyalarni ko‘proq joriy etishga majbur etmoqda. Innovatsion faoliyatni rivojlantirmagan korxonalar texnologik va iqtisodiy qo‘llashga uchrashi aniq. Shu sababdan, Janubiy Koreyaning “Samsung” kompaniyasi yoki Germaniyaning “Volkswagen” kompaniyasi har yili sof foydadan 14-15 mlrd. AQSH dollari miqdorida ilmiy tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlariga yo‘naltirmoqdalar. Ya’ni, mazkur korxonalar rahbariyati moliyaviy resurslarni katta bir qismini ta’sischi larni taqdirlashga emas, dividend to‘lashga emas, ishchilarni rag‘batlantirishga emas, balki shu korxona faoliyatiga innovatsion elementlarni ishlab chiqish va tatbiq etish, shu orqali uni rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqdalar.

Innovatsiya – bu intellektual boyligimiz. Tabiiy boyliklardan intellektual boylikning asosiy farqi uning cheklanmaganligi va innovatsion salohiyatni doimo rivojlantirish, yuksaltirish imkoniyati borligidadir. Ayniqsa, mehnat resurslariga boy davlatlarda innovatsiya

– har bir odamning intellektual salohiyatidan oqilona foydalanish yo‘li, iqtisodiy o‘rish zaxirasi demakdir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlab o‘tganlaridek: “Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”¹. Aynan innovatsion faoliyatga investitsiyalarni yo‘naltirgan davlatlar tez sur‘atlar bilan rivojlanib yalpi ichki mahsulot, eksport hajmi, milliy daromad kabi ko‘rsatkichlar o‘rishini kuzatish mumkin. Bu borada davlat miqyosida aniq innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish bo‘yicha strategiya va milliy dastur ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi. Shu maqsadlarda mamlakatning intellektual va texnologik salohiyatini oshirishga qaratilgan yagona siyosatini amalga oshiruvchi davlat boshqaruv organi – O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi tashkil etildi. Mazkur vazirlikning asosiy vazifalari bo‘lib mamlakatni rivojlantirishning uzoq muddatli ssenariylarini hisobga olgan holda innovatsiyalarni ishlab chiqish hamda davlat va jamiyat qurilishiga joriy etish, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va ilg‘or texnologiyalarning ustuvor va istiqbolli yo‘nalishlarini rivojlantirish strategiyasini belgilash; fan va innovatsiyalarni rivojlantirishning zamonaviy infratuzilmasini shakllantirish; qishloq xo‘jaligi, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimiga innovatsiyalarni joriy etish; davlat ilmiy-texnik va innovatsion siyosatining ustuvor yo‘nalishlarini belgilash hamda davlat ilmiy-texnikaviy dasturlarini tasdiqlash; innovatsion g‘oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni rivojlantirish hamda normativ-huquqiy bazani takomillashtirish; atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish tizimiga innovatsiyalarni joriy etish va boshqalar.

O‘zbekistonda ishlab chiqarish sohasi va barcha tarmoqlarga innovatsiyalar, zamonaviy boshqarish usullari, axborot-kommunikatsion texnologiyalarni, ilm-fanning so‘nggi yutuqlarini joriy etilishi modernizatsiya jarayonlarining mantiqiy davomi hisoblanadi. Qisqa qilib

¹Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018-y., 20 b.

aytganda, innovatsiya – bu mamlakatimizning texnologik va iqtisodiy jihatdan rivojlangan kelajagidir.

Milliy iqtisodiyotni innovatsion taraqqiyot yo‘liga o‘tishining asosiy sharoitlarini tahlili shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda milliy innovatsion tizimning asosiy institutlari shakllantirilgan, lekin innovatsion jarayonlarni to‘liq ishga tushirish uchun to‘sqinlik qilayotgan asosiy omillar – bu innovatsion rivojlanish institutlari o‘zaro faoliyati yo‘lga qo‘yilmaganligi va innovatsion faoliyatni investitsiyalash yetarli darajadamasligi aniqlangan. O‘zbekistonda innovatsion faoliyatni investitsiyalashning asosiy manbai budjet mablag‘lari hisoblanadi. Mazkur manbaning ulushi asta-sekin kamayish tendensiyasiga ega bo‘lib, 2020-yilda 55,1 foizni tashkil etdi (3.3.1-jadval).

3.3.1-jadval

**O‘zbekistonda innovatsion faoliyatni investitsiyalash
manbalarining tarkibi, foizda¹**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Jami investitsiyalar	100	100	100	100	100	100	100
shu jumladan:							
Budjet mablag‘lari	56,9	58,8	57,8	58,7	57,7	56,1	55,1
Budjetdan tashqari jamg‘armalarning mablag‘lari	2,3	1,4	3,9	4,3	4,2	2,7	2,9
Tashkilotlarning o‘z mablag‘lari	16,8	19,8	21,6	22,9	22,3	29,4	35,6
Buyurtmachilar mablag‘lari	23,4	19,1	15,9	13	15	11,2	6,1
Xorijiy investorlar mablag‘lari	0,6	0,9	0,8	1,2	0,8	0,6	0,3

Yuqoridagi jadval ma’lumotlariga ko‘ra, budjetdan tashqari jamg‘armalar va xorijiy investorlarning innovatsion faoliyatni moliyalashtirishdagi ulushi unchalik katta emas va birgalikda ularning ulushi investitsiyalar jami hajmining 5 foizidan ham oshmaydi. Shuni

¹ Manba: «O‘zbekiston Respublikasining fan-texnika salohiyati va innovatsiyalarni rivojlantirishning asosiy ko‘rsatkichlari» 2014-2020-yillardagi statistik bulletinlari.

ta'kidlash joizki, agar 2014-yilda buyurtmachilarning mablag'lari 23,4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 6,1 foizga tushdi. Buyurtmachilar mablag'lari ulushining pasayishi ular innovatsion yoki yuqori texnologik mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojini asosan import hisobiga qondirishi bilan izohlanadi, chunki iqtisodiyotda modernizatsiya ko'lamlari o'sayotgan sharoitda innovatsion mahsulotlarga ehtiyoj o'sib boradi. Shuning uchun ham korxonalar innovatsion faoliyatni investitsiyalashga o'z mablag'larini sarflashga majbur bo'lib, ushbu manbaning ulushi 16,8 foizdan 35,6 foizgacha ko'tarilgan.

O'zbekiston iqtisodiyotini innovatsion rivojlanish yo'liga o'tkazish, innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishdan olinadigan potensial samara iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnik, ekologik va tashqi iqtisodiy samaraga erishishdan iboratdir.

Ishlab chiqarish korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish, shu sohada boshqaruv strategiyalarini qayta tashkil etish vazifasi korxonalar raqobatbardoshligini oshirish hamda innovatsion jarayonlarni tashkil etishga qaratilgan bozor islohotlarining ajralmas qismiga aylandi. Hozirda jahon iqtisodiyotida ro'y berayotgan yangi texnologiyalarning rivojlanishi hamda tovarlar, xizmatlar, ishchi kuchi bozorlaridagi raqobatning kuchayishi korxonalarda innovatsion jarayonlarni strategik boshqarish tizimini faollashtirish va uni yanada samarali tashkil etishga qaratilmoqda. Ayniqsa, mamlakat iqtisodiyotini tarkiban yangilash, yuqori fan sig'imli tarmoqlarni rivojlantirish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish ustuvor vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Bu esa, aholining tez o'sib, o'zgarib borayotgan ehtiyojlarini to'laroq qondirish, so'nggi kashfiyot ishlanmalari va texnologiyalarini ishlab chiqarishga tatbiq etish, raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarish va tovarlarining hayotiy davrini barqaror o'sib borishini ta'minlovchi zamonaviy usullarni keng ko'lamda foydalanishni taqozo etmoqda.

Korxona strategiyasi tashqi omillar va ichki imkoniyatlarni hisobga olgan holda korxonaning maqsad va vazifalariga erishish yo'li sanaladi. Korxonaning innovatsion strategiyasi esa raqobat kurashida ustunlikka ega bo'lish maqsadida yangi ilmiy-texnik yutuqlar va ilgari

qo'llanilmagan usullardan foydalanish orqali korxona rivojlanishining istiqbolli yo'nalishlarini shakllantirishdir.

Ammo korxonalarda innovatsion jarayonlarni strategik boshqarish tizimining sustligi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlarini samarali tashkil etishga, unga ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etishni kengaytirishga, istiqbolli innovatsion loyihalarni amalga oshirish va shu kabi boshqa ustuvor vazifalarni hal etilishni kechiktirmoqda.

Innovatsion strategiyani shakllantirish bir necha bosqichdan iborat jarayondir:

1-bosqich – korxonani innovatsion rivojlantirish maqsadlarini aniqlash;

2-bosqich – korxona innovatsion faoliyatiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni tahlil qilish;

3-bosqich – muqobil innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish;

4-bosqich – innovatsion strategiyani tanlash;

5-bosqich – innovatsion strategiyani amalga oshirish;

6-bosqich – innovatsion strategiya amalga oshirilishini nazorat qilish va baholash.

Korxonaning innovatsion strategiyasi sohada yetakchi mavqega erishish, ichki va tashqi bozordagi ulushini oshirish, yangi bozorlarga chiqish, sotish hajmini ko'paytirish, foydani maksimallashtirish kabi maqsadlarda tuzilishi mumkin.

Innovatsion strategiyaning quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Hujum strategiyasi – bu strategiya raqobat ustunlikka ega bo'lgan korxonalar uchun mo'ljallangan. U ko'pincha kichik innovatsion firmalar uchun taaluqli.

2. Himoya strategiyasi – firmaning raqobat prinsiplarini saqlab qolish. Bunday strategiya jadal ilmiy tadqiqot ishlarini talab etadi.

3. Immitatsion strategiya – bu strategiya bozordagi mavqei bo'yicha va texnologik jihatdan kuchli firmalarga taalluqlidir.

Shuningdek korxona innovatsion mahsulotiga qarab yetakchilik yoki davomchilik innovatsion strategiyalari mavjud. Yetakchilik strategiyasida

korxona ushbu innovatsion mahsulotning yagona ishlab chiqaruvchisi va tashabbuskori hisoblanadi, davomchilikda esa uning faoliyati mavjud mahsulotning takomillashtirilgan variantini ishlab chiqarishga qaratilgan bo'ladi. Strategiya to'g'ri tanlanishi korxona innovatsion faoliyatining muvaffaqiyat garovidir, chunki u resurslarni oqilona taqsimlash va foydalanish, tashqi muhitdagi o'zgarishlarga moslashishga hamda kiritilgan investitsiyalarni o'z vaqtida va to'liq qoplanishiga imkon beradi.

Mavzu bo'yich savollar

1. O'zbekiston Respublikasining innovatsiya siyosatining asosiy yo'nalishlari qanday?
2. Davlatning innovatsiya siyosati qanday vazifalarni o'z ichiga oladi?
3. O'zbekiston Respublikasi Mustaqillikka erishgandan so'ng innovatsiya siyosatni qanday bosqichda amalga oshirib kelmoqda?
4. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ilm-fan sohasini ustuvor rivojlantirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qanday normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi?
5. Innovatsion strategiyani shakllantirish necha bosqichda amalga oshiriladi?
6. Innovatsion strategiyaning qanday turlarini bilasiz?

Asosiy adabiyotlar.

1. Н.М. Расулов Ш.И. Зайнутдинов. Инновацион менеджмент. Дарслик. Т.: "Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи". 2020 йил. -540 б.
2. Anshina V.M., Dagaev A.A. Innovatsiyalarni boshqarish: Darslik, nashr. - M.: Delo, 2003. - 213 b.
3. Х.М. Абдусаттарова Инновация стратегияси Ўқув қўлланма. ТДИУ 2011 йил.

IV BOB. MILLIY INNOVATSIYA TIZIMIDA INNOVATSION TADBIRKORLIK

4.1. Kichik biznes sohasida innovatsiyalarni moliyalashtirish asoslari

Kichik biznesdagi innovatsiyaning mazmuni va mohiyati

Ayni paytda innovatsion iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish zarurligi hukumatning oliy darajasida e'lon qilingan. Innovatsion iqtisodiyotni muvaffaqiyatli rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri istiqbolli texnologiyalarni joriy etish mexanizmini moslashuvchan va tejamkor qila oladigan kichik biznesdir.

Kichik biznes dunyoning barcha sanoati rivojlangan mamlakatlari farovonligi va ijtimoiy barqarorligi uchun moddiy bazani shakllantirishga katta hissa qo'shmoqda. Kichik biznes subyektlarining iqtisodiy va texnologik moslashuvchanligi iqtisodiy siyosatning ushbu vositasining yangi g'oyalarni amalga oshirishdagi yuqori innovatsion salohiyatini belgilaydi, bozor talablariga javob berish imkonini beradi. Texnologiyalarni tijoratlashtirish mexanizmining zamonaviy konsepsiyasining mohiyati shundan iboratki, texnologiyalarni fandan ishlab chiqarishga o'tkazish innovatsion faoliyatning barcha subyektlari faol hamkorligi va ishlab chiquvchi va ixtirochi tomonidan intellektual mulk huquqlarini to'liq amalga oshirilgandagina samarali bo'lishi mumkin.

Intellektual mulk huquqlarini amalga oshirishning eng samarali shakllaridan biri, ya'ni kichik biznesning tijorat innovatsion faoliyatining asosiy belgilarini quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin:

- innovatsiyalar uchun motivatsiya darajasi: yuqori moslashuvchanlik, harakatchanlik va moslashuvchanlik (chunki tadbirkorlik subyekti – yuridik shaxs – ko'pincha innovatsiya muallifi yoki innovator – yuridik shaxs tashkil etmasdan faoliyat yurituvchi tadbirkor bo'ladi);

– jamiyat ehtiyojlari bilan shakllangan talabning o'zgarishiga tezkor javob berish; yakuniy natijaga e'tibor qaratish (tijorat omili: foyda);

– xodimlar soni va sifati: kam sonli xodimlar (shu jumladan 100 kishigacha);

– xodimlarning yaxshi muloqoti va almashinishi;

– qo'shimcha ish o'rinlari tashkil etish orqali aholi bandligini ta'minlash (innovator-tadbirkorning o'zini-o'zi bandligini ta'minlash);

– yuqori texnologiyali tijorat mahsulotining xususiyatlarini hisobga olgan holda tadbirkorlik tavakkalchiligini olishga tayyorlik;

– tadbirkorlik faoliyatining ijodkorlik darajasi: ijodiy tashabbusning ortishi; tez o'zgarish qobiliyati, qaror qabul qilishda mustaqillik; ijodiy izlanishning tor ixtisoslashuvi; innovatsiyalar, yangi mahsulotlar, jarayonlar va xizmatlarni yuqori tezlikda va maksimal samaradorlik bilan ishlab chiqish.

Yuqoridagi xususiyatlarni hisobga olsak, kichik biznes innovatsiyalarning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi va, albatta, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, degan xulosaga kelish mumkin. Kichik korxonalarni tashkil etishning eng samarali shakllari quyidagilar bo'lishi mumkin:

– yuridik, buxgalteriya hisobi, iqtisodiy va boshqa faoliyat sohalarida kichik biznes subyektlarini boshqarishda va zarur xizmatlar majmuyini ko'rsatishda ko'maklashish orqali qo'shma korxonalarni rivojlantirishga ko'maklashuvchi biznes-markaz (biznes inkubator);

– texnologiyalar transferi markazi – ilmiy-texnikaviy yangiliklarni va innovatsion faoliyat obyektlarini bozorda joriy etish, patentlash va litsenziyalash, rag'batlantirish, ixtirolarni tijorat maqsadlarida foydalanish va litsenziyalarni sotishga ixtisoslashgan innovatsion kompaniya.

Kichik korxonalarining innovatsion faoliyati butun iqtisodiyotni bilim talablari asosida qayta qurish uchun real asos yaratadi.

Rossiya innovatsion iqtisodiyotini shakllantirishda kichik biznesning roli uning ilmiy bilimlar va ishlanmalarni yaratishda ishtirok

etish darajasi, bilim va ma'lumotlarni uzatish, ishlab chiqarish va iste'molchiga innovatsiyalarni yetkazib berishda vositachilik bilan belgilanadi. Mavjud statistik ma'lumotlar asosida kichik biznesning innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish jarayoniga qo'shgan real hissasini baholash juda qiyin, chunki kichik biznes faoliyatining innovatsion mahsulotlarni sotish kabi muhim yo'nalishi haqida ma'lumot yo'q.

«Innovatsiya» atamasi lotincha «innovatio» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, rus tiliga «yangilik», «innovatsiya», «innovatsiya» deb tarjima qilingan. Bu atama, birinchi navbatda, yangi narsalarni joriy etish, fan va texnikaning eng so'nggi yutuqlarini ishlab chiqarishga va odamlar hayotining boshqa barcha sohalariga joriy etish bilan bog'liq. Ushbu konsepsiya ko'p qirrali va qat'iy, aniq talqin qilish qiyin.

«Innovatsiya» tushunchasining quyidagi ta'riflari mavjud:

Innovatsiya deganda ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning potensial natijalarini yangi mahsulot va texnologiyalarda mujassamlangan real natijalarga aylantirish jarayoni tushuniladi.

Shuningdek, innovatsiya ixtiro yoki g'oyaning iqtisodiy mazmunga ega bo'lish jarayoni sifatida belgilanadi.

Innovatsiyalar korxonada birinchi marta qo'llanilgan va unga aniq iqtisodiy va/yoki ijtimoiy foyda keltiradigan barcha o'zgarishlarni o'z ichiga oladi.

Innovatsiya – bu bozorga kiritilgan yangi yoki takomillashtirilgan eski mahsulot sifatida, tashkiliy faoliyatda qo'llaniladigan yangi yoki takomillashtirilgan jarayon sifatida yoki ijtimoiy muammolarga yangi yondashuv sifatida namoyish etilgan innovatsion faoliyatning yakuniy natijasidir.

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, innovatsiyalar yangi g'oyalar va bilimlarni iste'molchilarning aniq ehtiyojlarini qondirish uchun amalda qo'llash maqsadida amalga oshirilishi natijasidir. Demak, agar yangi g'oya ishlab chiqilsa, u diagrammalarda, diagrammalarda aks ettirilgan yoki batafsil tavsiflangan bo'lsa-da, lekin u hech qanday

sohada qo'llanilmasa, bozorda iste'molchini topa olmasa, bu g'oya innovatsiya emas. Bundan kelib chiqqan holda, biz innovatsiyaning asosiy mezonlari ilmiy-texnikaviy yangilik, sanoatda qo'llanilishi va tijorat maqsadga muvofiqligi degan xulosaga kelishimiz mumkin. Innovatsiyalar sababi insonning jamiyatning mavjud tizimini takomillashtirishga, real va orzu qilingan holatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga bo'lgan abadiy istagidan iborat.

Innovatsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda asosiy o'rin tutadi va raqobatbardoshlikni oshirish vositasi, shuningdek, intellektual kapitalni amalga oshirishning manbayi va shakli bo'lib xizmat qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bozor innovatsiyalarining xilma-xilligi bilan birga, ularni amaliy amalga oshirishning muhim sharti yetarli miqdorda investitsiyalarni jalb qilishdir.

1-rasmni tahlil qilsak, innovatsiya o'z hayotiy tsiklida bir necha bosqichlardan o'tishini ko'rish mumkin, xususan:

1) kerakli hajmdagi fundamental va amaliy ishlarni amalga oshirish, innovatsiyalarning eksperimental partiyasini ishlab chiqish va yaratish bilan birga keladigan kelib chiqish bosqichi;

2) mahsulotning bozorga bir vaqtning o'zida chiqarilishi bilan sanoat rivojlanishida nazarda tutilgan o'sish bosqichi;

3) yetuklik bosqichi, bu davrda seriyali yoki ommaviy ishlab chiqarish va sotish hajmini oshirish;

4) maksimal ishlab chiqarish hajmi va maksimal sotishga erishilgan paytda yuzaga keladigan bozorning to'yinganlik bosqichi;

5) chiqarishning qisqarishi va mahsulotning bozordan olib tashlanishiga olib keladigan pasayish bosqichi.

Bundan tashqari, innovatsiyalar tizimlashtirish, tasniflash mavjud. Innovatsiyalarni tasniflash sxemasini qurish tizimlashtirish asos bo'ladigan xususiyatlarni aniqlashdan boshlanadi. Xususiyat ushbu innovatsiyalar guruhining o'ziga xos xususiyati bo'lib, uning asosiy mulki sifatida belgilanadi.

Innovatsiyalar tasnifi innovatsiyalarning ma'lum mezonlar bo'yicha ma'lum guruhlarda joylashishini o'z ichiga oladi. Turli tasniflash xususiyatlaridan foydalangan holda turli sxemalar bo'yicha qurilishi mumkin. Iqtisodiy adabiyotlarda innovatsiyalarni tasniflash, shuningdek, uning xususiyatlarini aniqlashga turlicha yondashuvlar keltirilgan.

Innovatsiyalarning kelib chiqishi, ularning ta'siri, maqsadlari va boshqa xususiyatlari ularni aniqlash imkonini beradigan ma'lum bir tasnifni talab qiladigan katta xilma-xillikni yaratadi.

Innovatsiyalarning turlari (turlari) bo'yicha tasnifi mavjud bo'lib, unda innovatsiya quyidagi shaklda bo'lishi mumkin:

- 1) yangi mahsulot;
- 2) yangi texnologiya;
- 3) yangi xomashyo;
- 4) yangi bozor;
- 5) yangi ishlab chiqarish tashkiloti.

Bundan tashqari, tizimlashtirish belgisi innovatsiya g'oyasining manbayi bo'lishi mumkin. Bu bo'lishi mumkin: kashfiyot, ilmiy nazariya; bir yoki bir nechta ixtiro; ratsionalizatorlik taklifi.

Innovatsiyalarning ahamiyati katta rol o'ynaydi. Radikallik (yangilik) darajasiga ko'ra innovatsiyalar quyidagilarga bo'linadi:

- 1) asosiy (yirik firmalar tomonidan amalga oshiriladi va texnologiyaning yangi avlodlarini shakllantirish uchun asos bo'ladi);
- 2) natija (ilmiy-texnik tsiklning tarqatish bosqichlarida ustunlik qiladigan kichik yoki o'rta ixtirolar amalga oshiriladi);
- 3) Pseudoinnovatsiyalar (eskirgan uskunalar yoki texnologiyani qisman takomillashtirishga qaratilgan).

Har bir yangilik yaratish va amalga oshirishning o'ziga xos maqsadi, diqqat markaziga ega. Shuni hisobga olib, quyidagi innovatsiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) kengayish (maqsad - mavjud asosiy innovatsiyalarning turli tarmoqlari va bozorlariga to'liq kirib borish);

- 2) ratsionalizatorlik (o'zgartirishni nazarda tutadi);
- 3) o'zgartirish (eski texnologiya yoki mahsulotni bir xil funksiyani bajaradigan yangisiga almashtirish).

Bundan tashqari, belgi yangilik darajasi bo'lishi mumkin, bu innovatsiyalarni quyidagilarga ajratadi:

- 1) Jahon yangiliklari;
- 2) mahalliy yangilik;
- 3) firma uchun yangi innovatsiyalar;
- 4) tovar va xizmatlarning mavjud assortimentini kengaytirish;
- 5) yangilangan tovarlar va xizmatlar;
- 6) joylashuvi o'zgargan tovarlar va xizmatlar;
- 7) ishlab chiqarish innovatsiyasi (xarajatlarni kamaytirish bilan).

Bundan tashqari, innovatsiyalarni tarqatish ko'lami bo'yicha tizimlashtirish mumkin:

- 1) transmilliy;
- 2) federal;
- 3) mintaqaviy;
- 4) munitsipal;
- 5) birlashmalar doirasida;
- 6) tashkilot ichida;
- 7) kafedra ichida.

Shuningdek, innovatsiyalarning innovatsion o'zgarishlarning intensivligi bo'yicha tasnifi ham mavjud bo'lib, innovatsiyalar tartibini ajratib ko'rsatadi. Bu yondashuv chexiyalik iqtisodchi F.Valenta tomonidan taklif qilingan va boshqalardan tubdan farq qiladi. U sakkizta buyurtmani ajratib ko'rsatdi, hisoblash noldan boshlanadi.

0-darajali innovatsiyalar (tizimning dastlabki xususiyatlarini tartibga solish, mavjud funksiyalarni saqlash va yangilash);

1-tartib (tizimning miqdoriy xususiyatlarining o'zgarishi);

2-tartib (uning ish faoliyatini yaxshilash uchun tizim tarkibiy qismlarini qayta guruhlash);

3-tartib (ishlab chiqarish tizimidagi moslashuv o'zgarishi);

4-tartib (moslashuvchan o'zgarishlardan tashqariga chiqadigan eng oddiy sifat o'zgarishlari);

5-tartib (asosiy tizimli pozitsiyani saqlab qolgan holda tizimning ko'pgina xususiyatlarini o'zgartirish);

6-tartib (asl konsepsiyani asl xususiyatni o'zgartirmasdan o'zgartirish);

7-tartib (tizimning funksional xususiyatlari va uning funktsional xususiyatidagi sifat o'zgarishlari).

4.2. Innovatsion tadbirkorlikni mamlakat innovatsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati

O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-mayda 328-sonli "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni qabul qilingan. Bu qonunga yillar davomida bir qator o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib kelinmoqda. Ushbu Qonunning asosiy vazifalari fuqarolarning tadbirkorlik faoliyatida erkin ishtirok etishi va undan manfaatdor bo'lishi uchun kafolatlarni hamda sharoitlar yaratishdan, ularning ishchanlik faolligini oshirishdan, shuningdek tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iborat.

Bu qonunda tadbirkorlik faoliyati, tadbirkorlik faoliyati subyektlari, kichik tadbirkorlik subyektlari, yakka tartibdagi tadbirkorlik, jismoniy shaxslarning yuridik shaxs tashkil etmagan holda birgalikdagi tadbirkorlik faoliyati, tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlari va majburiyatlari, tadbirkorlik faoliyati subyektlarining birlashmalari, tadbirkorlik faoliyati subyekti huquqlarining ustuvorligi, Insofsiz raqobatga yo'l qo'yilmasligi haqida tushunchalar berilgan. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish asoslari, tadbirkorlik faoliyati subyektlari huquqlarining kafolatlari, tadbirkorlik faoliyati subyektlarining huquqlarini himoya qilish hamda tadbirkorlik subyekti faoliyatini tugatish, nizolarni hal qilish kabi masalalarga doir ma'lumotlar berilgan.

Tadbirkorlik faoliyati (tadbirkorlik) tadbirkorlik faoliyati subyektlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, o'zi tavakkal qilib va o'z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyatidir.

Tadbirkorlik faoliyati subyektlari (tadbirkorlik subyektlari) belgilangan tartibda davlat ro'yxatidan o'tgan hamda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslardir.

Davlat organlari (qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno), ularning mansabdor shaxslari, shuningdek tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi qonun hujjatlarida man etilgan boshqa shaxslar tadbirkorlik faoliyati subyektlari bo'lishi mumkin emas.

Kichik tadbirkorlik subyektlari quyidagilardir:

- 1) yakka tartibdagi tadbirkorlar;
- 2) ishlab chiqarish tarmoqlaridagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan yigirma kishi, xizmat ko'rsatish sohasidagi va ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan boshqa tarmoqlardagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan o'n kishi, ulgurji, chakana savdo hamda umumiy ovqatlanish tarmoqlaridagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan besh kishi bo'lgan mikrofirmalar;
- 3) quyidagi tarmoqlardagi:
 - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan yengil, oziq-ovqat sanoatidagi va qurilish materiallari sanoatidagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan ikki yuz kishi;
 - metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog'ochsozlik, mebel sanoatidagi, shuningdek qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalaridagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan yuz kishi;
 - mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish va ularni qayta ishlash, qurilish hamda qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa

sanoat-ishlab chiqarish sohalaridagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan ellik kishi;

– fan, ilmiy xizmat ko'rsatish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish sohalari (sug'urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan boshqa sohalardagi, band bo'lgan xodimlarining o'rtacha yillik soni ko'pi bilan yigirma besh kishi bo'lgan kichik korxonalar.

Kichik tadbirkorlik subyektlari xodimlarining o'rtacha yillik soni qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda belgilanadi. Bunda o'rindoshlik, pudrat shartnomalari va fuqarolik-huquqiy xarakterdagi boshqa shartnomalar bo'yicha ishga qabul qilingan xodimlarning, shuningdek unitar korxonalarda, vakolatxonalar va filiallarda ishlayotganlarning soni ham hisobga olinadi.

Faoliyatning bir necha turini amalga oshiruvchi (ko'p tarmoqli) yuridik va jismoniy shaxslar yillik aylanma hajmida ulushi eng ko'p bo'lgan faoliyat turi mezonlari bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlariga kiradi.

Kichik tadbirkorlik subyektlari uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar va preferensiyalar, kafolatlar va huquqlar ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan tadbirkorlik subyektlari tomonidan vakolatli organlarga va tashkilotlarga (davlat soliq, bojxona xizmati organlariga, davlat statistika organlariga, banklarga va boshqalarga) yozma ravishdagi murojaatlarsiz qo'llaniladi.

Kichik tadbirkorlik subyektlari uchun qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar va preferensiyalarning ro'yxati O'zbekiston Respublikasining interaktiv davlat xizmatlari yagona portalidagi Tadbirkorlik subyektlari uchun imtiyozlar va preferensiyalarning yagona reestrda e'lon qilinadi hamda doimiy ravishda yangilab boriladi.

O'zbekiston Respublikasining interaktiv davlat xizmatlari yagona portalidagi Tadbirkorlik subyektlari uchun imtiyozlar va preferensiyalarning yagona reestrini shakllantirish hamda doimiy ravishda

yangilab borish tartibi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Mikrofirma va kichik korxona xodimlarning belgilangan o‘rtacha yillik sonini oshirib yuborgan taqdirda, xodimlar sonini oshirib yuborishga yo‘l qo‘yilgan davr uchun ular qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar, preferensiyalar, kafolatlar va huquqlardan mahrum etiladi. Ushbu qoida quyidagi hollarda tatbiq etilmaydi:

- mikrofirma va kichik korxona O‘zbekiston Respublikasi kasb-hunar kollejlarining, akademik litseylarining hamda oliy ta’lim muassasalarining bitiruvchilari bilan mehnat shartnomalari tuzgan taqdirda, band bo‘lgan xodimlarning belgilangan o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan 50 foiz oshadigan bo‘lsa. Xodimlar sonining oshirilishiga O‘zbekiston Respublikasi kasb-hunar kollejlarining, akademik litseylarining va oliy ta’lim muassasalarining bitiruvchilari o‘qishni tugallagan kunidan boshlab ko‘pi bilan uch yil o‘tgan bo‘lsa, yo‘l qo‘yiladi;

- kichik korxona uyda ishlayotgan fuqarolar (kasanachilar) bilan mehnat shartnomalari tuzgan taqdirda, band bo‘lgan xodimlarning belgilangan o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan 30 foiz oshadigan bo‘lsa.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik jismoniy shaxs (yakka tartibdagi tadbirkor) tomonidan tadbirkorlik faoliyatini yuridik shaxs tashkil etmagan holda amalga oshirishdir.

Yakka tartibdagi tadbirkorlik yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan mustaqil, mulk huquqi asosida o‘ziga tegishli bo‘lgan mol-mulk negizida, shuningdek mol-mulkka egalik qilish va (yoki) undan foydalanishga yo‘l qo‘yadigan o‘zga ashyoviy huquq asosida amalga oshiriladi.

Yakka tartibdagi tadbirkor O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda xodimlarni yollashga haqli.

Hunarmandchilik faoliyatini amalga oshirayotgan yakka tartibdagi tadbirkorlar tovarlar tayyorlash (ishlar bajarish, xizmatlar ko‘rsatish) uchun ko‘pi bilan besh nafar shogirdni ularga tegishlicha haq to‘lagan holda jalb etishga haqlidir.

Yakka tartibdagi tadbirkor o'z nomidan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadi, huquq va majburiyatlarni oladi hamda amalga oshiradi. Jismoniy shaxs o'z tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq bitimlar tuzayotganida, yakka tartibdagi tadbirkor sifatida harakat qilayotganligini, agar bu bitimlarni tuzish vaziyatining o'zidan aniq anglashilmasa, ko'rsatishi kerak. Bunday eslatmaning mavjud emasligi yakka tartibdagi tadbirkorni o'z majburiyatlari bo'yicha zimmasidagi javobgarlikdan ozod etmaydi.

Yakka tartibdagi tadbirkor o'z faoliyatini amalga oshirayotganda shaxsiy ish hujjatlari blankalaridan, muhr, shtamlardan foydalanishga haqli, ularning matnlari mazkur shaxs yakka tartibdagi tadbirkor ekanligi haqida dalolat berishi lozim.

Yakka tartibdagi tadbirkorlikni amalga oshirish uchun er-xotindan biri er-xotinning umumiy birgalikdagi mol-mulkidan foydalanadigan hollarda, agar qonunda, nikoh shartnomasida yoxud er-xotin o'rtasidagi o'zga kelishuvda boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, erning (xotinning) roziligi talab qilinadi.

Kichik biznesning mamlakat iqtisodiy salohiyati va imkoniyatlaridan samarali foydalanishi uchun qulay zamin yaratuvchi xususiyati – ishlab chiqarishni tabiiy va moddiy resurslarni eng kam jalb etgan va tejamli foydalangan holda tashkil eta olish qobiliyatidir. Shu bilan birga, kichik biznesda tadbirkorlik g'oyalari, muammolarning yechimiga innovatsion yondashuvlar juda tezlik bilan amaliyotga tatbiq etiladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda yuqori samaradorlikni ta'minlovchi asosiy motivatsiya – bu tadbirkorlik subyektlarining o'z daromadlarini oshirish, ularning moddiy va moliyaviy resurslari, munosib mutaxassislik, kasb-kor, ma'lumot darajasi va boshqa jihatlari bilan aniqlanuvchi jamiyatlardagi o'rta mulkdorlar qatlamiga mansubligini belgilab beruvchitegishli mavqega erishish hisoblanadi.

Hududlarning ichki iqtisodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, undan samarali foydalanishda kichik biznes imkoniyatlarini qo'llash tizimli tarzda amalga oshirilishi lozim. Bunda asosiy e'tibor hududdagi

muammolarni hal etishda kichik biznesning kengroq ishtirokini ta'minlash imkoniyatini beruvchi ishlab chiqarish tizimini diversifikatsiyalashga qaratilishi lozim. Globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi hamda xalqaro raqobatning kuchayib borishi sharoitida milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash tarkibiy o'zgartirish jarayonlarini taqozo etadi. Bu borada kichik biznesdan hududlar iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgarishlarning manbayi sifatida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

V BOB. INNOVATSIYALARNI TIJORATLASHTIRISH VA TEKNOLOGIYALAR TRANSFERI

5.1. Ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlash tirish va innovatsion faoliyatning huquqiy asoslari

Mamlakatimizda ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyatni amalga oshirish, ilmiy-texnikaviy va innovatsion rivojlanishni ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishda mavjud moliyaviy va moddiy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlash tirish samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2018-yil 14-iyuldagi PQ-3855-sonli Qarori qabul qilindi.

Ushbu qarorga asosan quyidagilar ilmiy tadqiqot va oliy ta'lim muassasalarining (keyingi o'rinlarda muassasalar deb yuritiladi) ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlash tirish sohasidagi asosiy vazifalari etib belgilandi: respublika iqtisodiyotining raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini jadal va keng joriy etish; fanlararo aloqalarni, shu jumladan, xalqaro fanlararo aloqalarni shakllantirish jarayonlarini rag'batlantirish, qo'shma dasturlar ishlab chiqish va jamoalarni yaratish; ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyatni iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani rivojlantirishning aniq vazifalarini hal etishga, shuningdek, ichki va tashqi bozorlar ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan amaliy natijalarni olishga yo'naltirish; yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni yaratishga xizmat qiladigan yuqori texnologiyalarni ishlab chiqish sohasida innovatsion tadqiqotlarni olib borish; tadqiqotlarni mamlakatni izchil rivojlantirish bo'yicha zamon talablariga javob beradigan, tijoratlash tirish darajasi yuqori bo'lgan mahsulotlar va texnologiyalarni jadal ishlab chiqishga yo'naltirish. Quyidagilar esa ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijoratlash tirishning asosiy usullari etib belgilandi: ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat

natijalaridan foydalangan holda yaratilgan tovarlarni (bajarilgan ishlarni, ko'rsatilgan xizmatlarni) realizatsiya qilish yoki ushbu natijalardan o'z ehtiyojlari uchun foydalanish; tijorat tashkilotlarini tashkil etish, bunda ularning ta'sischilaridan biri ustav fondiga hissa sifatida intellektual mulk obyekti yoki tayyor texnologiyani kiritgan muassasa (yoki ixtisoslashtirilgan affillangan tashkilot) hisoblanadi; intellektual mulk obyektlariga bo'lgan mulk huquqlarini uchinchi shaxslarga o'tkazish va mazkur obyektlardan foydalanish huquqini lisenziya shartnomalarini tuzish orqali, shu jumladan, ularni keyinchalik ushbu huquqlar oluvchisi tomonidan tijoratlashtirish sharti bilan berish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-iyuldagi PQ-3855-son hamda «Fan va oliy ta'lim sohasi xodimlarining mehnat haqi miqdorini yanada oshirish, ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalari joriy etilishini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida» 2018-yil 20-iyuldagi PQ-3876-son qarorlariga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 3-dekabrda "Ilmiy va ilmiy-texnik faoliyatning istiqbolli yutuqlarini joriy qilishning samarali mexanizmlarini tatbiq etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 979-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qaror bilan "Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalarini tijoratlashtirish Prezident jamg'armasi to'g'risida"gi Nizom tasdiqlandi. Ushbu Nizom O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalarini tijoratlashtirish Prezident jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibini, shuningdek, Jamg'arma mablag'lari hisobidan moliyalashtirilayotgan ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalarini baholash, tanlab olish va tijoratlashtirish tartibini belgilaydi. Quyidagilar Jamg'arma mablag'larini shakllantirishning asosiy manbalari qilib belgilandi: O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari; grantlar va xalqaro moliyaviy institutlar hamda boshqa xorijiy donorlar kreditlari; Jamg'armaning vaqtincha bo'sh mablag'larini tijorat banklari depozitlariga joylashtirishdan olingan daromadlar; qonunchilikda

taqiqlanmagan boshqa manbalar. Ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalarini tijoratlash tirish quyidagi tarzda amalga oshiriladi: Ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat ishlanmalarining natijalarini qo'llash orqali yaratilgan (bajarilgan, ko'rsatilgan) mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ni realizatsiya qilish yoki ushbu natijalardan shartnoma asosida o'z ehtiyojlari uchun foydalanish; tijorat tashkiloti tuzish natijasida ustav fondiga ta'sis chilardan biri o'z ulushi sifatida intellektual mulk obyektini yoki tayyor texnologiyani kirituvchi muallif (mualliflar) hisoblangan jismoniy va yuridik shaxslar bo'lishi mumkin; yaratilgan intellektual mulk obyektlarini uchinchi shaxsga egalik huquqini o'tkazishda hamda litsenzion shartnomalar tuzish orqali ushbu obyektlardan foydalanishni taqdim qilish, shu bilan birga, ushbu huquqlar egalari tomonidan ularni keyinchalik tijoratlash tirish sharti bilan; qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa usullar bilan, shuningdek, ushbu qaror bilan "Ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalari ishlab chiqilishi hamda tijoratlash tirilishida ishtirok etayotgan ilmiy tadqiqot va oliy ta'lim muassasalaridagi mualliflar va ilmiy jamoalarga qo'shimcha bir martalik mukofot to'lash tartibi to'g'risida"gi va "Patentga layoqatli istiqbolli texnik yechimlar va ishlab chiqarish sirlari (nou-xaular)ni o'z ichiga olgan tijorat siri rejimida himoya qilinadigan intellektual mulk obyektiga bo'lgan huquqlarni ro'yxatga olish va boshqalarga o'tkazish tartibi to'g'risida"gi Nizomlar ham tasdiqlangan.

Tijoratlash tirish – bu mulkchilik (innovatsiya) obyektini savdo orqali foydaga aylantirish jarayoni. Yoki tijoratlash tirish deganda uni sotishdan yoki o'zi ishlab chiqarishida ishlatishdan daromad olish tushuniladi. Shuningdek, ular tijoratlash tirishni ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalar natijalarini o'z vaqtida bozorda mahsulot va xizmatlarga aylantirish jarayoni deb ta'riflaydilar. Boshqacha qilib aytganda, tijoratlash tirishni innovatsion mahsulotlarni bozorga chiqarish jarayoni deb tasavvur qilish mumkin. Ushbu jarayon bir nechta ketma-ket bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichda, agar kompaniya bir nechta innovasion mahsulotlarni ishlab chiqarayotgan bo'lsa, u bozorga

olib chiqish uchun eng foydali bo'lganlarni baholaydi va tanlaydi. Baholash ekspertiza shaklida ma'lum mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi: innovatsion mahsulotning potentsiali, ushbu mahsulotga jamiyatdagi talab, potentsial xaridorning (ma'lum bozor segmentida) mahsulotga bo'lgan talabi, mahsulotni sotishdan kelib chiqadigan potentsial iqtisodiy samaradorlik (sof joriy qiymat, ichki rentabellik darajasi, qoplash muddati va boshqalar) va boshqalar. Tijoratlalashtirish jarayonining ikkinchi bosqichi zarur mablag'larni ishlab chiqarishdir. Bir nechta innovatsion korxonalarda ishlanmalarni mustaqil ravishda moliyalashtirish uchun yetarli mablag' mavjud bo'lganligi sababli, ushbu bosqichda korxonaning asosiy vazifasi investorni jalb qilishdir. Uchinchi bosqichda yaratilgan yangilikka bo'lgan huquqlar jarayonning barcha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishi bilan mustahkamlanadi. Va nihoyat, tijoratlalashtirishning to'rtinchi va oxirgi bosqichi, agar kerak bo'lsa, uni yanada takomillashtirish bilan yangilik ishlab chiqarishni tashkil etishni yoki uni ishlab chiqarish jarayoniga kiritishni o'z ichiga oladi. Innovatsion korxonalar tijoratlalashtirish jarayonining yagona ishtirokchilari emas. Umuman olganda, innovatsion mahsulotlarni tijoratlalashtirish jarayonining barcha ishtirokchilarini ikkita toifaga bo'lish mumkin – innovatsiyalarni ishlab chiquvchilar va ularning xaridorlari (investorlar). Innovatsiyalarni tijoratlalashtirish – bu muvaffaqiyatli bo'lsa, kelgusi daromadlarda ishtirok etish asosida ushbu yangilikni amalga oshirish bo'yicha faoliyatni moliyalashtirishga investorlarni jalb qilish. Shu bilan birga, innovatsion loyihani bozorga chiqarish jarayoni innovatsion faoliyatning asosiy bosqichidir. Innovatsion loyihani bozorga chiqarish jarayoni bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi: 1. Agar korxonada bir nechta loyihalar mavjud bo'lsa, unda bozorga kirish uchun tijorat salohiyatiga va rivojlanishga tayyorligi yuqori bo'lgan loyihalarni tanlash kerak. 2. Pul mablag'larini shakllantirish. Odatda kompaniyada o'z mablag'lari yo'q yoki yetarli emas. Bunday holda, investorlarni jalb qilish kerak. 3. Loyihaga huquqlarni berish va ishtirokchilar o'rtasida tarqatish. 4.

Innovatsiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga kiritish yoki agar kerak bo'lsa, keyinchalik qayta ko'rib chiqish bilan yangilik ishlab chiqarishni tashkil etish. Innovatsiyalarni ishlab chiquvchilarga quyidagilar kiradi: – tadqiqot institutlari – hozirgi paytda tijorlashtirish jarayonining eng muvaffaqiyatli va jadal rivojlanayotgan ishtirokchilaridan biri bo'lib, juda ko'p sonli istiqbolli ishlanmalar mavjud. Bu yerda tijorlashtirish jarayoni institutning o'zi emas, balki uning egasi (rivojlanish buyurtmachisi) – davlat, yirik firma, xususiy investor tomonidan amalga oshiriladi; – kichik va o'rta korxonalar, shuningdek, tadqiqot institutlaridan farqli o'laroq, mustaqil ravishda (yoki vositachilar orqali) amalga oshiradigan tijorlashtirish jarayonining tez rivojlanayotgan ishtirokchisidir; ixtirochilar va yakka ixtirochilar jamoalari asosan ilmiy tadqiqot institutlari yoki korxonalardan “ajratilgan” yosh olimlardan iborat. Ular ko'pincha ko'plab ishlanmalarni boshdan kechirishadi, ammo ularni bozorda ishlatishga qodir emaslar. Innovatsiyalarni xaridorlari (investorlar) quyidagilarni o'z ichiga oladi: – davlat mablag'lari va dasturlari dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida qo'llaniladi va innovatsiyalarni ishlab chiquvchilarni moliyaviy, axborot va boshqa manbalar bilan ta'minlashga, shuningdek ishlanmalarning tijorlashtirishiga ko'maklashishga mo'ljallangan; – nodavlat fondlari, grantlar va dasturlar davlat xizmatlari kabi bir xil xizmatlarni taqdim etadi; – venchur fondlari va “biznes farishtalari” – investitsiyalarni qaytarish yoki kapitaldagi ulush evaziga yoki yaratilgan yangilikka bo'lgan huquqlarni berish evaziga innovatsiyalarni ishlab chiquvchilarga katta moliyaviy yordam ko'rsatadilar; – yirik va o'rta firmalar yangiliklarni yaratish va ilgari surish yoki ularni o'z ishlab chiqarishlarida joriy etish maqsadida ularni yaratish va ilgari surishni to'liq moliyalashtirish. Innovatsiyalarni ishlab chiquvchilar va xaridorlari o'rtasida vositachi vazifasini bajaradigan innovatsion mahsulotlarni tijorlashtirish jarayonining yana bir ishtirokchisini ajratib ko'rsatish mumkin – bular turli xil brokerlik, konsalting yoki yuridik xizmatlarni, shu jumladan himoya qilish va targ'ib qilishni o'z

ichiga olgan innovasiyalarni o'tkazish, konsalting kompaniyalari, innovatsion markazlar va biznes-inkubatorlar, ishlab chiquvchilarning intellektual mulki bozori. Tijoratlash tirish jarayonida innovatsion korxonalar uchun eng muhim nuqta bu tijoratlash tirish usulini tanlashdir. Har qanday innovatsion mahsulot o'ziga xosdir va muayyan muammoni hal qilish uchun mo'ljallangan, shuning uchun korxonalar ushbu masalaga jiddiy yondashishlari kerak. Bugungi kunda, xalqaro tajribaga ko'ra, yangiliklarni tijoratlash tirishning uchta asosiy usuli mavjud. Tijoratlash tirish jarayonida usulni tanlash juda muhimdir. Korxona tanlovi bor: loyihani mustaqil ravishda tijoratlash tirish va yuqorida sanab o'tilgan barcha bosqichlardan o'tish yoki siz litsenziyani yoki to'liq barcha huquqlarni sotishingiz mumkin. Har bir usul ishlab chiquvchilarga keng dastur variantlarini taqdim etadi. Loyihadan foyda olish imkoniyatlari ham loyiha ning o'ziga bog'liq. Agar siz uskunalarni yaratgan bo'lsangiz, unda uni sotish mumkin, agar siz menejment yoki texnologik yangiliklarni taklif qilgan bo'lsangiz, u holda korxona muhandislik xizmatlarini ko'rsatishi mumkin. Siz shunchaki o'zingizning yangilikingiz uchun litsenziyani sotishingiz yoki ijaraga berishingiz mumkin. Ushbu maqsadlar uchun, agar kerak bo'lsa, kompaniya o'z xodimini sherikka sirlarni o'tkazishda yordam berish uchun yuborishi mumkin.

Ba'zida bir vaqtning o'zida yangiliklarni tijoratlash tirishning bir nechta usullaridan foydalanish mumkin. Usullarning har biri innovatsion korxonalarga o'z ishlanmalarini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Tijoratlash tirish jarayonining barcha bosqichlaridan o'tgan korxona mustaqil ravishda o'zining innovatsion mahsulotini bozorga chiqarishi mumkin. Agar innovatsion mahsulot uskunalar bo'lsa, unda ishlab chiqarish boshlangandan keyin korxona nafaqat uni sotishdan foyda olish, balki uni ijaraga olish imkoniyatiga ham ega. Innovatsiya ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish bilan bog'liq bo'lgan taqdirda, kompaniya boshqa kompaniyalarga muhandislik xizmatlarini ko'rsatishi mumkin. Boshqa tomondan,

innovatsion korxona o'z innovatsiyasi uchun litsenziyani sotish yoki yangilikni ijaraga olish (franchayzing) imkoniyatiga ega. Agar kerak bo'lsa, korxona o'z xodimini, masalan, sherik korxonasini yuborishi va shu bilan ishlab chiqarish sirlarini o'tkazishi mumkin. Shuningdek, innovatsion korxona innovatsiyalarga bo'lgan barcha huquqlarni to'liq sotish va ushbu faoliyat sohasini tark etish yoki unga huquqlarni saqlab qolish yoki to'liq o'tkazish imkoniyati bilan mijoz bilan (agar mavjud bo'lsa) innovatsion mahsulot ishlab chiqarish uchun shartnoma tuzish imkoniyatiga ega.

So'nggi yillarda ilm-fan sohasini ustuvor rivojlantirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi 4947-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida" 2019-yil 29-oktabrdagi O'RQ-576-son Qonuni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida" 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264-son Farmoni.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2018-yil 29-sentabrdagi PF-5544-son Farmoni;

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416-son Qarori.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 17-fevraldagi PQ-2789-son Qarori.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Faol tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish

bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 5-maydagi PQ-3697-son Qarori.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2018-yil 7-maydagi PQ-3698-son Qarori.

9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ilmiy-tadqiqot va innovasion faoliyatni rivojlantirishning normativ-huquqiy bazasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 9-martdagi 133-son Qarori.

10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ilm-fan va ta'lim sohasidagi davlat tashkilotlarida ilmiy, ilmiy-pedagogik va mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi ilmiy darajaga ega xodimlarga qo'shimcha haq to'lash tartibi to'g'risida" 2019 yil 24 dekabrda 1030-son qarori.

11. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-oktabr "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi O'RQ-576-sonli Qonuni.

12. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 24 iyul «Innovatsion faoliyat to'g'risida» gi O'RQ-630-sonli Qonuni. 13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktabr "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Farmoni. Respublikamizda ilmiy tadqiqot va innovatsion ishlanmalarning sifati, samaradorligi va manfaatdorligini ta'minlash maqsadida Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan jami 49 ta normativ-huquqiy hujjat joriy qilindi va qator yangi hujjatlar ustida ishlanmoqda. Bu sa'y-harakatlar, albatta, soha rivojida, ilmiy faoliyat subyektlarining huquq va manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

5.2. Ilmiy ishlanmalar va tijratlashtirish obyektlari. Innovatsion ishlanmalar, davlat ilmiy-texnik dasturlari

Qo'yilgan ilmiy muammoni hal etish uchun maqsad va vazifalar, ijrochilar va bajarish muddatlari, manbalar va vositalarni ko'rsatgan holda shakllantirilgan chora-tadbirlar majmuyi ilmiy loyiha hisoblanadi.

Ilmiy loyihalar qo'yilgan muammoning ilmiy yoki texnik yechimini topish, nou-xau yoki yangi texnologiyalarni olish va yangi xizmat turlarini yo'lga qo'yishga qaratilishi mumkin. Qo'yilgan maqsad va vazifalardan, amalga oshirish shaklidan kelib chiqib, ilmiy loyihalar quyidagi turlarga bo'linadi: fundamental loyihalar; amaliy loyihalar; innovatsion loyihalar.

Fundamental, amaliy va innovatsion loyihalar tanlov asosida, ayrim hollarda belgilangan tartibda tanlovdan tashqari moliyalashtiriladi.

Fundamental tadqiqotlar – tabiat, jamiyat va insonning tuzilishi, shakllanishi va rivojlanishiga oid asosiy qonuniyatlar haqidagi yangi bilimlar olish, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, shuningdek, muayyan faoliyat natijasida yaratilgan obyektlarni o'rganishga ixtisoslashgan nazariy va (yoki) tajriba o'tkazishga qaratilgan tadqiqotlardir. Fundamental tadqiqot loyihalarining bajarilish muddati besh yilgacha bo'lishi mumkin.

Amaliy tadqiqotlar – amaliy maqsadlarga erishish hamda aniq vazifalarni hal etish uchun, asosan, yangi bilimlar va fundamental tadqiqotlar natijalarini qo'llashga yo'naltirilgan tadqiqotlardir. Amaliy loyihalarning bajarilish muddati uch yilgacha bo'lishi mumkin.

Innovatsion loyihalar – amalga oshirish muddati, infratuzilmasi, ijrochilari, moliyalashtirish manbayi va hajmiga ega innovatsiyani yaratish hamda ishlab chiqarishga yo'naltirilgan tadqiqotlardir. Innovatsiya ishlarining bajarilish muddati ikki yilgacha bo'lishi mumkin.

Tajriba-konstruktorlik loyihalari – tajriba, konstruktorlik namunalari, asboblari, materiallar, buyumlar va boshqa ilmiy ishlanmalarni loyihalash, tayyorlash va sinovdan o'tkazish, rivojlantirish bilan bog'liq loyihalar. Bu turdagi loyihalarning bajarilish muddati ikki yilgacha bo'lishi mumkin. Fundamental, amaliy, innovatsion va tajriba-konstruktorlik loyihalari rahbarlari ilmiy darajaga ega bo'lishlari shart. Shuningdek, loyiha rahbari bir vaqtning o'zida ikkita bir xil turdagi loyihaga ilmiy rahbarlik qilishi mumkin emas. Moliyalashtirish shakli va usuliga ko'ra loyihalar quyidagi turlarga bo'linadi: Tematik, maqsadli va tashabbuskor loyihalar fundamental, amaliy, innovatsion yoki tajriba-konstruktorlik shaklida bo'lishi mumkin.

Tematik ilmiy tadqiqot loyihalari – ilmiy faoliyatning ilg'or yo'nalishlari, shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning ehtiyojlari va muammolaridan kelib chiqqan holda, davlat boshqaruvi organlari va xo'jalik birlashmalari, mahalliy davlat hokimiyati organlari ehtiyojlari asosida ishlab chiqiladigan, moliyaviy hajmi ko'rsatilgan, mavzu doirasida olinadigan yakuniy mahsuloti aniq aks ettirilgan, muntazam ravishda e'lon qilinadigan, tanlov asosida moliyalashtiriladigan ilmiy tadqiqot loyihalaridir.

Maqsadli loyihalar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasining hujjatlarida belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlash, davlat boshqaruvi va mahalliy davlat hokimiyati organlari oldida turgan muammolarni hal etish maqsadida ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi. Maqsadli loyihalar Ilmiy-texnik kengashlar tavsiyasiga ko'ra tanlovsiz moliyalashtiriladi.

Tashabbuskor loyihalar tanlovlari uchun mavzular shakllantirilmaydi. Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan e'lon qilinadigan ushbu turdagi tanlovga istalgan mavzudagi dolzarb muammolarning ilmiy yechimi hamda aniq natijaga qaratilgan loyihalarni taqdim etish mumkin. Tashabbuskor loyihalar tanlovida bir mavzu doirasida muqobil (alternativ) loyihaning tanlovga kelib tushishi talab etilmaydi.

Startup» loyihalar — amalga oshish xavfi yuqori boʻlgan sharoitda yangi mahsulot yoki xizmat turini yaratuvchi innovasion ishlanmalarning qoʻllanilishi, koʻlami va tez oʻsish surʼati bilan farqlanadigan yangi biznes loyiha; Innovatsion ishlanma — mavjud oʻxshash intellektual faoliyat natijalariga nisbatan yangi belgilarga ega boʻlgan, amalda qoʻllash mumkin boʻlgan va amaliyotda undan foydalanganda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni taʼminlay oladigan intellektual faoliyat natijasi (ishlab chiqarish, maʼmuriy, tijorat yoki boshqa xususiyatga ega yangi yoki mukammal texnologiya, xizmat va tashkiliy-texnik yechim). Texnologiyalar transferi – yangi ishlanmani u olinadigan (ishlab chiqariladigan) sohadan amalda qoʻllash sohasiga oʻtkazishga qaratilgan tadbirlar majmuyidir. Ilmiy tadqiqot ishlariga davlat buyurtmasi doirasida tematik loyihalar mavzusini shakllantirish.

Tematik loyihalar mavzulari davlat boshqaruvi, xoʻjalik va mahalliy davlat hokimiyati organlari, ilmiy faoliyat subyektlarining asoslangan takliflari asosida Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi. Tematik loyihalar mavzulari vazirlik soʻroviga asosan yoki ixtiyoriy ravishda taqdim etilishi mumkin. Taklif etilayotgan loyiha mavzusida quyidagi jihatlar aks etishi kerak:

- ilmiy tadqiqot mavzusi dolzarb, mavzuda aniq yakuniy mahsulotga buyurtma aks etgan boʻlishi;
- fan va texnologiyalar rivoji uchun ustuvorligi;
- iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va respublika hududlarining aniq muammolarini hal etishga qaratilganligi;
- loyiha natijasida yakuniy mahsulot yaratilishi asoslanganligi;
- ishlanmaning raqobatbardoshligi;
- tayyor mahsulotni ishlab chiqishga yoʻnaltirilganligi;
- loyiha natijalarining tijoratlashtirish imkoniyati mavjudligi;
- loyiha natijadorligi (mahsulot yoki takomillashtirilgan texnologiya);
- loyiha moliyalashtirish prognoz hajmlari belgilanganligi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalarini tijorlashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2018-yil 14-iyuldagi PQ-3855-son qarorining 6-bandida “O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar bo‘yicha davlat ilmiy-texnik dasturlarini bajarish doirasida muassasalar tomonidan yaratilgan ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalari, davlat ilmiy-texnik loyihalar yakunlanganidan va (yoki) ular belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazilganidan keyin tijorlashtirilishi lozim, fundamental tadqiqotlar natijalari, shuningdek, gumanitar va ijtimoiy fanlar sohasidagi loyihalar bundan mustasno” deb belgilangan. Gumanitar va ijtimoiy fanlar sohasidagi loyihalarning ijtimoiy ahamiyati inobatga olinadi.

5.3. Innovatsion faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari

Innovatsiyalarning iqtisodiy rolining o‘shishi so‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotidagi o‘zgarishlarga ta’sir ko‘rsatgan asosiy omillardan biri bo‘ldi. Bu fan va texnikaning jamiyat hayotining barcha jabhalariga ta’siri kuchayishi, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga olib keladigan fundamental va texnologik jarayonlar bilan bog‘liq. Shunday qilib, iqtisodiy o‘shishga ta’sir qiluvchi omillar to‘plami o‘zgarib bormoqda. Ilmiy bilimlar, intellektual kapital, innovatsiyalar ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning raqobatdosh ustunliklari va barqaror rivojlanishi-ning asosiy manbalariga aylanmoqda. Zamonaviy jahon iqtisodiyotida iqtisodiyotning jadal rivojlanishi uning ilg‘or texnologiyalarni, yangi bozorlarni joriy etish va o‘zlashtirish, bilim va inson kapitalini shakllantirish qobiliyatiga tobora ko‘proq bog‘liq. Shu sababli, iqtisodiyotni modernizatsiya va innovatsion qayta qurish muammolari Rossiya Federatsiyasidagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.

Innovatsion faoliyatni hozirgi bosqichda ustuvor hal qilishni talab qiladigan asosiy muammolardan biri bu iqtisodiyotining texnologik qoloqlik tendensiyasini bartaraf etishdir. Ushbu muammolarni hal etish mexanizmlaridan biri ilm-fan va innovatsiyalar sohasida davlat-xususiy sheriklikning turli shakllarini rivojlantirishni ta'minlash bo'lishi kerak, bu davlat va xususiy biznesning butun innovatsion sikl davomida o'zaro hamkorligini nazarda tutadi: ilmiy tadqiqotlardan, ilmiy-texnikaviy ishlanmalar va texnologiyalarni ilm-fanni ko'p talab qiluvchi yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarishga tijoratlashtirish.

Innovatsion soha tuzilmalarining iqtisodiy manfaatlariga innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish, davlat organlarining amalga oshirilayotgan maqsadli ta'siri orqali ta'sir ko'rsatadi, bu esa ushbu institutlarning davlat tashkilotlari harakatlariga munosabatini oldindan ko'rishni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, talab qilinadigan natijalarni olish uchun innovatsiya obyektiga tartibga soluvchi ta'sir ko'rsatadigan davlat organi.

Innovatsion tashkilotlarning ijobiy davlat tomonidan tartibga solish strategiyalariga mumkin bo'lgan reaksiyalari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- yangi bozorlarni rivojlantirish;
- boshqa tashkilotlar bilan birlashish;
- mahsulot sifatini yaxshilash;
- kredit resurslari va sheriklarni jalb qilish va boshqalar.

Tashkilotning reaksiyaga kirishish qobiliyatining pasayishi bilan quyidagilar bo'ladi:

- resurs salohiyatining qisqarishi;
- faoliyatni qisqartirish;
- xavfni kamaytirish;
- past samaradorlik bilan buyurtmalarni rad etish;
- investitsiyalar hajmining pasayishi;
- o'z-o'zini tugatish yoki bankrotlik;

Turli mamlakatlarda davlat innovatsion faoliyatni bozorni tartibga solishdan tashqari turli yo‘llar bilan hal qiladi, ishlab chiqaruvchilar o‘rtasida raqobatni o‘z zimmasiga oladi. Biroq, tovar ishlab chiqaruvchilarning raqobat kurashi ko‘pincha qisqa muddatli moliyaviy ta’sir bilan bog‘liq.

Innovatsion sohada davlat organlarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ilmiy tadqiqot va innovatsiyalar uchun mablag‘larni to‘plash;
- innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish;
- innovatsiyalarni rag‘batlantirish, ushbu sohada raqobat, innovatsion risklarni sug‘urtalash, eskirgan mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun davlat sanksiyalarini joriy etish;
- innovatorlarning mualliflik huquqlarini va intellektual mulkni himoya qilish tizimini shakllantirish;
- innovatsion faoliyatni kadrlar bilan ta’minlash;
- innovatsion infratuzilmani yaratish;
- davlat sektoridagi innovatsion jarayonlarni institutsional jihozlash;
- innovatsiyalarning ijtimoiy va ekologik yo‘nalishini ta’minlash;
- innovatsion faoliyatning ijtimoiy mavqeini oshirish;
- innovatsion jarayonlarni hududiy boshqarish;
- innovatsion jarayonlarning xalqaro aspektlarini boshqarish.

Davlat boshqaruvi samarali ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning afzalliklari, umumiy strategik yo‘nalishlari va yo‘riqnomalarini tanlashga asoslanadi.

Innovatsion siyosatning maqsadi individual va jamiyat ehtiyojlarini qondiradigan innovatsiyalarni yaratish va qo‘llashdir.

Davlat innovatsion siyosati faoliyatning ikki darajasida yaratiladi: milliy va mahalliy, iqtisodiyotining inqirozi sharoitida budjetdan qaytarilmaydigan mablag‘lar faqat fundamental tadqiqotlarga yo‘naltiriladi. Boshqa hollarda, moliyalashtirish muddatli, qaytariladigan va to‘lanadigan asosda amalga oshiriladi.

Tadbirkorlik loyihalarini moliyalashtiradigan va tijorat banklari va boshqa moliya institutlarining kreditlari uchun davlat kafolatlarini ta'minlaydigan maxsus davlat organlari mavjud.

Budjetdan tashqari jamg'armalar Hukumat qaroriga muvofiq amalga oshiriladigan innovatsion faoliyat va moliyaviy faoliyatni qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Hukumat qaroriga ko'ra, innovatsion siyosat sifat jihatidan yangi turdagi mahsulotlar va texnologiyalarni ishlab chiqarishni o'zlashtirish, shu asosda mahalliy mahsulotlar bozorlarini kengaytirish hisobiga mamlakat yalpi ichki mahsulotining barqaror o'sishini ta'minlashi kerak.

Innovatsion siyosat iqtisodiyotning hozirgi holatini hisobga olgan holda, bozor islohotlarining hozirgi bosqichida ilmiy-texnikaviy salohiyatni yuksaltirishga, iqtisodiyot tarmoqlarida zamonaviy texnologik standartlarni yaratishga, eskirgan usullarni tugatishga qaratilgan. Ilmiy tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga tatbiq etish uchun o'tkazishning asosiy xarakteristikasi fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning tijorat shakllari tizimini yaratish va rivojlantirishdir.

Sanoat korxonolari mahsulotlariga tashqi va ichki bozorlarda talabning bunday darajasi ularning rivojlanish istiqbollari ham, asosiy ishlab chiqarish fondlarining tarkibiy o'zgarishlarini ham belgilaydi.

Jahon bozorida o'z mahsulotlarini taqdim etgan tarmoqlar (yoqilg'i-energetika kompleksi, metallurgiya, kimyo) o'z ishlab chiqarish salohiyatidan o'rin olishi uchun uning samaradorligini oshirishi zarur. Jahon bozorida potensial raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqaradigan boshqa tarmoqlar (muhandislik va mudofaa kompleksi) jahon bozoriga chiqish uchun davlat organlarining yordamiga muhtoj. Faoliyatida ichki bozorga yo'naltirilgan bir guruh tarmoqlar katta e'tiborni talab qiladi.

Iqtisodiy rivojlanishida innovatsiyalarning roli

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlar mavjud: fundamental fanning yetarlicha yuqori darajasi, ilmiy-texnik salohiyatning mavjudligi, olimlar, muhandislar va ishchilarning yuqori ma'lumotli va malakali kadrlari.

Rejali iqtisodiyot davrida ko'plab mintaqalarida kuchli innovatsion potensial yaratildi, bu esa ishlab chiqarish tarmoqlarida ustuvor yo'nalishlarda rivojlanishni ta'minladi. Ammo ikkinchi tomondan, boshqaruv usullariga birinchi navbatda e'tibor berilgan iqtisodiyot fan va texnika yutuqlarini samarali o'zlashtira olmadi.

Shu bilan birga, bozor mexanizmlari fan va texnika yutuqlarini yaratish, ko'paytirish va ulardan foydalanishda o'zining ijobiy rolini o'ynashi uchun ularni faol davlat siyosati bilan to'ldirish zarur.

Mamlakatimizda iqtisodiy rivojlanish sur'atlarini va hayot sifatini oshirish uchun ilmiy-texnikaviy yangiliklarni yaratish, takror ishlab chiqarish va qo'llash imkonini beruvchi iqtisodiy mexanizmni yaratish muammosi nihoyatda dolzarb bo'lib bormoqda.

Innovatsion iqtisodiyotni amalga oshirish natijalari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak: ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning ijtimoiy yo'nalishining yuqori darajasiga erishish, ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirish natijasida aholi turmush darajasini oshirish; resurslarni tejash va iqtisodiyotni yashillashtirishning sifat jihatidan boshqacha darajasi.

Innovatsion jarayon ishlab chiqarish samaradorligini oshirish manfaatlarida innovatsiyalarni yaratish, joriy etish va ulardan foydalanishni ta'minlaydigan ilmiy, texnologik va tashkiliy o'zgarishlar majmuyi sifatida ifodalanishi mumkin.

Taqdim etilgan ma'lumotlarga asoslanib, biz quyidagi xulosalarni chiqaramiz:

1. Iqtisodiyotdagi innovatsion jarayonlarga kam e'tibor qaratiladi. Innovatsion sanoat korxonalarining ulushi Yevropa mamlakatlari qaraganda 5-6 baravar kam. Yevropaning rivojlangan davlatlarida Rossiyadagiga qaraganda 1,5-2 baravar ko'p xodimlar ilmiy tadqiqot va

ishlanmalar bilan shug'ullanadi. Shuningdek, Rossiyada innovatsion mahsulotlar 2 barobar kamroq.

2. Innovatsion ishlanmalar asosan yirik korxonalarida amalga oshiriladi. Bu shuni anglatadiki, kichik va o'rta biznesdan ko'ra yirik kompaniyalar innovatsiyalarga ko'proq qiziqish bildirmoqda. Yirik korxonalarda buning uchun zarur moliyaviy resurslar mavjud, bu esa kichik va o'rta biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash masalasini ko'taradi.

3. Bozor uchun yangi mahsulotlarning past darajasiga ega, rus kompaniyalari mahsulot turlarini yangilashda juda sekin, bu jarayonlarni ham rag'batlantirish kerak.

4. GIIdagi barcha ko'rsatkichlar bo'yicha jami ko'tarilishi, shuningdek, «innovatsion samaradorlik» ko'rsatkichining pasayishi bilan birga keladi.

Hozirgi vaqtda mahalliy iqtisodiyotni innovatsion yo'llarga o'tkazish bo'yicha katta tashkiliy ishlar amalga oshirildi. Innovatsion sohani rivojlantirish davlat darajasida eng muhim strategik vazifa sifatida e'lon qilindi.

90-yillarning oxirlarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha turli choralar ko'rishni boshladi. Xususan, Hukumatning Farmoni bilan uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi tasdiqlandi. Ushbu Konsepsiyani ishlab chiqishdan maqsad uzoq muddatli (2017-2021) milliy iqtisodiyotni jadal rivojlanishini, jahon hamjamiyatidagi mavqeini mustahkamlashni barqaror yaxshilash yo'llari va vositalarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, O'RKda iqtisodiy o'sishning amaldagi xomashyo eksporti modelidan tadbirkorlik erkinligi, ijtimoiy adolat va raqobatbardoshlik muvozanatiga asoslangan innovatsion modelga o'tishga alohida e'tibor qaratildi. Belgilangan model bilan bog'liq muammolardan biri shundaki, uy xo'jaliklari daromadlarining yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlaridan yuqori o'sishi iqtisodiy tabaqalanishning kuchayishi bilan birga keladi. [13]

Xulosa shundan kelib chiqadi: innovatsion modelga o'tish uchun MAKda mustahkamlangan quyidagi yo'nalishlarda keng ko'lamli o'zgarishlarni amalga oshirish kerak:

Birinchi yo'nalish – insoniy salohiyatini rivojlantirish. Bu, bir tomondan, har bir insonning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishni, Rossiya fuqarolarining turmush sharoitlarini va ijtimoiy muhitning sifatini yaxshilashni, boshqa tomondan, raqobatbardoshlikni oshirishni ta'minlaydi.

Ikkinchi yo'nalish – tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiruvchi va iqtisodiyotga kapital jalb qiluvchi kuchli raqobat muhitini yaratish. Shu jumladan, raqobatbardosh bozorlarni yaratish va rivojlantirish, iqtisodiyotda umumiy soliq yukini oshirishdan voz kechish, innovatsiyalarga asoslanadigan yangi aksiyalar va tadbirkorlik subyektlarining yangi turlarini shakllantirishni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, kichik biznesni rivojlantirishni rag'batlantirish.

Uchinchi yo'nalish – innovatsion texnologik rivojlanish asosida iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirish. Bu yerdagi maqsad iqtisodiyot, innovatsion infratuzilma, intellektual mulk bozori institutlari, intellektual mulk bozori talablariga javob beradigan ilmiy tadqiqot va ishlanmalarning yaxlit tizimi kabi elementlarni o'z ichiga olgan Milliy innovatsion tizimni (keyingi o'rinlarda MIT deb yuritiladi) shakllantirishdan iborat. Bundan tashqari, maqsad – Rossiyani eng muhim yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar va texnologiyalarda yetakchilikni ta'minlaydigan kuchli ilmiy-texnik majmuani shakllantirish.

To'rtinchi yo'nalish – transport, energetika, qishloq xo'jaligi va tabiiy resurslarni qayta ishlash kabi an'anaviy sohalarda global raqobatdosh ustunliklarini mustahkamlash va kengaytirish.

Beshinchi yo'nalish – bu tashqi iqtisodiy mavqeini kengaytirish va mustahkamlash, uning global mehnat taqsimotidagi ishtiroki samaradorligini oshirish istagi, bu Rossiyaning tashqi bozorlardagi afzalliklarini ro'yobga chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish va globallashtirish imkoniyatlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Oltinchi yoʻnalish – iqtisodiyotini rivojlanishining yangi modeliga oʻtish. Xususan, bu ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yangi markazlarini shakllantirishni nazarda tutadi, ular energetika va transport infratuzilmasini rivojlantirishga, ijtimoiy va mintaqaviy siyosat choralari orqali Rossiyada hayot darajasi va sifatini farqlashni kamaytirishga asoslanadi.

VI BOB. VENCHUR KAPITAL VA VENCHUR FONDLAR

6.1. Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi

Mustaqillik yillarida mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida tub o'zgarishlar amalga oshirildi, innovatsiya sohasida ko'plab loyihalar moliyalashtirildi, yangi korxonalar barpo etildi, jahon andozalariga mos mahsulotlar va xizmatlar turi ishlab chiqarilishi tashkil etildi. Iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligini oshirish va dunyo bozorlariga chiqish maqsadiga faoliyat ko'rsatayotgan quvvatlarni modernizatsiya qilish va yangilash jarayonlarini tezlashtirishga innovatsion loyihalarni amalga oshirish hisobidan erishish mumkin. Innovatsion jarayonlar katta hajmda kapital, yirik innovatsiya loyihalarni moliyalashtirishni talab etadi. Ammo mamlakatimizda innovatsion loyihalarning asosiy investori bo'lib davlat xizmat qilmoqda va budget mablag'lari chegaralangan sharoitda ko'plab innovatsion loyihalar va g'oyalar moliyaviy ko'magani topa olmasligi tabiiydir. Xususiy sektor mablag'lari innovatsion mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqish jarayonida deyarli qatnashmaydi. Shuning uchun ilmiy va amaliy jihatdan rivojlangan davlatlarda tashkil topgan, davlat, korporativ va xususiy investorlar mablag'larini jamlab, innovatsion loyihalarga yo'naltiradigan mexanizm – innovatsiya loyihalarini venchurli moliyalashtirish mexanizmi katta e'tiborga loyiqdir.

Venchur kapitali yoki venchurli moliyalashtirish atamaları inglizcha «venture» so'zidan olingan bo'lib «yuqori riskli yangi korxona, faoliyat turi» ma'nosini anglatadi. Venchurli investor sifatida ushbu kichik venchur korxonasini aksiyadorlik kapitaliga (aksiyalarni sotib olish yo'li bilan yoki investitsion kredit berish orqali) o'z investitsiyalarini uzoq muddatga, kelajakda yuqori daromad olish maqsadida kiritadigan investorlar tushuniladi. Ular maxsus venchur fondlari, yirik korporatsiyalar, banklar yoki o'z jamg'armalariga ega bo'lgan jismoniy shaxslar ham bo'lishi mumkin. Venchur loyihalari

asosan yuqori texnologik tarmoqlarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib (kompyuter texnologiyalari, telekommunikatsiya va aloqa sohalari, bio-va nanotexnologiyalar, energetika, farmatsevtika va boshqa tarmoqlar) yangi texnologiyalarni, innovatsion loyihalarni joriy etish faoliyati sifatida ham talqin etiladi.

Yevropa Venchur Kapitali Assotsiatsiyasi (EVCA – European Venture Capital Association) venchur kapitaliga shunday ta’rif beradi – bu professional kompaniyalar tomonidan taqdim etilgan, rivojlanishning dastlabki bosqichida bo‘lgan va yuqori o‘sinh salohiyatiga ega xususiy korxonalarga kiritilgan aksionerlik kapitalidir.

Venchurli fondlar o‘z mablag‘larini fond birjasida aksiyalari erkin savdoda bo‘lgan korxonalarga emas, balki barcha aksiyalar ma’lum yuridik va jismoniy shaxslar o‘rtasida taqsimlangan korxonalarga kiritishni afzal ko‘radilar. Mablag‘ beg‘araz va foizsiz beriladi, undan tashqari bank kreditlari kabi ta’minot talab qilinmaydi (ta’minot sifatida venchur investorning qo‘lida faqat sotib olingan aksiyalar bo‘ladi). Berilgan mablag‘lar shartnoma muddati tugaguncha venchur firmasidan qaytarib olinmaydi. Loyiha muvaffaqiyatli bo‘lgan holda kompaniya yuqori daromad oladi va uni aksionerlar va investorlar o‘rtasida bo‘lishadi. Olinadigan daromad esa aksiya daromadining taqsimoti kabi bo‘ladi va investorlarning ulushi 80%gacha kelishib olinadi.

Investorlarning maqsadi korxona boshqaruvini egallash emas, shuning uchun aksiyalarni aksariyat qismi kichik korxona rahbariyatida qoladi, venchurli investor esa ushbu innovatsiyalarni yaratish va amaliyotga tatbiq etish jarayonida faol qatnashadi va ta’sischi sifatida foyda ulushini oladi. Keyinchalik, innovatsiya loyihasi amalga oshirilgach, investor o‘ziga tegishli aksiyalarni fond birjasida yoki korxona rahbariyatiga olgan narxidan yuqoriroq narxga sotadi (chunki korxonaning umumiy qiymati o‘sha davrga qadar oshgan bo‘ladi) va shu tariqa «o‘yindan» chiqadi.

Venchur moliyalashtirishning asosiy afzalligi o‘rtacha daromadlilik darajasining yuqoriligi bo‘lib, mamlakat iqtisodiyoti bo‘yicha

ko‘riladigan daromaddan 2-3 barobar ko‘p miqdorni tashkil etadi. Masalan, AQSH iqtisodiyoti bo‘yicha XX asrning oxirgi o‘n yilligida o‘rtacha daromad darajasi 8% bo‘lsa, venchur fondlarining daromadlilik darajasi o‘rtacha 20%ni tashkil etgan.

Venchurli moliyalashtirishni qo‘llash oqibatida rivojlangan davlatlar bir qancha makroiqtisodiy yutuqlarga erishdilar, xususan:

- venchur fondlari risk darajasi balandligiga qaramay investitsiyalash to‘g‘risida qarorlar qabul qilishlari, iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlanishiga olib keldi;

- yangi innovatsion korxonalar yaratilishi yuqori texnologik tarmoqlarni rivojlantirishga, mamlakatni raqobatbardoshligini oshirishga zamin yaratdi;

- yangi ish o‘rinlar, ayniqsa yuqori intellektual boylik egalari yangi innovatsion sohalarda salohiyatlarini namoyon etishga moliyaviy imkoniyatlar barpo etildi;

- mamlakatda daromadni o‘rtacha darajasi o‘sishi, chunki venchurli moliyalashtirishda u nisbatan baland bo‘ladi va boshqalarni aytihu etish mumkin.

Innovatsiya loyihalari venchur kapitali hisobiga moliyalashtirish ilmiy tadqiqot ishlanmalarning tijoratlashuviga, ya’ni innovatsion g‘oya tayyor innovatsion mahsulotga aylanishiga moliyaviy yordam beradi. Undan tashqari, ilmiy tadqiqot ishlanmalarga bo‘lgan talab venchurli investorlarga yuqori daromad olishga imkoniyat yaratib, davlatga innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tishga, ilm-texnika tarraqiyoti darajasini oshirishga turtki bo‘ladi.

Aynan venchur kapitali hisobiga XX asrning ikkinchi yarmida yirik ilmiy-texnika, shu jumladan hisoblash texnikasi, biotexnologiyalar, informatsion texnologiyalar va boshqa yuqori texnologik tarmoqlarga oid innovatsion loyihalar moliyalashtirildi. Microsoft, Intel, Apple Computers, Lotus, Compaq, Sun Microsystems kabi kompyuter texnologiyalar bo‘yicha yetakchi kompaniyalar o‘z faoliyatlarini kichik venchur korxonalari sifatida boshlagan edilar va

venchur kapitali hisobiga ularning innovatsiyalari butun dunyoda tan olinib, yuqori daromad manbayi bo'lib xizmat qilmoqda.

6.2. Venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi va zarurligi

Bugungi kunda dunyoda uchta venchur kapitali bozori mavjud: Amerika bozori (AQSH va Kanada), Yevropa bozori (G'arbiy va Markaziy Yevropa davlatlari), Janubiy-Sharqiy Osiyo bozori.

Amerika Qo'shma Shtatlari, aynan shu mamlakatning Silikon vodiysi, venchurli moliyalashtirishning Vatani deb hisoblanadi, chunki shu yerda venchur kapitali vujudga kelib, uning hisobiga loyihalarni moliyalashtirish butun dunyoga tarqaldi.

Hozirgi kunda AQSH venchur kapitali bozori dunyodagi eng katta bozor bo'lib, iqtisodiyotda band aholining 11 foizi ushbu soxada faoliyat yuritmoqda, 4000dan oshiq venchur kapitalini boshqara oladigan mutaxassislar mavjud, mamlakatda venchur biznesini yuritish bo'yicha noyob tajriba shakllangan va yuqori rivojlangan venchurli moliyalashtirish infratuzilmasi barpo etilgan. AQSHda to'g'ridan-to'g'ri va venchur investitsiyalar bozorini hajmi YaIMni 10%ni tashkil etadi, bu hattoki rivojlangan davlatlar uchun ham juda yuqori ko'rsatkichdir. Taqqoslash uchun, masalan, Shvetsiyada bu ko'rsatkich 1,4%ni, Rossiyada 0,006%ni tashkil etadi.

AQSHda venchur kapitalining 70 foizi asosan pensiya fondlari, sug'urta kompaniyalari yoki xayriya jamg'armaliridan kelib tushgan mablag'lar bo'lib, ularning innovatsiya kiritishdan asosiy maqsadi oddiy moliyaviy operatsiyalarga (masalan, fond birjasidagi aksiyalar savdosiga) qaraganda ko'proq foyda olishdir. Ushbu asosiy manbalar «institutsional» investorlar deb ataladi. Ulardan tashqari, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda xususiy investorlar, boshqacha qilib aytganda biznes-parishtalar (business-angels) katta ahamiyatga ega. «Biznes-parishtalar» – bu iqtisodiyotni turli tarmoqlarida ishlaydigan va o'z jamg'armalariga ega bo'lgan yuqori malakali mutaxassislardir. Ular omadli tadbirkorlar, huquqshunoslar, menedjerlar va boshka

yuqori daromadli mutaxassislar, mehnatlari orqali ma'lum mablag' summasini jamg'argan insonlar bo'lishadi. Ko'pchilik biznes-parishtalar to'g'ridan to'g'ri yangi yoki o'sayotgan korxonaga sarmoya kiritadilar yoki do'stlar va hamkorlar bilan sindikat tuzib, ushbu tuzilma asosida loyihalarni moliyalashtirishadi. Biznes-parishtalar AQSHda, Yevropa davlatlarida, hatto Sharqiy Yevropada loyihalarni moliyalashtirishda faol ishtirok etadilar.

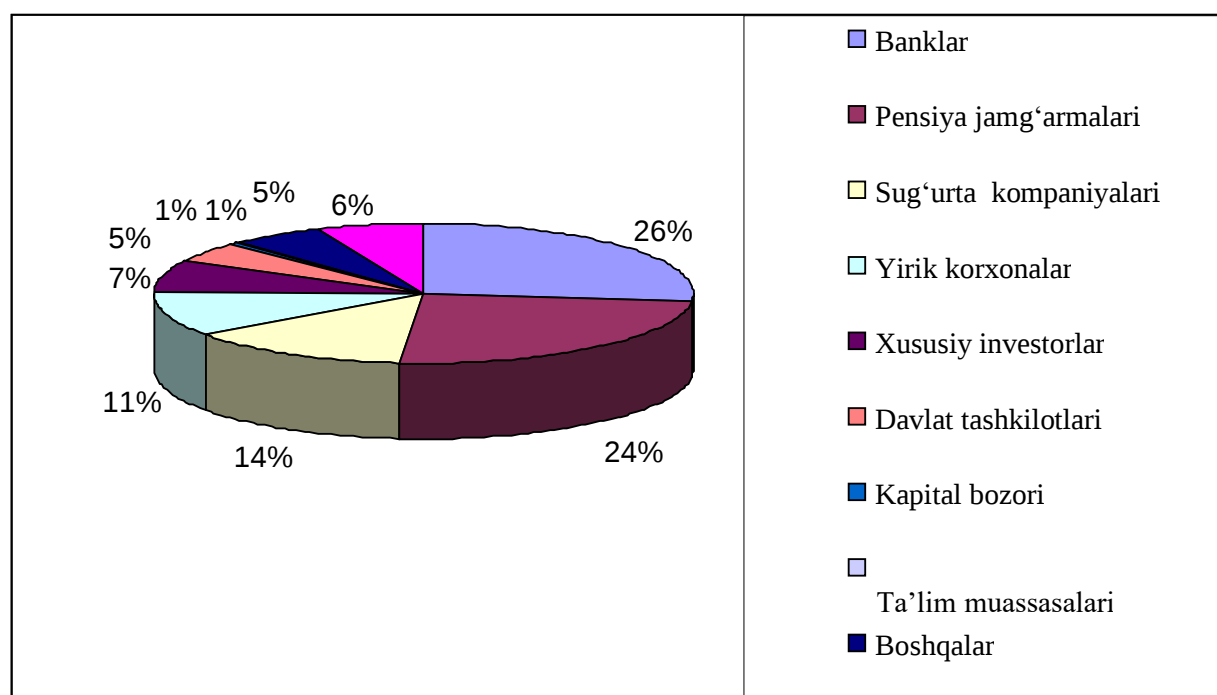
Amerika Qo'shma Shtatlarida ichki manbalardan tashqari, venchur fondlarni tashkil etishda xorijiy investorlar ham katta rol o'ynaydi. Xorijiy investorlar tomonidan tuzilgan venchur jamg'armalarning misoli sifatida AQSHda mashhur bo'lgan Shveytsariyaning «Tpanc venchup ink», Fransiyaning «Rotshild ink», Angliyaning «Baytek investments limited» kabi jamg'armalarni keltirish mumkin. Undan tashqari, AQSH investorlari ham boshqa mintaqalarda venchur fondlarini ta'sisichisi sifatida yoki venchur loyihalarini investori sifatida ishtirok etadilar. Oqibatda, venchur kapitalining turli tashkiliy shakllari boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarga «eksport» qilingan.

Yevropada venchurli moliyalashtirishni rivojlantirish AQSH tajribasi asosida amalga oshirilgan. Shuning uchun venchur biznesini shakllanishi bu yerda professional tashkilotlarni tuzishdan boshlangan. Ular asosan notijorat uyushmalar shaklida tashkil etilgan. Birinchi shunday milliy tashkilot 1973-yilda Britaniya Venchur Kapitali Assotsiatsiyasi (BVCA) bo'lgan, undan keyin 1983-yilda Yevropa Venchur Kapitali Assotsiatsiyasi (EVCA) ham tashkil etilgan. EVCAga dastlab 43 ta mamlakat kirgan bo'lsa, bugungi kunda 320 ta mamlakat a'zodir. Boshqa milliy assotsiatsiyalar davlatning iqtisodiyotini o'sish sur'atlariga, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlariga, davlat siyosatiga mos bo'lgan holda tashkil etilib, faoliyat yuritishadi.

Ushbu qit'ada venchurli investitsiyalar bo'yicha yetakchi mamlakat Buyuk Britaniya hisoblanadi. Yevropa venchur bozori 500dan ortiq venchur fondlardan iborat bo'lsa, ulardan 100dan ortig'i

Britaniyada joylashgan. Yevropada hozirgi kunda to‘g‘ridan to‘g‘ri va venchur kapital fondlarining ustav kapitali hajmi o‘rtacha 200 mln. yevroga teng, eng kichik fondlardan boshlab (10 mln. yevrogacha) va ustav kapitali milliard yevrodan oshgan yirik fondlar ham faoliyat yuritmoqdalar.

Yevropada venchur kapitalining 40–50% banklardan kelib tushadi. Undan tashqari asosiy manbalar sifatida davlat va xususiy pensiya jamg‘armalari, tijorat va investitsion banklar, sug‘urta kompaniyalar, yirik korxonalar, davlat fondlari, xususiy sektor ham qatnashadi (6.2.1-rasmga qarang).

6.2.1-rasm. Yevropada venchurli kapital manbalari¹

Rasmdan ko‘rinib turganiday, Yevropada venchur kapitalining asosiy manbalari bo‘lib, banklar (26%), pensiya jamg‘armalari (24%), sug‘urta kompaniyalar (14%) va yirik korxonalar (11%) xizmat qiladilar. Xususiy sektorning ulushi esa AQSHga nisbatan ancha past bo‘lib, atigi 7 foizni tashkil etadi.

¹ <http://www.evca.com/sayti> ma’lumotlari asosida tuzilgan.

Umuman olganda, 90-yillarni o‘rtasidan boshlab Yevropada yuqori o‘sish sur‘atiga ega bo‘lgan ventchur kapitali hisobiga innovatsiya loyihalari moliyalashtirilishi, turli inqirozlar tufayli hozirgi paytda ancha sustlashdi. Bu vaziyatni nafaqat kiritilgan yangi investitsiyalar hajmida, balki tashkil etilgan korxonalar soni va ularning aksiyadorlik kapitali hajmi o‘zgarishida ham yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

6.2.2-rasmda ko‘rinib turganiday, ventchur korxonalar soni har yili 1000-1200 ko‘paygan. 2018–2019-yillarda esa Yevropa ventchur korxonalarining soni keskin tushib ketgan.

6.2.2-rasm. Yevropada 2009–2019-yillarda ventchur korxonalarning soni va ularning aksiyadorlik kapitalining o‘zgarish sur‘ati¹

Shunday qilib, Yevropa ventchur bozori hajmi va ahamiyati buyicha dunyoda ikkinchi o‘rinni egallaydi (AQSH ventchur bozoridan keyin) va Yevropa investorlari nafaqat ichki loyihalarga, balki boshqa mintaqalardagi innovatsion loyihalarga ham investitsiyalar kiritib, yuqori daromad olishga qodirlar.

¹ Обзор рынка прямых и венчурных инвестиций в России. Аналитический сборник, СПб.:«РАВИ», 2020 г., с. 76

Venchur kapitalining Osiyo bozori 1970-yillarda shakllanishni boshlagan bo‘lib, uning asosiy ishtirokchilari Xitoy, Hindiston, Yaponiya, Janubiy Koreya hisoblanadi. Mazkur bozor jahon venchur kapitali bozorining 30 foizini tashkil etadi. Eng katta venchur fondlar Xitoyda AQSH investorlari tomonidan tashkil etilgan bo‘lib, hozirda ushbu mamlakatning mintaqa venchur investitsiyalar hajmidagi hissasi qariyb 70 foizga teng bo‘lmoqda. Eng yirik venchur loyihalar sifatida LeTV Sports, Didi Kuaidi, Xiaomi, Coupang, Lu.com, Flipkart kabi loyihalarni keltirish mumkin, ya’ni Osiyoda venchur investitsiyalar asosan internet, axborot-kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish loyihalariga yo‘naltirilgan.

Milliy iqtisodiyotda venchur fondlar endi shakllanishni boshladi, ularni investitsion va pay fondlari shaklida tashkil etish, keyinchalik (innovatsion loyiha amalga oshirilgandan so‘ng) ishtirokchilarning ulushini strategik investorlarga sotish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ammo bunday fondlarni samarali faoliyati uchun avvalambor huquqiy bazani yaratish lozimdir, ya’ni venchurli moliyalashtirish mexanizmini yo‘lga qo‘yishda asosiy chora-tadbirlar davlat tomonidan amalga oshiriladi.

6.3. Innovatsion iqtisodiyotda investitsion loyihalarni moliyalashtirishda venchur kapitalning roli

Investitsiyalarni jalb qilish masalalari doimo tadbirkorlik tuzilmalarining diqqat markazida, chunki moliyalashtirish har bir xo‘jalik yurituvchi subyektning xo‘jalik faoliyati, uning ishlab chiqarish hajmlarini kengaytirish, foydani ko‘paytirish maqsadida innovatsion elementlarni joriy etish va shu orqali iqtisodiy o‘sish jarayonini belgilashda muhim ahamiyatga ega. XXI asr boshlarida mamlakatlar mutlaqo yangi, innovatsion iqtisodiyot – bilimlar iqtisodiyotini yaratish yo‘liga tusha boshladilar. Savdo bozorlari va xaridorlar uchun tobora kuchayib borayotgan raqobat korporatsiyalar, firmalar va boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarni ishlab chiqarish bazasini doimiy

ravishda yangilashga, eng yangi texnologiyalarni joriy etishga, marketing va boshqaruv tizimlarini takomillashtirishga majbur qiladi, bu esa yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish ehtiyojlari uchun investitsiyalar oqimini talab qiladi; yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqish va yangi bozorlarni sotish. Ilg'or texnologiyalarni yaratish va ulardan davlatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish manfaatlari yo'lida foydalanish mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi o'rnini va rolini belgilab beradi, milliy xavfsizligini ta'minlaydi, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi.

Yetakchi mamlakatlarda avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari, kompyuter jarayonlari, ishlab chiqarishda innovatsion texnologiyalar va inson faoliyatining turli sohalarini innovatsion tashkil etish muhim rol o'ynay boshladi. Shubhasiz, hozirgi ijtimoiy-texnik inqilobning natijasi iqtisodiy tizimni tashkil etishning yangi shakli – innovatsion iqtisodiyotga o'tish bo'lishi kerak. Rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulot o'sishining 80-90%i texnika va texnologiyada o'z ifodasini topgan yangi bilimlar hisobiga to'g'ri keladi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda moliya bozorlari faoliyatining yuqori darajasi va investitsion va moliyaviy infratuzilmaning rivojlanish sur'atlaridan yuqori bo'lganligi sababli bu yerda innovatsion yangilash dasturlarini investitsiyaviy qo'llab-quvvatlash hajmi innovatsion rivojlanishga yo'naltirilgan real investitsiyalar hajmidan ancha yuqori.

Innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalarni moliyalashtirish manbasini tanlashdagi asosiy qiyinchiliklardan biri shundaki, innovatsion mahsulotlarni yaratish jarayonining ko'p bosqichlarida bozor subyektlarining investitsiya qilish istagi zarur bo'lgan mablag'lar miqdoriga bog'liq emas, balki investitsiyalar hajmiga bog'liq. Shunday qilib, agar innovatsion mahsulotlarni yaratishning birinchi bosqichida boshlang'ich investitsiyalar hajmi nisbatan kichik bo'lsa-da, kelajakdagi samaradorlikning yuqori darajada noaniqligi sababli investorni topish juda muammoli, ammo aynan shu bosqich uchun hal

qiluvchi ahamiyatga ega. Uchinchi bosqichda esa, keng ko‘lamli investitsiyalar bilan, kelajakdagi mahsulotlarning namunasi yaratilganda, uning haqiqiy texnik tavsiflari olinadi, mahsulot birligiga o‘rtacha xarajatlar hisoblab chiqiladi va ishlab chiqarish texnologiyasining prototipi mavjud bo‘ladi. Yirik kapital qo‘yilmalarga bo‘lgan ehtiyojga qaramasdan, hozirgi bosqichda investorlar faolligi oshib bormoqda, investorlar doirasi sezilarli darajada kengaymoqda, jumladan, tijorat banklari, pensiya jamg‘armalari, sug‘urta kompaniyalari, ishlab chiqarish korporatsiyalari, xususiy tadbirkorlik. Shunday qilib, rivojlanishning dastlabki bosqichlarida innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish texnologik liniyasini loyihalash yoki yaratish uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligi tufayli ko‘plab innovatsion g‘oyalar o‘zlarining amaliy tatbiqini topa olmaydi. Intensiv ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida xavfli, lekin ayni paytda istiqbolli biznes-loyihalarni amalga oshirishdan bosh tortish milliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini yo‘qotishi sababli amalda iqtisodiyot va butun jamiyat uchun ancha katta moliyaviy yo‘qotishlar bilan tahdid solmoqda. Tashqi va ichki bozorlarda ishlab chiqarishning muqarrar ravishda qisqarishi, fuqarolar va davlat budjeti daromadlarining kamayishi, ishsizlikning oshishi va boshqa salbiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarga olib keladi.

Venchur moliyalashtirish innovatsiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning nisbatan yangi, ammo tez rivojlanayotgan shaklidir. “Venchur moliyalashtirish” atamasining o‘zi inglizcha “venture” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “xavfli korxona”, “tavakkalchilik”, “xavf ostidagi miqdor” deb tarjima qilinadi. Venchur investitsiyalari orqali innovatsiyalarni moliyalashtirish butun dunyoda iqtisodiyotdagi innovatsion jarayonlarni jadallashtirishning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida tan olingan.

Innovatsion bozor subyektlari uchun ularning innovatsiyalarini kundalik hayotga texnik joriy etishning asosiy muammosi moliyalashtirish muammosi hisoblanadi. Innovatsion jarayon o‘rtacha

uch yildan besh yilgacha yoki undan ko‘proq davom etganligi sababli, bu sohada uzoq muddatli va o‘rta muddatli investitsiyalar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, bilim talab qiladigan tarmoqlardagi kichik korxonalar uchun moliyalashtirishning zamonaviy umumiy usullaridan foydalanish juda qiyin. An’anaviy ssuda kapitali bozori odatda minimal kredit riskiga yo‘naltirilgan, shuning uchun yuqori texnologiyali tarmoqlardagi kichik yangi korxonalarning kreditlardan foydalanish imkoniyati cheklangan: birinchidan, innovatsion loyihalar uch-besh yillik mashaqqatli mehnat va ularni amalga oshirishdan keyin daromad keltira boshlaganligi sababli. Uzoq muddatli kreditni talab qiladi, ikkinchidan, kredit olishda banklar garovni talab qiladi, bu yangi kichik biznes uchun shaxsiy mulk garovini anglatadi. Bo‘lajak mahsulotning bozor, talab va taklif sinovidan o‘tmagan innovatsiya ekanligi, bunda iste’molchi reaksiyasini aniq bashorat qilish juda qiyinligi ham tijorat banklari uchun noaniqlik va tavakkalchilik darajasini oshiradi.

Qimmatli qog‘ozlarni chiqarish tartibiga qo‘yiladigan qat’iy talablar tufayli fond bozoriga murojaat qilish deyarli mumkin emas: kompaniya aktivlarining hajmi, kompaniyaning ishlash muddati (3-5 yil), minimal emissiya hajmi va boshqalar. Bu omillar kichik tadqiqot firmalarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning yangi turi, biznesning alohida turi – venchur moliyalashtirishning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Hozircha venchur moliyalashtirishning yagona ta’rifi mavjud emas. Yevropa venchur kapitali assotsiatsiyasi (EVCA - Yevropa) tomonidan belgilangan Venture Poytaxt Assotsiatsiya), venchur kapital – bu o‘z rivojlanishining dastlabki bosqichida sezilarli o‘sish potentsialini ko‘rsatadigan xususiy korxonalarga sarmoya kiritadigan va ularni boshqarishda ishtirok etadigan professional firmalar tomonidan taqdim etiladigan o‘z kapitali.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko‘ra “yuqori darajadagi riskli venchur loyihalar deganda tijorat xarakteriga ega bo‘lgan, odatda rivojlanishning dastlabki bosqichida yoki faoliyatni kengaytirish bosqichida bo‘lgan uzoq muddatli kutilayotgan foyda tushuniladi.

“Venchur kapitali o‘z kapitaliga kiritilishi yoki investitsiya krediti shaklida, odatda, 5-7 yil muddatga berilishi mumkin. Amalda ko‘pincha birlashtirilgan shakl mavjud, ya’ni bir vaqtning o‘zida investitsiya ssudasini chiqarish bilan aksiyalarni sotib olish mavjud. Amerikalik iqtisodchilar J.U.Fenn, N. Layang, S.Prauz, P.Jonson venchur kapitalni innovatsion kichik biznesni o‘z mablag‘lari hisobidan moliyalashtirish deb ta’riflagan. Yangi kompaniyaning muvaffaqiyatli rivojlanishida investorning roli venchur kapitalni o‘z vaqtida ta’minlash bilan cheklanib qolmaydi, balki bir vaqtning o‘zida kompaniya faoliyatini kengaytirishga, yangi aloqalarning paydo bo‘lishiga hissa qo‘shadigan biznes tajribasi va biznes aloqalarini investitsiyalashni o‘z ichiga oladi.

Agar o‘zining paydo bo‘lishi davrida va XX asrning 90-yillari boshlarigacha «venchur» deganda, ularning hajmi va biznes hajmidan qat’i nazar, kompaniyalarning «tavakkal moliyalashtirish»ning har qanday turi tushunilgan bo‘lsa, so‘nggi yillarda venchur moliyalashtirish rivojlana boshladi. Rivojlanishning dastlabki bosqichlarida joylashgan kompaniyalarga investitsiyalar degan ma’noni anglatadi.

Venchur fondida – boshqaruv kompaniyasi tomonidan boshqariladigan, to‘plangan mablag‘larni faqat yuqori xavfli venchur loyihalariga investitsiya qilish uchun mo‘ljallangan investitsiya kompaniyasi.

Strategik investordan farqli o‘laroq, venchur investor ulushning nazorat paketini egallashga harakat qilmaydi, uning qiziqishi kompaniya boshqa potensial xaridorlar uchun jozibador bo‘lgunga qadar innovatsiyalarga bo‘lgan huquqlarning ma’lum bir qismini olishdan iborat. Venchur kapitali biznesining asoschilaridan biri Tom Perkins ta’kidlaganidek: «Biz topgan pul aslida qo‘shimcha mahsulot edi, ... bizni eng ilg‘or bo‘lgan, ajoyib yangiliklarni rivojlantirayotgan muvaffaqiyatli kompaniyalar yaratish istagi boshqargan edi.

Shunday qilib, D.V. Podkorytova o‘z dissertatsiyasida quyidagi muallif ta’rifini beradi: «Venchur moliyalashtirish – bu ijtimoiy takror ishlab chiqarishda maxsus investitsiya resursi bo‘lib xizmat qiluvchi, ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyatni rivojlantirishni

rag'batlantiradigan, o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadigan o'ziga xos va qarz mablag'lari bilan moliyalashtirishning bir turi. yuqori xavf va yakuniy natijadagi noaniqlik, shuningdek, yangi yoki o'sib borayotgan kompaniyalarga investitsiyalar bo'yicha ultra yuqori daromad.

Shuningdek, ba'zi mualliflar ilmiy bilimlarni iqtisodiy o'sishning strategik omili sifatida ko'rishadi «Venchur kapital moliyaviy va inson kapitalining birligini ifodalovchi maxsus resursdir, shuning uchun innovatsiyalar va investitsiyalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy tizimlarda tadbirkorlik faoliyatiga sinergik ta'sir ko'rsatadi.

Venchur kapitalining boshqa mavjud ta'riflari ham uning funksional maqsadi bilan bog'liq: kompaniyada aksiyadorlik shaklida ishtirok etish evaziga ma'lum miqdorda naqd pul berish orqali ma'lum bir biznesning o'sishiga yordam beradi.

Bir qator xorijiy tadqiqotlar venchur kapital innovatsiyalarni va yangi yuqori texnologiyali kompaniyalarni yaratishni rag'batlantirish usullariga bag'ishlangan. Shunday qilib, S. Kortum va D. Lerner 1960–1990-yillarda AQSHda yigirma sanoat sektori faoliyatini tahlil qilgandan so'ng venchur kapitalning ishtiroki patent faolligining 5-17%ga oshishiga olib kelishini aniqladi. T. Xellman va M. Puri AQSHning Silikon vodiysida yangi tashkil etilgan 173 ta kompaniya ma'lumotlari asosida tadqiqot o'tkazgandan so'ng venchur moliyalashtirishdan foydalanish innovatsion mahsulotlarni joriy etish muddatlarini sezilarli darajada qisqartirishga yordam beradi degan xulosaga kelishdi.

Guruch. 1.1. Venchur moliyalashtirish va boshqa moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari o'rtasidagi farqlar

Venchur moliyalashtirish – bu ijtimoiy takror ishlab chiqarishda maxsus investitsiya resursi bo'lib xizmat qiluvchi, ilmiy-texnikaviy va innovatsion faoliyatni rivojlantirishni rag'batlantiruvchi, xarakterli xususiyatlari yuqori xavf va yakuniy natijaning noaniqligi, shuningdek, o'z mablag'lari va qarzlarni moliyalashtirishning bir turi.

Darhaqiqat, venchur biznes, bir tomondan, ilmiy tadqiqot ishlarini (tadqiqot va ishlanmalarni ishlab chiqish) tijoratlashirishning o'ziga xos mexanizmi bo'lib xizmat qiladi, bu bitta kompaniyada katta moliyaviy xarajatlarni minimallashtirishga imkon beradigan yaxshi tashkil etilgan boshqaruv usullarining kombinatsiyasi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, venchur investor o'z tajribasi va kelajak haqidagi tasavvurlari bilan o'rtoqlashadi va kompaniya rivojlanishining asosiy elementiga aylanadi. Boshqa tomondan, «xavfli» biznes ARGEni rag'batlantiradi, bu mahsulotning qisqa umri bilan bog'liq – mahsulot assortimentining tez o'zgarishi firmalarni doimiy ravishda bir innovatsiyadan ikkinchisiga o'tishga majbur qiladi.

Guruch. 1.2. Iqtisodiyotda venchur kapitalning vazifalari

Venchur moliyalashtirishning asosiy maqsadi shundan iboratki, ba'zi tadbirkorlarning moliyaviy kapitali va boshqalarning intellektual imkoniyatlari iqtisodiyotning real sektorida har ikkala tadbirkorga yangi kompaniyada o'rtacha ko'rsatkichdan sezilarli darajada yuqori foyda keltirish uchun birlashtiriladi.

Venchur investitsiyalari faqat ma'lum bir muddatga taqdim etiladi, shu bilan birga venchur investor o'z foyda olish huquqidan qanday foydalanishni oldindan hal qilishi kerak, boshqacha qilib aytganda, u ilgari kiritilgan investitsiyadan qanday voz kechishini aniqlashi kerak.

Kotirovka qilinmagan aksiyalarga talabning paydo bo'lishi ham yangi foydali biznesga ega bo'lishni xohlovchilar o'rtasida paydo bo'ladigan raqobat tufayli oshadi. Investitsiya qilingan kichik kompaniyaning rivojlanishining muvaffaqiyati uning aksiyalari narxining o'sishi, foydali sotish imkoniyati, shuningdek kompaniyani birjada ro'yxatdan o'tkazish, so'ngra daromadli sotib olish va sotish bilan belgilanadi.

Iqtisodiyotda venchur moliyalashtirishning eng muhim funksiyasi kichik, ilm-fanni ko'p talab qiladigan korxonalarni qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'lib, ular yanada rivojlanib, o'z egalariga ham, butun mamlakat iqtisodiyotiga ham katta foyda keltiradi. Ko'pincha

investorlar va yosh tadbirkorlar bir-birlarini topishlari qiyin, chunki bunday qidiruv uchun ochiq ma'lumotlar yetarli emas va ixtisoslashgan infratuzilma mavjud emas. Shuning uchun vechur biznesni rivojlantirishning zaruriy sharti yuqori raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga qodir bo'lgan kichik texnologiya firmalari foydalanishi uchun vechur investorlarning mablag'larini to'plashga yordam berishga qaratilgan umummilliy tizimning majburiy mavjudligidir.

Vechur investitsiyalarining xususiyatlari va afzalliklari vechur investitsiyalardan nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, ilmiy va texnik samaraga erishish imkoniyatlari haqida gapirishga imkon beradi. Bu, eng avvalo, intellektual salohiyatni yuksaltirish, innovatsion va ishbilarmonlik faolligini, tadbirkorlik, kichik biznesni rag'batlantirish, ilmiy-texnikaviy soha xodimlari bandligi va daromadlarining o'sishi, patentlar, mualliflik huquqlari, patentlar sonining ko'payishida namoyon bo'lmoqda.

Shunday qilib, vechur biznes texnologik innovatsiyalarning asosiy shakli hisoblanadi. Tadbirkorlikning bu turi yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirish, ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish, bunda katta hajmdagi tavakkalchilik mavjud bo'lgan fanni ko'p talab qiluvchi va yuqori texnologiyali tarmoqlarga xosdir.

Xavfni minimallashtirish uchun vechur investorlar odatda o'z mablag'larini bir nechta loyihalar o'rtasida taqsimlaydilar va bir vaqtning o'zida bir nechta investorlar bitta loyihani qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Xuddi shu maqsadda vechur moliyalashtirishda, korxona rivojlanishining har bir keyingi bosqichi avvalgisining muvaffaqiyatiga qarab moliyalashtirilsa, kichik qismlar (transhlar) shaklida resurslarni bosqichma-bosqich taqsimlash qo'llaniladi.

Innovatsion loyihalarni vechur moliyalashtirish, an'anaviy kreditlashdan farqli o'laroq, bir qator farqlarga ega. Birinchi farq shundaki, vechur kapital qo'yilmalarida mablag'lar foizsiz va uning qaytarilishi kafolatisiz taqdim etiladi. Vechur moliyalashtirishning ikkinchi xususiyati shundaki, innovatsion loyihalarga investitsiyalar

fan-texnika taraqqiyotining ilg'or yo'nalishlarida amalga oshiriladi. Risk kapitali sarmoyadorlari fan, texnika, ishlab chiqarishning rivojlanish tendensiyalarini doimiy ravishda kuzatib boradilar, iqtisodiy siyosat va bozor konyunkturasidagi o'zgarishlarga javob beradilar. Ushbu tendensiyalar ventchur kapital iqtisodiyotining turli tarmoqlari o'rtasida qayta taqsimlanishiga ta'sir qiladi. Masalan, AQSHda 1980-yildan 1984-yilgacha bo'lgan besh yil davomida kompyuter texnologiyalarida ventchur kapitalni moliyalashtirish ulushi 26 foizdan 43 foizga o'sdi, energetika tarmog'ini rivojlantirishga yo'naltirilgan jami investitsiyalardagi ulushi esa ushbu davrda energiya Jahon narxlarining pasayishi hisobiga 20 foizdan 2 foizga kamaydi.

Venchur moliyalashtirishning uchinchi xususiyati shundaki, investorlar moliyaviy resurslarni ta'minlash bilan cheklanmaydi, ular bevosita yoki o'z vakillari orqali fan-texnika-ishlab chiqarish siklining barcha bosqichlarida innovatsion ventchur korxonani boshqarishda faol ishtirok etadilar. Bu muvaffaqiyatli loyihalar sonini bir necha barobar oshirish imkonini beradi.

Venchur kapitali yangi yuqori texnologiyali kompaniyalarga o'rta va uzoq muddatga beriladi va ventchur investor tomonidan kompaniyaning hayotiy sikli tugaguniga qadar o'z xohishiga ko'ra olib qo'yilishi mumkin emas. Umumiy qoidaga ko'ra, ventchur kapitalni moliyalashtirish, avvalambor, yuqori daromad keltirayotgan kompaniyalarga emas, balki o'sish salohiyatiga ega bo'lgan kompaniyalarga taqdim etiladi.

Venchur investor kapitalni yangi kichik kompaniyaga yo'naltirayotganda, foyda olish huquqidan qanday foydalanishni oldindan hal qilishi kerak. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, u moliyalashtiriladigan kompaniyaning hayotiy siklining oxirida (5-7 yil ichida) investitsiyadan qanday chiqib ketishini aniqlashi kerak.

Investitsiya qilingan kichik kompaniyaning rivojlanishining muvaffaqiyati uning aktsiyalari narxining o'sishi, kompaniya yoki uning bir qismini foydali sotish haqiqati, shuningdek kompaniyani

keyinchalik fond birjasida ro'yxatdan o'tkazish imkoniyati bilan belgilanadi.

Kompaniya ta'sischilari va investorlarning yangi biznesning muvaffaqiyatli va dinamik rivojlanishidan o'zaro manfaatdorligi nafaqat yuqori daromad olish ehtimoli, balki yangi progressiv texnologiyani yaratishda ishtirok etish imkoniyati bilan ham bog'liq. Bu mamlakatning ilmiy-texnik taraqqiyotini rag'batlantiradi.

Yangi kompaniyaning muvaffaqiyatli rivojlanishida investorning roli venchur kapitalni o'z vaqtida ta'minlash bilan cheklanib qolmaydi, balki bir vaqtning o'zida kompaniya faoliyatini kengaytirishga, yangi aloqalar paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan biznes tajribasi va biznes aloqalarini investitsiyalashni o'z ichiga oladi.

Venchur korxonalarga qo'yilgan investitsiyalarni foydali amalga oshirish uchun aksiyalarni sotish uchun yangi yuqori texnologiyali kompaniyaning fond bozoriga kirishi zarur bo'lganligi sababli, kompaniyaga investitsiya qilingan mablag'larning egasi dividendlardan emas, balki o'sishdan manfaatdor. Odatda venchur investorlar venchur korxonalarga sarmoya kiritib, 7 yil ichida o'z kapitalini kamida 5-10 barobar oshirishni xohlashadi. Shu bilan birga, venchur korxona birinchi marta fond bozoriga eng yaxshi holatda investitsiya kiritilgandan keyin 3-5 yil o'tgach kirishi mumkinligi sababli venchur investor bu muddatdan ertaroq foyda olishni kutmaydi. Va butun bu davr mobaynida kompaniyaga kiritilgan venchur kapital likvid emas va haqiqiy foyda kompaniya fond bozoriga kirgandan keyingina ma'lum bo'ladi, ya'ni venchur investorlar o'z aksiyalari paketlarini ma'lum bir miqdorni istaganlarga sotish orqali daromad olganlarida bu kompaniyaga dastlab investitsiya qilingan mablag'lar miqdoridan sezilarli darajada oshadi.

Venchur moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyati shundaki, investor deyarli hech qachon kompaniyaning «strategik investor» yoki «sherik»dan tubdan farq qiladigan nazorat paketini sotib olishga intilmaydi. Investor asosan moliyaviy tavakkalchilikni o'z zimmasiga

oladi va texnik, bozor, boshqaruv, narx va boshqalar kabi risklarni kompaniyaning nazorat paketiga ega bo'lgan korxona rahbariyatiga o'tkazadi.

Venchur kapitalining tabiatiga ko'ra, yangi kompaniyalar rivojlanishining har qanday bosqichiga deyarli har qanday investitsiyalar yuqori xavfli moliyaviy operatsiya bo'lib, uning tavakkalchilik darajasi faqat investitsiya qilingan yuqori texnologiyali kompaniyaning yuqori rentabelligi bilan qoplanishi mumkin.

Venchur investitsiyalari yuqori xavfga ega bo'lganligi sababli va kompaniya muvaffaqiyatli rivojlanmagan taqdirda investor barcha investitsiya qilingan mablag'larini yo'qotadi, ventchur investorlar risklarni iloji boricha kamaytirish uchun korxonani boshqarishda bevosita ishtirok etishga intiladilar. Xuddi shu narsa ventchur investorlarning ko'pincha investitsiya obyektlarini tanlashda bevosita ishtirok etishi, shuningdek, ular doimo bir vaqtning o'zida bir nechta ventchur operatsiyalarini amalga oshirishlari, ya'ni ular yangilari bilan, mavjudlari bilan ishlashlari bilan izohlanadi.

Venchur kapital egalari investitsiyalarni tijorat banklari sarmoya kiritishga jur'at eta olmaydigan joyga yo'naltirish orqali nafaqat oddiy yoki imtiyozli aksiyalarni oladilar, balki shartni ham (imtiyozli aksiyalarni sotib olishda) belgilaydilar, unga ko'ra investor shu tarzda ushbu kompaniya ustidan nazoratni qo'lga kiritish va rivojlanish strategiyasini o'zgartirish orqali uni bankrotlikdan qutqarishga harakat qilish uchun ularni muhim bir vaqtda oddiy aksiyalarga almashtiring. Va bu juda o'rinli, chunki ventchur investorlar katta tavakkal qilib, o'z mablag'larini boshqa firmalarning aksiyalariga aylantiradilar va yuqori daromadga umid qiladilar, bu esa aksiyalari narxi 5 dan bir necha baravar ko'tarilgan eng muvaffaqiyatli yuqori texnologiyali firmalar uchun xosdir.

Korxona muvaffaqiyatida hal qiluvchi rol ko'pincha mahsulot va texnologiya asosidagi g'oyaga emas, balki korxonani boshqarish sifatiga tegishli bo'lganligi sababli, ventchur investor ilmiy g'oyaning

nozik tomonlariga kamroq kirib boradi va batafsil baholashni afzal ko‘radi. Ushbu g‘oyaning potensial kapitallashuvi va kompaniya rahbari va boshqaruvining tashkiliy qobiliyatlari.

Venchur investor investitsiya qilingan kompaniya bilan nafaqat oyoqqa turguncha, balki potensial xaridorlar uchun jozibador bo‘lmaguncha hamkorlik qiladi. Shu paytdan boshlab, investitsiya qilingan mablag‘larning egasi, hozirda talab qilinadigan aksiyalar to‘plamining egasiga aylangan, o‘z funksiyalari tugagan deb hisoblaydi va investitsiyadan chiqadi, bir necha yil davomida «muzlatilgan» kapitalni ozod qiladi va uzoq muddatli daromad oladi.

Buning uchun ventur investor ikkita asosiy variantga ega:

- aksiyalarni birja bozorida sotish, undan oldin aksiyalarni birlamchi joylashtirish (birlamchi ommaviy taklif - IPO);

- kompaniya yoki uning bir qismini investorga rejalashtirilgan foyda miqdorini ta‘minlaydigan narxda sotib olishga tayyor bo‘lgan xaridorga to‘g‘ridan to‘g‘ri sotish. Shundan so‘ng ventur investor 5-7 yil davomida sherik bo‘lgan kompaniya bilan doimiy yoki vaqtincha ajralib chiqdi.

Venchur moliyalashtirishning yana bir o‘ziga xos xususiyati shundaki, ventur kapital har doim modaga sezgir va unga tinimsiz amal qiladi. Investitsiyalar ko‘proq va ko‘pincha ilm-fanni talab qiladigan mahsulotlarni tez va foydali sotish imkoniyati bilan bog‘liq bo‘lgan, eng katta foyda keltiradigan shoshilinch talab mavjud yoki endigina shakllanayotgan tarmoqlarga yo‘naltiriladi.

Masalan, 1980-yillarda kompakt-disklar shiddati boshlandi va shu zahotiyoq ventur sarmoyadorlar kompaniyalar uchun o‘z xohishlari bilan va qulay shartlarda bu sohaga katta miqdorda sarmoya kirita boshladilar. Keyin bu moda yo‘qola boshladi va investitsiyalar oqimi quridi. Xuddi shu holat mobil telefonlarga bo‘lgan qiziqish paydo bo‘lganda ham kuzatildi. Shubhasiz, qisqa vaqt o‘tgach, shaxsiy kompyuterlar uchun dasturiy ta‘minot avvalgi foyda keltirishni to‘xtatadi va buning natijasida ushbu sohaga ventur investitsiyalar sezilarli darajada kamayadi, chunki real sektorning jozibador tarmoqlari mavjud emas va bo‘lishi ham mumkin emas.

Shunday qilib, venchur moliyalashtirish, agar loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bo'lsa, foyda olish uchun ularning shakllanishi, o'sishi va rivojlanishini ta'minlash uchun yangi yuqori texnologiyali kompaniyalarga investitsiyalarning bir turi. Ya'ni, bu kelajakda yuqori talabga ega bo'lgan ilm-fanni ko'p talab qiladigan mahsulot yoki xizmatlarni ishlab chiqarishga qodir bo'lgan yuqori texnologiyali kichik kompaniyalarga xususiy kapitalning yuqori xavfli investitsiyasidir.

VII BOB. INNOVATSION INFRATUZILMA, TEXNOLOGIK PARKLAR VA TEXNOPOLISLAR

7.1. Innovatsion infratuzilmani shakllantirish asoslari

Innovatsion infratuzilma va innovatsion salohiyat. «Innovatsion moyillik» tushunchasi ba'zan «innovatsion salohiyat» tushunchasi bilan chalkashib ketadi, ba'zi mualliflar tomonidan «kashshof texnologik yangiliklarni yaratish va qo'llash qobiliyati» yoki korxonaning (tashkilotning) joriy etishga tayyorligi va qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Bizning fikrimizcha, potensial inson, moddiy-texnika va axborot resurslari (to'plangan bilimlar ko'rinishidagi) majmuyi sifatida tushunadigan mualliflarning fikri jamiyat oldida turgan ilmiy-texnikaviy rivojlanish vazifalarini hal qilishga yoki ta'minlashga qaratilgan. Potensialni resurs agregati sifatida talqin qilish uning imkoniyatlari va innovatsion moyilligidan dalolat beradi.

Masalan, dizayn tuzilmalariga ega bo'lmagan korxona, hatto sotib olingan texnik hujjatlarga muvofiq ham prototip yoki o'rnatish seriyasini ishlab chiqara olmaydi. Biroq, yuqorida sanab o'tilgan uch turdagi resurslar innovatsiyalarni amalga oshirish uchun yetarli emasdek tuyuladi. Tovar-pul munosabatlari mavjud jamiyatda innovatsion jarayon boshlanishi uchun moliyaviy yordam hamda tashkiliy-boshqaruv kadrlari zarur. Bundan tashqari, tegishli innovatsion infratuzilma ham talab qilinadi. Bundan kelib chiqqan holda, ushbu iboraning aniq ta'rifi quyidagicha bo'lishi mumkin: innovatsion salohiyat – bu innovatsiyalarni amalga oshirish uchun mo'ljallangan, tegishli infratuzilma tomonidan xizmat ko'rsatadigan inson, moddiy, texnik, axborot va moliyaviy resurslar yig'indisidir.

Ko'rib chiqilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy tizimning hajmiga qarab, innovatsion salohiyatni jahon hamjamiyati, yagona mamlakat, tarmoq, mintaqa, xo'jalik subyekti darajasida tavsiflash mumkin. Har qanday davlatda innovatsion salohiyat milliy boylik sifatida tasniflanadi.

Rivojlangan yetakchi mamlakatlarda uni himoya qiluvchi qonunlar mavjud.

Mamlakatimiz dunyoning aksariyat davlatlari bosib o'tgan yo'lga o'tib, qonunchiligini o'zgartirib, ilmiy va innovatsion faoliyat natijalarini tovar sifatida belgilamoqda.

Innovatsion jarayonning borishi ko'p jihatdan innovatsion infratuzilmaning rivojlanishi bilan bog'liq. Ko'pincha iqtisodiy adabiyotlarda bu tushuncha juda keng talqin qilinadi, deyarli butun innovatsion salohiyatni qamrab oladi. Bizning fikrimizcha, innovatsion infratuzilma deganda innovatsion jarayonga xizmat qiluvchi potensialga ega bo'lgan muayyan faoliyat majmuasi tushunilishi kerak.

Bu faoliyat, birinchi navbatda, ilmiy-texnikaviy mahsulotlar bozoriga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lib, u tovarga aylanib, akademik, universitet va amaliy fanlarning amaliy ahamiyati ishlanmalarini tijoratlashtiradigan maxsus tashkilotlar tarmog'ini talab qiladi. Bundan tashqari, innovatsion jarayonning turli bosqichlari tutashgan joylarda konsalting, axborot-vositachi, tashkiliy, ekspert, muhandislik, inkubator, audit, boshqaruv-muvofiqlashtiruvchi, patent va boshqa xizmatlar ko'pincha talab qilinadi. Shuning uchun xorijda innovatsion infratuzilmaga konsalting va axborot firmalari, venchur kapital firmalari, auditorlik firmalari, inkubatorlar, patent idoralari, kichik innovatsion korxonalar va boshqalar kiradi. Innovatsion tadbirkorlik Kichik biznesning (shu jumladan innovatsion biznesning) rivojlanishi kichik biznesning (shu jumladan innovatsion) rivojlanishiga olib keldi.

P.I. Ratanin innovatsion g'oya bilan bog'liq innovatsion faoliyat o'rnatilgan an'anaviy tuzilmalar (masalan, ilmiy tadqiqot institutlari, ilmiy-texnik komplekslar, NNTlar) doirasida amalga oshiriladi va yangi g'oyani amalga oshirish uchun yangi mustaqil tuzilmani yaratish pretsedenti deb hisoblaydi. G'arbda innovatsion tadbirkorlik kichik biznes bilan chambarchas bog'liq. Uning ajralib turadigan xususiyatlari quyidagilardir: inson faoliyatining yo'nalishlari va turlarini tanlashda

erkinlik, tashabbuskorlik, qarorlar qabul qilishda mustaqillik, ularning oqibatlari va u bilan bog‘liq xavf uchun javobgarlik va tijorat muvaffaqiyatiga erishishga e‘tibor beradi. Innovatsion tadbirkorlik faoliyatning barcha sohalarida yangi noan‘anaviy yondashuvlarni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lib, u innovatsiyalar, bozor bilan bog‘liq barcha muammolarni hal qilishga ijodiy yondashish bilan tavsiflanadi. Uning xususiyati innovatsiyalarning o‘ziga xosligi bo‘lib, u yuqori darajadagi xavf va natijaning past ehtimolini oldindan belgilab beradi. Innovatsion tizim Bu yerda yana bir muhim tushuncha innovatsion tizimdir. «Rossiya Federatsiyasida 2015 yilgacha bo‘lgan davrda fan va innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyasi» ushbu atamaning to‘liq ta‘rifini beradi: innovatsion tizim – bu yaratish jarayonida o‘zaro ta‘sir qiluvchi innovatsion faoliyat subyektlari va obyektlari to‘plami. innovatsion mahsulotlarni sotish va o‘z faoliyatini innovatsion tizimni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosati doirasida amalga oshiradi.

Innovatsion tizim quyidagilarni o‘z ichiga oladi: Rossiya Fanlar akademiyasida, boshqa davlat maqomiga ega fanlar akademiyalarida, shuningdek, mamlakat oliy o‘quv yurtlarida fundamental va izlanishlar olib borish yo‘li bilan bilimlarni, shu jumladan potensial bozor talabi bilan qayta ishlab chiqarish; davlat ilmiy markazlari va sanoatning ilmiy tashkilotlarida amaliy tadqiqotlar va texnologik ishlanmalar o‘tkazish, ilmiy-texnikaviy natijalarni ishlab chiqarishga joriy etish; raqobatbardosh innovatsion mahsulotlarni sanoat va qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish; innovatsion tizim infratuzilmasini rivojlantirish; innovatsion faoliyat sohasida tashkil etish va boshqarish bo‘yicha kadrlar tayyorlash innovatsion tizim subyektlarining innovatsion faoliyatining mazmuni quyidagilardan iborat: iqtisodiyotning ilmiy-texnikaviy va innovatsion rivojlanish yo‘nalishlarini tahlil qilish va prognozini shakllantirish bozor iste‘molining real sharoitlarini hisobga olish; innovatsion tizim infratuzilmasini rivojlantirish; intellektual faoliyat natijalarini iqtisodiy muomalaga jalb qilish; innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarishni texnologik qayta

jihozlash; ishlanmalarni ekspertizadan o'tkazish, innovatsion mahsulotlarni bozorga chiqarish uchun konsalting, axborot, yuridik yoki boshqa xizmatlar ko'rsatish. Shunday qilib, biz barcha mulkchilik shaklidagi va huquqiy maqomdagi tadbirkorlik subyektlari, shuningdek, innovatsion infratuzilma korxonalari va tashkilotlarining innovatsion faoliyati bilan bog'liq asosiy tushunchalarni ko'rib chiqdik va aniqladik. Innovatsiyalarni boshqarish nazariyasi uchun asos bo'lib, takomillash-tirilgan terminologik apparat qo'yilishi mumkin, uning asosiy nuqtalari ko'p jihatdan innovatsiyalarning mohiyatini va uni amalga oshirish jarayonlarining mazmunini to'g'ri tushunishga bog'liq. 3. Innovatsiya-larning rivojlanishidagi roli. jamiyatning postindustrial axborot davriga o'tishining zaruriy sharti bo'lib xizmat qiladigan jahon hamjamiya-tining salohiyati. Zamonaviy Rossiya uchun bu muammo juda muhim. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishning dolzarbligi innovatsiyalarni kuchli faollashtirishni talab qiladi.

Faoliyatni amalga oshirish, tegishli ilmiy-texnik salohiyatni yaratish. Bu milliy iqtisodiyotni ilm-fanni talab qiladigan ishlab chiqarish asosida qayta tashkil etish, Rossiyaning turli sohalarda iqtisodiy, ijtimoiy, zamonaviy texnologiyalar (elektronika) bo'yicha dunyoning rivojlangan davlatlaridan ulkan va tobora ortib borayotgan orqada qolish tendensiyasini yo'qotish imkonini beradi. Sanoat va fan vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, Rossiyaning yuqori texnologiyali mahsulotlarning jahon bozoridagi ulushi qariyb 0,3%ni tashkil qiladi, bu ko'rsatkich AQSH uchun 36%, Yaponiyada 30%, Xitoyda 6%. Rossiya korxonalarining innovatsion xarajatlaridagi asosiy ulush (60%dan ortig'i) korxonalarning haqiqiy innovatsion faoliyati yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va ishlab chiqish o'rniga mashina va uskunalarni, ko'pincha eskirgan modellarni sotib olishga to'g'ri keladi. Innovatsiyalar muammolarini o'rganishga e'tiborning kuchayishi, shuningdek, Rossiya iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga organik va munosib kirishi uchun mashaqqatli ishlar mavjudligi bilan bog'liq. Deyarli barcha tarmoq va tarmoqlardagi qoloqlikni bartaraf etish

tadbirkorlik faoliyatining innovatsion xususiyatini kuchaytirish, o'z subyektlariga ega bo'lgan maxsus innovatsion sohani shakllantirishni nazarda tutadi. Bu boradagi ustuvor vazifa ilmiy bilimlarni ishlab chiqarish va raqobatbardosh mahsulotlar va xizmatlarning yangi turlariga aylantirish bilan shug'ullanuvchi institutlar majmuyi bo'lgan milliy innovatsion tizimni shakllantirishdan iborat. Ushbu tizimning maqsadi ishlab chiqarishni xomashyo qazib olish va birlamchi qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi birlamchi tarmoqlar ustuvorligidan bilim va innovatsiyalar iqtisodiyotiga yo'naltirilgan holda mamlakatimizni zamonaviy darajada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni ta'minlashdan iborat. Innovatsion jarayon, ya'ni xalq xo'jaligi subyektlari tomonidan ilmiy-texnikaviy, ishlab chiqarish, tashkiliy, boshqaruv va boshqa yangiliklarni yaratish, tarqatish va iste'mol qilish jarayoni iqtisodiyotni va butun jamiyatni modernizatsiyalashning asosiy mazmunini tashkil etadi. Bu ma'lum mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishidagi farqlarni tavsiflash uchun keng qo'llaniladigan ilmiy-texnikaviy taraqqiyot kabi tushunchaga ham tegishli. III ming yillik boshlarida insoniyat va fan-texnika taraqqiyoti iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omiliga aylandi. Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish tajribasi shuni ko'rsatadiki, ular odamlarga – ta'limga, yangi texnologiyalar va jihozlarga, tashkil etish va boshqaruvga kiritilgan yangi bilimlarga sarmoya kiritganda eng muvaffaqiyatli bo'ladi.

Bu mamlakatlarda yalpi ichki mahsulot o'sishining 70-90 foizi ularning hissasiga to'g'ri keladi. Bularning barchasi kelajak uchun haqiqiy istiqbolga ega bo'lgan yagona maqbul rivojlanish turi innovatsion ekanligini ko'rsatadi. Aks holda, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi, mustaqil va barqaror rivojlanishi asoslariga putur yetkazish xavfi mavjud. Bugungi kunda ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarining jadalligi ko'p jihatdan iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilaydi: inson taraqqiyoti, ilmiy tadqiqotlar va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlagan mamlakatlar

jahon iqtisodiy raqobatida g'olib chiqadi. Bu sohada davlatning roli katta.

Ishlab chiqarishda innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish muammolari dunyoning ko'pgina sanoati rivojlangan mamlakatlari uchun asosiy hisoblanadi. Ushbu mamlakatlarning milliy fan-texnika va innovatsion siyosatini amalga oshirish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar texnologik xavfsizlikni ta'minlash, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarning raqobatbardoshligini oshirish, xorijiy raqobatchilarning ilg'or fan va texnika yutuqlari to'g'risidagi axborotdan foydalanishini tartibga solishga qaratilgan. Davlatning roli fundamental fan va maqsadli tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlashning an'anaviy asoslari bilan cheklanib qolmay, balki bevosita iqtisodiy o'sishni va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan.

7.2. Ilmiy, ilmiy-texnologik parklar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi parklar

Texnoparklarning faoliyati odatda innovatsion korxonalarga, asosan, venchur kompaniyalar, ixtirochilar va yangi texnologiyalarni ishlab chiqayotgan olimlarga imtiyozli yordam ko'rsatishga qaratilgan. Ushbu yordam ishlab chiqarish va ofis binolarini ijaraga berish, laboratoriya jihozlarini, maslahat xizmatlarini taqdim etish, biznes-rejalarni ishlab chiqishda, shuningdek, tashkil etilgan venchur kompaniyalariga kredit olishga yordam berishda o'z ifodasini topadi. Ular faoliyatining ustuvor yo'nalishi yuqori texnologik ishlab chiqarishlarni rivojlantirish hisoblanadi.

Texnoparklar sanoat korxonalar bilan hamkorlikda g'oyalar va tadqiqotlar natijalarini amalga oshirishda bevosita ishtirok etish, eng so'nggi texnologiyalardan foydalanish, sanoat mutaxassislarini ijodkorlikka jalb qilish va texnologik ishlanmalarda ishtirok etayotgan universitet professor-o'qituvchilari uchun qo'shimcha daromad olish imkonini beradi.

Sanoat korxonalari, o‘z navbatida, texnopark bilan bunday hamkorlik natijasida olimlar, tadqiqotchilar va talabalarni ishga jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bunda texnoparklar ilm-fanni ishlab chiqarish bilan integratsiyasiga ko‘maklashib milliy yuqori texnologik ishlab chiqarish bazasini yaratadilar.

Shunday qilib, texnoparklar – bu ishlab chiqarishda texnik ishlanmalardan amaliy foydalanish jarayonini tezlashtiradigan, sanoat va ilm-fanning integratsiyasini ta‘minlovchi tuzilmalardir. Ular zamonaviy ishlab chiqarishning fansig‘imlik ko‘rsatkichlarini oshiradi va milliy iqtisodiyotning yuqori texnologiyalar bazasini takomillashtiradi.

Dunyodagi birinchi ilmiy park 1950-yilda AQSHda tashkil etilgan bo‘lib, ushbu mamlakatda bugungi kunga qadar ularning soni 170 taga yetdi, hududi esa 60-260 gektar maydonni tashkil etadi. AQSHning eng yirik texnoparki – bu Silikon vodiysi bo‘lib, unda jahonning kompyuterlar va boshqa hisoblash uskunalari ishlab chiqarishning 20 foizi mujassamlashgan.

Qo‘shma Shtatlar iqtisodiyotida texnoparklarning ikkita turi mavjud: xususiy va davlat texnoparklari. Ilmiy-texnik parklar davlat organlarining ruxsati bilan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy rejadagi mavjud vaziyatdan kelib chiqib tashkil etiladi (ishsizlikning yuqori darajasi, hududning rivojlanmaganligi, infratuzilma bilan bog‘liq kamchiliklar va h.k.). Texnoparklarni moliyalashtirishda turli xil manbalardan, jumladan, universitetlar va xayriya jamg‘armalari mablag‘lari, shuningdek, mahalliy hokimiyatlar, davlat idoralari va vazirliklar, sanoat korxonalari mablag‘lari va o‘z mablag‘laridan foydalaniladi.

Yaponiyada esa asosan texnopolislar tashkil etilgan, ularning asosiy maqsadi ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ortda qolayotgan hududlar iqtisodiyotini rivojlantirishni rag‘batlantirishdir.

Texnopolis dasturida quyidagi maqsadlar qo‘yilgan:

- sanoatni markazdan chekka hududlarga qayta taqsimlash;
- mahalliy universitetlar ilmiy xodimlari faoliyatini kuchaytirish hisobiga ilmiy ishlanmalarni faollashtirish;

- sanoatni fansigʻimli va energiya tejavchi texnologiyalar rivojlantirishga yoʻnaltirish.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun asosiy vositalarning jadallash-tirilgan amortizatsiyasi va boshqa imtiyozlar qoʻllaniladi. Yuqori texnologiyalarga ega korxonalarga, masalan, uskunalar ishlash muddatining birinchi yilida ular qiymatining 30 foizini va bino-inshootlar qiymatining 15 foizini chegirib tashlashga ruxsat beriladi.

Oʻzbekistonda ham innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, zamonaviy xorijiy va mahalliy texnologiyalarning transferini taʼminlash, oliy taʼlim va ilmiy tadqiqot muassasalari bilan oʻzaro hamkorlikni tashkil etish, shu jumladan qoʻshma loyihalarni amalga oshirish sohasida samarali davlat-xususiy sherikchilikni yoʻlga qoʻyishga koʻmaklashish maqsadida 2017-yilda «Yashnobod» innovatsiya texnoparki tashkil etildi. U davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari bilan hamkorlik qiluvchi, tadbirkorlik, innovatsiya faoliyatini va ilmiy faoliyatni yuritish maqsadida zamonaviy texnologik va tashkiliy muhitni shakllantiruvchi ilm-fan va taʼlimning tijorat va notijorat tashkilotlari, moliya institutlari va tadbirkorlarning integratsiyalashuvi shaklidir. Texnoparkning faoliyat koʻrsatish muddati 30 yil deb belgilangan, ammo uzaytirish imkoniyati ham qonunchilikda koʻzda tutilgan.

Respublikamizda axborot texnologiyalari sohasini va dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, ushbu sohadagi startup-loyihalarni har tomonlama qoʻllab-quvvatlash, ichki va tashqi bozorlarda dasturiy va yuqori texnologiyali mahsulotlar va xizmatlarni targʻib qilishga koʻmaklashish maqsadida 2019-yilda Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parki tashkil etildi. Texnopark rezidentlarini oʻz faoliyatini rivojlantirish uchun zarur boʻlgan yuqori texnologik infratuzilma va zamonaviy laboratoriyalar bilan taʼminlash, ularga moliyaviy, marketing, huquqiy va boshqa konsalting xizmatlari, shuningdek, biznes-akselerator xizmatlari koʻrsatish belgilangan. Axborot texnologiyalari

sohasida yangidan ish boshlagan va kichik korxonalarga startap-loyihalarni amalga oshirishda, innovatsiya faoliyati natijalarini tijoratlashtirishda, shu jumladan, venchur moliyalashtirish asosida ko'maklashish, rezidentlarga loyihalarni birgalikda amalga oshirish uchun mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qilishda, shu jumladan, zamonaviy texnologiyalar va dasturiy mahsulotlar transferini amalga oshirish orqali ko'maklashish texnoparkning asosiy vazifalari etib tayinlangan.

Shuningdek Toshkent shahrining sanoat va eksport salohiyatini oshirish, yangi turdagi raqobatbardosh sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish, iqtisodiyot tarmoqlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, shu asosda aholini yuqori daromadli ish joylari bilan ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-fevraldagi qarori bilan «Yangihayot» industrial texnoparki tashkil etildi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Yoshlarni ilm-fan sohasiga jalb etish va ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2019-yil 30-avgustdagi PQ-4433-son qaroriga muvofiq, mamlakatimizda 2020-2023-yillarda bosqichma-bosqich Yoshlar texnoparklarini tashkil etish rejalashtirilgan.

Texnoparklar faoliyatining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan:

- hududlarda O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzuridagi Yoshlar akademiyasining faoliyatini rivojlantirish, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari, ta'lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar va Texnologiyalar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash markazlari bilan hamkorlikda yoshlarni intellektual, ilmiy, ijodiy salohiyatini oshirish;

- hududlarda yoshlarning tahliliy fikrlash, ularni ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatga keng jalb etish, iqtidorli, tashabbuskor yoshlarning o'z intellektual salohiyatini namoyon qilishi va ijtimoiy moslashuvi uchun zarur sharoitlar yaratish;

– yoshlarning «startup» loyihalarini rivojlantirish va ularni amalga oshirish uchun yagona maydon tashkil etish orqali hududlarning innovatsion salohiyatini oshirish;

– zamonaviy talablarga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlash, shuningdek, hududlarni sifatli, yuqori texnologiyali mahsulotlar va xizmatlar bilan ta'minlash maqsadida ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini chuqurlashtirish;

– iqtidorli yoshlarni rivojlangan xorijiy mamlakatlarning nufuzli ilmiy markazlari, universitetlari, texnoparklari va ishlab chiqarish tashkilotlarida malaka oshirishlariga ko'maklashish;

– yetakchi kompaniyalar vakillari, malakali mutaxassislar va ekspertlar ishtirokida treninglar va master-klasslarni, shuningdek, yoshlarda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va ishlab chiqaruvchilar bilan innovatsion-korporativ aloqalarni yo'lga qo'yish maqsadida ilmiy-texnik konferensiya, seminar, o'quv kurslari va treninglar tashkil etish;

– ilmiy-texnik, innovatsion hamda «startup» loyihalarini amaliyotga joriy etish maqsadida oliy ta'lim muassasalarining ilmiy xodimlari, professor-o'qituvchi va talabalarini jalb qilish.

Bunday texnoparklarni 2020-yilda Nukus, Andijon, Samarqand shaharlarida, 2021-yil – Navoiy shahri, Sirdaryo tumani va Ohangaron shahrida, 2022-yil – Namangan, Farg'ona shahri va Olot tumanida, shuningdek 2023-yil – Urganch, Jizzax, Termiz va Qarshi shaharlarida tashkil etish rejalashtirilgan.

Ushbu tuzilmalar albatta O'zbekistonda yuqori texnologiyalarni rivojlantirish, ilmiy-texnologik va innovatsiya tadbirkorligining barqaror rivojlanishini ta'minlash, kichik innovatsiya korxonalarini tashkil etish, milliy va xorijiy bozorlarda raqobatdosh, fansig'imli mahsulotlar ishlab chiqarishni va yetkazib berishni yo'lga qo'yish, iqtisodiy taraqqiyot maqsadlariga erishishga o'z salmoqli hissasini qo'shadi, deb hisoblaymiz.

VIII BOB. ILMIY-TADQIQOT LOYIHALARINI SHAKLLANTIRISH VA TARTIBGA SOLISH

8.1. Loyihaviy moliyalashtirish tushunchasi va xususiyatlari

O‘zbekistonda bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini to‘liq ishlash jarayonida bank tizimining hisyasi juda kattadir. Shu sababli bank tizimini yanada isloh qilish va erkinlashtirish, uning barqaror rivojlanishini ta‘minlash, tijorat banklarining ish samaradorligini oshirish, ularning kapitallashish darajasini ko‘tarish, innovatsiya jarayonlarida va iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishlarida keng ishtirok etishini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 15-apreldagi “Bank tizimini yanada isloh qilish va erkinlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi. Ushbu qarorning 9-bandida tijorat banklariga xalqaro bank normalariga muvofiq sinditsiyalashtirilgan kreditlarni amaliyotga keng tatbiq qilish, jumladan, xorijiy bank kapitalini jalb etish yo‘li bilan innovatsiya dasturlari va loyiha-larini amalga oshirishda faol ishtirok etish tavsiya qilinishi ko‘rsatib o‘tildi.

Ma‘lumki, innovatsiya loyihalari muayyan ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish faoliyatini barpo etish, kengaytirish, modernizatsiyalash uchun asos bo‘lish orqali jamiyat hayotining farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Demak, iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalar miqdori va uning dinamikasi mamlakatdagi iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Innovatsiya va innovatsiya loyihalarining ahamiyatidan kelib chiqib, ularni moliyalashtirish uchun manbalar qidirib topish, jalb qilish hamda moliyalashtirishni muayyan shaklda to‘g‘ri tashkil etish loyiha-ni muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish ana shunday muvaffaqiyatni ta‘minlovchi samarali moliyalashtirish shakllaridan biri sifatida, asosan, yirik innovatsiya loyihalarini moliyalashtirishda bir manbadan mablag‘larning yetishmovchiligi yuzaga kelganda, yuqori

risklar mavjud sharoitda loyihalarni moliyalashtirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirish usullari G'arbiy Yevropa mamlakatlariida o'tgan asrning 80-yillarining boshida turli xil moliyaviy operatsiyalarni bajarish maqsadida foydalana boshlandi. Bu operatsiyalar loyiha tashabbuschilariga qarz to'lovlariga bo'lgan xarajatlarni kamaytirishga, moliya-kredit institutlarining yordamidan foylanishga imkoniyat yaratgan edi.

Dastlab, loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozori unchalik ko'p bo'lmagan Amerika, Kanada, Germaniya va Yaponiya banklari o'rtasida bo'lib olingan edi. Birmuncha vaqt o'tib, Shimoliy dengizda neft va gaz qazib olishning keskin rivojlanishi natijasida ular qatoriga Buyuk Britaniya tijorat banklari ham qo'shildi. Keyinchalik Fransiya, Shveysariya, Gollandiya, Belgiya, Italiya va boshqa mamlakatlar banklari loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozorida faol ishtirok eta boshlashdi.

1997–1998-yillardagi jahon moliyaviy inqiroziga qadar, loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozorida yetakchilikni Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari egallashgan edi. 1990-yillarning oxirlariga kelib, Osiyo davlatlari loyihaviy moliyalashtirishning jahon bozorida birinchilikni yo'qotishdi va yetakchilikni yana AQSH va G'arbiy Yevropa davlatlari egallashdi. Biroq, oxirgi yillarda Osiyo va Sharqiy Yevropa davlatlari inqiroz zarbalaridan o'zini o'nглаb olgach, Yana xorijiy investitsiyalarni jalb qilish evaziga iqtisodiy o'sishning yuqori templarini ta'minlashga harakat qilishmoqda. Bunday davlatlar qatoriga, eng avvalo, Xitoy, Indoneziya, Fillipin, Malayziya kabi Osiyo davlatlarini va Sharqiy Yevropa davlatlarini kiritishimiz mumkin. Bu davlatlarda investitsiyalash templari oxirgi 2-3 yil ichida ancha sezilarli bo'lib bormoqda.

Loyihaviy moliyalashtirishning globallashtirish xususiyatini hisobga olib, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) va Jahon banki (JB) tomonidan rivojlanayotgan mamlakatlarda tabiiy boyliklarni qayta

ishlash bilan bog‘liq yirik innovatsiya loyihalarini, shuningdek, kapital taqchilligi mavjud bo‘lgan Sharqiy Yevropa mamlakatlarida qator loyihalarni moliyalashtirish uchun keng foydalanilayotganligini ta’kidlab o‘tish kerak.

Loyihaviy moliyalashtirish mazmunini o‘rganishda ba’zi iqtisodchi-olimlarning fikr-mulohazalarni o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Agar loyihaviy moliyalashtirishning ta’rifi evolutsiyasini kuzatsak investitsion loyihalarni moliyalashtirishning ushbu shaklining o‘ziga xos xususiyatlari qayd yetish mumkin. Loyihaviy moliyalashtirish sohasida P.K.Nevitt va Bendjamin Esti eng ko‘zga ko‘ringan xorijiy mutaxassislar hisoblanadi. Quyida loyihaviy moliyalashtirishning bir necha ta’rifi keltirilgan:

- investitsion loyihani regressiz yoki kreditorning qarz oluvchiga nisbatan qisman regress huquqi bilan qarz oluvchini maqsadli kreditlash;

- ta’minot – loyihaning pul oqimlari;

- moliyalashtirishning turli manbalarini safarbar etib turli instrumentlardan kompleks foydalanish va risklarni optimal taqsimlash (Bendjamin Esti);

- alohida xo‘jalik birligini moliyalashtirishki, bunda boshlang‘ich bosqichda kreditor ushbu xo‘jalik birligining moliyaviy oqimlari va daromadini qarzni to‘lash manbai sifatida qarashga tayyor, ushbu birlikning aktivlari esa qarz bo‘yicha qo‘shimcha ta’minot bo‘lib xizmat qiladi. (P.K.Nevitt);

- loyihaning o‘zi tashkil etadigan pul oqimiga asoslangan qarzni “moliyaviy injiniring” asosida uzoq muddatli qarzni moliyalash usuli (Ye.R.Yeskomb);

Loyihani moliyalashtirish – maxsus iqtisodiy subyekt tomonidan tizimli moliyalashtirish yoki kapital yoki qarz mablag‘laridan foydalangan holda homiylar tomonidan yaratilgan maxsus loyiha kompaniyasi bo‘lib, kredit beruvchi aktivlarni faqat garov sifatida

hisoblab, pul mablag‘lari oqimini asosiy qarzni qaytarish manbai sifatida ko‘rib chiqishidir¹

Rossiyalik iqtisodchi olim I.Mazurning “Управление проектами” kitobida: “loyihaviy moliyalashtirish – bu investitsion loyihalarni amalga oshirish maqsadida moliyaviy resurslarni kredit ko‘rinishida taqdim etishdir”, deb ta’rif berilgan. Bu yerda, kredit qarz oluvchiga nisbatan hech qanday regressiz, cheklangan yoki to‘liq regressli bo‘lishi mumkin, deb yozilgan. D.Morozov asarlarida “loyihaviy moliyalashtirish – bu loyihani turli shakllarda kreditlashdir, bunda kreditlarning qaytarilishi ta’minoti loyihadan keladigan daromadlardir”, degan fikr ilgari surilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olim D.G‘ozibekovning mulohazalariga ko‘ra, “loyihaviy moliyalashtirish o‘zining murakkab moliyaviy munosabatlari bilan (sindikatlashirilgan kredit yoki qarz berishda ko‘p tomonlarning qatnashishi) kreditorga moddiy kafolatlar berish, loyihalar evaziga ishlab chiqarilgan mahsulotlarni xarid qilish bo‘yicha uzoq muddatli shartnomalar asosida moliyalashtirishdir”. Bundan tashqari, D.G‘ozibekov asarlarida loyihaga kiritilgan qarz mablag‘larining qoplanishi manbayi loyiha ishga tushganidan so‘ng olinadigan daromadlar hisoblanishi ta’kidlab o‘tilgan.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish – moliyalashtirishning eng taraqqiy etgan zamonaviy shakllaridandir. Shunday ekan, loyihaviy moliyalashtirishning mazmuni nima? Unga qanday ta’rif berish mumkin? Masalan, Doyche bank (Germaniya)ning tarkibiy moliyalashtirish boshqarmasi xodimlarining fikricha, loyihaviy moliyalashtirish – loyiha bo‘yicha asosiy vositalarni sotib olishni, tashkil etishni yoki qurilishni moliyalashtirish bo‘lib, unda kreditor asosan quyidagilarga e’tibor beradi:

¹ Stefano Gatti. Project Finance in Theory and Practice: Designing, Structuring, and Financing Private and Public Projects. Academic Press imprint of Elsevier, UK. p. 2

– kreditni qaytarish manbasi sifatida, loyihani tatbiq etish natijasi bo'yicha olinadigan sof pul oqimiga (mablag'larning qaytish darajasiga);

– loyihani moliyalashtirish uchun berilgan kreditning xavfsiz qaytishini ta'minlaydigan manbasiga, ya'ni mijozning qobiliyatiga garov, kafolat va boshqa ta'minotlarga.

Loyihaviy moliyalashtirish mazmuni O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy bankining yo'riqnomalarida quyidagicha izohlanadi: "loyihaviy moliyalashtirish – bu bank tomonidan kreditni berish, baholash va monitoringini olib borish jarayoni bo'lib, bunda kredit ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlarining normal ishlashi uchun qurilish, qayta ta'mirlash yoki texnik qayta qurollantirish, shu jumladan, asbob-uskunani sotib olish yoki asosiy fondlarni tashkil etish hamda ishchi kapitalni sotib olishga yo'naltiriladi".

Loyihani amalga oshirish orqali ko'rilgan qo'shimcha daromad kreditni qaytarishning asosiy manbayi bo'lib hisoblanadi. Agarda loyihani amalga oshirish orqali qo'shimcha daromad olinmasa yoki loyiha bo'yicha ishlab chiqarishni modernizatsiyalash orqali iqtisodga erishilmasa, bunday moliyalashtirishni loyihaviy moliyalashtirish, deb bo'lmaydi, u biznes-reja asosida amalga oshiriladigan moliyalashtirish hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirish – bu regressiz yoki qarzdorga bo'lgan kreditning chegaralangan regressida yirik innovatsiya loyihalarini amalga oshirish uchun maqsadli kreditlash bo'lib, bunda qarz oluvchining to'lov majburiyatlarini ta'minoti sifatida, innovatsiya faoliyati davomida to'plangan (innovatsiya loyihasiga aloqador aktivlar ham kiradi) pul mablag'lari hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirishda kreditni qaytarishning manbayi bo'lib, loyihani amalga oshirish natijasida olingan daromad (foyda) hisoblanadi. Tijorat yoki innovatsiya kreditida esa kreditning qaytarish manbasi bo'lib, qarzdorning umumiy faoliyatidan olgan doromadi

bo'lishi mumkin. Kreditni qaytarishning asosiy manbayi loyihani hayotga tatbiq etishdan olingan sof foyda va pul oqimlari hisoblanadi.

Loyihaviy moliyalashtirishda aniq bir sof ta'minotning o'zi bo'lmaydi. Ammo bu loyihaviy moliyalashtirishda kredit bo'yicha ta'minot talab etilmaydi, degani emas. Loyihaviy moliyalashtirishda aniq bir garovning bo'lmasligi loyihalarni yirik miqdorda mablag' jalb etishi kerakli kafolat yoki garovni yig'ish imkoniyatini bermaydi.

Loyihaviy moliyalashtirish – bu bank tomonidan kreditni berish, baholash va monitoringini olib borish jarayoni bo'lib, bunda kredit ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlarining normal ishlashi uchun qurilish, qayta ta'mirlash yoki texnik qayta qurollantirish, shu jumladan, asbob-uskunani sotib olish yoki asosiy fondlarni tashkil etish hamda ishchi kapitalni sotib olishga yo'naltiriladi.

Umuman olganda, loyihaviy moliyalashtirish – bu innovatsiya loyihalarini kreditlashtirishning bir turi bo'lib, kreditor bu loyihani amalga oshirish bilan bog'liq risklarni qisman yoki to'liq o'z zimmasiga oladi. Agar banklarning oddiy kredit operatsiyalarida, eng avvalo, qarzdorning kreditga qobiliyatligini o'rganishga, uning moliyaviy va iqtisodiy holatini, barqarorligini, shuningdek, garov sifatida foydalanadigan mol-mulklarni baholashga asosiy ahamiyat berilsa, loyihaviy moliyalashtirishda esa loyihaviy tahlilga asosiy e'tibor qaratiladi.

Xullas, loyihaviy moliyalashtirish – bu yirik innovatsiya loyihalarini moliyalashtirishda bir qancha bank resurslarining birlashishi va risklarning loyiha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlanishini anglatadi.

Loyihaviy moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardir:

1. Qarzdor – bu maxsus asnoda yaratilgan, ya'ni homiylardan moliyaviy va huquqiy jihatdan mustaqil bo'lgan loyiha kompaniyasi.

2. Loyiha tugatilgandan so'ng kreditorlar homiylarga nisbatan cheklangan regress huquqiga egadirlar. Homiylarning bitimlardagi ishtiroki aslida vaqt bo'yicha (odatda dastlabki davrda o'rnatish vaqtida), mablag'lar bo'yicha (ayrim iqtisodiy va moliyaviy sinovlar

qoniqarsiz bo'lsa, ulush qo'shish maqsadida chaqirilishi mumkin) va sifati bo'yicha (tizimni samarali boshqarish va muayyan darajada ishlash imkonini berishi) cheklangandir. Bu shuni anglatadiki, bitim bilan bog'liq risklar, faoliyat yuritayotgan kompaniyalar bilan bog'liq risklardan farq qilishi kerak.

3. Loyiha risklari kontragent tomonidan risklarni tayinlashi, nazorat qilishi va boshqarish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun barcha tomonlar o'rtasida adolatli taqsimlanadi.

4. Maxsus iqtisodiy subyekt tomonidan ishlab chiqarilgan pul oqimlari, operatsion xarajatlar va qarzlarni qaytarish uchun to'lovlarni qoplashda yetarli bo'lishi kerak. Sof pul oqimidan unumli foydalanish, operatsion xarajatlarni moliyalashtirish va qarzga xizmat ko'rsatishdir, chunki ular yopilgandan keyin qoldiq mablag'lardan dividendlarni to'lash uchun foydalanish mumkin.

5. Loyihani boshqarish jarayonida tushumlar va aktivlarni kafolatlash maqsadida homiylar tomonidan kreditorga garov ta'minoti taqdim etiladi¹.

Yirik investitsion loyihalarning ko'plab xususiyatlari mavjud bo'lib, ularning asosiylari quyidagilardan iborat bo'ladi: qiymati yuqori bo'ladi (1 mlrd. AQSH dollardan oshgan); loyiha ishtirokchilarini ko'pligi; ko'pincha risklarni barcha turlari uchraydi (tizimli va tizimsiz); kapital talabi – bu kabi loyihalar moliyaviy mablag'larga bo'lgan talab juda katta bo'lib, unga aralash moliyalashtirish usullaridan foydalaniladi; loyihalashtirish va qurilish ishlariga mehnat talabi katta bo'ladi; ishga tushish muddati 5–7 yil va undan uzoq muddatlarda beriladi; loyiha ishga tushadigan joylarini ajratilishi va shu sababli infratuzilmani rivojlantirish maqsadida qo'shimcha xarajatlarning kiritilishi; davlat yoki mintaqaning iqtisodiy-ijtimoiy holatiga ta'siri.

Shu kabi xarakterga ega bo'lgan loyihalarni misol qiladigan bo'lsak, Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, Andijon – Osh – Irkeshtom

¹Stefano Gatti. Project Finance in Theory and Practice: Designing, Structuring, and Financing Private and Public Projects. Academic Press is an imprint of Elsevier, UK. p. 2

– Qashqar avtomagistrali, gazni qayta ishlovchi zavodlar. Yirik loyihalarning o‘ziga xos xususiyatlaridan quyidagi bir qator omillarni hisobga olish kerak bo‘ladi:

– loyihaning faoliyatini sifatli tekshirib turish maqsadida uni har xil bo‘limlarga bo‘lib o‘rganish kerak;

– loyiha amalga oshirilayotgan mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy holatini to‘liq tahlildan o‘tkazish shart bo‘ladi;

– loyihaning fazalarini mustaqil ravishda ishlab chiqish kerak bo‘ladi;

– rejani loyihalashtirish davomida doimiy yangilanishlarni tatbiq etib borish;

– loyihaning fazalaridagi ehtimoliy yo‘qotishlar va risklarni boshqarish uchun tezkor rejalarini ham rejalashtirish kerak bo‘ladi;

– loyihaning barcha rejalarini doimiy monitoring qilish;

– yirik loyihalarni takrorlanmasligini hisobga olgan bo‘lishi kerak.

Yuqoridagi omillarda ko‘rsatilganidek, risklarni ko‘pligi yirik loyihalarni amalga oshirishda bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Risklarni ko‘p bo‘lishiga asosiy sabablardan yana biri bu loyiha ishtirokchilarining ko‘pligidir. Shu o‘rinda loyihaning ishtirokchilari haqida quyidagilarni ko‘rsatib o‘tish mumkin. Jumladan, yirik loyihaning asosiy elementlaridan biri undagi ishtirokchilarning ko‘pligidir. Ular loyihaning muvaffaqiyatli ishga tushishida eng katta o‘rinni egallaydi. Loyiha ishtirokchilarining har birini loyihada o‘ziga biriktirilgan funksiyalari va vazifalari bo‘ladi.

Homiy hamkor ikki variantni qo‘llagan holda yangi loyihani moliyalashtirishni tanlashi mumkin:

1. Yangi tashabbus balansda moliyalashtiriladi (korporativ moliyalash).

2. Yangi loyiha yangi tashkil etilgan xo‘jalik yurituvchi subyekt tarkibiga kiritiladi va balansdan moliyalashtiriladi (loyihani moliyalash).

Birinchi variantda homiylar kreditorlar tomonidan taqdim etilgan qo'shimcha kreditlarni kafolatlash uchun mavjud firmadan barcha aktivlarni va pul oqimlarini ishlatishini anglatadi. Loyiha muvaffaqiyatli amalga oshmasa, qolgan aktivlar va pul oqimlarini barcha kreditorlar mablag'larini qaytarish manbayi bo'lishi mumkin.

Shu bilan bir qatorda, ikkinchi variant yangi loyiha va mavjud firma ikki alohida hayotda yashashini anglatadi. Agar loyiha muvaffaqiyatli bo'lmasa, loyihaning kreditorlari homiylik kompaniyalari aktivlari va pul oqimlari uchun talablarga ega bo'lmaydi. Hozirgi kompaniya aksiyadorlari yangi loyihani alohida jalb qilishlari mumkin.

Ikkinchi variantning asosiy kamchiliklaridan biri shundaki, bunday bitimni tuzish va tashkil qilish korporativ moliyalashtirishga qaraganda ancha qimmat. Bu borada mavjud bo'lgan kichik miqdordagi dalillar jami investitsiyalarning o'rtacha 5-10% miqdoridagi ulushini ko'rsatadi. Ushbu yuqori xarajatlar uchun turli xil sabablar bor:

1. Loyihaning yuridik, texnik va sug'urta maslahatchilaridan va tashkilotchilardan loyihani baholash va uni hujjatlarga kiritilishi uchun shartnoma shartlarini muhokama qilishda uzoq vaqt talab etadi.

2. Tugallanmagan loyihani monitoring qilish qiymati juda yuqori.

3. Kreditorlar yuqori risklarni evaziga katta xarajatlarni to'lashlari kutilmoqda.

Boshqa tomondan, loyihani moliyalashtirish iqtisodiy afzalliklarga ega emasligiga qaramasdan, korporativ moliyalashtirish bo'yicha muayyan afzalliklar mavjud.

1. Loyihaviy moliyalashtirish bitim ishtirokchilari o'rtasida yuqori darajadagi risklarni taqsimlashni ta'minlaydi. Shuning uchun bitim o'z mablag'lari va qarz mablag'lari o'rtasidagi nisbatni saqlab qolishi zarur, aks holda bunga erishib bo'lmaydi.

2. Buxgalteriya hisobi nazdida qaralganda homiylar va maxsus iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi shartnomalar asosan tijorat kafolati bilan taqqoslanadi.

3. Korporativ moliyalashtirish har doim homiyning shaxsiy mablag‘lari hisobidan ta‘minlangan kafolatlarga tayanishi mumkin, ular innovatsiya loyihasi uchun foydalaniladigan mablag‘lardan farq qiladi. Loyihaviy moliyalashtirish jarayonida kreditning garovi faqat tashabbusga xizmat qiladigan aktivlar hisoblanadi; natija homiylar uchun foydalidir, chunki ularning aktivlari moliyalashtirish uchun mablag‘lardan keyinchalik foydalanish uchun zarur bo‘lganda garov sifatida foydalanish mumkin¹.

Yirik masshtabli loyihalarni amalga oshirishda ko‘pgina ishtirokchilar jalb qilingan bo‘ladi:

Buyurtmachi – bu loyihani ishga tushgandan so‘nggi kelajakdagi egasi hisoblanadi. Bu yuridik shaxs bo‘lib odatda bir shaxs bo‘ladi. Ba‘zi hollarda esa bir necha yuridik shaxslardan iborat bo‘lib, ular kelajakdagi shu loyihani amalga oshirish borasidagi faoliyat bilan shug‘ullanadilar. Bundan tashqari bu yuridik shaxslar o‘zlarining mablag‘lari va imkoniyatlarini birlashtirib ushbu loyihani ishga tushirish bilan shug‘ullanuvchi tashkilot tuzishadi.

Investor – loyihani moliyalashtiruvchi yuridik yoki jismoniy shaxs. Buyurtmachi va investor bir shaxs bo‘lishi ham mumkin, lekin ba‘zi hollarda har xil shaxslar bo‘ladi. Agar har xil shaxslar bo‘lsa, ular o‘rtasida shartnoma tuziladi. Buning uchun investor barcha loyihani qatnashchilari bilan hisob-kitob qiladi va shartnoma shartlarini bajarilishini tekshirib boradi. Investorning tarkibida banklar ishtirok etishi yoki bankning o‘zi ham investor sifatida qatnashishi mumkin.

Bosh loyihalashtiruvchi – bu loyihaning smeta hujjatlarini ishlab chiquvchi tashkilot bo‘lib, xalqaro tajribalarda bular arxitektor va injenerlar ham bo‘lishi mumkin.

Loyiha injeneri – injiniring faoliyati bilan shug‘ullanish uchun ruxsatnoma olgan va loyihaning bajarilishi, ishga tushishi bilan bog‘liq bo‘lgan barcha xizmatlarni amalga oshiruvchi shaxs hisoblanadi.

¹¹Stefano Gatti. Project Finance in Theory and Practice: Designing, Structuring, and Financing Private and Public Projects. Academic Press imprint of Elsevier, UK. p. 2

Ta'minotchi (bosh ta'minotchi) – loyihani texnik-materiallar, xomashyo, kerakli boshqa materiallar bilan ta'minlaydigan shaxs.

Ish bajaruvchi (bosh ish bajaruvchi) – loyiha bo'yicha ma'lum bir ish bajaruvchi bo'lib, u shartnoma bo'yicha bajarilgan ishlar va uning sifatiga javobgar shaxs bo'lib hisoblanadi.

Subpudratchilar – shartnoma bo'yicha bosh ish bajaruvchi bilan maxsus ishchilarni talab qiladigan boshqa ishlarini bajarib beradigan tashkilot.

Yuqoridagi sanab o'tilgan ishtirokchilar oldindan bizga ma'lum bo'lib, hozirgi kunga kelib ulardan boshqa tashkilot va shaxslar ham loyiha ishtirokchilari bo'lishi mumkin. Misol uchun:

Maslahatchilar – loyihani ishlab chiqish va uni ishga tushirish bilan bog'liq bo'lgan barcha sohalar bo'yicha maslahatlarni beruvchi yuridik yoki jismoniy shaxslardir. Loyihaning bu ishtirokchilariga ham shartnoma asosida bergan maslahatlari uchun pul to'lanadi.

Loyiha menejeri – loyiha boshqaruvchisi, ya'ni loyiha ishtirokchilarining faoliyatini bevosita boshqaruvchisi, ular tuzilgan shartnoma bo'yicha loyihaning bajarilishi va ishga tushirilishi bo'yicha nazorat olib boradilar. Ularning majburiyatlari loyiha buyurtmachisi tomonidan belgilab beriladi. Ularning boshqaruvida odatda maxsus bo'linmalar tashkil etiladi. Ushbu bo'linmalarning funksiyalari loyihaning xarakteriga qarab turlicha bo'lishi mumkin.

Loyihaviy institutlarda loyihaning bosh injeneri loyiha boshlig'i bo'lib hisoblanadi. Bu mutaxassisga loyihani to'liq ishlab chiqish vazifasi yuklatiladi. U loyihaning maxsus qismlariga subpudratchilarni yollashi ham mumkin. U loyihaning sifatiga va o'z muddatlarida ishga tushirishga shartnomada kelishilgan bo'lsa to'liq javobgar bo'ladi.

Litsenziar – loyiha ishlatilayotgan nou-xauga yoki texnika yutuqlariga egalik qiluvchi litsenziyaga ega bo'lgan jismoniy yoki yuridik shaxs. Tijorat shartlari bo'yicha shartnoma tuzilgan ilmiy yutuqlarni qo'llash huquqiga ega, litsenziar ham loyihaning muhim ishtirokchilaridan bo'lib hisoblanadi.

Loyiha administrator – bu shaxs menejerning administratorlik vazifasini o‘zi bajarib, menejerning 50 foizgacha ish vaqtini tejaydi.

G‘arbdagi tajribalarga qaraganda, bunday loyiha ishtirokchilariga maxsus shtatlar ochilgan bo‘lib, uning asosiy vazifasi hisobotlarni tayyorlash hisoblanadi. Shuning uchun administrator loyiha ishtirokchilarining barchasi bilan bog‘langan bo‘ladi. Loyiha administratori tayyorlagan hisobotlar ishtirokchilarga beriladi, loyiha ishtirokchilari ushbu hisobotdan foydalangan holda loyihadagi ishlarning bajarilishi, asoslangan yechimlarga kelishi va loyihaning sifatli yakunlashi uchun asos bo‘ladi. Loyiha bo‘yicha zarur bo‘lgan axborotlarni loyiha ishtirokchilari va loyiha menejeriga taqdim etish kerak.

Loyiha administratori xizmatlarining tarkibida press-sekretarlik vazifasi ham bo‘lishi mumkin.

Bank investor yoki investorning vakili sifatida ham ishtirok etishi mumkin. Bank bundan tashqari moliyaviy resurslarni loyihaning ishtirokchilari o‘rtasida taqsimlash va investorning mablag‘lari yetishmay qolgan hollarda yordam berish vazifalarini ham bajaradi.

Yirik loyihalarni boshqarishda qaror qabul qilish jarayoni, qoidaga ko‘ra, u yoki bu noaniqlik mavjud bo‘lgan paytda amalga oshiriladi. Noaniqlar quyidagi omillar bilan aniqlanadi:

- optimal qaror qabul qilish uchun ko‘rsatkichlar, holatlar, vaziyatlar to‘g‘risida yetarli bilimga ega bo‘lmaydi;
- tasodifiy omillar mavjudligi, ya’ni ko‘zda tutish va prognoz qilish mumkin bo‘lmagan omillar;
- subyektiv omillar mavjud.

Yuqoridagi omillarda ko‘rsatilganidek, risklarni ko‘pligi yirik loyihalarni amalga oshirishda bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Risklarni ko‘p bo‘lishiga asosiy sabablardan yana biri bu loyihaning ishtirokchilarining ko‘pligidir.

8.2. loyihaviy moliyalashtirish mexanizmlari va turlari

Loyihaviy moliyalashtirishda turli investor va kreditorlarning mablagʻlari ishtirok etadi, yaʼni mablagʻlarning sindikatlashuvi roʻy beradi. Shu jihatdan ham loyihaviy moliyalashtirishni sindikatlashgan kreditlashtirish, deb atashimiz ham mumkin. Hozirda yevrokredit bozorida harakat qiluvchi bank sindikat va konsorsiumlarining loyihalarni moliyalashtirishdagi roli kundan kunga oʻsib bormoqda. Respublikamizda innovatsiya loyihalarini moliyalashtirishda ham yevrokreditlar va boshqa rivojlangan chet davlat banklarining kreditlari, xorijiy investorlarning mablagʻlari, respublika aksiyadorlik tijorat va xususiy banklarining kreditlari ishtirok etmoqda. Demak, Oʻzbekiston Respublikasida investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish sindikatli kreditlash shaklida amalga oshirilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasining «Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki toʻgʻrisida», «Banklar va bank faoliyati toʻgʻrisida»gi Qonunlari, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2005-yil 15-apreldagi PQ-56-sonli «Bank tizimini yanada isloh qilish va erkinlashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida»gi qarori hamda Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi-ning 2005-yil 16-iyuldagi 15/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Tijorat banklari tomonidan yirik innovatsiya loyihalarini sinditsiyalashtirilgan kreditlashni amalga oshirish tartibi toʻgʻrisida»gi Nizomga muvofiq tijorat banklari tomonidan yirik innovatsiya loyihalarini sinditsiyalashtirilgan kreditlashni amalga oshirish tartibi belgilab berildi.

Taʼkidlash joizki, loyihaviy moliyalashtirish sxemasidan foydalanilganda mijoz uchun quyidagi moliyaviy imtiyozlar, yaʼni mijoz kredit boʻyicha asosiy qarzni qaytarishda imtiyozli davrdan foydalanadi. Juda kam hollarda (asosan xorijda) imtiyozli davr foiz toʻlovlari kechiktirilishi uchun ham beriladi. Mijozga kreditning asosiy qarzini va foiz toʻlovlarini toʻlashdagi moliyaviy imtiyozlarning berilishi shu bilan izohlanadiki, loyihaviy moliyalashtirish sxemasidan foydalanilganda kredit toʻlovlari loyihani hayotga tatbiq etish natijasida jamgʻariladigan daromadlar hisobiga qoplanishi bilan bogʻliq. Kredit

bo'yicha asosiy qarzni va foizlarini to'lashdagi imtiyozli davr, odatda, loyihaviy siklning investitsion fazasi va dastlabki kredit to'lovi muddatiga teng bo'ladi.

8.2.1-jadval

Loyihaviy moliyalashtirish sxemasi

Tasniflash belgilari	Sxemalar shakllari
Loyihaviy moliyalashtirish ishtirokchlari o'rtasida risklarning taqsimlanishiga ko'ra (regress bo'yicha)	Regressiz loyihaviy moliyalashtirish Cheklangan regress bilan loyihaviy moliyalashtirish To'liq regress bilan loyihaviy moliyalashtirish
Ko'lami bo'yichi	Bank loyihaviy moliyalashtirishi Korporativ loyihaviy moliyalashtirish
Mablag'lar manbayi va ularning harakat yo'llari bo'yicha	Korxonaning o'z mablag'lari Bank kreditlari Investitsiyalar (birlamchi bozorlarda aksiyalarni joylashtirish, pay badallari) Obligatsion zayemlar Firma (yoki tijorat) kreditlari Lizing
Arxitekturasini bo'yicha	Parallel loyihaviy moliyalashtirish – mustaqil parallel loyihaviy moliyalashtirish – birgalikda parallel loyihaviy moliyalashtirish – ketma-ket loyihaviy moliyalashtirish

Loyihaviy loyihalashtirishni ko'lami bo'yicha ham turlarga bo'lish mumkin:

- bank loyihaviy moliyalashtirish;
- korporativ loyihaviy moliyalashtirish.

Loyihaviy moliyalashtirishning birinchi ko'rinishida loyihani asosan banklar amalga oshiradilar. Shu bilan birga asosiy qarz beruvchilar bo'lib banklar qolishadi. Ikkinchi ko'rinishda esa, loyihani mavjud korporatsiyalar amalga oshiradi. Bunda yetakchi o'rinni banklar emas, balki korporatsiyalar egallagan bo'lishadi.

Korporativ loyihaviy moliyalashtirish – investitsion loyihasining moliya manbasi kompaniyaning o‘z mablag‘lari hisobiga amalga oshiriladi, birinchi o‘rinda amortizatsiya fondlari va taqsimlanmagan daromad (foyda) hisoblanadi.

Bank loyihaviy moliyalashtirish – investitsion loyihasining moliya manbasi asosan yoki qisman bank kreditlari hisobiga amalga oshiriladi. Bank kreditlari aniq shartlar asosida beriladi.

Loyihaviy moliyalashtirishning hamma shakllarida qarzni qaytarish muddatlari loyiha bo‘yicha pul oqimi tushumlari bilan uzviy bog‘lanadi.

Loyihaviy moliyalashtirishni jahon amaliyoti tajribasidan kelib chiqqan holda moliyalashtirish tartibiga (Arxitekturasini bo‘yicha) qarab ikki turga bo‘lish mumkin:

- parallel moliyalashtirish;
- ketma-ketlik moliyalashtirish.

O‘zbekistonda innovatsiya loyihalarini moliyalashtirish asosan tijorat banklari, budjet mablag‘lari va budjetdan tashqari fondlar mablag‘lari hisobiga amalga oshirilib, yangi zamonaviy asbob-uskuna keltirishga, qurilish va ta‘mirlash-montaj ishlariga, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga va eksportga mo‘ljallangan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga mo‘ljallangan obyektlar qurishga yo‘naltirilgan. Shu bilan birga yirik innovatsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun chet el investitsiyalari va xorijiy moliya institutlarining kredit liniyalari hisobiga to‘g‘ridan to‘g‘ri moliyalashtirishni tashkil etish lozimdir.

Investitsion loyihalarning turlicha klassifikatsiyalari mavjud bo‘lib, belgilariga qarab investitsion loyihalarning quyidagi ko‘rinishlarini ajratish mumkin:

1. Amalga oshirish muddati bo‘yicha:

- qisqa muddatli – 3 yilgacha;
- o‘rta muddatli – 3-5 yil;
- uzoq muddatli – 5 yildan ortiq.

2. Ko‘lami bo‘yicha (ko‘p hollarda loyiha masshtabi innovatsiya hajmi bilan aniqlanadi):

- kichik loyihalar;
- O‘rtacha loyihalar;
- yirik loyihalar;
- megaloyihalar.

3. Asosiy yo‘nalishi bo‘yicha:

- tijorat loyihalar;
- ijtimoiy loyihalar;
- ekologik loyihalar;
- boshqalar.

Investitsion loyihalarning samaradorligini baholash texnik, texnologik, moliyaviy, tarmoq yoki hududiylik xususiyatlariga bog‘liq bo‘lmagan holda yagona tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Ular quyidagidan iborat:

- loyihani uning butun hayot sikli davomida ko‘rib chiqish;
- pul oqimlarini modellashtirish, bunda loyihani amalga oshirish bilan bog‘liq barcha pul tushumlari va hisobot davridagi turli valutilarni ishlatish ehtimolligini hisobga olgan holdagi xarajatlar kiritiladi;
- ishonchlilik va maksimum samara.

Investitsion loyiha investor nuqtai nazaridan samarali deb baholanishi uchun, birinchidan, uni amalga oshirish ijobiy bo‘lishi, ikkinchidan, alternativ loyihalarni solishtirish chog‘ida yuqoriroq samaraga ega bo‘lgan loyihani ma’qul ko‘rish lozim.

Innovatsiya loyihalarini har tomonlama (xususan moliyaviy, texnologik, tashkiliy, muddati va boshqalar) xarakterlash mumkin. Bularning har biri innovatsiya loyihalarini moliyalashtirishda muhimdir, lekin ko‘p hollarda innovatsiya faoliyatida moliyaviy va iqtisodiy mezonlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Mamlakatda investitsion loyihalarni moliyalashtirish jarayonini samarali olib borish, kelgusida yuqori daromad keltirib, iqtisodiyotdagi ishsizlik masalasini hal etishda ham muhim omil bo‘lib hisoblanadi.

Shunday qilib, sinditsiyalashtirilgan kredit deganda bir necha banklar tomonidan yirik innovatsiya loyihalarini birgalikda kreditlash tushuniladi. Yirik innovatsiya loyihasi – umumiy qiymati tijorat banklarining birinchi darajali kapitalining 25 foizidan oshadigan innovatsiya loyihasidir. Bank sindikati – sinditsiyalashtirilgan kredit berish borasida ikki yoki undan ortiq banklar o‘rtasida o‘zaro kelishuv bo‘lib, bunda yetakchi bank – sinditsiyalashtirilgan kreditlash tashabbusi bilan chiqqan va zimmasiga ishtirokchi-banklar nomidan kredit hujjatlarini yuritish mas’uliyati yuklatilgan qarz oluvchining asosiy talab qilib olinguncha depozit hisob varag‘iga xizmat ko‘rsatuvchi bank hisoblanadi.

8.3. Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar

Innovatsiya va innovatsiya tushunchalari bugungi kunda o‘zaro bog‘liq iqtisodiy kategoriyalar hisoblanadi. Ma’lum biznesga innovatsiya kiritib, uning innovatsion rivojlanishiga e’tibor bermagan tadbirkorlar raqobat sharoitida ortda qolishlari mumkin. O‘z navbatida, kashfiyotchilar, olimlar innovatsion g‘oyalarini amalga oshirish uchun investitsiyaga muhtojlik sezadilar. Innovatsiyalarni yaratish jarayoni albatta ma’lum darajada mablag‘ sarf etishni, investitsiyalar kiritishni talab etadi. Mazkur faoliyatni investitsiyalashning o‘ziga xos xususiyatlari qo‘yilgan mablag‘larning yuqori xatarlilik va yuqori daromad olish imkoniyati hisoblanadi (innovatsion loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan holda).

Innovatsiyaning hayotiy sikli bosqichlari davomida investitsiyalarga bo‘lgan ehtiyoj uch marotaba paydo bo‘ladi:

1) innovatsion g‘oyani innovatsion loyihaga aylantirish uchun dastlabki sarmoyalar talab qilinadi – marketing tadqiqotlarini o‘tkazish, biznes-rejani tuzish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, korxonani tashkil etish va boshqa ishlarga xarajatlar uchun;

2) keyingi bosqich ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotda qo‘llash, ishlab chiqarish texnologiyasini va bo‘lajak innovatsion

mahsulotning birinchi namunasini yaratish bilan tavsiflanadi (investitsiyalar xom-ashyo, materiallar, butlovchi qismlar, birinchi namunani sinovdan o'tkazish, patentlash va himoya qilish bilan bog'liq ishlarga zarur bo'ladi);

3) innovatsion mahsulot namunasi tayyor bo'lib, zarur sinovlardan o'tgach, uning ommaviy ishlab chiqarish bosqichi boshlanadi. Bu bosqichda texnologiyalar, xomashyo, materiallarga katta hajmda kapital qo'yilmalar talab qilinadi.

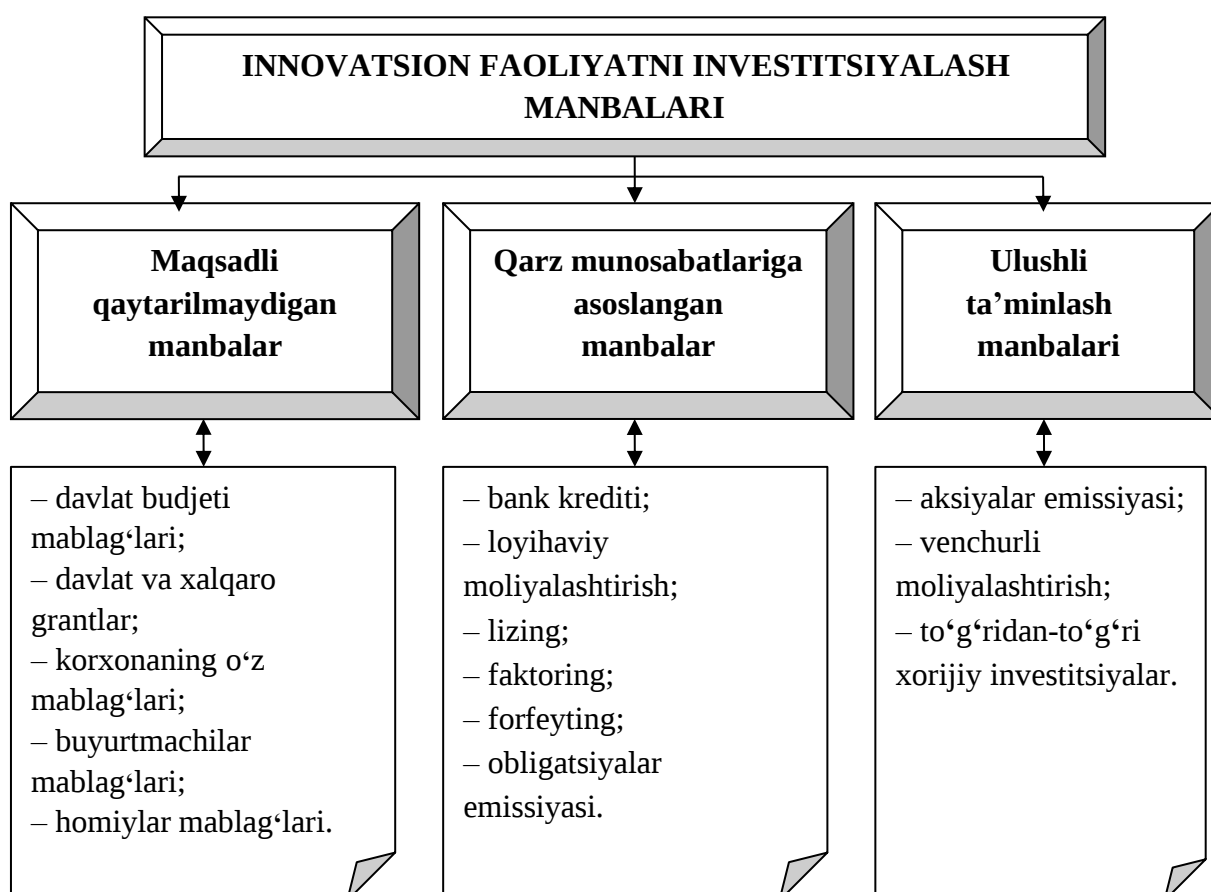
Innovatsion faoliyatni investitsiyalashning xususiyati shundan iboratki, bozor subyektlarining innovatsiya kiritishga tayyorligi talab qilinadigan mablag' miqdoriga emas, balki noaniqlik va risk darajasiga bog'liq bo'ladi. Masalan, birinchi bosqichda dastlabki investitsiyalar miqdori nisbatan kam bo'lsada, shunga qaramay, noaniqlik darajasi yuqori bo'lganligi sababli investorni topish juda muammoli hisoblanadi. Shuning uchun ham innovatsion mahsulotni yaratishning dastlabki bosqichlarida olimlar asosan o'z daromadlari va jamg'armalarini ishlatishlariga to'g'ri keladi. Uchinchi bosqichda esa, innovatsion mahsulotning namunasi yaratilib, uning texnik xususiyatlari aniqlanib, ishlab chiqarish xarajatlari, ishlab chiqarish texnologiyasi ma'lum bo'lganida, noaniqlik darajasi keskin pasayadi va talab qilinadigan investitsiyalarning hajmi katta ekanligiga qaramay, ushbu bosqichda investorlarning faolligi oshadi, investorlar doirasi sezilarli darajada kengayadi, jumladan tijorat banklari, pensiya jamg'armalari, sug'urta kompaniyalari, ishlab chiqarish korporatsiyalari va xususiy biznes vakillari innovatsiya kiritishga tayyor bo'ladilar. Shuningdek, investitsiyalash davlat budjeti, bank kreditlari va boshqa manbalardan ham amalga oshiriladi.

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish manbalari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti;
- Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika budjeti hamda viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari;
- innovatsion rivojlanishni va novatorlik g'oyalarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi;

- innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash jamg‘armalari;
- venchur jamg‘armalari;
- innovatsion faoliyat subyektlarining o‘z mablag‘lari;
- xalqaro grantlar, tijorat banklarining, shu jumladan chet el banklarining va xalqaro moliya institutlarining maqsadli kreditlari;
- xususiy investorlarning, shu jumladan chet ellik xususiy investorlar va boshqa homiylarning mablag‘lari;
- qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar.¹

Innovatsion faoliyatni investitsiyalash barcha manbalarini mablag‘ kiritish shartlari bo‘yicha uchta katta guruhga birlashtirish mumkin: maqsadli qaytarilmaydigan, qarz munosabatlariga asoslangan va ulushli investitsion ta‘minlash manbalari (8.3.1-rasm).

8.3.1-rasm. Innovatsion faoliyatni investitsiyalash manbalari tasnifi².

¹O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyuldagi “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi O‘RQ-630-son Qonuni, 31-moddasi.

² Shadiyeva D.H. Milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini investitsiyalashning nazariy asoslarini takomillashtirish: iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, T., 2020 yil, 14 b.

Maqsadli qaytarilmaydigan manbalar investitsiyalarni begʻaraz, aniq maqsadlarga va qaytarib berish shartisiz berilishi bilan ajralib turadilar. Ularga davlat budjeti mablagʻlari, xalqaro va mahalliy grantlar, buyurtmachilar, homiylar hamda korxonaning oʻz mablagʻlari kiradi.

Qarz munosabatlariga asoslangan manbalar esa muddatlilik, toʻlovlilik, qaytarishlik tamoyillariga tayanadi. Ularga bank kreditlari, loyihaviy moliyalashtirish, lizing, faktoring, forfeyting hamda obligatsiyalar chiqarish yoʻli bilan investitsiyalar jalb qilish kiradi. Ulushli investitsiyalash manbalari avvalgi ikkita manbadan foydalanib boʻlmaydigan hollarda jalb qilinadi va bunda innovatsion loyiha uning yaratuvchilari va tashqi investorlar hamkorligida amalga oshiriladi (venchurli fondlar, aksiya egalari, xorijiy investorlar va boshqalar).

Iqtisodiyotda investitsiyalash manbalari va usullarining eng optimal majmuasini aniqlash nafaqat innovatsiyalarni yaratish va qoʻllash jarayonini uzluksizligini taʼminlaydi, balki tadbirkorlik sohasiga innovatsion ishlanmalarni muntazam joriy etish muammosini hal qiladi.

Bu sohada investitsiyalar yetishmasligi innovatsion gʻoyalarning asosiy qismi amaliy tadbirgʻini topa olmay natijada amalga oshirilmay qolib ketishiga sabab boʻladi.

Jahon miqyosida va alohida mamlakatlar doirasida innovatsion faoliyatni investitsiyalash koʻlamlari yil sayin oshib borayotganligini kuzatish mumkin. 2008–2020-yillarda ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini (ITTKI) investitsiyalash hajmlari Xitoyda 3,8 barobarga, Koreya Respublikasida 2,3 barobarga, Germaniya, Fransiya, Isroil kabi davlatlarda esa 1,5 barobardan koʻproqqa oʻsganini taʼkidlash lozim.¹ Yevropa Ittifoqining Lissabon strategiyasiga binoan Yevropa iqtisodiyotini raqobatbardosh va barqaror rivojlanayotgan, ilm-fanga asoslangan iqtisodiyotga aylantirish uchun YaIMning 3 foizdan kam boʻlmagan qismini innovatsion faoliyatga yoʻnaltirish lozimligi asoslab berilgan. Avstriya, Daniya, Finlandiya, Shvetsiya kabi davlatlar ushbu koʻrsatkichga erishishga muvaffaq boʻldilar.

¹<http://stats.oecd.org/sayti> ma'lumotlari va 2020 Global R&D Funding Forecast. Winter 2020, p. 5 ma'lumotlari asosida hisoblab chiqilgan.

IX BOB. INNOVATION MARKETING VA ELEKTRON TIJORAT

9.1. Innovatsion marketing tushunchasi va xususiyatlari

Innovatsion marketing – bu tashkilotdan marketing mahsulotlari va usullarini doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladigan marketing tushunchasi. Biznesni rivojlantirish mantig‘i ishlab chiqarish rentabelligini oshirish va assortimentni kengaytirishni talab qiladi. Ushbu ikkala maqsadlarga yoki ulardan biriga yangi mahsulotlarni ishlab chiqish orqali erishish mumkin. Albatta, bu maqsadlarga erishishning yagona vositasi emas, lekin bu juda muhim.

Innovatsion marketingda samarali yetakchilikning usullari, yondashuvlari va uslubi vaziyatga qarab o‘zgaradi. Innovatsion marketing chora-tadbirlari tizimi nafaqat ishlab chiqarishni yangilash tizimlari bilan, balki kapitalni to‘plash va to‘lib ketish dinamikasi bilan ham chambarchas bog‘liq.

Marketing faoliyatining eng muhim yo‘nalishi innovatsiyalarning bozorga kirishi strategiyasi va taktikasi, shu jumladan tarqatish kanallarini shakllantirish va yangi mahsulotni joylashtirish asosida raqobatbardosh innovatsion strategiyani shakllantirishdir.

Yangi texnologiyalarning rivojlanishi va ular asosida tubdan yangi turdagi mahsulot va xizmatlarni joriy etish tezligi iste’molchilar ehtiyojlari va bozordagi vaziyatning tobora ortib borayotgan sur‘atlarda o‘zgarishiga olib keladi. Iste’molchi nimani, qachon va qanday shaklda va qanday narxda olishni xohlashini aytib beradi. Bozor tadqiqotlari va strategik segmentlarni aniqlash yordamida bir xil iste’molchilar guruhlarini aniqlash orqali kompaniya sezilarli mablag‘larni tejaydi va hozirgi va potensial mijozlar bilan keyingi aloqalarda yuqori samaradorlikka erishadi.

Innovatsion marketing – bu, birinchi navbatda, korxona yoki muassasaning ishlab chiqarish xo‘jalik faoliyatining obyektivlash-tirilgan turi bo‘lib, u tadqiqot va korxonaning bozor sharoitlariga faol

ta'sir qilish asosida tashkilotning innovatsion va ishlab chiqarish va marketing faoliyatini optimallashtirish va nazorat qilishga qaratilgan.

Boshqacha qilib aytganda, bu an'anaviy marketing konsepsiyasi bo'lib, unga ko'ra tashkilot doimiy ravishda mahsulotni takomillashtirishi kerak. Innovatsion marketing quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak:

- innovatsiyalar bozorining marketing tadqiqotlarini o'tkazish, shu jumladan innovatsiyalarni yangi bozorlarga istiqbolli joriy etish – innovatsiyalarni tarqatish;

- potentsial sanoat iste'moli va innovatsiyalarga bo'lgan talabni tahlil qilish (iste'mol hajmlari dinamikasi, iste'mol bozori segmentlarini tahlil qilish, ularning hajmlarini aniqlash, samarali iste'mol talabini tahlil qilish, talab tarkibi, iste'molchining xohish-istaklarini tahlil qilish, iste'mol motivatsiyasi, bozor tendensiyalari va istiqbollari, baholash; mavjud va potentsial bozor sig'imi);

- bozorlardagi raqobatni tahlil qilish (asosiy raqobatchilarni va ularning bozor ulushlarini aniqlash, raqobat nuqtalarini aniqlash va tahlil qilish – sifat, mahsulot xususiyatlari, narxlar, marketing strategiyalari va boshqalar. Mahsulot, marketing, reklama strategiyalari raqobatchilar);

- narxlarni shakllantirish va narx tarkibini tahlil qilish.

Innovatsion marketing obyekti – intellektual mulk, yangi materiallar va butlovchi qismlar, yangi mahsulotlar, yangi jarayonlar, yangi bozorlar, tovar va xizmatlarni ilgari surishning yangi usullari, boshqaruvning yangi tashkiliy shakllari. Innovatsiyalar marketingida asosiy narsa iste'molchining innovatsiyani idrok etishini va mahsulotning iste'molchi uchun ahamiyatli bo'lgan sifat va xossalarini chuqur o'rganish asosida yangi mahsulotga bo'lgan talabni o'rganish va prognozlashdir.

Korxonaning innovatsion siyosati, birinchi navbatda, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. Mahsulot sifati va texnik (iste'mol) xususiyatlarini yaxshilashga qaratilgan mahsulot, texnologik va resurs innovatsiyalari

raqobatbardoshlikning o'sishini ta'minlaydi, buning natijasida mahsulotga bo'lgan talab va sotish hajmi bir xil narxda oshadi. Mahsulotlarning raqobatbardoshligining o'sishi bilan narxni va shunga mos ravishda bir xil talab bilan sotish hajmini oshirish mumkin. Bunda ishlab chiqarish rentabelligi bilan bir qatorda foyda ham ortadi.

Innovatsion marketing obyekt hayotiy tsiklining birinchi bosqichi va boshqaruv tizimining funksional quyi tizimining birinchi funktsiyasidir.

Innovatsion marketingning asosiy shartlari tashkilotning innovatsion salohiyati – bu uning innovatsion maqsadga erishishni ta'minlaydigan vazifalarni bajarishga tayyorlik darajasi, ya'ni. innovatsion loyihani yoki innovatsion transformatsiyalar va innovatsiyalarni joriy etish dasturini amalga oshirishga tayyorlik darajasi. Innovatsion faoliyat ko'pincha yangi texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq faoliyat sifatida talqin qilinadi. Ko'pgina korxonalar u yoki bu tarzda innovatsion faoliyatni mustaqil ravishda, shu maqsadda yaratilgan sho'ba korxonalari yoki innovatsion mahsulotlarni ilgari surish va ulardan foydalanishni rag'batlantirish uchun mo'ljallangan innovatsion markazlar orqali amalga oshirishga harakat qiladilar. Mutaxassislar yollanadi – patent va litsenziyalash faoliyati, intellektual mulkni himoya qilish va innovatsiyalardan tijorat maqsadlarida foydalanish uchun zarur bo'lgan boshqa komponentlar bo'yicha mutaxassislar. Yangi mahsulotni muvaffaqiyatli ishga tushirish natijasida kompaniya odatda mahsulot qatorini kengaytiradi yoki yangi mahsulot toifasini tashkil qiladi. Eng keng tarqalgan, birinchi variant, u kamroq xavfli. Ammo bozorga mutlaqo yangi mahsulot chiqarilsa, katta daromad olish va yangi mahsulot toifasida yetakchi sifatida strategik jihatdan qulay pozitsiyani egallash mumkin. Innovatsiyalarni yuqori iste'molchi effektlariga yo'naltirish g'oyasi juda samarali bo'lib tuyuladi, ammo adabiyotda uning asoslanishi ko'proq texnik va texnologik xususiyatga ega. Natijada, innovatsiyalarning radikallik darajasi bo'yicha taqdim etilgan tasnifi (asosiy, takomillashtirish, ratsionalizatsiya) o'zining

iste'molchi mazmunini butunlay yo'qotadi yoki kompaniyaning ichki muhitiga yo'naltirilgan bo'lib chiqadi. Bunday yondashuv bilan innovatsion jarayonning motivatsiyasi tabiiy ravishda mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish uchun eskirgan uskunalarni almashtirish zarurati hisoblanadi. Tashkilotlar kelajakdagi talabni prognoz qilish uchun oxirgi foydalanuvchi bozorini o'rganadilar. Ushbu tadqiqotlar yakuniy mahsulot ishlab chiqaruvchilari tomonidan amalga oshirilishi va ishlatilishi kerak: non, sut, go'sht va boshqalar. Ular bozorda paydo bo'ladigan yangi ishlanmalarni va, eng muhimi, bozor konyunkturasi istiqbollari kuzatishlari kerak.

Innovatsion marketingda innovatsiyalar potensial darajasiga ko'ra quyidagilarga bo'linadi:

- radikal innovatsiyalar – tubdan yangi mahsulot va texnologiyalar. Ular ko'p emas va, qoida tariqasida, yangi iste'molchi va/yoki yangi bozorning paydo bo'lishini ta'minlaydi;

- kombinatsion innovatsiyalar – allaqachon ma'lum bo'lgan elementlar va xususiyatlarning yangi kombinatsiyasi. Kombinator innovatsiyalar odatda yangi iste'molchilar guruhlarini jalb qilishga va/yoki yangi bozorlarni rivojlantirishga qaratilgan;

- innovatsiyalarni o'zgartirish – mavjud mahsulotlarni yaxshilash yoki to'ldirishdir. Innovatsiyalarni o'zgartirish odatda korxonaning bozordagi mavqeini saqlab qolish yoki mustahkamlashga qaratilgan.

Innovatsion marketing konsepsiyasi butun marketing xizmatining ishlashi, bozorni o'rganish va korxona uchun raqobat strategiyasini izlash uchun asosdir. Innovatsiyalarni izlashning dastlabki bosqichida marketing bo'limlarining asosiy vazifasi bozorni o'rganishdir: talab va raqobat darajasi, xaridorning xatti-harakati va uning afzalliklari dinamikasi, raqobatdosh mahsulotlarning mavjudligi va yangi mahsulotlarni ta'minlash imkoniyatlari.

Marketing strategiyasi, bozor tahlili va operatsion marketing oltita asosiy bosqichdan iborat:

- bozorning umumiy iqtisodiy tahlili;

- iqtisodiy vaziyatni tahlil qilish;
- maxsus bozor tadqiqotlari;
- innovatsiyalar kirib borish strategiyasini ishlab chiqish;
- operatsion marketing faoliyati;
- marketingdan olingan xarajatlar va daromadlar smetalari;

Marketing konsepsiyasidan kelib chiqadiki, zamonaviy ma'noda innovatsion marketing - bu strategiyalar, biznes falsafasi, boshqaruv funktsiyalari va protseduralari, uslubiy asoslarning birligi.

Iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlar uchun innovatsion marketing, aslida, yangilikdir. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda kompaniyaning rivojlanishining marketing konsepsiyasi o'nlab yillar davomida faxrli o'rinni egalladi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, innovatsion marketingning ilmiy fan sifatida shakllanishi faqat keyingi o'n yilliklarda sodir bo'ldi. Innovatsion marketing tushunchasi sifatida innovatsion marketingdan kengroq bo'lib, u tashkilotning missiyasini, fikrlash falsafasini, ilmiy tadqiqot sohasini, boshqaruv uslubi va xatti-harakatlarini o'z ichiga oladi. Bu munosabatlarning alohida turi va to'liq tavakkal qilishdir.

Innovatsiyalarni joriy etishning asosiy shartlaridan biri ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar sifatiga mijozlarning yangi talablarini doimiy ravishda aniqlash maqsadida korxonani yakuniy iste'molchilar bilan bog'laydigan samarali marketing va sotish tizimining mavjudligi hisoblanadi. Bu shart juda muhim, chunki amalda innovatsiya ko'pincha «iste'molchilarga yangi yoki takomillashtirilgan deb hisoblaydigan imtiyozlarni taklif qiladigan tovarlar yoki xizmatlarni yaratish va taqdim etish» deb ta'riflanadi. Mutaxassislar esa innovatsiyalarni bozorga olib chiqishdagi muvaffaqiyatsizliklarning aksariyatini ular ehtiyojlar emas, balki yangi bilimlar asosida yuzaga kelishi, xaridorlarga esa yangi mahsulot emas, balki yangi imtiyozlar kerakligi bilan izohlaydi. Innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun korxonaning innovatsion salohiyatiga ega bo'lishi kerak, bu turli xil resurslarning kombinatsiyasi sifatida tavsiflanadi, jumladan:

- intellektual (texnologik hujjatlar, patentlar, litsenziyalar, innovatsiyalarni rivojlantirish biznes-rejalari, korxonaning innovatsion dasturi);

- moddiy (tajriba va asbob-uskunalar bazasi, texnologik asbob-uskunalar, hududiy resurs);

- moliyaviy (o'z, qarz, investitsiya, federal);

- kadrlar (rahbar-innovator; innovatsiyalarga qiziqqan xodimlar; xodimlarning ilmiy tadqiqot institutlari va universitetlar bilan hamkorligi va shaxsiy munosabatlari; tadqiqot va ishlanmalardagi tajriba; loyihalarni boshqarish tajribasi);

- infratuzilmaviy (tadqiqot va ishlanmalarning shaxsiy bo'linmalari, bosh texnolog bo'limi, yangi mahsulotlar marketingi bo'limi, patent-huquqiy bo'lim, axborot bo'limi, raqobatbardosh razvedka boshqarmasi);

- innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan boshqa resurslar.

Innovatsiyalarni yaratish har doim rus fanining kuchli nuqtasi bo'lib kelgan. Innovatsiyalarni tijoratlashtirish yo umuman yo'q edi yoki juda nomukammal edi. Vaholanki, bugungi kunda tanlovda nafaqat innovatsiyalarni ishlab chiqarishni bilgan, balki ularni amaliy qo'llashni ham tashkil etgan kishi g'olib hisoblanadi.

Innovatsion marketing innovatsion faoliyatning maxsus turi sifatida.

Innovatsion marketing innovatsion menejmentning majburiy qismidir. Ushbu iqtisodiy intizomning paydo bo'lishi firmalar faoliyatida innovatsiyalarning rolini oshirish bilan bog'liq. Marketing innovatsiyalarni tijoratlashtirish natijasini oshirish imkonini beradi. Innovatsion marketing marketing strategiyasini, operativ marketingni, bozor tahlilini birlashtiradi. Innovatsion marketing asosiy maqsadni ko'zlaydi – muayyan sharoitlarda muvaffaqiyatli innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun kompaniyaning imkoniyatlari va raqobatbardoshligi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish. Innovatsion

marketingning vazifalari innovatsion jarayonning bosqichiga qarab o'zgaradi: Yangi g'oyalarni izlash bosqichi – bu yerda «innovatsion g'oyalar portfeli» shakllanadi. Marketing tadqiqotlari bozordagi talab va taklifning ta'rifini va erkin bozor bo'shliqlarini tahlil qilish uchun ma'lumot beradi. Ushbu natijalar innovatsion g'oyalarni rivojlantirish uchun boshlang'ich materialdir. Rivojlanish bosqichi – bu yerda g'oyalar tanlovi va prototiplarning timsoli amalga oshiriladi. Bozorni o'rganishda ko'zlangan maqsad: ustuvor yo'nalish va alternativlarni aniqlash. Keyinchalik bozorni o'rganish prototiplar, aprobat siya va kamchiliklarni aniqlash asosida amalga oshiriladi. Amalga oshirish bosqichi – bu yerda vazifa yangilik haqida ma'lumot tarqatishdir. Iste'molchi talabi shakllantirilmoqda, narx siyosati belgilanmoqda, marketing sxemalari optimallashtirilmoqda. Narxlarni belgilash turli holatlarga bog'liq, masalan, firma tomonidan olib boriladigan marketing strategiyasi, talab narxi yoki taklif narxi bilan belgilanadi. O'sish bosqichi – bu erda bozor segmenti va iste'mol doirasi kengayadi, raqobatbardosh firmalar tomonidan amalga oshirilgan reaktiv innovatsiyalar natijasida bozor rivojlanishining o'sish sur'atlarining oshishi kuzatiladi. Firma o'zining monopol afzalliklarini yo'qotadi va innovatsiyalarni rag'batlantirishni rag'batlantirish, foydani ko'paytirish uchun ular keng reklamadan foydalanadilar. Yetuklik bosqichi – bu yerda mahsulotlarni sotish hajmi barqarorlashadi, bu ma'lum bir brendga bo'lgan iste'molchilarning afzalliklari bilan bog'liq. Innovatsiya muntazamlashtirish bosqichiga kiradi. Endi marketing vazifalari kompaniya segmentini bozorda ushlab turish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish va keyinchalik amalga oshirishdir. Turg'unlik bosqichi – kerakli sotish hajmlarini saqlab qolgan holda sarflanadigan xarajatlarni kamaytirish uchun iste'molchi sifatini yo'qotgan raqobatbardosh bo'lmagan mahsulotni bozordan zudlik bilan, zudlik bilan olib qo'yish va uni eng talab qilinadigan yangilik bilan almashtirish kerak. Aynan shu bosqichda innovatsion loyihalar uchun yangi g'oyalarni izlash va tayyorlash qayta boshlanadi.

Innovatsion marketingning an'anaviy marketingdan farqli o'laroq, asosiy xususiyati shundaki, innovatsion marketing real mahsulot bilan emas, balki g'oya, innovatsiya bilan ishlaydi. Muammo shundaki, ushbu g'oya yoki innovatsiya innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash xarajatlarini qoplash uchun yetarli foyda keltiradimi yoki yo'qligini aniqlash. Shuningdek, innovatsion marketingning xususiyatlariga quyidagilar kiradi: birinchidan, fan-texnika taraqqiyoti natijasining tarmoqlararo xususiyatini hisobga olish zarurati. Bu tamoyil sanoatning bir nechta tarmoqlarida aniq innovatsiyalarni qo'llash ehtiyojlarini o'rganish orqali amalga oshiriladi. Ikkinchidan, ilm-fanni talab qiladigan, ilmiy va texnik mahsulotlarni sotishda siz tajribali, ko'pincha jamoaviy iste'molchiga (kompaniya nomidan sotib olish komissiyasiga) e'tibor qaratishingiz kerak. Ushbu turdagi mahsulotni sotish uzoq va qiyin muzokaralar natijasidir. Iste'mol bozorlaridagi bilim talab qiladigan mahsulotlar, odatda, oldindan tanlangan mahsulotlar bo'lib, shuning uchun sotib olish oila doirasidagi takroriy taqqoslash va muhokamalar orqali amalga oshiriladi. Uchinchidan, ilmiy-texnikaviy mahsulotlar va ilm-fanni ko'p talab qiluvchi tovarlarni sotish reklamaning majburiy xususiyatini nazarda tutadi, agar xaridorga innovatsiyaning mazmuni batafsil tushuntirilmasa, u shunchaki bu mahsulotni sotib olmaydi, chunki u bilan tanish emas. Ilm-fanni talab qiladigan mahsulotlarning texnik murakkabligi, qoida tariqasida, ishlab chiqaruvchi tomonidan sotishdan keyingi xizmat ko'rsatishni majburiy amalga oshirishni nazarda tutadi. Bu to'rtinchi xususiyat. Bu yerda biz qisqacha aytishimiz mumkin: xizmat yo'q – yangi mahsulot uchun tijorat muvaffaqiyati yo'q. Oxirgi, beshinchi xususiyat – fanni ko'p talab qiladigan, ilmiy-texnikaviy mahsulotlarni sotishning iste'molchining innovatsion salohiyati hajmi va sifatiga bog'liqligi.

Strategik, taktik va doimiy innovatsion marketing

Maqsad va vazifalarga qarab, innovatsiyalar marketingini ikki guruhga bo'lish kerak: innovatsiyalarning strategik marketingi va innovatsiyalarning taktik marketingi. Strategik innovatsion marketingning

asosiy maqsadi bozorga innovatsiyalarni joriy etish strategiyasini ishlab chiqishdir. Shuning uchun strategik marketing tadqiqotlarining asosini bozor segmentlarining keyingi rivojlanishi bilan bozor konyunkturasini tahlil qilish, talabni tashkil etish va shakllantirish, xaridorlarning xatti-harakatlarini modellashtirish tashkil etadi. Strategik innovatsion marketing bozor segmentatsiyasi, mahsulot joylashuvi bilan belgilanadi. Marketing strategiyasining asosiy nuqtasi iste'molchilarning innovatsiyalarni idrok etishini chuqur o'rganish asosida yangi mahsulotga bo'lgan talabni o'rganish va prognozlashdir. Strategik tadqiqotlar jarayonida innovatsion loyiha rahbari aniqlab berishi kerak: u qanday mahsulot, qanday sifat va qanday iste'molchilarni taklif qiladi. Shuning uchun strategik marketing korxonaning marketing va sotsiologik xizmatlari xodimlari va iste'molchi o'rtasidagi yaqin aloqaga qaratilgan (so'rovnomalar, telefon so'rovlari, vakillik namunalari va boshqalar).

Doimiy innovatsion marketing kompaniyaning doimiy shakllanishi va rivojlanishi orqali raqobatbardoshligini saqlashga xizmat qiladi, chunki ilgari ishlab chiqarilgan mahsulotni sotish muhiti yomonlashganda IPning rentabelligini tiklash yoki oshirishga qodir bo'lgan mahsulot va texnologik innovatsiyalarning texnologik (ilmiy-texnik) va tijorat orqasida foydalanishga kirishish zarur (yangi mahsulotni ishlab chiqarish va sotishni o'zlashtirish zarur bo'ladi) yoki sotib olingan resurslar narxining oshishi (resurs o'rnini bosuvchi zarur texnologik jarayonlar va uskunalarga aylanadi). Muntazam innovatsion marketing strategik menejmentning bir qismidir va muallifi mashhur amerikalik iqtisodchi Maykl Porter bo'lgan «olmos konsepsiyasi» (Diamond Concept)ga organik ravishda mos keladi. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, kompaniya faoliyat ko'rsatayotgan bozorlarning raqobatbardoshligi darajasining oshishi bilan innovatsiyalar uning raqobatbardoshligi, moliyaviy holatini saqlash va yaxshilashning asosiy kafolatiga aylanadi. Mavjud xususiy texnologiyalar (yoki buyurtma asosida yaratilgan litsenziyalar bo'yicha sotib olingan texnologiyalarga kirish) va tarqatish va yetkazib berish sohasidagi tijorat nou-xaulari

asosida talabga javob beradigan yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotishni doimiy ravishda o'zlashtirish qobiliyati tushuniladi. Birinchisi mahsulot raqobatida g'alaba qozonish imkonini beradi, ikkinchisi rentabellikni yo'qotmasdan narx raqobatida muvaffaqiyatli ishtirok etish imkonini beradi. Kompaniyaning innovatsionligi, go'yo olmosning «yadrosi» bo'lib, bir vaqtning o'zida ma'lum qo'shimcha shartlarga – kompaniyaning raqobatdosh ustunliklarining takrorlanishiga, raqobatbardoshligiga rioya qilish bilan «yuzilishi» kerak. Subpudratchilar va bir-birini to'ldiruvchi tovarlar va xizmatlar yetkazib beruvchilar, IP maqsadli segmentlarida iste'molchilar talablarining yetarli darajasi, kompaniyaning iqtisodiy xatti-harakatlarida doimiy institutsional innovatsiyalar.

Reabilitatsiya va muntazam innovatsion marketing funksiyalari bir xil. Farqi shundaki, mahsulot va jarayon innovatsiyalari IPni qayta tashkil etishdan iborat bo'lgan taqsimlash innovatsiyalari bilan birlashtirilgan. Bu IP aktivlari va majburiyatlarini qayta taqsimlashni o'z ichiga olgan, aktivlarning real va moliyaviy aktivlar o'rtasida boshqacha taqsimlanishiga olib keladigan bunday qayta tashkil etishni anglatadi (masalan, kompaniyaning bosh kompaniyaga bo'linishi va istiqbolli sho'ba korxonalari munosabati bilan qarz va qarz mablag'larini), real moddiy va nomoddiy aktivlarni (ehtimol, balansdan bir qismini olib tashlash va kompaniyaning o'z kapitalini tegishli ravishda kamaytirish bilan), majburiyatlar tarkibini o'zgartirishga yaxshiroq jalb qilish qobiliyatiga ega.

Bundan tashqari, innovatsion marketingni qayta tiklash uchun odatiy holdir, bu birinchi navbatda (ularni amalga oshirishda qisqa muddatli) mahsulot innovatsiyalari emas, balki eng qimmat sotib olingan resurslarni tejashga, shuningdek, doimiy (shartli ravishda sobit) kamaytirishga olib keladigan texnologik innovatsiyalardir. Ham muntazam, ham tuzatuvchi marketing firmani tanlash bo'yicha qaror qabul qilishni o'z ichiga oladi:

- mahsulot;

- vertikal integratsiya darajasi va o‘zlashtirilayotgan mahsulot bilan operatsiyalarda shartnoma tuzish o‘rtasidagi bog‘liqlik (pudrat-chilarning yetkazib berish va xizmatlari ulushiga nisbatan mahsulot tannarxidagi o‘z ishining ulushini tanlash);

- mahsulot qatorini tashkil etishda foydalaniladigan bitimlar turlari, shuningdek, bozor va transfer operatsiyalari o‘rtasidagi va ularni imtiyozli shartlarda amalga oshirish imkoniyati;

- yangi mahsulotni chiqarish va sotishni o‘zlashtirish uchun innovatsion loyihani moliyalashtirish usuli. Yangi mahsulotni tanlash konservativ yoki radikal usul bilan amalga oshiriladi.

Konservativ usul mahsulotni IP allaqachon mavjud bo‘lgan maxsus aktivlarga (maxsus texnologik asbob-uskunalar, asbob-uskunalar, xodimlarning tajribasi va ko‘nikmalari, mijozlar, aniq yarim tayyor mahsulotlar va butlovchi qismlarning zaxiralari) eng yaxshi muvofiqligi mezoniga ko‘ra tanlashni nazarda tutadi. ega. Bu boshqa mahsulotga o‘tishda yo‘qotishlarni ham, yangi mahsulotni ishlab chiqishga kapital qo‘yilmalarni (yangi texnologik asbob-uskunalar sotib olish, asbob-uskunalar ishlab chiqarish, texnologiyalarni sotib olish va boshqalar) minimallashtirish uchun amalga oshiriladi. Bu usul past likvidli maxsus aktivlar ulushi ko‘paygan kapitalni ko‘p talab qiladigan tarmoqlar uchun, shuningdek, uzoq muddatli past moliyaviy jozibadorligi va kreditga layoqatli yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun (taxminan faqat to‘lovga qodir bo‘lmagan yakka tartibdagi tadbirkorlardan farqli o‘laroq) uchun xosdir. qisqa muddatga).

Radikal usul – mahsulotning o‘zi emas, balki qondirilmagan ehtiyojlari bo‘lgan eng to‘lov qobiliyatiga ega iste’molchilarni tanlashdir. Qisqacha aytganda, u quyidagi oddiy algoritmgaga tushadi:

- har qanday iste’molchilar (jismoniy shaxslar va institutsional iste’molchilar) har qanday bozorda ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan turli xil xususiyatlar kombinatsiyasining morfologik tahlili o‘tkaziladi: yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, yashash joyi (joylashuvi), mahsulot turi (operatsiya turi, sanoat). Mulkchilik shakli, ixtiyoriy daromad,

jamg'arma, kreditga layoqatlilik va boshqalar; natijada, mulklarning bunday kombinatsiyalarini ajratib ko'rsatish kerak, ularning orqasida haqiqiy iste'molchilar turadi, boshqacha aytganda, bozorning «bo'sh bo'lmagan» segmentlarini ajratib ko'rsatish kerak;

- tanlangan bozor segmentlari orasida (past raqobat darajasiga ega, noan'anaviy, segmentni tashkil etuvchi xususiyatlarning unchalik ravshan bo'lmagan kombinatsiyasi bilan) yalpi to'lov qobiliyati eng yuqori bo'lgan va o'sish tendensiyasiga ega bo'lganlari aniqlanadi (shu bilan birga). Vaqt, jismoniy shaxslar uchun ular statistik va sotsiologik ma'lumotlarga, yakka tartibdagi tadbirkorlarga ko'ra ularning moliyaviy ahvoli to'g'risidagi e'lon qilingan ma'lumotlarga, aksiyalarining bozor qiymati dinamikasiga, konyunktura prognoziga asoslanadi);

- iste'molchilarning ushbu eng istiqbolli guruhlariga nisbatan ularning o'ziga xos (yaqinda namoyon bo'lgan yoki hatto bashorat qilingan) qondirilmagan ehtiyojlari aniqlanadi;

- qaysi mahsulotlar bunday ehtiyojlarni qondirishga qodirligini aniqlash;

- ushbu mahsulotlar orasidan IP eng kam investitsiya kiritishi kerak bo'lgan mahsulot tanlanadi (mavjud maxsus aktivlardan to'liq foydalanish yo'qotishlarni qoplashni hisobga olgan holda). Shubhasiz, shu tarzda, qoida tariqasida, moliyaviy jihatdan eng samarali mahsulot loyihalari tanlanadi, ammo bu yuqori boshlang'ich investitsiyalarni talab qiladi. Bir qarashda, ular yakka tartibdagi tadbirkor uchun haqiqiy emasdek tuyulishi mumkin. Mahsulotni tanlashning ushbu usuli (shuning uchun u radikal deb ataladi) yuqori darajadagi boshlang'ich investitsiyalarni jalb qilingan va jalb qilingan mablag'lar bilan moliyalash yo'llarini investorlar va kreditorlarni kutilayotgan foydadan ulush olishga taklif qilish orqali topish mumkinligini nazarda tutadi. Biroq, foiz nisbatida kichik bo'lgan, ularning mutlaq qiymati bo'yicha qolgan kelajakdagi foyda tegishli mahsulot loyihasining tashabbuskoriga aktsiyadorlik investitsiyalaridan juda qoniqarli

daromad keltiradi. Mahsulot tanlashning radikal usuli, ayniqsa, faolroq kichik va oʻrta biznes uchun xarakterlidir. Shu bilan birga, bu usul yirik yakka tartibdagi tadbirkorlar, shu jumladan moliyaviy qayta tashkil etishga muhtoj boʻlganlar uchun ham haqiqiydir. Ikkinchi holda, shu tarzda tanlangan yangi mahsulotni chiqarish uchun qatʼiy ixtisoslashtirilgan yagona mahsulot IP-larini yaratish yoki «aylantirish» tavsiya etiladi va u yerda korxonani yoʻqotish boʻyicha foydada ishtirok etishga tayyor boʻlgan venchur kapitalini jalb qilish tavsiya etiladi. ushbu shoʻba korxonalarning nazorat paketi. IP va kontraktning vertikal integratsiyasi oʻrtasidagi tanlov oʻzlashtirilayotgan yangi mahsulotga nisbatan ularning ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qilishni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Vertikal integratsiyaning ijobiy tomonlari (mahsulot bilan shaxsiy ishingiz ulushini oshirish):

- uchinchi tomon yetkazib beruvchilardan (kontragentlardan) mustaqillik va shartnoma risklarini kamaytirish;

- foydali buyurtmalar yoki qoʻshma faoliyatga taklifnomalar orqali asbob-uskunalar va xomashyoni yangilashni talab qiluvchi yangi yakuniy mahsulot ishlab chiqarishga alohida butlovchi qismlar va yarim tayyor mahsulotlarni monopol yetkazib beruvchilarni jalb qilishning hojati yoʻq;

- sotib olingan resurslarni sotib olish boʻyicha shartnomalar tuzishda, ularning bajarilishini nazorat qilishda, shuningdek, ularning shartnomaviy huquqlarini sud va arbitraj orqali himoya qilishda tranzaksiya xarajatlarini minimallashtirish;

- mahsulot tannarxini uni joylashtirishda buyurtmaning butun tannarxini moliyalashdan koʻra, faqat oʻz boʻlinmalari yoki tarkibiy boʻlinmalarining haqiqiy xarajatlarini toʻlash (oʻz imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish) orqali kamaytirish imkoniyati;

- mahsulotning barcha IP boʻlimlariga integratsiyalashgan va uning konfiguratsiyasi uchun oʻz texnologiyalarini sotib olish yoki yaratish zarurati;

- IP ilgari ixtisoslashgan bo‘lmagan operatsiyalar sifati va iqtisodiy samaradorligining ehtimoliy pastroq darajasi;

- o‘tib ketgan ishlab chiqarish tizimini boshqarishda “ortiqcha byurokratizatsiya” oqibatlarining paydo bo‘lishi;

- mahsulot ishlab chiqarish bo‘yicha o‘z ishining ko‘proq hajmini ta’minlashga qodir bo‘lgan qimmatroq quvvatlarga kiritilgan investitsiyalar, agar u uchun yetarlicha uzoq vaqt davomida qulay bozor konyunkturasiga ishonch bo‘lmasa, qaytarilmasligi xavfi.

Ishlab chiqarish va sotishni tashkil etishda shartnoma tuzishning ijobiy tomonlari mahsulot:

- ixtisoslashgan yetkazib beruvchilarning yuqori sifatli va, ehtimol, arzonroq (belgilangan sifat asosida) ta’minotiga tayanish imkoniyati (agar ular ixtisoslashgan bo‘lsa va haqiqatan ham maxsus asbob-uskunalar, asbob-uskunalar, maxsus nou-xau, o‘qitilgan ishchilar va boshqalar ulushi ko‘paygan bo‘lsa);

- SP kelajakda mahsulot o‘zgarishi mumkin bo‘lgan taqdirda moslashuvchan bo‘lib qoladi. Agar mahsulot juda tez o‘zgartirilsa, o‘zingizning maxsus moddiy boyliklaringizni sotib olishingiz va ulardan to‘liq foydalanmaslik natijasida yo‘qotish xavfini o‘z zimmangizga olishingiz shart emas;

- o‘zlashtirilgan mahsulotni ishlab chiqarishni boshlash uchun mahsulot ishlab chiqarishning butun texnologik sikli davomida o‘z quvvatlarini tashkil etishni hisobga olmaganda, ancha kichikroq boshlang‘ich investitsiyalar talab qilinadi;

- Muhim IP aylanmasi va foyda ko‘proq boshqariladigan IP sezilarli darajada kichik hajmi bilan erishiladi.

Shartnomaning salbiy tomonlari:

- shartnoma tavakkalchiligining ortib borayotgan miqdori;

- yuqori tranzaksiya xarajatlari;

- talabni yo‘qotgan yoki foydasiz bo‘lib qolgan mahsulot majburiy o‘zgartirilganda, sotib olingan resurslarni sotib olish bo‘yicha ilgari tuzilgan uzoq muddatli shartnomalar (shu jumladan, ushbu sohada

malakasi va tajribasi bo'lmagan xodimlar bilan tuzilgan mehnat shartnomalari) ehtimoli;

- yuqori inflatsiya sharoitida, sotib olingan resurslar narxining o'sishi yakka tartibdagi tadbirkorlarning ishlab chiqarilgan mahsulot sotish hajmini saqlab qolish qobiliyatidan oshib ketishi xavfi ortib bormoqda, agar uning narxi o'sish sur'atlariga o'xshash bo'lsa.

O'zlashtirilayotgan mahsulotga nisbatan bozor va transfer operatsiyalari turlarini tanlash, IP o'zi uchun nima foydaliroq ekanligini hal qilishi kerakligini anglatadi: resurslarni sotib olish va mahsulotni bozor narxlarida sotish yoki bozorda sotib olish narxlari juda yuqori bo'lsa (va mahsulotning bozordagi sotuv narxi juda past), ma'lum mablag'larni yetkazib beruvchilar va xaridorlardan qulayroq narxlarda shartnomalar tuzish uchun ulardan ta'sir o'tkazish uchun sarflang.

Taktik innovatsion marketing deganda quyidagilar tushuniladi: a) yangi mahsulotni bozorga chiqarishga tayyorgarlik (yoki bozorning yangi segmentlarida allaqachon ma'lum bo'lgan mahsulotning qo'shimcha miqdori, agar samaraliroq texnologiyalarni ishlab chiqish natijasida u ancha katta hajmda ishlab chiqarish imkoniyati paydo bo'ladi) va b) mahsulotni bozorga olib chiqish bo'yicha chora-tadbirlar tizimi. U taklif qiladi:

- yangi mahsulot bo'yicha marketing tadqiqotlari (shu jumladan innovatsion joylashuvni aniqlash);

- ilgari chiqarilgan mahsulot uchun bozorning yangi segmentlari bo'yicha marketing tadqiqotlari;

- mahsulotni bozorga (yangi segmentlarida) dastlabki (sinov) joylashtirish – bozorni tekshirish;

- yangi mahsulot reklamasi;

- yangi mahsulot uchun adekvat marketing tizimini tashkil etish (bilimni talab qiluvchi uzoq muddatli mahsulotlar uchun, shuningdek, texnik xizmat ko'rsatish tizimi) (IP uchun mavjud bo'lgan sotish va texnik xizmat ko'rsatish tizimlaridan maksimal darajada foydalanish bilan);

- xaridorlar uchun har qanday qulay va arzon (eng raqobatbardosh) yetkazib berish shartlari, to'lov, to'lov tartibi va hokazolarda mahsulotni yetkazib berishga tayyorligini ta'minlash;

- doimiy mijozlarni shakllantirish (ikkilamchi sotishni ko'paytirish bilan birga) yoki takrorlanadigan raqobatdosh ustunliklarni ta'minlash (birlamchi sotishni maksimal darajada oshirish bilan birga) orqali mahsulotni bozorda mustahkamlash.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etishda eng katta muvaffaqiyat marketing va innovatsion faoliyatning barcha bosqichlarini izchil bajaradigan ishlab chiqaruvchilarga to'g'ri keladi. Qoida tariqasida, ba'zi bosqichlarni qisqartirish natijasida yuzaga keladigan yo'qotishlar juda muhim bo'lishi mumkin. Innovatsion marketingning muhim vazifasi korxonaning innovatsion jarayonda ishtirok etuvchi turli funksional bo'linmalari o'rtasida muloqot o'rnatishdan iborat. Korxonada innovatsiyalar bo'yicha marketingni rejalashtirish ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq bo'lgan keng ko'lamli faoliyatni o'z ichiga oladi. Bu jarayon mohiyatiga ko'ra xilma-xil, lekin bir maqsad bilan birlashtirilgan faoliyatni o'z ichiga oladi, ya'ni ishlab chiqish yo'nalishini aniqlash, g'oyalarni shakllantirish va tanlash, mahsulot konsepsiyasi va marketing strategiyasini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish, iqtisodiy tahlil, prototiplarni yaratish, sinov marketingi va boshqalar. Marketingni rejalashtirish jarayoni bo'lgan ushbu vositalar, usullar va harakatlarning butun majmuasi bitta hujjatga – innovatsiyani amalga oshirish bo'yicha biznes-rejaga qisqartiriladi, unga muvofiq korxonaning innovatsion faoliyati keyinchalik tashkil etiladi. Marketing innovatsiyasi doimiy izlanish va ehtiyojlarning doimiy o'zgarishini boshlash, assortimentni yangilash, mahsulotga yangi xususiyatlar berish va ehtiyojlarni qondirishning yangi darajalariga erishish, aloqaning yangi shakllari, sotish va yetkazib berishning yangi usullaridan foydalanishda ifodalanadi. Dunyoda iste'molchilar soni ortib borayotgani tovarlar va xizmatlar sifatini, ularni sotib olish va iste'mol qilish qulayligini narx parametrlaridan

ustun qo'yishni e'tirof etayotgani bunday izlanishni rag'batlantiradi. Innovatsiya – bu menejerlar uchun maxsus vosita, ularning g'oyalarini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi vositadir.

9.2. Innovatsiyalar diffuziyasi: mohiyati, bosqichlari, korxonalarning innovatsion rollari

Innovatsiyalarning diffuziyasi deganda nima tushuniladi? Ushbu hodisa bir marta o'zlashtirilgan va ishlatilgan eritmaning yangi joylarda yoki sharoitlarda diffuziyasini anglatadi. Ularning rivojlanishi siklikdir. Bu moslashuvchan boshqaruv tizimlarini shakllantirish va iqtisodiyotni tashkil etishda hisobga olinadi. Innovatsiyalarning tarqalish jarayoni ma'lum qonuniyatlar bo'yicha davom etadi. Uning jarayonida yangi texnologiyalar va mahsulotlar ko'rinishida moddiy ifodani olgan bilimlarni ommaviy tarqatish amalga oshiriladi.

Innovatsiyalarning diffuziyasi – bu jamiyatda innovatsiyalarni tarqatish jarayoni, yangi mahsulotlar, texnologiyalar, g'oyalar paydo bo'lgan paytdan boshlab potensial iste'molchilar (foydalanuvchilar) o'rtasida tarqatish qonuniyatlari.

Innovatsion jarayonlar iqtisodiy rivojlanishning asosidir.

Innovatsion jarayon innovatsion o'zgarishlarni tayyorlash va amalga oshirish bo'lib, yagona, murakkab yaxlitlikni tashkil etuvchi o'zaro bog'liq bosqichlardan iborat. Ushbu jarayon natijasida amalga oshirilgan, foydalanilgan o'zgarish – innovatsiya paydo bo'ladi. Innovatsion jarayonni amalga oshirish uchun diffuziya katta ahamiyatga ega (bir marta o'zlashtirilgan va yangi sharoitlarda yoki qo'llanilish joylarida foydalanilgan innovatsiyaning vaqtga diffuziyasi). Innovatsion jarayon siklikdir. Ushbu nuqtalarni hisobga olish iqtisodiyotni tashkil etish va boshqarishning moslashuvchan tizimlarini yaratishga yordam beradi. Innovatsiyalarning diffuziyasiga kelsak, bu innovatsion jarayonning bosqichi bo'lib, uning davomida oldingi bosqichlarda olingan yangi mahsulotlar yoki texnologiyalar ko'rinishidagi

moddiylashtirilgan bilimlarning ommaviy ravishda diffuziyasi sodir bo'ladi.

Bu jamiyatdagi odamlar o'zgarishlarga turlicha munosabatda bo'lish nazariyasi. Ushbu nazariya innovatsiyalarga munosabatni bashorat qilish uchun ishlatilishi mumkin. Nima uchun innovatsiyalar diffuziyasi kerak. Ushbu modelni bilish o'zgarishlarni yanada samarali boshqarishga yordam beradi. Masalan, biznesda innovatsiyalarning diffuziyasi biznes rivojlanishining turli bosqichlarida maqsadli auditoriyani aniqlash uchun ishlatiladi. Innovatsion diffuziyadan qanday foydalanish kerak. Bu sizning maqsadlaringizga bog'liq. Agar siz tadbirkor bo'lsangiz va sizda hali hech kim bilmagan yangi mahsulotingiz bo'lsa, avvalo erta qabul qiluvchilarni topishingiz va ularning ishonchini qozonishingiz kerak bo'ladi. Va shundan keyingina siz mijozlar sifatida yanada konservativ auditoriyani jalb qila olasiz.

Innovatsiyalarning diffuziyasi. Ushbu matnda biz ushbu nazariyaning mohiyatini, odamlarning tipologiyasini va bularning barchasini biznesda amaliyotda qanday qo'llashni tahlil qilamiz. Innovatsiyalarning diffuziyasi nazariyasining mohiyati nimada? Innovatsiyalarning diffuziyasi nazariyasi innovatsiyalar tezligiga nima ta'sir qilishini tushunish maqsadida yaratilgan, u yangi g'oya, texnologiya yoki mahsulot bo'ladimi innovatsiyalarni tarqatish g'oyalari innovatsiyalarni qanday tezroq va osonroq joriy qilish mumkinligini tushunish uchun ishlatilishi mumkin. Innovatsiyalarning diffuziyasi nazariyasiga ko'ra, innovatsiyalarning rivojlanish tezligi odamlarning xususiyatlariga bog'liq. Agar yangilik to'g'ri bo'lsa, to'g'ri odamlar tomonidan to'g'ri vaqtda qabul qilinsa, u holda tarqalish tezligi yuqori bo'ladi. Boshqacha aytganda, odamlar har xil – kimdir yangilikni «ko'taradi» va uni rivojlantiradi, kimdir esa yo'q. Bu ham odamlarga, ham yangilikning o'ziga bog'liq. Bundan tashqari, vaqtning turli nuqtalarida odamlarning turli guruhlarining ta'siri har xil bo'ladi. Ba'zi odamlar innovatsiyani boshidayoq qabul qiladilar, kimdir keyinroq qo'shiladi, ba'zilar esa yangilik odatiy holga aylangandagina qo'shiladi (bu haqda quyida

gaplashamiz). Albatta, nazariyadan boshqa muhim fikrlar ham olinishi mumkin. Umuman olganda, u dastlab sotsiologik nazariya sifatida ishlab chiqilgan. Ammo bizni birinchi navbatda ushbu nazariyaning biznes va startaplar uchun ahamiyati qiziqtiradi, shuning uchun biz nazariyaning innovatsion rivojlanish tezligi bilan bog'liq bo'lgan jihatlarini tahlil qilamiz.

2021-yil davomida O'zbekiston mamlakatimiz uchun ustuvor bo'lgan jami 19 ta xalqaro reytingda ishtirok etib, 11 tasida o'z mavqeini yaxshilagan. Xususan, suveren kredit reytinglarida ijobiy tendensiyalar qayd etildi. S&P xalqaro reyting agentligi O'zbekistonning kredit reytingi prognozini "salbiy"dan "barqaror"ga, Moody's agentligi esa "barqaror"dan "ijobiy"ga o'zgartirdi.

2021-yilda global innovatsiyalar indeksida O'zbekiston 7 pog'onaga ko'tarilib, 132 davlat orasida 86-o'rinni egalladi hamda o'z pozitsiyalarini sezilarli darajada yaxshilagan dunyodagi eng yaxshi 10 ta davlat qatoriga kirdi.

Transparency International tashkilotining 2021-yilgi korrupsiyani idrok etish indeksida mamlakat 6 pog'onaga ko'tarilib, 180 mamlakat ichida 140-o'ringa ko'tarildi va so'nggi besh yil ichida 17 pog'onaga ko'tarildi. Tashkilot hisobotida O'zbekiston Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun namuna bo'lib, so'nggi 5 yil ichida eng barqaror o'sish sur'atlariga erishgan dunyodagi 6 ta davlatdan biriga aylangani alohida ta'kidlandi.

Tadbirda tegishli vazirlik va idoralarning ma'lumotlari tinglanib, hududlarda xalqaro reytinglar bilan ishlashning holati, mavjud muammo va kamchiliklar, foydalanilmayotgan imkoniyatlar, shuningdek, ayrim xalqaro reytinglarni O'zbekiston uchun ustuvor yo'nalish sifatida belgilash, jumladan, "Hukumatning tayyorgarligi" masalalari muhokama qilindi. «Sun'iy intellekt indeksi» Buyuk Britaniyaning Oksford konsalting kompaniyasi tomonidan yuritiladi. Insights va Kanada Xalqaro tadqiqotlarni rivojlantirish instituti.

Tadbirda, shuningdek, 2022-yilga mo'ljallangan tashkiliy chora-tadbirlar rejasi tasdiqlanib, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-huquqiy sohalar ustuvor xalqaro reytinglari va indekslaridagi o'rnini yaxshilash bo'yicha yil davomida 1 ta strategiya, 5 ta kodeks, 9 ta qonun, 2 ta qonun loyihasini ishlab chiqish rejalashtirilgan.

Xususan, davlat kompaniyalarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda davlat kafolatlarini berishni bosqichma-bosqich qisqartirish, parlamentda "Hukumat soati" institutini va deputatlikka nomzodlar ko'rsatish tartibini takomillashtirish kabi 300 dan ortiq vazifani bajarish rejalashtirilgan. Deputatlar uchun monopolist korxonalar tomonidan ishlab chiqilgan mahsulotlar tannarxi to'g'risidagi ma'lumotlarni e'lon qilish tizimini joriy etildi.

Innovatsiyalarning diffuziyasi, innovatsiyalarning mohiyati

«Innovatsiyalarning diffuziyasi» tushunchasi birinchi marta fransuz sotsiologi Gabriel Tarde (1890) va Fridrix Ratsel va Leo Frobenius kabi nemis va avstriyalik antropologlar tomonidan o'rganilgan. 1962-yilda Ogayo shtat universitetining qishloq sotsiologiyasi professori Everett Rogers "Innovatsiyalarning diffuziyasi" kitobini nashr etdi. Rogers o'z kitobida diffuziya bo'yicha 508 dan ortiq tadqiqotlarni sintez qildi va shaxslar va tashkilotlar o'rtasida innovatsiyalar nazariyasini yaratdi. Innovatsion diffuziya nazariyasining kelib chiqishi xilma-xil bo'lib, bir qancha fanlar orasida o'z manbalariga ega. Rogers innovatsion diffuziya tadqiqotlariga ta'sir ko'rsatgan 6 ta asosiy manbani aniqlaydi: antropologiya, ilk sotsiologiya, qishloq sotsiologiyasi, ta'lim, sanoat sotsiologiyasi va tibbiy sotsiologiya.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti sifilisni yo'q qilish bo'yicha global kampaniyani boshlaganida, u diffuziya yoki oddiyroq aytganda, tarqalish biznesida edi. Apple I-POD-ni chiqarganida, bu yangi mahsulot taqsimoti edi. Professional raqqoslar, shuningdek, nogironlar aravachasiga o'tirganlar sahnada chiqish qilganda, ular inson salohiyati haqida yangi g'oyani tarqatadilar. Innovatsiyalarning diffuziyasi – bu yangi g'oyalar va texnologiyalarning turli madaniyatlar orasida vaqt

o'tishi bilan nima uchun va qanday sharoitda diffuziyasini tushuntirishga harakat qiladigan nazariya. Rojersning fikricha, diffuziya – bu ma'lum bir davrda va ma'lum kanallar orqali innovatsiyalarning ijtimoiy jamiyatning turli a'zolari o'rtasida diffuziyasi jarayoni. Innovatsiya, aksincha, shaxslar tomonidan yangi deb qabul qilinadigan g'oya, obyekt yoki harakatni nazarda tutadi. Tarqatish jarayoni odatda ikkita komponent orqali amalga oshiriladi: ommaviy axborot vositalari va shaxslararo aloqa kanallari. Zamonaviy dunyoda bu komponentlar asosiy diffuziya vositalari rolini o'ynaydigan Internet va mobil aloqa kabi zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida birlashtirilgan.

Innovatsiyaga moyillik bo'yicha segmentatsiya

E. Rojers modelining markazida Innovatsiyalarni idrok etishga individual moyillik asosida innovatsiyalarning potensial iste'molchilarini segmentatsiyalash yotadi, unda 5 ta segment ajratiladi. (1-sxema).

1. Innovatorlar (innovatorlar, 2,5%)
2. erta izdoshlar (ertaasrab oluvchilar, 13,5%)
3. Erta ko'pchilik (ertako'pchilik, 34%)
4. Kech ko'pchilik (kechko'pchilik, 34%)
5. Kechikkanlar (orqada qolganlar, 16%)

Innovatsiyalar diffuziyasining ba'zi bir belgilari uni aloqa tadqiqotlarining boshqa sohalaridan ajratib turadi.

1. Innovatsiyalarning diffuziyasini o'rganish Ikkinchi jahon urushi davrida, hatto universitetlarda aloqa fanlari kabi ilmiy va o'quv intizomi tashkil etilishidan oldin boshlangan. Shunday qilib, dastlab diffuziyani o'rganish aloqa fanlari olimlari uchun o'rganish mavzusi emas, balki tadqiqot faoliyatining ko'rinishi sifatida ko'rib chiqildi .

2. Garchi innovatsiyalarning diffuziyasini kuzatuvchilarning ko'pchiligi bu dastlab kommunikativ jarayon ekanligiga rozi bo'lishsada, hozirda aloqa olimlari geografiya, ta'lim, marketing, sog'liqni

saqlash, iqtisod, siyosiy fanlar bilan bir qatorda diffuziyani o'rganishni aniqlovchilarning kichik bir qismini tashkil qiladi.

3. Diffuziyani o'rganishning o'ziga xos xususiyati shundaki, uzatilgan xabarlar qabul qiluvchilar uchun mutlaqo yangidir. Ushbu yangilik muqarrar ravishda qabul qiluvchi ma'lumot qidirishda va taklif qilingan yangilikni qabul qilish va amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilishda yuqori darajadagi noaniqlikni boshdan kechirishini anglatadi.

4. Diffuziyani o'rganish boshqa aloqa fanlariga qaraganda bir vaqtning o'zida o'zgaruvchi sifatida yaqinroq qaraydi. Vaqt innovatsiyalarning diffuziyasiga uch jihatdan kiradi:

a) yangilik to'g'risida qaror qabul qilish: innovatsiyaning mohiyatini bilishdan uni qabul qilish va tasdiqlashgacha bo'lgan aqliy jarayon;

b) innovatsionlik – jamiyatning boshqa a'zolari fonida yangilik bilan tanishishdan oldin uni qabul qilish darajasi;

c) innovatsiyalarni qabul qilish darajasi – yangilikni jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilinishi mumkin bo'lgan nisbiy tezlik.

5. Innovatsiyalarning diffuziyasi sohasi, boshqa kommunikatsiya tadqiqotlari fonida, shaxslararo aloqa tarmoqlariga alohida e'tibor beradi. Taxminan 70 yil oldin diffuziyani o'rganishdagi dastlabki qadamlardan boshlab, uning tabiati jarayonlarining yuqori ijtimoiy tabiati, shu jumladan o'xshash shaxslar o'rtasidagi shaxslararo muloqot bilan ajralib turadi. Ko'pincha, inson yangi g'oyani baholaydi va ko'rib chiqilayotgan yangilikni qabul qilish yoki rad etish tajribasiga ega bo'lgan hamkasblari bilan muhokama qilish asosida uni qabul qilish yoki qilmaslik to'g'risida qaror qabul qiladi. Ommaviy axborot vositalarining asosiy vazifasi taklif etilayotgan yangilik haqida xabardorlikni shakllantirishdan iborat. Innovatsiyalarning diffuziyasini o'rganish individual va ommaviy kommunikatsiyalarga ta'sir qiladi, bu ikkilanishga olib keladi – aloqaning fanning ikki bo'limiga bo'linishi.

Internet, mobil telefonlar va boshqa gadgetlar orqali ma'lumotlar tarqalishda davom etar ekan, ikkilanish davom etmoqda.

Diffuziyani o'rganishning asosiy usuli ko'p sonli respondentlardan intervyu olish orqali to'plangan ma'lumotlarni sifatli tahlil qilish edi. Ushbu usulning ta'siri diffuziya jarayonini individual qarorlar va harakatlar mahsuli sifatida tushunishga urg'u berish edi. Asosiy e'tibor shaxslararo muloqotning ta'siriga qaratildi. So'nggi yillarda innovatsiyalarni tarqatishning interaktiv vositalari: faks va elektron pochta ta'sirini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib borildi.

Har qanday innovatsiya uchun tarqalish jarayonining bir nuqtasida qabul qilish darajasi birdan oshib keta boshlaydi.

Interaktiv aloqa vositasi bo'lgan innovatsiyalar uchun ma'lum bir nuqtada diffuziya jarayoni o'z-o'zidan ta'minlanadi. Innovatsiyani qabul qiluvchilarning tanqidiy massasiga erishilgandan so'ng, jamiyatning qolgan qismi «hamma» innovatsiyadan allaqachon foydalanayotganini his qiladi. Har bir interfaol innovatsiyani qabul qilganda, yangi g'oya uni hali qabul qilmaganlar uchun yanada qimmatli bo'ladi va undan foydalanayotganlar uchun ham uning ahamiyati oshadi.

Yuqorida aytilganlarga misol sifatida qariyb 130 yil avval AQSHda birinchi foydalanuvchi uchun telefon o'rnatilishini keltirish mumkin. Telefonning birinchi egasi bundan foyda ko'rmadi, ammo telefonni ikkinchi foydalanuvchiga o'rnatgandan so'ng uning qiymati oshdi va bu o'sish foydalanuvchi o'zi bilan bog'lanmoqchi bo'lgan har qanday odamda buning uchun telefon borligini taxmin qila boshlamaguncha davom etdi.

Internet insoniyat tarixidagi boshqa texnologik yangiliklarga qaraganda tezroq tarqaldi: u pochta xizmatlari va telefon qo'ng'iroqlariga qaraganda tezroq, arzonroq va ishonchliroq. Internetni qabul qilish 1990-yillarda, u ulanishi mumkin bo'lgan uylarga shaxsiy kompyuterlar o'rnatilgandan so'ng eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. Ko'pgina olimlar Internet ixtirosining ahamiyatini bug' dvigatellari, temiryo'llar, elektr energiyasining paydo bo'lishining ahamiyati bilan

solishtiradilar. Bu ixtirolarning barchasi dastlab «qiziqish» edi, ammo keyin ular inson hayotini sezilarli darajada o'zgartirdi: bizning harakat qilish, muloqot qilish, o'qish va ishlash.

Internet kafelar, telemarkazlar va unga ochiq joylar paydo bo'lishi bilan Internet yanada mashhur bo'ldi. Ya'ni, Internet foydalanuvchisi bo'lish uchun shaxsiy kompyuterga ega bo'lish shart emas edi. Internet elektron marketing va tijoratdan iborat elektron biznes davrini tug'dirdi.

Aloqa tarmoqlari vaqtinchalik va kirish qiyin bo'lgan Internetsiz davrdan farqli o'laroq, Internet o'z foydalanuvchilari almashadigan barcha xabarlarni elektron tarzda yozib olish imkonini beradi. Shunday qilib, Internetning diffuziyasi innovatsiyalarning diffuziyasi paytida aloqa tarmoqlari qanday ishlashini yaxshiroq tushunish imkonini berdi.

Innovatsiya bosqichlari

Innovatsion jarayon to'rtta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: tadqiqot, loyihalash, ishlab chiqarish va tijorat.

Tadqiqot bosqichida korxonaning iqtisodiy va ilmiy-texnik salohiyati, yangi mahsulotlarga bo'lgan talab, bozor konyunkturasi, boshqa ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardosh pozitsiyalari to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish natijalari, ilmiy va ilmiy-texnikaviy salohiyatga asoslangan mahsulot kontseptsiyasi shakllantiriladi. mahsulotni ishlab chiqishdagi texnik imkoniyatlar va cheklovlar. Birinchi bosqichning natijasi yangi mahsulotning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi, texnik imkoniyatlari va asosiy parametrlari to'g'risida xulosa bo'lishi kerak.

Innovatsion jarayonning ikkinchi bosqichida yangi mahsulotning ishlab chiqilgan konsepsiyasi asosida ushbu mahsulotni loyihalash amalga oshiriladi. Bu yerda mahsulotni batafsil muhandislik o'rganish, jumladan, eksperimental loyihalash, yangi mahsulotlarning prototiplarini ishlab chiqarish va sinovdan o'tkazish, chizmalar amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish bosqichi ishlab chiqarishni texnologik, tashkiliy, rejali va ekologik jihatdan tayyorlash va yangi mahsulotning haqiqiy ishlab chiqarishini o'z ichiga oladi.

Innovatsion jarayonning tijorat bosqichi - bu bozorga yangi mahsulotlarni ilgari surish bo'yicha ishlar majmuyi, shu jumladan marketing tadqiqotlari, ushbu mahsulotlarning marketingi, shuningdek sotishdan keyingi (xizmat ko'rsatish) xizmat ko'rsatish tizimlari.

Har qanday yangi mahsulot hayot aylanish jarayonida bir necha bosqichlardan o'tadi.

Yangi mahsulotning butun hayot aylanishi ikki asosiy bosqichga bo'linadi: innovatsiyani ishlab chiqish va uni tijoratlashtirish. Birinchi bosqich yangi mahsulot yoki xizmatlarni yaratish uchun tadqiqot (fundamental, amaliy) va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflanadigan xarajatlar bilan tavsiflanadi. Ushbu mahsulot yoki xizmatlar bozorga chiqarilgandan so'ng, tijoratlashtirish bosqichi boshlanadi, ya'ni. ularning savdosi. Ushbu bosqichning o'zi uchta bo'limdan iborat: o'sish (ya'ni, daromadning o'sishi, asosan, sotishning o'sishi hisobiga), barqarorlik (ya'ni, maksimal sotishga erishish va ma'lum vaqt davomida ushbu darajada konsolidatsiya qilish) va turg'unlik (ya'ni, sotishning o'sishi). Aynan pasayish bosqichida kompaniya eskirgan mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqarishni to'xtatish va o'z mahsulotlarini yaxshilash yoki butunlay yangi mahsulot yoki xizmat turini yaratish uchun yangi investitsiya siklini boshlash kerak bo'lgan vaqtni aniqlashi kerak.

Samarali innovatsion faoliyat innovatsiyalarning tasnifiga tayanadi. Yangilik darajasiga ko'ra innovatsiyalar asosiy (asosiy) va takomillashtiruvchi (joriy)ga bo'linadi.

Asosiy – bu ushbu soha uchun prinsipial jihatdan yangi mahsulotlar va texnologiyalar. Innovatsiyalarni takomillashtirish – bu mavjud mahsulotlar yoki texnologiyalarni takomillashtirish, modernizatsiya qilish.

Ushbu tasnifning ahamiyatini ta'kidlash kerak, chunki faqat asosiy innovatsiyalar korxonaga uzoq muddatli raqobatdosh ustunliklarni va natijada bozorda yetakchi o'rinlarni egallashni ta'minlaydi.

Mazmuniga ko'ra innovatsiyalar mahsulot bilan bog'liq, muayyan mahsulotni yaratish yoki takomillashtirish bilan bog'liq, texnologik, asbob-uskunalar va texnologiyani ishlab chiqish yoki takomillashtirish bilan bog'liq, tashkiliy-iqtisodiy, tashkiliy, boshqaruv va moliyaviy-iqtisodiy masalalarga ta'sir qiluvchi bo'lishi mumkin.

Raqobatchilarga nisbatan innovatsiyalar kashshof bo'lib, birinchi bo'lib kompaniya tomonidan amalga oshiriladi (raqobatchilardan oldin) va kompaniya tomonidan raqobatchilardan keyin amalga oshiriladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, kashshof va quvnoq innovatsiyalarning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud. Kashshof innovatsiyalari "birinchi harakatlanuvchi" ustunlikka ega bo'lib, bu bozorda yetakchilik va shuning uchun yuqori foyda keltirishi mumkin. Boshqa tomondan, bozorga yangi mahsulotlar, texnologiyalar yoki xizmatlarni joriy etish har doim muvaffaqiyatsizlik xavfi bilan bog'liq. Gap shundaki, aksariyat innovatsiyalar yangi ehtiyojlar emas, balki yangi bilimlar mahsulidir. Iste'molchiga yangi mahsulot emas, balki yangi imtiyozlar kerak.

Innovatsiya yangi yoki takomillashtirilgan g'oyaning timsolidir, bozorga muvaffaqiyatli olib kirilishi va foydali bo'lishi kerak.

Mahsulot bozorga muvaffaqiyatli kiritilgan va shunga mos ravishda foydali bo'lgan yangi yoki takomillashtirilgan g'oyani o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi kerak. Amalda turli xil rejalar ishlab chiqilgan bo'lib, ularga ko'ra innovatsiyalarni tarqatish amalga oshiriladi. Keling, ulardan birini olaylik. U 11 bosqichdan iborat:

1. Fikrni rasmiylashtirish. Muallif innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha o'z taklifini shakllantiradi.

2. Ushbu ishlab chiqarish sohasida g'oyani takomillashtirish uchun zarur bo'lgan ilmiy va texnologik salohiyatga qo'yiladigan talablar to'plami.

3. Loyihaning marketing va texnologik ekspertizasini amalga oshirish, bozor konyunkturasini o'rganish, sotish hajmi prognozini shakllantirish.

4. Biznes-rejani ishlab chiqish, strategik ittifoqlar tuzish, moliyalashtirish manbalarini tanlash.

5. Jamoa va infratuzilmani, boshqaruv tizimlarini shakllantirish, operatsiyalarni yo'lga qo'yish.

6. Amaliy va fundamental tadqiqotlarni amalga oshirish.

7. Eksperimental loyihalash faoliyatini amalga oshirish, namuna yaratish.

8. Patent va yuridik yordam.

9. Mahsulotni bozorga chiqarishga tayyorlash. U litsenziyalash, sertifikatlashtirish, ishlab chiqarishdan oldingi faoliyatni, xizmat ko'rsatish bo'limini yaratishni o'z ichiga oladi.

10. To'g'ridan to'g'ri bozorga chiqarish. Ushbu bosqichda marketing va sotish siyosati ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi, tarqatish kanallari shakllanadi.

11. Bozor segmentini kengaytirish.

Birinchi bosqichda ilmiy-texnikaviy g'oyalar ilgari suriladi. Ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishning yangi usullarini yangilash va eksperimental sinovdan o'tkazish bilan tadqiqot ishlari yakunlanmoqda.

Ikkinchi bosqichda amaliy tadqiqot ishlarini amalga oshirish salbiy natijalarga erishish ehtimoli yuqori, shuning uchun amaliy tadqiqotlarga sarmoya kiritishda yo'qotish xavfi mavjud.

Uchinchi bosqichda dastlabki loyihalarni ishlab chiqish bilan bog'liq eksperimental loyihalash va loyihalash ishlari olib boriladi. Avanproekt – bu tizim quyi tizim darajasida to'liq tizim dizayni; odatda bu bosqichda faqat cheklangan miqdordagi testlar talab qilinadi). Funksiyalar va vazifalarning spetsifikatsiyasiga qo'shimcha ravishda, muqobil dizayn tushunchalari ko'rib chiqiladi, dastlabki uskunalar chizmalari va ish jarayonining tavsiflari ishlab chiqiladi va ko'rib chiqiladi.

Innovatsion jarayonning to'rtinchi bosqichini investitsiya loyihasi deb hisoblash mumkin, chunki u mahsulotning hayot aylanishining ikkinchi bosqichiga to'g'ri keladi. Boshqa tomondan, davlat bu ishlarni moliyalashtirishda ishtirok etadi.

Ko'rinib turibdiki, innovatsiyalarning diffuziyasi birinchi navbatda marketing tahliliga asoslanadi. Uning natijalari mahsulotni takomillashtirish yoki ilgari noma'lum obyektni yaratish uchun haqiqatan ham yangi yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Iste'molchi talabini o'rganish kichik ahamiyatga ega emas. Axir, agar mahsulot xaridor uchun qiziq bo'lmasa, innovatsiyalarning diffuziyasi hech qanday joyga olib kelmaydi. Yangilik bozorga tarqaladi, lekin foydalanilmaydi.

Innovatsion g'oyani ishlab chiqish

Bugungi kunda kompaniyaning umr ko'rish davomiyligi 50-yillardagi kompaniyalarning o'ndan bir qismini tashkil etadi, bu esa tezroq va raqobatbardosh biznes muhitini ko'rsatadi, bunda raqobatga dosh bera olmaydiganlar shunchaki ortda qoladilar. Aksariyat kompaniyalar ajoyib narsalarni amalga oshiradigan mahsulot yoki xizmat atrofida qurilgan va ular bozorga chiqqanda, ular yangi fikrlashning aniq ta'rifidir.

Biroq, ko'plab kompaniyalar o'zlarining mijozlar bazasi va bozor ulushini saqlab qolish uchun tezda himoyalaniishga kirishmoqda. Ular turg'unlikni boshlaydilar. Buning oldini olish uchun kompaniyalar o'z bizneslarida innovatsiyalar kiritishlari kerak.

Innovatsiyalar – bu kompaniya to'g'ri qo'llanilganda mahsulot, xizmatlar yoki operatsiyalarni butunlay o'zgartiradigan g'oyani hayotga tatbiq etish uchun yangi usullar va ko'pincha yangi texnologiyalardan foydalangan holda mijozlar bazasiga qiymat qo'shish yo'lini topish jarayonidir.

Ko'pchilik innovatsiyalar ijodiy jarayon deb o'ylaydi, ammo ishlab chiqarishda unga resurslar va qo'shimcha qiymat qo'shadigan imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun mavjud tuzilmalar va jarayonlardan foydalanish orqali erishiladi. Albatta, innovatsiyaga

aylanadigan g'oya ijodiy fikrlashdan kelib chiqishi mumkin, lekin hatto ijodiy fikrlash ham ichki va tashqi tomondan aniq va oldindan o'ylangan tuzilishdan foyda keltiradigan narsadir.

Innovatsion g'oyalar uchun eng aniq boshlanish nuqtasi bu aqliy hujumdir. Uni samaraliroq qilish uchun quyidagi variantlarni ko'rib chiqing:

- muammoga e'tibor qaratish uchun ochiq savol;
- kontekst, muammoni hal qilishning ahamiyati haqida tushuncha berish;
- ishtirokchilarni batafsil fikrlashga undash uchun asosiy ma'lumotlar (Kim? Nima? Qayerda? Qachon? Qanday?);
- muvaffaqiyat uchun tavsiya etilgan mezonlar.

Ushbu parametrlarning mavjudligiga ishonch hosil qilish orqali siz erkin fikrlash haqiqatda unga munosib e'tibor berish orqali rag'batlantiriladigan boshqariladigan muhitni yaratasiz. Ammo aqliy hujumdan tashqari, ko'plab innovatsion kompaniyalar ham fikr yuritish uchun muhit yaratadi.

Ko'pincha, bu kompaniyalar «ijodiy fikrlash»ni ish kunining rasmiy qismiga aylantirishga harakat qilmoqdalar, unda keng qamrovli fikrlash ongli ravishda o'stiriladigan muhit yaratiladi. Ular dam olish uchun joylar va ochiq ofislarni yaratadilar. Biroq, yechim amalga oshirilmaguncha, g'oya yangi emas. Shu sababli, savol qolmoqda - innovatsion g'oyani qanday ishlab chiqish kerak? Raqamli innovatsiyalardan raqamli yechimlarga qanday o'tish mumkin?

Ushbu test intervyular, fokus-guruhlar yoki bozor tadqiqotlari paytida amalga oshiriladigan mijozlarning fikr-mulohazalari orqali amalga oshiriladi. Aslida, bu sinov nafaqat g'oyaning innovatsionligini aniqlash paytida, balki mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqishning butun jarayoni davomida amalga oshirilishi kerak.

Shunga qaramay, bunday sinov ko'pincha boshqa prototip sinovlari bilan bir qatorda qo'llaniladi va ko'pincha miqdoriy prototip natijalari bilan taqqoslash uchun sifatli foydalanuvchi ma'lumotlarini

taqdim etadi. «Maktab» (mahsulotning to'liq o'xshashligi) - bu iste'molchilarning fikr-mulohazalari uchun yaratilgan qisman ishlab chiqilgan mahsulot bo'lib, prototipning aniq gibridir.

A/B testlari gipotezalarni tekshirish uchun ishlatiladi, masalan, «*Menimcha, agar biz buni qilsak, odamlar buni afzal ko'radilar*». Siz tadqiqotchilarning mijozlar bazasini ikki guruhga ajratasiz: biri, «nazorat guruhi» sizning oddiy biznes sharoitingizga bo'ysunadi, ikkinchisi, «eksperimental guruh» boshqa variantni sinab ko'radi.

Sizning g'oyalaringizni ishlab chiqish uchun mas'ul bo'lgan ichki guruhingiz bo'ladimi yoki jarayonni outsorsingga topshirasizmi, innovatsiya har qanday zamonaviy kompaniya uchun mutlaq zarurdir va uni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. Innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish uzoq, takrorlanadigan jarayon bo'lishi mumkin, ammo u keltirib chiqaradigan har qanday umidsizlik va asabiylashishga toqat qilish kerak, chunki potensial foyda juda katta.

Yaxshi ishlab chiqilgan innovatsion g'oyani yaratuvchi samarali innovatsion tuzilma nafaqat ko'tarilgan daromad keltirishi, nafaqat faol ishchi kuchini yaratishi, nafaqat kengaytirilgan mijozlar bazasini yaratishi, balki butun sanoatning o'zini tutishi va ishlashini tubdan o'zgartirishi mumkin.

Innovatsion g'oyani qanday ishlab chiqish kerak.

Siz «innovatsion» deb hisoblashingiz mumkin bo'lgan har qanday mahsulotni o'ylab ko'ring – mahsulot o'sib chiqqan degan fikr darhol qabul qilinib, ishlab chiqarish maydonchasiga yuborilmagan. Buning o'rniga, u g'oyaning hayotiy yoki hatto orzu qilinganligiga ishonch hosil qilish uchun keng qamrovli va turli xil sinovlardan o'tkazildi.

Faqat fikrga ega bo'lishning o'zi etarli emas. Kerakli fikrni topganingizdan so'ng (biz bu haqda bizning maqolamizda yozgan edik «Biznes uchun g'oyani qanday topish mumkin. Imkoniyatlaringizni vakolatli ta'rifi») siz bir qator testlarni o'tkazishingiz kerak. Ular biznes tajribalari deb ham ataladi va ular bir nechta toifalarga bo'linadi.

Raqamli yechimlar sanoati bitta funksiyani sinab ko‘rish uchun dasturiy ta‘minot ishlab chiqishi mumkin. G‘oya shundan iboratki, bu ishlanma yakuniy yechim sifatida foydalanish uchun mo‘ljallanmagan bir martalik prototip bo‘lib, lekin shunga qaramay, ulardan foydalanish baholanadi.

Qimmatroq versiya evolutsion prototip bo‘lib, u yakuniy mahsulotga aylanmaguncha rivojlanadi va o‘zgaradi, ammo bu yerda xavf shundaki, u individual ravishda, ehtimol bir martalik prototip sifatida tekshirilishi kerak bo‘lgan taxminlarni o‘z ichiga oladi.

Siz buni deyarli to‘liq ishlab chiqilgan mahsulot kichik mijozlar guruhiga berilganda kech sinov deb o‘ylashingiz mumkin. Bu asl g‘oya ishlab chiqilganligini va kutilgan foyda keltirganligini ko‘rish imkoniyatidir.

Har qanday keng miqyosli yakuniy ishlab chiqarishdan oldin texnik-iqtisodiy asoslash o‘tkazilishi kerak, bu kamchiliklarni aniqlash uchun so‘nggi imkoniyatni taklif qiladi va shuning uchun juda ko‘p vaqt va resurslar isrof bo‘lmasdan oldin chizmachilik kengashiga qaytish kerak.

Aslini olganda, xuddi innovatsion g‘oya tug‘ilishi mumkin bo‘lgan muhitni yaratishda bo‘lgani kabi, innovator kabi fikrlashga harakat qiling. G‘oyaga berilib ketish va darhol unga kirishish juda jozibali, ammo yangi g‘oyani sinab ko‘rmaguningizcha, sinab ko‘rmaguningizcha va qaytadan sinab ko‘rmaguningizcha bu vasvasaga har qanday holatda ham qarshi turing.

Sinovlarni oddiy va diqqat markazida saqlang, ulardan foydali ma‘lumotlarni ajratib oling, shuningdek, turli testlar natijalarini o‘zaro tahlil qilishni osonlashtiradi. Qisqa gipoteza har qanday testning kalitidir va siz bergan savoldan chetga chiqmang – har doim keyinroq boshqa gipotezani shakllantirishingiz va boshqa testni o‘tkazishingiz mumkin.

Sizning biznes tajribalaringiz innovatsion g‘oyangizni rivojlantirishning muhim qismidir. Raqamli yechimingizni mudofaalarni

buzish uchun ishlatadigan futbol o'yini kabi ishlab chiqish haqida o'ylab ko'ring. O'yiningizdagi har bir urinish muvaffaqiyatli bo'lgandagina yechimingiz ishlab chiqarishga tayyor bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, siz urinishlaringiz natijalarini qayd etishga tayyor bo'lishingiz kerak. Agar ular muvaffaqiyatsiz bo'lsa yoki sizning biznesingiz, mijozlaringiz yoki bozoringiz haqidagi fikringizga mutlaqo zid bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etsa, unda siz o'z g'oyangizni rivojlantirish bosqichlaridan biriga qaytishga yoki hatto undan voz kechishga tayyor bo'lishingiz kerak.

Korxonalarning innovatsion rollari

Kichik biznes bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi, uning ommaviy bazasi va raqobatbardosh bozor mexanizmining ajralmas elementidir. Kichik biznesiz bozor iqtisodiyoti ishlay olmaydi va rivojlana olmaydi. Kichik biznesning shakllanishi va rivojlanishi ma'muriy-buyruqbozlik iqtisodiyotidan ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida iqtisodiy siyosatning strategik muammosidir. Bunday sharoitda kichik biznesning rolini past baholab, uning muhim texnik, ishlab chiqarish va ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini e'tiborsiz qoldirish keng ko'lamli strategik noto'g'ri hisoblash xarakterini oladi.

O'zgaruvchan bozor sharoitlariga tez javob beradigan kichik biznes bozor iqtisodiyotiga kerakli moslashuvchanlikni beradi. Kichik biznesning bu xususiyati zamonaviy sharoitda iste'mol talabining jadal individuallashuvi va tabaqalanishi, fan-texnika taraqqiyotining tezlashishi, ishlab chiqarilayotgan tovar va xizmatlar turlarining ko'payishi tufayli alohida ahamiyat kasb etadi. Kichik biznes aholining muhim moliyaviy va ishlab chiqarish resurslarini (jumladan, mehnat va xomashyo) safarbar etadi, ular bo'lmaganda foydalanilmaydi.

Kichik innovatsion korxonalar katta investitsiyalar va katta moddiy, mehnat va energiya resurslarini jalb qilishni talab qilmaydigan innovatsiyalarni amalga oshiradilar. Shu bilan birga, kichik innovatsion firmalar sanoat ishlab chiqarishini qayta qurish, malakali mutaxassislar

va ishchilarni ish bilan ta'minlash sharoitida inqirozli vaziyatlarda ijtimoiy keskinlikni sezilarli darajada kamaytirishga qodir.

Kichik korxonalar innovatsion faoliyatning o'ziga xos tashkiliy shakli bo'lib, u butun mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun ham yangi texnologiyani ishlab chiquvchilar, innovatsiyalar yaratuvchilar, ixtirolar va kashfiyotlar mualliflarining individual ehtiyojlarini qondirish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Iqtisodiy nuqtai nazardan kichik innovatsion korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarining barcha elementlarini doimiy ravishda yangilab turish, mahsulot, ish va xizmatlarning yuqori raqobatbardoshligini ta'minlashning samarali vositasi hisoblanadi. Ular iste'molchilar talabidagi o'zgarishlarga ham, tadqiqot va ishlanmalar natijalari asosida ochiladigan yangi takliflar va istiqbollarga ham dinamik va moslashuvchan munosabatda bo'lishlari mumkin.

Korxonaning innovatsion faoliyati birinchi navbatda mahsulot (xizmat)ning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan.

Korxona innovatsiyalar kiritishi uchun u tadbirkorlik muhitini, yangini imkoniyat sifatida qabul qilish muhitini yaratishga yordam beradigan tuzilma va fikrga ega bo'lishi kerak. Bunda bir qator muhim jihatlarni hisobga olish kerak. Innovatsiyaning asosiy tashkiliy tamoyili hozirgi ishdan bo'shatilgan eng yaxshi ishchilar jamoasini yaratishdir. Tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni doimiy asosda amalga oshirish shart emas, ayniqsa kichik korxonalarda bunday sharoit ko'pincha imkonsizdir. Biroq, innovatsiyalarning muvaffaqiyati uchun shaxsan mas'ul bo'lgan xodimni tayinlash kerak. U eskirgan mahsulotlar, asbob-uskunalar, texnologiyalarni o'z vaqtida aniqlash va almashtirish, ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatini har tomonlama tahlil qilish (biznesning rentgenogrammasi), innovatsion tadbirlarni ishlab chiqish uchun javobgar bo'lishi kerak. Innovatsion faoliyat uchun mas'ul xodim korxonada yetarli vakolatga ega bo'lishi kerak.

Korxonani shunday boshqarish kerakki, u yangini tahdid sifatida emas, balki imkoniyat sifatida qabul qilish muhitini yaratsin.

O'zgarishlarga qarshilik noma'lum qo'rquvga asoslangan. Har bir xodim innovatsiyalar sizning korxonangizni saqlab qolish va mustahkamlashning eng yaxshi usuli ekanligini tushunishi kerak. Bundan tashqari, innovatsiyalar har bir xodimning bandligi va farovonligi kafolati ekanligini tushunish kerak. Ushbu tamoyillar asosida innovatsion faoliyatni tashkil etish korxonaning oldinga siljishi va muvaffaqiyatga erishishiga imkon beradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat yuritayotgan har qanday korxona yoki tashkilotning asosiy ichki maqsadi maksimal foyda olishdir. Shu bilan birga, korxona yoki tashkilotlarning innovatsion faoliyatining asosiy maqsadi yangi mahsulotlar, texnologiyalar, xom ashyo, tashkil etish va boshqarish usullari va boshqalar ko'rinishida ma'lum miqdordagi innovatsiyalarni olish sifatida belgilanishi mumkin. Korxona foydasini maksimal darajada oshirishda innovatsion faoliyat hal qiluvchi rol o'ynaydi. Innovatsion faoliyat sohalari deganda yangi mahsulot va texnologiyalarni ham ishlab chiqishga, ham o'zlashtirishga qaratilgan innovatsion loyihalar tushuniladi. Shu bilan birga, har bir innovatsion faoliyat sohasi, korxona rentabelligini qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Mahalliy korxonalar uchun bunday ishlarni amalga oshirish ayniqsa muhimdir, chunki ularning aksariyati inqiroz sharoitida va innovatsion faoliyatga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan cheklangan moliyaviy resurslarga ega. Bunday holda, innovatsiyalarning muqobil yo'nalishlarining rentabelligini taqqoslash innovatsiyalar sohasidagi qarorlarni asoslashning eng muhim vositasidir.

O'zbekiston sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish.

Sanoat korxonasida innovatsion faoliyat asosiy vositalarni yangilash, ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxini sezilarli darajada pasaytirishga va shu orqali ishlab chiqarilayotgan mahsulotning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradigan yangi ishlab chiqarish usullarini joriy etish zarurati bilan tavsiflanadi. Raqobatning kuchayishi, ichki va xalqaro bozorlarga

chiqishdagi to‘siqlarning kamayishi sanoat ishlab chiqaruvchilariga o‘z qoidalarini talab qilmoqda. Bugungi kunda nafaqat yuqori sifatli mahsulotlar yaratish, balki tannarxni kamaytirish va mahsulot ishlab chiqarishni qisqa muddatlarda ishlab chiqarish imkonini beruvchi zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarini qo‘llash ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, korxonaning innovatsion faoliyati faqat ishlab chiqarish omillaridan oqilona foydalanish bilan cheklanib qolmaydi, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish – ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etuvchi xodimlarni to‘g‘ri joylashtirish ham bu yerda katta ahamiyatga ega. Sanoat korxonasida innovatsion faoliyat innovatsion jarayon shaklida amalga oshiriladi. Innovatsion jarayon ilmiy-texnik tadqiqotlar natijalarini yangi mahsulot yoki yangi texnologik jarayon shaklida ishlab chiqish va joriy etishga qaratilgan. Bu innovatsiyalarni izlashdan uni amalga oshirish va yakuniy mahsulot, texnologiya yoki xizmatni ishlab chiqarishgacha bo‘lgan jarayonni anglatadi. Innovatsion jarayon pirovard natijada uning strukturasi tashkil etuvchi elementlardan iborat: – innovatsiya tashabbusi; – marketing innovatsiyalari; – innovatsiyalarni chiqarish (ishlab chiqarish); – innovatsiyalarni joriy etish; – innovatsiyalarni rag‘batlantirish; – innovatsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholash; – innovatsiyaning diffuziyasi (diffuziyasi). Innovatsion jarayon ishlab chiqarish jarayonidan ancha oldin boshlanib, ishlab chiqarilgan mahsulot (xizmat) hajmining qisqarishi va uni ishlab chiqarishdan olib tashlash bilan yakunlanadi. Yirik sanoat korxonalarida keng ko‘lamli innovatsion o‘zgarishlarni doimiy investitsiyalar oqimisiz amalga oshirish mumkin emas. O‘zbekiston sanoat korxonalari bugungi kunda modernizatsiya va innovatsion faoliyatni rivojlantirish bosqichida. Xorijiy sarmoyani jalb qilmasdan turib, ularni to‘liq amalga oshirib bo‘lmaydi. Ta’kidlash joizki, O‘zbekiston xorijiy investor uchun juda jozibador va buning bir qator obyektiv sabablari bor. Innovatsion jarayonning asosiy bosqichlari O‘zbekistonning investitsion qonunchiligi MDH davlatlari orasida eng ilg‘or qonunchilik

hisoblanadi. Xalqaro investitsiya huquqi qoidalari, xususan, xorijiy investorlar huquqlarining kafolatlari to'g'risidagi qoidalaridan kelib chiqib, u xorijiy investitsiyalar uchun keng ko'lamli imtiyoz va imtiyozlar, jumladan, qonunchilik barqarorligi kafolati, saqlanishi kafolatini nazarda tutadi. Investitsiya shakllariga nisbatan hech qanday cheklovlar yo'q. Xorijiy investorlar O'zbekistonda mamlakat qonunchiligiga zid bo'lmagan istalgan tashkiliy-huquqiy shakldagi korxonalarni tashkil etishlari mumkin. Bugungi kunda O'zbekistonda xorijiy investitsiyalar qo'shma korxona tashkil etish bo'ladimi yoki faqat xorijiy kapital negizida korxona tashkil etish, aksiyalarning bir qismini yoki to'liq paketini sotib olish bo'ladimi, investitsiyalarning har qanday shaklidan erkin foydalanish imkoniyatiga ega. Chet el investitsiyalari ishtirokida yangi tashkil etilgan ishlab chiqarish korxonalariga ular ro'yxatdan o'tkazilgan paytda amalda bo'lgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar stavkalarini besh yil muddatga qo'llash huquqi beriladi.

9.3. Innovatsiyalar korxonalarning raqobatbardoshligi omili sifatida

Innovatsiya, innovatsiya (inglizcha innovatsiya) – bozor talab qiladigan jarayonlar yoki mahsulotlar samaradorligini sifat jihatidan oshirishni ta'minlaydigan joriy qilingan yangilik. Bu insonning intellektual faoliyati, uning tasavvuri, ijodiy jarayoni, kashfiyotlari, ixtirolari va ratsionalizatsiyasining yakuniy natijasidir. Innovatsiyalarga misol qilib, bozorga yangi iste'mol xususiyatlariga ega bo'lgan mahsulotlarni (tovar va xizmatlarni) kiritish yoki ishlab chiqarish tizimlari samaradorligini sifat jihatidan oshirish mumkin.

Innovatsiya – yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan mahsulot (tovar, xizmat) yoki foydalanishga kiritilgan jarayon, yangi savdo usuli yoki biznes amaliyotida, ish joyini tashkil etishda yoki tashqi aloqalarda yangi tashkiliy usul.

Innovatsiyalar – bu yangi bilimlarni ishlab chiqish va o‘zlashtirishga aqlli yechimni investitsiya qilish natijasi, odamlar hayotining sohalarini (texnologiyalar, mahsulotlar; jamiyat mavjudligining tashkiliy shakllari, masalan, ta’lim, boshqaruv, mehnatni tashkil etish va boshqalar) yangilash uchun ilgari foydalanilmagan g‘oya. xizmat ko‘rsatish, fan, axborotlashtirish va h.k.) va qo‘shimcha qiymat (foйда, yetakchilik, ustuvorlik, tubdan yaxshilash, sifat jihatidan ustunlik, ijodkorlik, taraqqiyot) belgilangan holda amalga oshirish (ishlab chiqarish) keyingi jarayoni.

Shunday qilib, jarayon kerak: investitsiyalar – rivojlanish – amalga oshirish jarayoni – sifat jihatidan yaxshilanish.

Innovatsiya – bu jarayon yoki jarayonning natijasi bo‘lib, unda:

- qisman yoki to‘liq himoyalangan natijalar ishlatilgan;
- intellektual faoliyat; va/yoki
- patentlanadigan mahsulotlarning chiqarilishi ta‘minlanadi; va/yoki

– tovarlar va (yoki) xizmatlar ishlab chiqarish, ularning sifati bo‘yicha jahon darajasiga mos keladigan yoki undan yuqori bo‘lishi ta‘minlanadi;

– mahsulotni ishlab chiqarish yoki iste‘mol qilishda yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishiladi.

Raqobatbardoshlik – ma’lum bir obyekt yoki subyektning boshqa shunga o‘xshash subyektlar va/yoki obyektlar bilan solishtirganda manfaatdor tomonlarning ehtiyojlarini qondirish qobiliyati. Obyektlar sifatida tovarlar, korxonalar, tarmoqlar, hududlar (mamlakatlar, viloyatlar, tumanlar) bo‘lishi mumkin. Subyektlar iste‘molchilar, ishlab chiqaruvchilar, davlat, investorlar bo‘lishi mumkin.

Bozor iqtisodiyoti va bozorda erkin raqobat sharoitida faqat innovatsiyalargina korxonalarga raqobatda g‘alaba qozonish imkonini beradi. Shu bilan birga, keng ma’noda innovatsiya ham yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, ham texnologiyalar transferi bilan bog‘liq. Ushbu yo‘nalishlarni amaliyotga tatbiq etish mahsulot va (yoki)

umuman korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Innovatsiya – ishlab chiqarish tizimi samaradorligi yoki mahsulot sifatini sifat jihatidan oshirishni ta'minlovchi fan yutuqlari va ilg'or tajribalardan foydalanishga asoslangan texnika, texnologiya, mehnatni tashkil etish yoki boshqarish sohasidagi innovatsiyalardir.

Qo'llash sohasi bo'yicha innovatsiya turlariga texnologik, tashkiliy va boshqaruv, iqtisodiy, marketing, ijtimoiy, ekologik, axborotlarni kiritish mumkin.

Innovatsiya ixtirodan nimasi bilan farq qiladi? U shunga o'xshash tushunchalardan farqli o'laroq, ishlab chiqarishga joriy etilishi va natijada iqtisodiyot uchun ishlashi – foyda keltirishi kerak. Boshqacha aytganda, “innovatsiya” deganda, olingan yakuniy natijaning iste'molchilar uchun ahamiyatini hisobga olamiz. Innovatsiya – bu yangi g'oyalarni joriy etish natijasida yuzaga keladigan tayyor mahsulotdir. Innovatsion faoliyat obyektlariga natija, olingan intellektual mulk yoki mahsulot (xizmat) kiradi.

Innovatsion faoliyatning maqsadlariga quyidagilar kiradi:

- iste'mol bozorida ta'sir doirasini oshirish;
- raqobatbardoshlik parametrlarini takomillashtirish;
- tashkilotning ichki ish jarayonini takomillashtirish;
- ishlab chiqarish va marketing jarayonlarining ekologik xavfsizligi ko'rsatkichlarini takomillashtirish.

Innovatsion faoliyatni yetti bosqichga bo'lish mumkin:

- g'oyaning tug'ilishi;
- strategiya, rejaning paydo bo'lishi;
- mahsulot yaratish;
- mahsulotni qo'llash;
- mahsulotni taqsimlash;
- olingan natijalarni o'rganish;
- ko'paytirish.

Har bir daraja ma'lum bir yangilikka xos bo'lgan bir nechta qo'shimcha parametrlarni o'z ichiga oladi. Ta'riflangan darajalar nazariy jihatdan mavjud, amalda qo'llanilganda, og'ishlar va g'oyaning samarali rivojlanishi uchun zarur qadamlar sonining ko'payishi mumkin.

Innovatsiyalar egasiga ulardan foydalanishdan moddiy foyda olish imkonini beradi. Hujjatli g'oya potensial daromad manbayi hisoblanadi.

Texnologiyalarning rivojlanishi tovarlar, xizmatlar, texnologiyalar sifatini yaxshilaydi. Yangi g'oyalar odamlarning hayotini qulay va xavfsiz qiladi. Texnologiyalar rivojlanishi tufayli xodimlarning malakasi ortib bormoqda, intellektual mulk darajasi oshib bormoqda, uskunalar yangilanmoqda. Har bir g'oya – ozmi-ko'pmi odamlarning hayot sifatiga ta'sir qiladi.

Innovatsiyalar asoslari ishlab chiqilgan me'yoriy hujjatlar bilan to'g'ri tartibga solinishi va moliyalashtirish dasturlari bilan rag'batlantirilishi kerak. Ijtimoiy hayotning turli darajalarida va barcha sohalarda innovatsiyalarni tashkil etish davlatning ustuvor siyosati bo'lishi kerak. Rag'batlantirish va nazorat qilish uchun bozorga muvaffaqiyatli kirish va keyinchalik qo'llash uchun innovatsiya belgilarini hisobga olish kerak. Bu barcha choralarning kombinatsiyasi innovatsiyalardagi xatarlarni kamaytirishi mumkin.

Innovatsiyalar korxonada birinchi marta qo'llanilgan va unga aniq iqtisodiy va/yoki ijtimoiy foyda keltiradigan barcha o'zgarishlarni (innovatsiyalarni) o'z ichiga oladi. Shuning uchun innovatsiya deganda nafaqat yangi mahsulotni bozorga chiqarish, balki bir qator boshqa innovatsiyalar ham tushuniladi:

- mahsulotning yangi yoki takomillashtirilgan turlari (mahsulot innovatsiyalari);
- yangi yoki takomillashtirilgan xizmatlar (xizmat innovatsiyalari);
- yangi yoki takomillashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari va texnologiyalari (jarayon va texnologiya innovatsiyalari);

– korxonadagi o‘zgargan ijtimoiy munosabatlar (ijtimoiy yoki kadrlar innovatsiyalari);

– yangi yoki takomillashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari.

Korxona amaliyotidagi bu turdagi innovatsiyalar o‘zaro bog‘langan. Zamonaviy texnologiyalar sharoitida ishlab chiqarish jarayonlaridagi texnik, iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy o‘zgarishlar umuman birbiridan ajralmasdir.

Quyidagi xususiyatlar innovatsiyalar uchun hal qiluvchi hisoblanadi:

– ular har doim original echimlardan iqtisodiy (amaliy) foydalanish bilan bog‘liq. Bu ular texnik ixtirolardan farq qiladi; foydalanuvchiga muayyan iqtisodiy va/yoki ijtimoiy foyda keltirishi. Bu foyda innovatsiyalarning bozorga kirishi va tarqalishini oldindan belgilab beradi;

– innovatsiyadan avval biror joyda qo‘llanilganligidan qat’i nazar, korxonada birinchi marta qo‘llanilishini bildiradi. Boshqacha qilib aytganda, individual kompaniya nuqtai nazaridan, hatto taqlid ham innovatsiya xarakteriga ega bo‘lishi mumkin;

– ijodkorlikka muhtoj va xavf bilan bog‘liq. Innovatsiyalarni muntazam jarayonlar jarayonida yaratish va amalga oshirish mumkin emas, lekin barcha ishtirokchilardan (rahbarlar va xodimlardan) ularga bo‘lgan ehtiyoj va ijodkorlikni aniq tushunishni talab qiladi.

Innovatsiyalarni boshqarish. Kichik yoki o‘rta korxona egasi o‘ziga hali noma’lum bo‘lgan tovarlar, xizmatlar, ishlab chiqarish usullari va hokazolar bilan tanishishni boshlaganida, u har doim ham unga yangi bo‘lib tuyulgan narsa dunyoda innovatsiyaga aylanishi mumkinligini tushunmaydi. Biror narsaning innovatsionligini ko‘pincha faqat orqaga qarab aniqlash mumkin. Bu yerda imkoniyatlar va xavflar yotadi. Agar tadbirkor g‘oyani darhol innovatsion deb bilsa, u bunday innovatsion qobiliyatga ega bo‘lmaganidan ko‘ra butunlay boshqacha yo‘l tutgan bo‘lardi. Demak, ongli innovatsiyalarni boshqarishning manbayi innovatsiyalarni tan olish qobiliyatidir, chunki

faqat shu sharoitda innovatsion jarayonni rag‘batlantirish uchun resurslardan foydalanish mumkin.

Innovatsiyalarni boshqarish korxonada innovatsion jarayonlarni boshqarish, rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishning barcha strategik va operatsion vazifalarini qamrab oladi. Keng ma’noda uni o‘zgarishlarga yo‘naltirilgan boshqaruv deb tushunish kerak. Bunday boshqaruv mohiyatan boshqa sanoat sohalaridagi qarorlarni qabul qilish jarayonlaridan farq qiladi, chunki innovatsion yechimlar odatiy emas, balki korxona muammolari va ishchilarning ijodkorligini keng tushunishni talab qiladi.

So‘nggi paytlarda tegishli tizimli va usullarning vositalari ishlab chiqildi. Ushbu taksonomiyaning asosiy elementi innovatsion jarayonni bosqichlarga bo‘lish, shuningdek, uning samaradorligini oshirish usullarini qo‘llashdir. Asosan, kichik va o‘rta korxonalar innovatsion loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ikkita alternativadan foydalanishlari mumkin.

Korxonalar o‘zlari innovatsion va texnik shartlarni ishlab chiqadilar va olingan natijalarni bozorga kiritadilar. Ushbu yondashuv ilmiy-texnika taraqqiyoti tufayli katta va doimiy o‘sib borayotgan moliyaviy xarajatlar va shuning uchun katta iqtisodiy risklar bilan bog‘liq. Bu, birinchi navbatda, yuqori texnik darajadagi va katta murakkablikdagi mahsulotlarga taalluqlidir. Bularning barchasini asosan faqat yirik korxonalar amalga oshirishi mumkin.

Kooperatsiya strategiyasining bir qismi sifatida kichik va o‘rta korxonalar boshqa kompaniyalar bilan hamkorlik qiladi. Shu bilan birga, hamkorlik innovatsion jarayonning barcha bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin. Keng ko‘lamli innovatsiyalarda raqobatbardoshlikni oshirish va xavflarni kamaytirish maqsadida kichik va o‘rta korxonalarning hamkorligi tobora ko‘proq foydalanilmoqda. Hamkorlik strategik ittifoqlar, kooperativ tadqiqotlar, kooperativ ishlab chiqarish yoki kooperativ marketing kabi turli shakllarda bo‘lishi mumkin. Ilmiy-texnika inqilobi (FTR) hozirgi bosqichda iqtisodiyotning yetakchi

tarmoqlari rivojlanishining asosiy omiliga aylandi, uning ta'siri ostida ishlab chiqarish va iste'molning texnik bazasi jadal sur'atlar bilan yangilanmoqda, xomashyolar o'zgartirilib, mahsulotlar doimiy ravishda takomillashtirilmoqda, ularning assortimenti to'ldirilmoqda, yangi turdagi mahsulotlarni tadqiq qilish va ishlab chiqish jarayoni jadallash-tirilmoqda. Ilmiy-texnik inqilobning ta'siri korxonalar, tarmoqlar, mamlakatlar, ularning mahsulotlarining raqobatbardoshligi ko'p qirrali.

Zamonaviy ishlab chiqarishda ilmiy-texnik salohiyatning ortib borayotgan roli korxonalarning jahon bozoridagi raqobatbardosh kurashi tobora ko'proq mahsulot va ishlab chiqarish texnologiyasining yangiligi va takomillashtirish sohasiga o'tayotganiga olib keldi. Yangi yoki yangilangan mahsulotlarni chiqarish asosiy maqsadga xizmat qiladi – bozorda kompaniya mahsulotlarini ajratib ko'rsatish, farqlash, farqlash va shu bilan afzalliklar va iste'molchilarning afzalliklarini olish. Bozorda biznes operatsiyalarini kengaytirish korxona tomonidan xaridorlarga mahsulotning potensial raqobatbardoshligini ta'minlay-digan ba'zi yangi sifatlari bo'yicha analog tovarlardan farq qiluvchi tovarlarni taklif qilish asosida amalga oshiriladi.

Innovatsion faoliyat – bu strategik marketing, ilmiy tadqiqot, ishlab chiqarishni tashkiliy va texnologik tayyorlash, innovatsiyalarni ishlab chiqarish va loyihalash, ularni bozorga tatbiq etish va foyda olish uchun tijoratlashtirish, boshqa sohalarga tarqatish jarayoni. Innovatsiyalar asosida korxonaning raqobatbardoshligini oshirish uchun maqsadni aniq shakllantirish, korxonaning raqobatbardosh salohiyatini baholash, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, raqobat strategiyasi va uni amalga oshirish choralari ishlab chiqish kerak. Buning uchun korxona rivojlanishni boshqarish konsepsiyasini ishlab chiqishi va amalga oshirishi kerak, u strategiya, ishlab chiqarish jarayonlari va kompaniya tuzilmasi sohasidagi barcha rejalashtirilgan, tashkillashtirilgan va nazorat qilinadigan o'zgarishlarni qamrab olishi kerak. Rivojlanishni boshqarish korxonaning tashkiliy, kadrlar, aloqa va axborot jihatlarini qamrab olishi kerak.

Innovatsion faoliyatning yo‘nalishi, birinchi navbatda, yangi tovar va xizmatlar ishlab chiqarishni yaratish bilan belgilanadi. Korxona innovatsion faoliyat bilan shug‘ullansa, muvaffaqiyatli hisoblanadi. Axir, aynan innovatsiyalar katta xarajatlarni talab qiladi, lekin ayni paytda ular daromad manbai hisoblanadi. Innovatsiyalarni rejalashtirish va boshqarish muhim va murakkab jarayondir, chunki biznes muhitining individualligi va uning o‘zgarishlar dinamikasi doimiy ravishda o‘tib bormoqda. Korxonalarning raqobatbardoshligiga ta’sir qiluvchi innovatsiyalar quyidagilarga bo‘linadi:

- munosabatlar xarakteriga ko‘ra: ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnologik innovatsiyalar;
- taqsimot sohasi bo‘yicha: ishlab chiqarish, boshqaruv, texnik va ijtimoiy innovatsiyalar;
- predmet-mazmun tuzilishi bo‘yicha: mahsulot, jarayon va taqsimot innovatsiyalari.

Ushbu tasnif tufayli innovatsiyalarning raqobatbardoshlikka ta’sirining asosiy yo‘nalishlarini aniqlash mumkin.

Sarmoyaviy va eksport salohiyatini oshirish, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash borasida tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda .

Innovatsion faoliyat – bu to‘plangan bilimlar, texnologiyalar va uskunalarni tijoratlashtirishga qaratilgan ilmiy, texnologik, tashkiliy, moliyaviy va tijorat faoliyatining kombinatsiyasi. Kompaniyaning innovatsion faoliyatining asosiy sababi shundaki, mavjud hamma narsa eskirib bormoqda. Bundan kelib chiqadiki, rivojlanishning sekinlashishiga olib kelgan yoki shunchaki eskirgan, ahamiyatini yo‘qotgan barcha narsalarni muntazam ravishda almashtirish, shuningdek, barcha xatolar, nosozliklar va noto‘g‘ri hisob-kitoblarni hisobga olish kerak. Buning uchun kompaniyalar vaqti-vaqti bilan mahsulotlar, texnologiyalar va ish joylarini sertifikatlashdan o‘tkazadilar, bozor va tarqatish kanallarini tekshiradilar va bu nafaqat tashkilotning ishlab chiqarish xo‘jalik faoliyati va uning mahsulotlari diagnostikasi. Ushbu

ma'lumotlarga asoslanib, korxona ma'muriyati, birinchi navbatda, raqobatchilar buni amalga oshirishini kutmasdan, o'z mahsulotlarini qanday qilib o'z-o'zidan eskirish haqida o'ylash vazifasini qo'yimoqda. Korxonaning innovatsion faoliyati, birinchi navbatda, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan.

Raqobatbardoshlik – bu mahsulot yoki xizmatning o'ziga xos xususiyati bo'lib, ularning raqobatdosh mahsulotdan ma'lum bir ehtiyojga muvofiqlik darajasi va uni qondirish xarajatlari bo'yicha farqini aks ettiradi. Iste'molchi xususiyatlari va narxi mahsulot (xizmat) raqobatbardoshligining asosiy komponentlari hisoblanadi.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, tovarlar bozorining o'sishi nafaqat ishlab chiqarish xarajatlari va sifati bilan bog'liq. Shunday qilib, mahsulotning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligining asosiy sabablari boshqa omillardir, masalan: reklama, taklif qilinadigan xizmat darajasi, kompaniyaning obro'si. Innovatsiyalar tasnifi innovatsiyalardan ko'proq daromad olish uchun tuzilgan. Tasniflash talabi, boshqacha aytganda, innovatsiyalarning barcha majmuasini ma'lum belgilarga ko'ra tegishli guruhlariga bo'linishi innovatsiya obyektni tanlash juda muhim jarayon ekanligi bilan izohlanadi, chunki u barcha keyingi innovatsion faoliyatni oldindan belgilab beradi. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, uning hajmini oshirish, fanni ko'p talab qiladigan mahsulotlar turlarini kengaytirish imkonini beradi.

Metodologik nuqtai nazardan, rivojlanishni boshqarishni talqin qilishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchidan, bu rivojlanishni boshqarish tizimi investitsiyalar, innovatsion jarayonlar, ilmiy-texnika taraqqiyotini rag'batlantirish mexanizmlari va vositalari hamda o'sish siyosatining boshqa vositalarini o'z ichiga olgan kengaytiruvchi yondashuv. Ikkinchidan, bu tizimni faqat innovatsion mexanizmlar, ilmiy-texnikaviy siyosatni amalga oshirish vositalari va korxonalarni yangi texnologiyalardan foydalanishga o'tkazishni boshlash chora-tadbirlari, mahsulotlarni modernizatsiya qilish va tashkiliy-iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish usullari bilan cheklanadi.

Korxona rivojlanishining yaxlitligi va tizimli boshqaruvi uning asosiy tarkibiy qismlari bilan ta'minlanadi: strategik rejalashtirish, kompaniyaning moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlarini tanlash va amalga oshirish tartibi, investitsiya va innovatsion jarayonni ta'minlash mexanizmi, shu jumladan tashkiliy rivojlanishni ta'minladi. Amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zgarishlarni boshqarish turli vaziyatlarda yuzaga kelishi va amalga oshirishning turli shakllariga ega bo'lishi mumkin. Bunday holda, asosiy obyekt tashqi va ichki sharoitlar, tashkilotning kadrlar parametrlari va o'zgarishlarni boshqarishning asosiy vositalari o'rtasida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan aloqalardir. Avvalo, ushbu aloqalarni aniq aniqlash kerak, so'ngra kompaniyaning holati va o'zgarishlarni amalga oshirish vositalarining muvofiqligini oqilona baholash kerak.

Rivojlangan kompaniyalar uchun raqobat kurashidagi muvaffaqiyat nafaqat menejment funksiyasi sifatida ishlab chiqarish funksiyasiga aylanadi va ko'p jihatdan boshqaruvning sifati, samaradorligi va keng ma'noda ishlab chiqarishni tashkil etishiga bog'liq. Bu, qoida tariqasida, yanada tejamkor va tez qayta konfiguratsiya qilinadigan boshqaruv apparati, qarorlar qabul qilishda yuqori samaradorlik va moslashuvchanlik hamda xodimlarni yaxshi rag'batlantirishdir. Korporativ boshqaruvning zamonaviy usullarini izchil joriy etish sarmoyaviy muhitni va umuman, iqtisodiy o'sish sifatini yaxshilashning eng muhim shartidir.

Ishlab chiqarishni ilmiy-texnikaviy va texnologik takomillashtirishni ifodalovchi innovatsiyalar iqtisodiy o'sishga intensiv xarakter beradi. Innovatsiyalarning asosiy mazmuni ishlab chiqarishning bilim intensivligini oshirish va shu asosda uning samaradorligini oshirishdan iborat. Innovatsiyalar moddiy va mehnat sarfini kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlashda ifodalanadi.

Boshqaruv innovatsiyasi – bu yangi boshqaruv texnologiyalari, yangi ma'muriy jarayonlar va tashkiliy tuzilmalarda mujassamlangan yangi bilimlar. Bu innovatsiyalar boshqaruvning yangi usullari va shakllarini ishlab chiqish va yaratishga qaratilgan ijodiy faoliyatni amalga

oshirishdan iborat. Bu boshqaruv tizimini qayta tashkil etish, foydaning o'sishiga hissa qo'shish va natijada uning raqobatbardoshligini kuchaytirishga olib keladi. Texnik innovatsiyalar yangi texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq. Bu xarajatlarni kamaytiradi, ijtimoiy – mehnat sharoitlarini yaxshilash, xodimlarning motivatsiyasini oshirishga qaratilgan treninglar va tadbirlarni o'tkazish, bu qiyosiy va raqobatdosh ustunliklarni oshiradi. Ishchilarning ma'lumoti va malakasining yuqori darajasi bilan tavsiflangan ishchi kuchining yuqori sifati ishlab chiqarish resurslaridan yanada samarali foydalanishga olib keladi. Aynan ta'lim darajasi xodimlarning bozorda paydo bo'lgan yangi g'oyalarni idrok etishdagi ijodiy qobiliyatini aks ettiradi. Ishchi kuchining sifati xo'jalik yurituvchi subyektning o'z ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarini (R&D) amalga oshirish yoki boshqa firmalardan yangi mahsulotlarni nusxalash qobiliyatini belgilaydi.

Mavzu-mazmun tarkibiga ko'ra, mahsulot innovatsiyalari tovarning iste'mol xususiyatlarining yaxshilanishiga va raqobatdosh ustunliklarning oshishiga olib keladi; korxonada sodir bo'layotgan jarayonlarga kiritilgan o'zgarishlar – texnologik innovatsiyalar ta'sirida sodir bo'ladigan xarajatlarni, tannarxni pasaytirish, sifatni yaxshilash, qiyosiy va raqobatdosh ustunliklarni oshirish. Raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan korxonani qayta tashkil etish taqsimot innovatsiyalarini joriy etish bilan bog'liq. Aytish mumkinki, mahsulot innovatsiyalari Rossiya korxonalarini qayta qurish jarayonida eng keng tarqalgan faoliyat turidir.

Umuman olganda innovatsiyalar va mahsulot innovatsiyalari o'rtasidagi muhim farq, xususan, innovatsion faoliyatning manbasiga taalluqlidir: ular taqlid qilish, mavjud texnologiyalarni yoki boshqa kompaniyalarning mahsulotlarini qarzga olish yoki o'zlarining tadqiqot va ishlanmalari yordamida amalga oshiriladimi. Bir holatda, biz taqlid haqida gapiramiz, ikkinchisida to'g'ridan to'g'ri innovatsiyalar haqida.

Demak, ijtimoiy-iqtisodiy innovatsiyalar ishlab chiqarish samaradorligi, xomashyo va kapitalning xarajatlarga nisbatan qiyosiy tannarxi, qiyosiy va raqobatdosh ustunlik kabi omillar orqali ta'sir ko'rsatadi va moliyaviy resurslardan foydalanishni optimallashtirishdan iborat.

Tashkiliy innovatsiyalar qiyosiy va raqobatdosh ustunliklarga barcha tashkiliy omillar orqali, shuningdek, ayrim ichki omillar orqali tovarlar taklifi bahosining darajasi va dinamikasi, korxonada narx siyosatining moslashuvchanligi orqali ta'sir ko'rsatadi.

Texnologik innovatsiyalar texnologik omillar orqali raqobatbardoshlik elementlariga (xarajat va narx) shunday ta'sir ko'rsatadiki, subyekt va obyektning raqobatbardoshligi kattalik tartibida oshadi. Ishlab chiqaruvchi tomonidan qo'llaniladigan texnologiya mahsulot sifatiga va uning narxiga ta'sir qiladi. Agar mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasi yangi, foydali va samarali bo'lsa, u huquqiy himoyaga ham ega bo'ladi (masalan, ishlab chiqarish usuliga patent), bu esa ushbu texnologiya yordamida ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini tabiiy ravishda oshiradi. Ishlab chiqarish texnologiyasini tanlash, birinchi navbatda, uning narxiga ta'sir qiladi va bu yerda iqtisodiy parametrlar hamda uning raqobatbardoshligini baholash hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Boshqaruv innovatsiyalari tashkiliy omillar orqali xarajatlarni, sifat va narxga ta'sir qiladi. Ular zamonaviy biznesning kuchli raqobatdosh ustunliklarini yaratadi va boshqaruvning odatiy tamoyillari, jarayonlari, tuzilmasi va amaliyotini o'zgartiradi, menejerlar tomonidan boshqariladigan va birinchi navbatda boshqaruv jarayonlariga ta'sir qiladigan usullar va vositalarni takomillashtiradi.

Sanoat innovatsiyalari iqtisodiy va ichki omillar orqali raqobatbardoshlikning barcha elementlariga ta'sir ko'rsatadi. Resurs va kadrlar, boshqaruv va xizmat ko'rsatish darajasi orqali harakat qiladigan bu turdagi innovatsiyalar biznesning raqobatbardoshligini oshiradi.

Texnik innovatsiyalar texnologik omillar va tashqi omillar orqali qiyosiy afzalliklarga, sifatga va xarajatlarga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy innovatsiyalar ichki omillar orqali sifat, narx va xarajatlarga ta'sir qiladi.

Shunday qilib, ushbu maqola mavzusining dolzarbligi aniq: innovatsiyalar korxonaning raqobatbardoshligini oshirish omilidir,

chunki innovatsion faoliyatning yakuniy natijasi keyinchalik joriy etish maqsadida yangi yoki takomillashtirilgan shaklda ishlatilishi mumkin.

Bugungi kunda bozor keskin raqobat bilan cheklangan, shuning uchun tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar va rivojlanish yo'llarini topish juda muhimdir. Yetakchi o'rinlarni doimo innovatsion usullar yoki texnologiyalarni faol joriy etadigan kompaniyalar egallaydi. Uyali telefonlarning paydo bo'lishini misol qilib keltirish mumkin. Agar mahsulot talab yuqori bo'lsa va ommabop bo'lsa, unda innovatsiya samarali bo'ladi. Ba'zan ularni amalga oshirish unchalik oson emas, chunki davlat va odamlarning boshida mavjud bo'lgan stereotiplar bunga qarshilik ko'rsatadi. Vaqt o'tishi bilan biznesda innovatsiyalarni rad etish regressiya va tanazzulga olib keladigan yo'l ekanligi ayon bo'ladi. Zamon bilan hamnafas bo'lish juda muhim.

Texnologiyalarning rivojlanishi tovarlar, xizmatlar, texnologiyalar sifatini yaxshilaydi. Yangi g'oyalar odamlarning hayotini qulay va xavfsiz qiladi.

Texnologiyalar rivojlanishi tufayli xodimlarning malakasi ortib bormoqda, intellektual mulk darajasi oshib bormoqda, uskunalar yangilanmoqda. Har bir g'oya ozmi-ko'pmi odamlarning hayot sifatiga ta'sir qiladi.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda axborot resurslarini jalb qilish xo'jalik yurituvchi subyektning raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Yangi texnologiyada, ishlab chiqarish sirida («nou-xau») yoki korxona boshqaruvining dastlabki ratsional qurilishida, xarajatlarda, resurslarda yoki mahsulotni iste'molchiga targ'ib qilish uchun qiziqarli dasturda ifodalangan noyob ma'lumotlardan. «Innovatsion» firmaning xarajatlari tarkibida qimmatli ma'lumotlarni qidirish va olish xarajatlari muhim o'rinni egallaydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, vaqt o'tishi bilan bunday xarajatlar iqtisodiy foyda bilan oqlanadi. Shunday qilib, zamonaviy menejmentning ustuvor yo'nalishi qimmatli ma'lumotlarni izlash va innovatsiyalarni joriy etishdir.

X BOB. INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKCHILIGI

10.1. Davlat-xususiy sherikligining mazmuni va mohiyati

Davlat-xususiy sheriklik – bu davlat sherigi va xususiy sherikning muayyan muddatga yuridik jihatdan rasmiylashtirilgan, davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish uchun o‘z resurslarini birlashtirishiga asoslangan hamkorligi.

O‘zbekiston hukumati ijtimoiy muhim infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga xususiy sektorni jalb etish bo‘yicha faol harakat qilib kelmoqda. Hokimiyat va biznes o‘zaro manfaatli hamkorligining zamonaviy shakllarini ishlab chiqish va joriy etish davlat boshqaruvida 2017-yilda boshlangan islohotlarning bir qismidir. Ushbu vaqt davomida hukumat maktabgacha ta’lim, sog‘liqni saqlash va kommunal xo‘jalik kabi sohalarda davlat-xususiy sherikchiligini rivojlantirish bo‘yicha qator chora-tadbirlarni ishlab chiqdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida “Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta’minlash”¹ dolzarb vazifalar ekanligi belgilab berilganligiga muvofiq O‘zbekiston Respublikasida mamlakatning ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi vazifalarini amalga oshirishda o‘zaro foydali hamkorlik samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan davlat-xususiy sheriklikning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish doirasidagi asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yilning 10-mayida oxirgi ikki yil davomida ishlab chiqilgan va muhokama qilingan «Davlat-xususiy sheriklik (DXSH) to‘g‘risida»gi Qonun imzolandi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 01.02.2022

https://uzbekembassy.com.my/uzb/news_press/siyosat/2022_2026_yillarga_muljallangan_yangi_uzbekistonning_taraqqiyot_strategiyasi_tugrisida.html

Ijtimoiy muhim loyihalarni birga amalga oshirishda hokimiyat va biznes sherikchiligining asosiy mazmuni nimadan iborat? Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun respublika hukumati qanday tashabbus va loyihalarni ilgari surmoqda?

Davlat-xususiy sheriklik – bu xususiy investitsiyani jalb qilish hamda ilg‘or boshqaruv tajribalarini joriy qilish, shuningdek davlat xizmatlari sifatini oshirish maqsadida tuzilgan uzoq muddatli o‘zaro manfaatli shartnoma va bitimlardir. Shu bilan birga, tasdiqlangan loyihalarga ta’sir qiluvchi xavf-xatarlar to‘g‘ri taqsimlanadi va xususiy sherik asosiy xavf-xatar va moliyalashtirishni o‘z zimmasiga oladi. Eng asosiysi, davlat ushbu loyihalarni tartibga solishda o‘z vakolatlarini saqlab qoladi. Davlat-xususiy sheriklik loyihalarida davlat tomonidan qo‘shiladigan hissa xususiy sherik majburiyatlari orqali qoplanadi. Bundan tashqari, tomonlarning majburiyatlari samaradorligi bo‘yicha ko‘rsatkichlar aniq belgilab qo‘yiladi. An'anaviy shakldagi davlat-xususiy sherikligi – bu qurilish, moliyalashtirish, modernizatsiya, ekspluatatsiya va xizmat ko‘rsatish uslublarini o‘z ichiga qamrab oladi.

Hokimiyat va xususiy biznes hamkorligining eng oddiy ko‘rinishdagi sxemasi quyidagicha:

- davlat ijtimoiy infratuzilma obyektni (masalan, klinika, yo‘l, bog‘cha, maktab va h.k.) qurish yoki modernizatsiya qilishni rejalashtirayotganini e’lon qiladi va sarmoyadorlarni tenderga taklif etadi;
- Tanlovda g‘olib bo‘lgan xususiy kompaniya loyihani moliyalashtiradi (kapitalni jalb qiladi), inshootni quradi (yoki modernizatsiya qiladi) va butun hayotiy sikl davomida ushbu obyektни boshqaradi.
- Davlat va xususiy kompaniya o‘rtasida tuzilgan shartnoma muddati yakunida undagi shartlarga ko‘ra obyekt yo davlatga topshiriladi, yo xususiy kompaniya qo‘lida qoladi. Davlat o‘z navbatida xususiy sherikning barcha xarajatlari, kredit foizlari va daromadlarini o‘z ichiga olgan oylik unitar to‘lovlarni amalga oshiradi.

Davlat-xususiy sheriklik eng avvalo davlat va biznesning infratuzilmalarni tashkil etish hamda ijtimoiy jihatdan muhim

xizmatlarni ko'rsatishda moliyaviy, texnologik va boshqaruv resurslarining birlashuvidir. Bunday hamkorlikda munosabatlar davlat va xususiy kompaniyalar kooperatsiyasi singari barpo etiladi.

Davlat-xususiy sheriklik mexanizmidan dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida iqtisodiyotning ko'pchilik sohalarida keng foydalanilmoqda.

Xususan, davlat-xususiy sheriklik yordamida investisiyalar yo'l infrastrukturasini, aeroportlar, temir yo'llar, qishloq xo'jaligi, ta'lim, tibbiyot sohalariga yo'naltirilgan. Davlat-xususiy sheriklik bo'yicha dunyoda Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSH davlatlari yetakchi sanaladi. Ushbu loyiha boshqa mamlakatlarda ham keng ommalashmoqda, MDHga a'zo mamlakatlarda bunday loyihalar Rossiya Federatsiyasi va Qozog'istonda rivojlangan. Qishloq va suv xo'jaligida davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish bo'yicha Janubiy va Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlari peshqadamlik qilmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida turizm, hududlarda zamonaviy ishlab chiqarish va muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini, aerokosmik texnologiyalarni joriy etish sohalarida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini rivojlantirish belgilab berildi.

Ayni damda davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi shartnomada ishtirokchilar o'rtasida xavflarning bo'linishi aniq va ravshan qilib ko'rsatilishi shart va muhimdir. Ushbu shakldagi munosabatlarga davlat organlarining vakolatlari aniq bayon etilgan qonunchilik bazasi kerak.

1. Davlat-xususiy sherikligining shakllanish va rivojlanish tarixi.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, davlat xususiy tadbirkorlar bilan deyarli barcha davrlarda hamkorlik qilgan yoki kooperatsiyada bo'lgan. O'rta asrlarga kelib, hokimiyat va xususiy shaxslar o'rtasidagi munosabatlar huquqiy shaklga ega bo'ldi. Xristofor Kolumbning 1492-yildan 1504-yilgacha bo'lgan ekspeditsiyalari ana shunday shakldagi hamkorlikning yorqin misolidir. Qirollik Xristofor Kolumbga don

unvonini taqdim etadi. U safarni muvaffaqiyatli yakunlasa, egallagan yerlarini boshqarish va u yerlarning foydali qazilmalaridan foydalanish huquqiga ega bo'lgan. 1491-yilda tuzilgan shartnomaga ko'ra Kolumb xarajatlarning sakkizdan bir qismini o'z bo'yniga olgan. Tuzilgan shartnomaning moliyaviy natijasi quyidagicha taqsimlangan: olib kelingan tovarlar va tabiiy resurslarning 90 foizi hukumatga o'tgan, 10 foizi esa sarflangan xarajatlardan tashqari Xristofor Kolumb hisobiga o'tgan.

Insoniyatning yangi tarixiy davrida hokimiyat va xususiy tadbirkorlarning hamkorligi tobora oshib bordi, shunga yarasha qo'shma infratuzilma loyihalari soni ham ancha ko'paydi. Suvaysh va Panama kanallari loyihasi ular orasidagi eng yirigi hisoblanadi. 1855-yilda "Suvaysh kanalining umumiy kompaniyasi" xususiy korxonasi Misr vitse-qirolidan Qizil va O'rta dengizni birlashtiruvchi Suvaysh kanalini qurish uchun konsessiyani amalga oshirish huquqini oladi. Kompaniya aksiyalarining 44 foizi Misr hukumatiga, 53 foizi Fransiya tegadi, qolgan 3 foiz aksiyalarni boshqa mamlakatlar xarid qiladi. Konsessiya shartlariga ko'ra loyihadan olingan daromad quyidagicha taqsimlanishi ko'zda tutiladi: aksiyadorlarga foydaning 75 foizi, Misr hukumatiga 15 foizi, kompaniya asoschilariga esa qolgan 10 foizi. Qurilish ishlari 11 yildan so'ng yakunlanadi va kanal kemalar qatnovi uchun 1869-yil noyabrda ochiladi. Hozirgi kunda kanal ekspluatatsiyasidan olingan mablag'lar Misr g'aznasiga tushadigan valutaning salmoqli ulushini tashkil etadi.

Parijdagi mashhur Eyfel minorasining qurilishi konsessiyaga yana bir yorqin misol bo'la oladi. 1887-yilda Aleksandr Gyustav Eyfel Parij shahri munitsipaliteti bilan shartnoma tuzadi. Unga ko'ra minora 25 yil foydalanish sharti bilan ijara huquqi asosida unga taqdim etiladi. Shuningdek, 1,5 mln oltin frank miqdorida subsidiya to'lash ham ko'zda tutiladi. Bu minorani qurish xarajatlarining 25 foiziga teng edi. Minora ekspluatatsiya vaqtida ekskursiyalar, liftlarga chiqish uchun sotilgan

chiptalar, suvenir sotish huquqini berish, restoranlar ijarasidan tushgan pul hisobiga o'z xarajatlarini oqladi.

Bugungi kundagi davlat-xususiy sherikligi.

So'nggi 30 yilda 130 dan ortiq mamlakatda davlat-xususiy sheriklik mexanizmi faol joriy etilayotgani kuzatilmoqda. Jahon banki ma'lumotiga ko'ra, mazkur mexanizm yordamida infratuzilma loyihalariga xususiy investitsiyalarning qariyb 15-20 foizi jalb qilinayapti.

Yevropada davlat-xususiy sherikligini joriy etish bo'yicha Buyuk Britaniya, Fransiya va Germaniya asosiy yetakchilar hisoblanadi. Umuman olganda, Yevropa ittifoqi bo'yicha 2010-yildan 2016-yilga qadar umumiy qiymati 111 mlrd. yevro miqdorida 541 ta davlat-xususiy sheriklik loyihasi amalga oshirildi. Bunda ta'lim (156 ta loyiha) va transport (111 ta loyiha) sektorlari davlat-xususiy sheriklik loyihalaridagi ustuvor tarmoqlardan bo'lgan.

O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo'yicha asosiy tashabbuslar.

O'zbekistonda so'nggi 25 yilda amalga oshirilgan davlat-xususiy sherikligining turli shakllari asosan iqtisodiyotning ayrim sektorlarigagina tegishli bo'ldi. Bunday loyihalar ko'proq neft-gaz va kon sanoatida amalga oshirildi. Bu mazkur sektorlarga yo'naltirilgan investitsiyalar iqtisodiyotning boshqa sohalariga nisbatan xavfsizroq deb hisoblanishi bilan bog'liqdir. Mahsulotni taqsimlash to'g'risidagi bitim mineral resurslar bilan bog'liq sektorlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda davlat-xususiy sherikligining eng ko'p qo'llangan shakllaridan biridir.

Davlat va biznes o'rtasidagi hamkorlikda yagona huquqiy mexanizm mavjud emasligi respublikada davlat-xususiy sherikligi yaxshi rivojlanmaganining asosiy sabablaridan biridir.

O'zbekistonda xususiy sektorni ijtimoiy, transport va kommunikatsiya infratuzilmasi qurilishi va modernizatsiyasiga jalb qilish

uchun chora-tadbirlar va mexanizmlarni faol joriy etish 2017-yilda boshlandi.

Davlat-xususiy sherikligining zamonaviy mexanizmlarini joriy etish O‘zbekiston Respublikasining 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish yo‘nalishlaridan biri deb belgilangan edi.

Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimning taraflari.

Davlat sherigi va xususiy sherik davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimning taraflaridir.

Davlat-xususiy sheriklik loyihasini moliyalashtiruvchi moliyaviy tashkilotlar va boshqa tashkilotlar ham davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimning taraflari bo‘lishi mumkin.

Davlat sherigi tomonidan vakolat berilgan davlat korxonalari va (yoki) tashkilotlar davlat sherigi tomonidan davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimga muvofiq davlat sherigining majburiyatlarini o‘z zimmasiga olgan holda harakat qilishi mumkin. Bunda davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim bo‘yicha majburiyatlarning bajarilishi uchun davlat sherigi to‘liq javobgar bo‘ladi.

Xususiy sherik davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim bo‘yicha o‘z huquq va majburiyatlarini bir yoki bir necha tashkilotga topshirishi mumkin. Bunda davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim bo‘yicha majburiyatlarning bajarilishi uchun xususiy sherik to‘liq javobgar bo‘ladi.

2. Davlat-xususiy sheriklikda tomonlarning huquq va majburiyatlari.

Davlat sherigi:

- xususiy sherikdan davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim shartlari bajarilishining borishi to‘g‘risida hisobot so‘rash va olishga;
- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim shartlarining bajarilishini nazorat qilishga va davlat-xususiy sheriklik loyihalarining amalga oshirilishi natijalarini baholashni amalga oshirishga;

- qonun hujjatlariga va davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim shartlariga rioya etilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish doirasida aniqlangan huquqbuzarliklar bartaraf etilishini talab qilishga;
- davlat-xususiy sheriklik loyihasi bo‘yicha xususiy sherik aybi bilan yuzaga kelgan zararlarning o‘rmini qoplashni talab qilishga;
- davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tayyorlash uchun maslahatchilarni jalb qilishga haqli.

Davlat sherigi:

- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonun hujjatlari va bitim talablariga rioya etishi;
- tender ishtirokchilariga tender hujjatlarini berishi, ularga tender hujjatlari qoidalarini tushuntirishi;
- tender ishtirokchilariga davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish uchun mo‘ljallanilayotgan joy va obyekt bilan tanishib chiqish uchun zarur sharoitlarni ta’minlashi;
- faoliyatni amalga oshirish uchun mo‘ljallangan mol-mulkni xususiy sherikka egalik qilish va (yoki) foydalanishga berishi;
- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan litsenziyalar va ruxsatnomalarni olishda xususiy sherikka ko‘maklashishi;
- vakolatli davlat organiga davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida tuzilgan bitimlarning ko‘chirma nusxalarini, shu jumladan bitimlarga doir ilovalarni, o‘zgartishlarni yoki qo‘shimchalarni davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim yoxud tegishli o‘zgartishlar yoki qo‘shimchalar imzolangan sanadan e’tiboran yigirma kalendar kun ichida taqdim etishi;
- xususiy sherikning davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimda nazarda tutilgan o‘z investitsiyalari va daromadlarini erkin boshqarish hamda tasarruf etish yoki aktivlarini va amalga oshirayotgan faoliyatini boshqarish hamda nazorat qilishga doir huquqlarini cheklemasligi;

- xususiy sherik yoki xususiy sherik jalb etgan uchinchi shaxslar tomonidan amalga oshirilayotgan faoliyatga aralashmasligi;
- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida va bitimda nazarda tutilgan javobgarlikni zimmasiga olishi shart.

Xususiy sherik:

- davlat sherigidan davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan va erkin foydalaniladigan axborotni olishga;
- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitim shartlarini o‘zgartirish to‘g‘risida takliflar kiritishga;
- davlat sherigining aybi bilan davlat-xususiy sheriklik loyihasi bo‘yicha yuzaga kelgan zararlarning o‘rni qoplanishini talab qilishga haqli.

Xususiy sherik:

- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonun hujjatlari va bitim talablariga rioya etishi;
- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida va bitimda nazarda tutilgan javobgarlikni zimmasiga olishi shart.
- xususiy sherik davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida o‘ziga berilgan yer uchastkasini boshqa yuridik va jismoniy shaxslarga o‘tkazishga haqli emas.

3. Davlat-xususiy sheriklik tizimida xususiy hamkorlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish chora-tadbirlari.

Maktabgacha ta’lim:

- yer uchastkalarini 30 yildan kam bo‘lmagan muddatga beg‘araz asosda taqdim qilish;
- bo‘sh turgan davlat mulki obyektlarini “nol” xarid qiymatida xususiy hamkorlarga sotish;
- 15 yilga yillik 1 foiz stavka bilan imtiyozli kredit berish, shu jumladan 3 yillik imtiyozli davr bilan;

- xususiy hamkorlarni barcha turdagi soliq va davlat jamg'armalariga ajratmalar to'lashdan 10 yil muddatga ozod qilish;
- yagona ijtimoiy to'lovni 10 yil muddatga 5 foizgacha pasaytirish;
- bolalar bog'chasi ehtiyojlari uchun olib kelinadigan asbob-uskuna va inventarlarni bojxona to'lovlaridan 2 yil muddatga ozod qilish.

Sog'liqni saqlash:

- investitsiyalar umumiy hajmining 20 foizidan ko'p bo'lmagan miqdorda, yillik 6 foiz stavkasi bilan 8 yilgacha imtiyozli kreditlash.

Suv ta'minoti va oqova suvlarni boshqarish:

- barcha turdagi soliq va majburiy to'lovlarni (yagona ijtimoiy to'lovdan tashqari) to'lashdan 3 yil muddatga ozod qilish;
- import qilinadigan asbob-uskunalar, buyumlar, ehtiyot qismlar va materiallar uchun bojxona to'lovlaridan 3 yil muddatga ozod qilish.

4. Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun maxsus agentlik.

Moliya vazirligi huzuridagi davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirishga mas'ul etib tayinlandi. Ushbu agentlik respublikada davlat-xususiy sheriklik bo'yicha siyosatni belgilaydi, loyihalarni ko'rib chiqadi, tarmoq vazirliklari bilan davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi tender hujjatlari va shartnomalarni muvofiqlashtiradi, tenderlarni ishlab chiqish, o'tkazish va davlat-xususiy sheriklik loyihalarini moliyalashtirish yuzasidan yordam beradi. Osiyo taraqqiyoti banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi, Islom taraqqiyoti banki va Jahon banki loyihalarda maslahatchi (konsultant) sifatida ishtirok etmoqda.

Qariyb yarim asrga teng sheriklik

“Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida”gi qonunda hamkorlikning ushbu turiga “davlat organlari va xususiy sherikning muayyan muddatga yuridik jihatdan rasmiylashtirilgan, davlat-xususiy sheriklik

loyihasini amalga oshirish uchun o‘z resurslarini birlashtirishiga asoslangan hamkorligi” deb tavsif berilgan. Davlat boshqaruvi organlari, jumladan joylardagi ijro organlari davlat nomidan sherik, mahalliy va xorijiy investorlar esa xususiy sherik sifatida qatnashadi.

Davlat va xususiy sherikning qonun oldida tengligi, sheriklikni amalga oshirish jarayonida qoidalar va printsiplar shaffofligi, xususiy sektorni tanlab olishda musobaqalashuv va xolislik, kamsitish va korrupsiyaga yo‘l qo‘yilmasligi davlat-xususiy sherikligining asosiy prinsiplaridir. O‘zbekistonda davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi shartnoma 3 yildan 49 yilgacha bo‘lgan muddatga tuzilishi mumkin.

Davlat-xususiy sherikchilik bo‘yicha ishlab chiqiladigan loyihalar

Transport:

- 4 ta avtovokzal qurish;
- Navoiy viloyatida 27 km uzunlikdagi yangi avtomogistral qurish;
- mintaqaviy aeroportlar modernizatsiyasi;
- Toshkent xalqaro aeroportini modernizatsiya qilish;
- Toshkent – Andijon pulli avtoyo‘lini qurish;
- Toshkent–Samarqand pulli avtoyo‘lini kompaniyalar (Turkiya) konsorsiumi bilan qurish.

Sog‘liqni saqlash:

- 2700 bemor uchun gemodializ ambulatoriya markazlari tarmog‘ini yaratish va foydalanishga topshirish.

Energetika:

- Navoiy viloyatida 100 MVt quvvatga ega quyosh fotoelektr stansiyasini qurish va foydalanishga topshirish;
- Samarqand viloyatida quvvati 200 MVt bo‘lgan quyosh fotoelektr stansiyalarini qurish va foydalanishga topshirish;
- Toshkent viloyatida IES qurish/modernizatsiya qilish;

- Toshkent viloyatida “Cengiz Enerji Sanayii ve Ticaret A.S” (Turkiya) kompaniyasi bilan elektr energiyasini ishlab chiqaruvchi bug‘-gaz moslamalarini qurish;

- Surxondaryo viloyatida “Yildirim Enerji Holding A.S” (Turkiya) kompaniyasi bilan elektr energiyasini ishlab chiqaruvchi bug‘-gaz moslamalarini qurish.

Ta’lim:

- Toshkent shahridagi 4 ta umumta’lim maktabini ishonchli boshqaruvga o‘tkazish.

Suv ta’minoti va kanalizatsiya:

- Samarqand, Buxoro, Qarshi va Namangan viloyatlarining 4 ta yirik shahrida suv ta’minoti va kanalizatsiya tizimlarini boshqaruvga berish;

- Toshkent shahridagi issiqlik ta’minoti tizimlarini boshqaruvga berish;

- Toshkent shahridagi gaz ta’minoti tizimlarini boshqaruvga berish;

- Toshkent shahridagi elektr energiyasini taqsimlash tarmog‘ini boshqaruvga berish;

- Toshkent shahrida suv ta’minoti va kanalizatsiya tizimini modernizatsiya qilish;

- maishiy chiqindilarni yig‘ish va olib chiqib ketish (Toshkent shahri va Toshkent viloyati).

10.2. Davlat-xususiy sherikligining mexanizmini samarali shakllantirishda davlat siyosati

Davlat va biznesning iqtisodiy hamkorlik tizimidagi ajralmas qism bu davlat tomonidan tartibga solish usullari hisoblanadi. Davlat sheriklikning institutsional muhitini shakllantiradi, Davlat-xususiy sheriklik jarayonini tashkil etish va boshqarish masalalari bilan shug‘ullanadi, hamkorlik loyihalari doirasida biznes va jamiyat

o'rtasidagi munosabatlar qurilayotgan strategiya va tamoyillarni ishlab chiqadi.

Yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar haqida gap ketar ekan, davlat monopoliyasi va xususiylashtirish mavzusi ko'plab bahslarga sabab bo'lib kelmoqda. Bir tomondan odamlar bank, transport, avtomobilsozlik kabi sohalardagi davlat monopoliyasi va undan kelib chiqayotgan samarasizliklardan norozi bo'lishsa, boshqa tomondan davlat o'zi uchun strategik bo'lgan sohalarni xususiy sektor qo'liga topshirishga shoshilmayapti¹.

Davlat xususiy sektor bilan doim hamkorlik qilib kelgan. Bu hamkorlik odatda davlat xususiy sektorga qurilish yoki xizmat uchun buyurtma berib, xarajatlarni qoplashi, yoki ma'lum xizmatlarni xususiy sektorga topshirishi (outsourcing qilishi) orqali amalga oshadi. Davlat sektorining xususiy sektor bilan hamkorlik qilish shakllari qisqacha quyidagilardan iborat:

- an'anaviy ta'minot;
- outsourcing & ta'sis boshqarmasi;
- strategik hamkorlik;
- xususiy moliya tashabbusi;
- lizing;
- davlat mulki pudratchi ishlatimi (GOCO);
- qo'shma korxona;
- to'liq xususiylashtirish.

Yuqoridagi hamkorlik shakllarining har birida ma'lum bir obyekt qurilishiga yoki ma'lum bir xizmat ko'rsatishga ehtiyoj paydo bo'ladi va buning uchun xususiy sektor jalb qilinadi.

Demak, davlat xususiy sektorni biror loyihaga taklif qilganida, kimga qanday mas'uliyat yuklanishi, bu ikki sektor orasidagi munosabat qanday bo'lishini belgilaydi. Bu munosabatning bir necha ko'rinishi va shakli mavjud.

¹ Nodirjon Nuritdinov Collinson Group (London) kompaniyasining moliyaviy rejalashtirish va tahlil qilish bo'yicha katta mutaxassisi, Buyuk Kelajak kengashi eksperti, <https://uzexpertsovet.com/uz/team/nuritdinov-nodirzhon-izzatullaevich/>

Xususiy sektor loyihani ma'lum bir narxga qurib berishi, dizaynini qilib berishi, u loyihani moliyalashtirishi yoki dizaynini, qurilishini, eksluatasiyasini va ta'mirlanishini o'z zimmasiga olgan shartnomalarga qarab, sherikchilikning tanlangan modeli belgilanadi. Bundan tashqari, xususiy sektorga to'lov mexanizmiga qarab ham sherikchilik shakli belgilanadi.

Hozirda ko'p rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar orasida davlat va xususiy sektor orasidagi sherikchilikning aynan dizayn /qurish /moliyalashtirish /ekspluatatsiya /ta'mirlash modeli tanlangan. Kanadada bu model P3s, Britaniyada esa "Xususiy Moliya Tashabbusi (Private Financing Initiative)" deb ataladi.

Xususiy moliya tashabbusi

Bu tashabbus ilk bor Britaniyada 1991-yilda e'lon qilingan. O'sha vaqtda bu tashabbus davlat va xususiy sektor o'rtasida hali mavjud bo'lmagan sherikchilikning ilk tajribasi edi. Tashabbus shartnomasiga ko'ra, davlat biror-bir infrastruktura obyektini qurmoqchi bo'lsa, xususiy sektor vakillari uni loyihalashtiradi, qurilish uchun mablag' yig'adi, quradi va yangi qurilgan binoni uzoq muddat (odatda 25–30 yil mobaynida) funksional holatda ushlab turadi va kerak bo'lganda ta'mirlash ishlarini amalga oshiradi.

Davlat esa bu obyekt tayyor bo'lib ishga tushganida "unitar to'lov»ni amalga oshira boshlaydi. Bu to'lovlar xususiy sektorni qurish jarayonida qilgan xarajatlarini, moliyalashtirish xarajat va foizlarini, ishlatish va ta'mirlash xarajatlarini inobatga olgan holda hisoblab chiqadi. Bularning barchasi davlat sektori bilan kelishiladi va loyiha muddati bo'yicha har oy to'lovlar davlat tomonidan amalga oshirib boriladi. To'lov muddati oxiriga yetgach (ya'ni yuqorida aytilganidek 25–30 yil) shartnomaga qarab bu ta'sis yo davlat qaramog'iga o'tadi, yoki xususiy sektor qaramog'ida qoladi.

Misol uchun, davlat shifoxona qurishi kerak. Uning necha o'rinlik bo'lishi, qanday bo'limlar va qanday kasalliklarga mo'ljallanishi, unga qanday uskunalar kerakligini davlat belgilab, tender e'lon qiladi.

Xususiy sektordan konsortium vakillari esa bu shifoxonaning qurilishi va uning faoliyat muddati davomida qancha xarajat talab etilishini hisoblab tenderda qatnashadilar.

Odatda qurilish xarajatlarining bir qismi konsortiumning o'zi tomonidan, bir qismi esa banklardan kredit olish orqali ta'minlanadi. Shuning uchun kredit foizi, o'z xarajatlari va foydani hisobga olgandan so'ng, 25 yillik model yasali, davlatga topshiradi. Bu model kelajakdagi barcha xizmat, xarajat va to'lovlar uchun asos bo'ladi.

Tenderda g'olib bo'lgan konsortiumga shartnoma berilganidan keyin, xususiy sektor qurilishini boshlaydi va bu jarayonida butun xarajatlari konsortium tomonidan qoplanadi. Shifoxona rasman faoliyat yurita boshlagan kundan boshlab, davlat o'sha konsortiumga "unitar to'lovlar"ni amalga oshira boshlaydi. Agar shartnomada 25 yildan keyin shifoxona davlat qaramog'iga o'tishi kelishilgan bo'lsa, **25 yildan keyin bu shifoxona davlat mulkiga aylanadi.**

Loyiha amalga oshirish jarayonida turli maqsadlardagi yuridik tashkilotlar va "maxsus maqsaddagi shirkatlar" (Special Purpose Vehicle yoki SPV) tashkil etiladi.

Xususiy moliya tashabbusining foyda va zararlari

Ushbu tashabbus orqali hamkorlik qilishning bir nechta ijobiy taraflari mavjud:

1. Bu tashabbusning asosida turgan narsa risklar va ularni kim boshqara olish salohiyatiga ega ekanligiga qarab taqsimlanishidir. Xususiy sektor davlat sektoridan ko'ra, risklarni boshqarishda samaraliroq hisoblanadi. Xususan, moliyaviy risk — xususiy sektordagi bizneslarning negizida moddiy foyda yotgani uchun ular moliyaviy zarar risklarini yaqindan kuzatib borish borasida davlatdan tajribaliroq. Ular moliyalashtirishning bir nechta manbasini biladilar va eng optimal yo'lni tanlay oladilar.

Qolaversa, moliyalashtirish riskni xususiy sektorga taqsimlanishi ushbu loyihani o'z vaqtida va yuqori sifatda topshirilishiga sabab bo'ladi. Axir **davlat tarafidan to'lovlar faqatgina obyekt kelishilgan**

sifatda qurilib faoliyat yurita boshlagandan keyingina amalga oshiriladi. Lekin, risk qanchalik katta bo'lsa, xususiy sektor shunchalik katta risk premiyasini, ya'ni foydani talab qiladi.

2. Bu tashabbus loyihaning o'z vaqtida va eng yuqori sifatda topshirilishiga sababchi bo'ladi. Xususiy sektor bu borada davlat sektoridan samaraliroq hisoblanadi.

3. Ushbu tashabbus natijasida bir necha konsortiumlar bir biri bilan raqobat qilgani sababli, eng arzon va optimal narxga eng sifatli xizmat olish imkoni tug'iladi (value for money).

4. Ayni vaqtda, bu tashabbus kattaroq raqobatga yo'l ochganligi sababli monopoliya va korrupsiyani oldini olishga yordam beradi. Chunki bu sherikchilikning ko'ngildagidek ishlashi, jarayonning shaffof bo'lishiga bog'liq bo'ladi.

5. Agar qurilish, ekspluatatsiya yoki kreditni yangilash jarayonida rejadagidan kamroq xarajat bo'lsa, ko'rilgan foyda va zarar davlat va xususiy sektor orasida tengma teng taqsimlanadi. Shu sababli davlat sektori ekspluatatsiya jarayonida tejamkorlikni ko'zlaydi va moliyaviy zarar keltirishi mumkin bo'lgan narsalardan o'zini chetga oladi (masalan energiyani tejash, bino va uskunalarga zarar yetkazmaslik). Xususiy sektor ham doim arzonroq xizmat olish yo'llarini ko'zlaydi.

6. Agar loyihaga o'zgarishlar kiritilmasa, davlat o'sha loyiha davomida qancha miqdorda pul to'lovlari qilishi kerakligini aniq biladi. Shunga yarasha davlat o'z moliyaviy rejalarini tuzishi osonlashadi.

7. Xususiy moliya tashabbusi ostidagi loyihaning asosiy risklari xususiy sektor tarafiga o'tganligi sababli, loyiha qarzlarini davlat balansida ko'rsatilmaydi. Bu hukumatning qarzlarini kamaytirishiga va investitsiya uchun qo'shimcha mablag' olib kelishiga taqobul bo'ladi. Bu bilan tashabbus davlatning "moliyaviy dilemmasini" hal qilishga yordam beradi, ya'ni qarzga chuqur kirmasdan investitsiya miqdorini ko'paytiradi.

Boshqa tomondan tashabbusni tanqid qiluvchilar quyidagi xavotirlarni bildiradilar:

1. Loyihalarga dastlabki tender xarajatlari juda yuksak bo'lishi mumkin. Bu jarayon uzaygan sari, xarajatlar ham ko'payadi.

2. Xususiy sektorga beriladigan kredit foizi odatda davlatga beriladigan foizdan ancha yuqori bo'lishi mumkin. Undan tashqari davlatga kredit olmasdan o'z rezervlaridan foydalanishi arzonga tushadi.

3. Yuqorida ta'kidlanganidek, xususiy shirkatlarning asosiy maqsadi iloji boricha ko'p foyda olish bo'lgani uchun davlatdan iloji boricha ko'proq pul undirish ilinjida bo'lish ehtimoli bor.

4. Shartnoma tuzilib, ishlar boshlanganidan keyin, loyihaga davlat tomonidan o'zgarish kiritish juda qiyin va qimmat bo'ladi. Chunki qo'shimcha xarajatlar qaytadan hisoblanib, modelga kiritilishi kerak bo'ladi. Bu esa oson va arzon jarayon emas.

5. Xususiy sektorga taqsimlangan risklar juda katta bo'lsa va pudratchi shirkatning bankrot bo'lishiga sabab bo'lsa, bu davlat uchun qimmatga aylanishi mumkin.

Davlat-xususiy sektor sherikchiligi qabul qilinishi va muvaffaqiyatli bo'lishi uchun nimalar qilinishi kerak?

Demak, davlat-xususiy sektor sherikchiligi nimaligini, uning "xususiy moliya tashabbusi" modelini, shuningdek, foyda va zararlari haqida qisqacha ma'lumot berildi, bu tashabbus qabul qilinishi va muvaffaqiyatli bo'lish uchun qilinishi kerak bo'lgan ishlar:

1. Sherikchilik uchun maxsus huquqiy asos va qonunchilik me'yorlarini ishlab chiqarilishi. Joriy qonun normalari va huquqiy asoslarini ko'rib chiqib, uzoq muddatli shartnomalar va soliq tizimiga kerakli o'zgarishlarni kiritish maqsadida, mulk egaligi va shartnomalarning qonunga mosligini ta'minlash nazarimda eng zarur qadam. Bu ham investorlarga ham hukumatga aniqlik va ishonch beradi.

2. Shaffoflik. Tender jarayonidan boshlab shartnoma oxiriga yetgunga qadar bo'lgan jarayon haqqoniy va shaffof bo'lishi zarurdir.

Faqat oshkora jarayondagina samarador tejash mexanizmlarni aniqlashtirish va xususiy sektor bilan davlat sektori orasida bir-biriga ishonchni ta'minlanish mumkin bo'ladi.

3. Davlatning sherikchilikni uzoq muddatli majburiyat deb qabul qilishi. Bu tashabbusning realizatsiyasi davlat bu masalaga qanchalik jiddiyligini ko'rsatadi. Misol uchun davlat bir ikki loyiha bilan chiqib ularni yarim yo'lda tashlab ketsa, kelajakda bu kabi shartnomalarga sherik topishi qiyin bo'ladi.

4. Tender jarayoni. Tender jarayoni iloji boricha qisqa va puxta bo'lishi undagi ortiqcha xarajatlarning oldi olinishiga yordam beradi va loyiha narxi yanada arzon bo'lishini ta'minlaydi. Buning uchun, loyiha va shartnomalar uchun standartlar ishlab chiqarish maqsadga muvofiq bo'ladi.

5. Alternativ moliyalashtirish manbalarini topish/yaratish.

Agar xususiy moliya bozori davlat uchun qimmatlik qiladigan bo'lsa, unda davlat sarmoyaning bir qismini o'zi ta'minlab, o'z loyihasida moliyaviy sherik bo'lib kirishi va/yoki alternativ va arzon moliya manbayi topish va yaratish orqali narxni yanada arzonlashtirishi mumkin. Masalan investitsiya jamg'armasi qurib o'z loyihasiga o'zi kredit berish yo'li bilan amalga oshirishi mumkin.

6. Loyihalarni o'zgartirishda qulaylik yaratish. Ayniqsa qurilishi bitib, ishlash jarayoniga o'tgan loyihalarda "yumshoq xizmatlar»ni (tozalik, umumiy ovqatlanish va h.k.) shartnomalarga kirgizmaslikni tavsiya qilaman. Ta'mirlash ishlarida ham xarajatlarni yaqindan kuzatish va buni shartnomalarga qo'shish zarur.

7. Risk taqsimoti boshqaruvi (Risk management). Mavjud bo'lgan risklar doim qayta ko'rib chiqilishi shart. Risk taqsimlash jarayonida har ikki taraf o'z zimmasiga eng optimal shaklda boshqara oladigan risk miqdorini olishi shart. Aks holda bir taraf zarar ko'radi va bu kelajakda davlat bilan xususiy sektor orasida ishonchsizlikka olib keladi.

8. Davlat o‘z loyihasida investor sifatida ishtirok etishi. Davlat o‘z loyihasiga cheklangan sarmoyador sifatida konsortium a‘zosi bo‘lishi bir nechta muammoni hal qilishga yordam beradi. Birinchidan, davlat loyihani yaqindan kuzatib boradi va funksional qarorlar berilishida ishtirokchi bo‘ladi. Ikkinchidan, davlat hissadorlardan biri bo‘lgani uchun xizmat haqlari va talab qilingan narxlarda me‘yor bo‘ladi. Uchinchidan, xususiy investorlar bilan davlat orasida o‘zaro ishonch va hamkorlik ruhi kuchayadi.

9. Qarzlarni yashirish. Davlat bu sherikchilikni faqatgina qarzlarni yashirish maqsadida ishlatmasligi, aksincha, infrastrukturaga qo‘shimcha investitsiya maqsadida ishlatishi zarur. Buning uchun sherikchilik ostida qurilgan loyihalar doim kuzatuv va auditdan o‘tkazilib, mustaqil tekshiruvchilar uchun ma’lumotlar ochiq va osonlikcha olinishi ta’minlanishi kerak.

1. Davlat-xususiy sheriklikda davlatning ishtiroki va tartibga solish tizimining usullari.

Davlat-xususiy sheriklikning asosiy prinsiplari.

Davlat-xususiy sheriklikning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- davlat sherigining va xususiy sherikning qonun oldida tengligi;
- davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirishdagi qoidalar va tartib-taomillarning shaffofligi;
- xususiy sherikni tanlashdagi bahslashuv va xolislik;
- kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik;
- korrupsiyaga yo‘l qo‘ymaslik.

Davlat sherigining va xususiy sherikning qonun oldida tengligi prinsipi

Davlat sherigi va xususiy sherik teng taraflardir.

Davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirishdagi qoidalar va tartib-taomillarning shaffofligi prinsipi

Davlat-xususiy sheriklikning qoidalari va tartib-taomillari manfaatdor shaxslar uchun ochiq, shaffof va tushunarli bo‘lishi kerak.

Davlat sherigi davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan davlat-xususiy sheriklikning qoidalari va tartib-taomillari to'g'risidagi axborotdan erkin foydalanilishini ta'minlashi shart.

Xususiy sherikni tanlashdagi bahslashuv va xolislik prinsipi

Xususiy sherikni tanlashdagi bahslashuv va xolislik tanlovga ko'ra saralab olish mexanizmlaridan foydalanish, davlat-xususiy sheriklik qoidalari hamda tartib-taomillarini amalga oshirishdagi va xolis hamda asoslantirilgan mezonlar asosida maqbul variant foydasiga qarorlar qabul qilishdagi halollik va shaffoflik hisobiga ta'minlanadi.

Kamsitishga yo'l qo'ymaslik prinsipi

Kamsitishga yo'l qo'ymaslik quyidagilarni ta'minlash orqali kafolatlanadi:

- tender tartib-taomillari ishtirokchilari huquqlarining tengligi;
- xususiy sherikni tanlashdagi xolislik;
- xususiy sherikni tanlashdagi ochiqlik.

Xususiy tashabbuskorlarga, talabgorlarga, xususiy sheriklarga, shu jumladan chet ellik xususiy tashabbuskorlarga, talabgorlarga, xususiy sheriklarga O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida nazarda tutilgan teng huquqlar, faoliyatning kamsitish xususiyatiga ega choralarda qo'llanilishini istisno etuvchi huquqiy rejimi kafolatlanadi.

Korrupsiyaga yo'l qo'ymaslik prinsipi

Davlat-xususiy sheriklik qoidalari va tartib-taomillariga doir talablar korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga yo'l qo'ymasligi hamda korrupsiyaning va korrupsiyaga sabab bo'luvchi omillarning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlarni ta'minlashi kerak.

Davlat-xususiy sheriklik sohasini davlat tomonidan tartibga solish

Davlat-xususiy sheriklik sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari

Davlat-xususiy sheriklik sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirish va O‘zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanishini ta‘minlash;
- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish, tasdiqlash va amalga oshirish;
- mavjud ijtimoiy infratuzilmani shakllantirishga, tiklashga, undan foydalanishga, uni saqlashga ko‘maklashish;
- ijtimoiy infratuzilmadan foydalanish va unga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish;
- davlat xizmatlari sifatini yaxshilash va ulardan erkin foydalanishni kengaytirish;
- xususiy sektorning moliyaviy mablag‘larini, shu jumladan xorijiy investitsiyalarni jalb etishni ta‘minlaydigan shart-sharoitlar yaratish;
- davlat-xususiy sheriklikning institutsional-huquqiy asoslarini rivojlantirish va takomillashtirish uchun ilmiy tadqiqotlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy uslublar va texnologiyalarni joriy etish.

2. Davlat-xususiy sherikning tamoyillari. Davlat-xususiy sherikning huquqiy asoslari: “Davlat-xususiy sherikligi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni va boshqa qonun osti hujjatlar.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining davlat-xususiy sheriklik sohasidagi vakolatlari:

- davlat-xususiy sheriklik sohasida yagona davlat siyosati amalga oshirilishini ta‘minlaydi;
- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi vakolatli davlat organining taqdimnomasiga binoan davlat-xususiy sheriklik loyihalari uchun davlat sherigini belgilaydi;
- davlat-xususiy sheriklik sohasida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi;
- umumiy qiymati o‘n million AQSH dollaridan ortiq bo‘lgan ekvivalentdagi davlat-xususiy sheriklik loyihasining konsepsiyasini tasdiqlaydi;

- Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining reestrini yuritish tartibini belgilaydi.

Davlat-xususiy sheriklik sohasidagi vakolatli davlat organi

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi davlat-xususiy sheriklik sohasidagi vakolatli davlat organidir.

Vakolatli davlat organi:

- davlat-xususiy sheriklik sohasida davlat siyosatini amalga oshiradi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tayyorlash va amalga oshirishda idoralararo muvofiqlashtirishni ta’minlaydi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi davlat dasturlarini amalga oshirishda, shuningdek davlat-xususiy sheriklik loyihalarining konsepsiyalarini ishlab chiqishda vazirliklarga, davlat qo‘mitalariga, idoralarga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga ko‘maklashadi;

- investorlar, xalqaro moliya va donorlik tashkilotlari, ilmiy va ekspert hamjamiyatlari, shuningdek davlat-xususiy sheriklikning boshqa ishtirokchilari bilan hamkorlikni tashkil etadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasida uslubiy hujjatlarni, qo‘llanmalar va yo‘riqnomalarni tayyorlaydi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarining texnik-iqtisodiy parametrlariga doir sharhlarni ko‘rib chiqadi va taqdim etadi;

- davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi namunaviy bitimlar loyihalarini ishlab chiqadi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarining reestrini yuritadi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tayyorlashga va amalga oshirishga ko‘maklashadi;

- umumiy qiymati bir million AQSH dollaridan ortiq bo‘lgan ekvivalentdagi davlat-xususiy sheriklik loyihasining konsepsiyasini ma’qullaydi, rad etadi yoki maromiga yetkazish uchun qaytaradi;

- umumiy qiymati o‘n million AQSH dollaridan ortiq bo‘lgan ekvivalentdagi davlat-xususiy sheriklik loyihasining konsepsiyasini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga tasdiqlash uchun kiritadi;

- tender hujjatlarining va davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi bitimlarning loyihalarini kelishib oladi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasida kadrlarni tayyorlashni, qayta tayyorlashni va ularning malakasini oshirishni tashkil etadi;

- davlat-xususiy sheriklik masalalari yuzasidan tushuntirishlar beradi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalari bajarilishining borishi yuzasidan monitoringni amalga oshiradi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tayyorlash uchun maslahatchilarni jalb etadi.

Agentlik o‘ziga yuklangan asosiy vazifalarga muvofiq quyidagi funksiyalarni bajaradi:

a) iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning ustuvor yo‘nalishlarida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo‘yicha tarmoq dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etish sohasida:

- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish dasturlarini va loyihalar konsepsiyalarini ishlab chiqishda vazirliklar, idoralar va xo‘jalik birlashmalariga ko‘maklashadi;

- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo‘yicha strategik vazifalarni aniq bilish va amaliy yechimlarni ishlab chiqish asosida iqtisodiyot hamda ijtimoiy sohaning ustuvor yo‘nalishlarida davlat-xususiy sheriklikni kompleks rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish, shakllantirish va kelishishda ishtirok etadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni tayyorlash va amalga oshirish uchun maslahatchilarni jalb qilishda, shuningdek, ushbu maqsadlar uchun moliyaviy resurslarni topishda davlat sheriklariga ko‘maklashadi;

– davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy qilish uchun istiqbolli tarmoqlarni va ustuvor yo‘nalishlarni tizimli tahlil qiladi hamda natijalari bo‘yicha davlat-xususiy sheriklikni yanada rivojlantirish yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga taklif kiritadi;

davlat-xususiy sheriklik loyihalarini ishlab chiqadi, shuningdek, vazirliklar, idoralar va xo‘jalik birlashmalari tomonidan ishlab chiqiladigan davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kelishadi.

b) davlat-xususiy sheriklik loyihalarining samaradorligi va afzalliklarini baholash uslubini ishlab chiqish, ushbu loyihalarni tayyorlash va amalga oshirishni uslubiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash sohasida:

– davlat-xususiy sheriklikni joriy qilish va amalga oshirish mexanizmlari bo‘yicha uslubiy asoslar, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini va tavsiyalarni, davlat-xususiy sheriklik sohasida hamkorlik shakllarini ishlab chiqadi;

– davlat-xususiy sheriklik loyihalarini tayyorlash va amalga oshirish jarayonlarini uslubiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlaydi;

– davlat-xususiy sheriklik sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish va bixillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqadi;

– davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risidagi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari, tanlov hujjatlari, shuningdek, bitimlar loyihalarini ekspertizadan o‘tkazadi va kelishadi;

– davlat-xususiy sheriklik sohasidagi shartnomalar, hamkorlik qilish shakllari hamda shartlarini ishlab chiqish va tayyorlashga ko‘maklashadi;

– ustuvor sohalar va tarmoqlarda davlat-xususiy sheriklik loyihalarining namunaviy shartnomalari, bitimlari va namunaviy tanlov hujjatlarini ishlab chiqadi.

v) davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni amalga oshirishda idoralararo muvofiqlashtirishni ta‘minlash, shuningdek, loyihalar

to'g'risidagi axborotni ochiq holda joylashtirish va ularning reestrini yuritish sohasida:

- davlat-xususiy sheriklik asosida loyihalarning amalga oshirilishi to'g'risidagi ma'lumotlarni to'playdi, tahlil qiladi va umumlashtiradi;

- davlat-xususiy sheriklik masalalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, davlat sheriklari va xususiy sektor, xalqaro moliya institutlari, donor tashkilotlar va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtiradi va qo'llab-quvvatlaydi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi amalga oshiriladigan, shuningdek, ustuvor va istiqbolli loyihalarning muntazam yangilana-digan ma'lumotlar bazasi hamda reestri tashkil etilishini va yuritilishini ta'minlaydi;

- davlat-xususiy sheriklik va respublikaning ushbu sohadagi salohiyati to'g'risidagi ma'lumotlarni tezkor olish imkonini beradigan dasturiy mahsulotlar hamda axborot tizimlarini yaratadi va joriy qiladi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni amalga oshirishda texnik hamda boshqa tomondan ko'maklashishni tashkil qiladi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasiga jalb etilgan davlat sheriklari va boshqa mas'ul davlat organlarining ma'lumotlar bazalari bilan elektron hamkorlikni yo'lga qo'yadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasida amalga oshirilayotgan, ustuvor va istiqbolli loyihalar haqidagi ma'lumotlarning ochiq holda joylashtirilishini ta'minlaydi.

g) davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish, shu jumladan muayyan loyihalar konsepsiyalarini ishlab chiqishda vazirlik va idoralarga ko'maklashish sohasida:

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalar uchun hujjatlar paketini tayyorlash, xususiy sheriklar bilan muzokaralar o'tkazish va bitimlar tuzishda davlat sheriklariga ko'maklashadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni tayyorlash va amalga oshirish uchun maslahatchilarni jalb qilishda davlat sheriklariga ko‘maklashadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni amalga oshiradigan davlat sheriklariga ruxsat beruvchi hujjatlarni olish, moliyalashtirish va davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni amalga oshirishda yuzaga keladigan boshqa masalalarni hal etishda ko‘maklashadi;

- kadrlarni tizimli tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni, rahbarlar va mutaxassislarning, jumladan, idoraviy mansub tuzilmalarda faoliyat shakllari va uslublarini takomillashtirish, yuklangan vazifalarning o‘z vaqtida hamda sifatli bajarilishi uchun ularning mas’uliyatini oshirishni tashkil etadi.

d) davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish masalalarida investorlar, xalqaro moliya va donor tashkilotlari, ilmiy va ekspert hamjamiyatlari, shuningdek, bozorning boshqa ishtirokchilari bilan hamkorlikni tashkil etish sohasida[^]

- seminarlar, sessiyalar, taqdimotlar, davra suhbatlarini tashkil qiladi hamda ularda ishtirok etadi, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik masalalarida davlat sheriklari mutaxassislarning malakasini, jumladan, xorijda oshirishni tashkil etishga ko‘maklashadi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarida ishtirok etish uchun mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qilish maqsadida reklama-axborot hamda tushuntirish ishlarini amalga oshiradi;

- jamoatchilik, davlat organlari, xususiy sektor va xalqaro moliya institutlarini O‘zbekiston Respublikasida davlat-xususiy sheriklik qanday rivojlantirilayotgani haqida keng xabardor qilishni ta’minlaydi;

- xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumat moliya tashkilotlari, xorijiy banklar, jamg‘armalar, agentliklar, kompaniyalar va boshqa tashkilotlar bilan birgalikda ularni davlat-xususiy sheriklik sohasida respublika uchun strategik ahamiyatga ega loyihalarni amalga

oshirishga jalb qilish bo'yicha takliflar, istiqbolli hamda joriy dasturlarni o'rganadi, umumlashtiradi va tayyorlaydi;

- xorijdagi innovatsion va yuqori texnologiyali loyihalarni tahlil qiladi va tahlil asosida davlat-xususiy sheriklik sohasida O'zbekiston Respublikasi sharoitida yangi, istiqbolli loyihalarni shakllantirishga doir takliflar kiritadi;

- xalqaro iqtisodiy tashkilotlar ishlarida, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish muammolariga bag'ishlangan xalqaro tadbirlarda ishtirok etadi.

e) davlat-xususiy sheriklik loyihalari ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga har tomonlama ko'maklashish, loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari, shu jumladan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tavakkalchiliklarni aniqlash va taqsimlash yuzasidan ularning takliflarini ko'rib chiqish sohasida:

- davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirishda yuzaga keladigan masalalar bo'yicha tushuntirishlar va sharhlar taqdim etadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarning salohiyatli ishtirokchilarining takliflari, shu jumladan loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari bo'yicha takliflarini ko'rib chiqadi;

- davlat-xususiy sheriklik sohasidagi loyihalarni amalga oshirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tavakkalchiliklarni aniqlash maqsadida doimiy asosda tahlil o'tkazadi va natijalari bo'yicha ularni bartaraf etish yuzasidan takliflar kiritadi;

- davlat-xususiy sheriklik loyihalari ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishiga har tomonlama ko'maklashadi;

- jismoniy va yuridik shaxslarning Agentlik vakolatiga kiradigan boshqa masalalar yuzasidan murojaatlarini ko'rib chiqadi;

- o'z vakolati doirasida Agentlik vakolatiga kiradigan masalalar bo'yicha qonun hujjatlari buzilishini bartaraf etishga doir zarur harakatlarni amalga oshiradi;

– byurokratizm, Agentlik vakolatiga kiradigan masalalarni hal etish muddatlarini cho‘zish holatlarini aniqlaydi va bartaraf etadi.

j) davlat-xususiy sheriklik loyihalarini, shu jumladan loyihalarga jalb qilingan budjet tizimi mablag‘laridan foydalanilishini, shuningdek, tegishli tarmoqlardagi xalqaro tajribani inobatga olgan holda loyihalarni tayyorlash va amalga oshirish amaliyotini monitoring qilish sohasida:

– davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish va ular doirasida mablag‘lar o‘zlashtirilishini, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik sohasidagi dasturlarga kiritish taklif etilayotgan loyihalarni muntazam monitoring qilib boradi;

– tegishli tarmoqlarda ilg‘or xalqaro tajribani inobatga olingan holda, davlat-xususiy sheriklik loyihalarini shakllantirish va amalga oshirishga doir takliflarni ishlab chiqish uchun vazirliklar, idoralar va xo‘jalik birlashmalari mutaxassislari, shuningdek, mahalliy va xorijiy mutaxassislarni jalb qiladi;

– davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bilan bog‘liq jarayonlarni tahlil qiladi, bunday sheriklikni tashkil etishning xususiy sektor uchun oshkoralik va jozibadorlikni ta‘minlaydigan yangi shakllari hamda uslublarini joriy etish, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik sohasidagi munosabatlarni tartibga soladigan normalarni takomillashtirishga oid takliflar tayyorlaydi;

– davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish doirasida budjet mablag‘lari va davlat maqsadli jamg‘armalari mablag‘laridan maqsadli, oqilona hamda samarali foydalanish monitoringini olib boradi;

– qisqa va o‘rta muddatli istiqbolda budjetdan mablag‘ ajratish uchun davlat-xususiy sheriklik sohasidagi ustuvor loyihalarning prognoz parametrlari haqida O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga axborot kiritadi.

Agentlik:

– davlat-xususiy sheriklik sohasidagi yagona davlat siyosatining sifatli va to‘liq amalga oshirilishini ta‘minlash;

- normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ishlab chiqish, davlat-xususiy sheriklik loyihalari tayyorlanishi va amalga oshirilishini uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash;
- Agentlikka yuklangan vazifalar va funksiyalarning samarali bajarilishi uchun mas'ul.

10.3. Iqtisodiyotning turli sohalarida davlat-xususiy sherikligining amalga oshirilishi

So'nggi yillarda yig'ilgan xalqaro tajribalar ko'rsatib turibdiki, iqtisodiy rivojlanish va davlat (jamiyat) mulkini boshqarish samaradorligini oshirish uchun resurs bazasini kengaytirish va foydalanilmayotgan resurslarni mobilizatsiya qilishning asosiy mexanizmlaridan biri davlat-xususiy sherikchiligi (DXSH) hisoblanadi.

Davlat-xususiy sheriklik mexanizmidan dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida iqtisodiyotning ko'pchilik sohalarida keng foydalanilmoqda. Xususan, davlat-xususiy sheriklik yordamida investitsiyalar yo'l infrastrukturasi, aeroportlar, temiryo'llar, qishloq xo'jaligi, ta'lim, tibbiyot sohalariga yo'naltirilgan. Davlat-xususiy sheriklik bo'yicha dunyoda Buyuk Britaniya, Germaniya, AQSH peshqadamlik qilmoqda. Davlat-xususiy sheriklik loyihalari boshqa mamlakatlarda ham rivojlanmoqda, MDH mamlakatlarida bunday loyihalar Rossiya Federatsiyasi va Qozog'istonda rivojlanmoqda.

Qishloq va suv xo'jaligida davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish bo'yicha Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari peshqadamlik qilmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida turizm, hududlarda zamonaviy ishlab chiqarish va muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini, aerokosmik texnologiyalarni joriy etish sohalarida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini rivojlantirish belgilab berildi. 2019-yil – Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yilida qishloq xo'jaligining muhim tarmog'i hisoblangan urug'chilik davlat-xususiy sheriklik

asosida klasterlarni tashkil etish, umumiy o'rta ta'lim tizimida, tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish jarayonida, yangi madaniyat va istirohat bog'larini tashkil etishda, kommunal xo'jalik sohasida, davlatning boshqaruv sohasida davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlaridan keng foydalanish vazifasi qo'yildi. Bundan ko'rinib turibdiki, davlat-xususiy sherikchiligi hayotimizning har jabhasiga kirib bormoqda.

Investitsiya resurslarining taqchilligi sharoitida ustuvor yo'nalishga ega bo'lgan loyihalar qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarida, ijtimoiy sohalarida (fan, sog'liqni saqlash, madaniyat, maorif va h.k.) ishlab chiqilishi lozim.

Osiyo qit'asida 300 million aholi iste'molga yaroqsiz ichimlik suvi ichishga majbur. Yana 400 million kishi elektr energiyasiz, 1,5 milliard aholi esa sanitariya talablari sifat jihatdan og'ir sharoitlarda hayot kechiradi.

Bugun suv ta'minoti, maishiy chiqindilarni boshqarish, suvoqova kabi sohalaridagi muammolarni bartaraf etishda davlat-xususiy sheriklik munosabatlaridan unumli foydalanish yechim sifatida namoyon bo'lmoqda.

Turli sohalarida davlat-xususiy sheriklik tamoyilini yo'lga qo'yish qator afzalliklarga ega, – dedi Seul universiteti professori Park Xyeon. Bu afzallikning birinchisi, fiskal makon kengayishidir. Ya'ni, davlat-xususiy sherikligi hukumat uchun moliyaviy ko'makka aylanadi. Bu, o'z navbatida, ko'rsatilayotgan xizmat sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Bugungi kunda Osiyoning rivojlangan davlatlarida suv ta'minoti, maishiy chiqindilarni boshqarish, suvoqova tizimlari davlat-xususiy sheriklik tamoyili asosida taraqqiy etmoqda. Xususiy tarmoqlarda faoliyat yurituvchi operatorlar bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'molchilar ishonchini oqlash uchun ular ehtiyojini o'z vaqtida o'rganib, talab va taklif asosida xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'ygan.

Mavzu bo'yich savollar

1. Davlat-xususiy sherikligi deganda nimani tushunasiz?
2. Hokimiyat va xususiy biznes hamkorligining eng oddiy ko'rinishdagi sxemasi qanday tuzilgan?
3. O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo'yicha asosiy tashabbuslari nimalardan iborat?
4. Xususiy moliya tashabbusining foyda va zararlari nimalardan iborat?
5. O'zbekiston Respublikasida davlat-xususiy sheriklik sohasidagi vakolatli davlat organi qaysi?

Asosiy adabiyotlar

4. Figovskiy O. Chet elda innovatsion rivojlanish tajribasi, <http://www.rusnor.org/pubs/reviews/8736.htm>
5. Anshina V.M., Dagaev A.A. Innovatsiyalarni boshqarish: Darslik, nashr. - M.: Delo, 2003. - 213 b.
6. Касимов С.С. Инновационная экономика. Учебное пособие. – Ташкент. Экономка. 2019.

XI BOB. INNOVATSION RIVOJLANISHNI MOLIYAVIY QO‘LLAB-QUVVATLASHNI INSTITUTSIONAL TUZILMASINI TAKOMILLASHTIRISH

11.1 Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya va innovatsion rivojlantirish jarayonlarini moliyalashtirishning institutsional tuzilmasini takomillashtirish

Rivojlanishning innovatsion yo‘liga o‘tish huquqiy, institutsional, ilmiy-texnikaviy va moliyaviy xarakterdagi masalalarning katta ro‘yxatini hal qilishni talab qiladi. Shu sababli, bu o‘tish bir zumda bo‘lishi mumkin emas, bu ko‘plab sohalarni: ta’lim va fan tizimini uzoq muddatli bosqichma-bosqich isloh qilishni, ularni ilmiy natijalar olish va amaliyotga joriy etishga yo‘naltirishni, xususiy sektorning investitsiyalarga qiziqishini oshirish choralarini ko‘rishni taqozo etadi. Innovatsiyalar, milliy innovatsion tizimning barcha tarkibiy qismlarining uzluksizligi va o‘zaro bog‘langan ishini tashkil etish, innovatsion bozor infratuzilmasini shakllantirish, innovatsion jarayonlarni takomillashtirish va intellektual mulk huquqlarini himoya qilish uchun normativ-huquqiy bazani yaratish va boshqalar.

Voronin S.A.ning fikricha, innovatsiyalarni xalq xo‘jaligiga keng joriy etishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillar quyidagilardir:

– ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirishning yetarli darajada yuqori emasligi (so‘nggi yillarda YaIMga nisbatan 0,2%); ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirishning asosiy manbalari hali ham davlat mablag‘lari (58%); yuridik va jismoniy shaxslarning innovatsion faoliyatini amalga oshirishga qo‘shgan hissasining pastligi; innovatsion sohaga investitsiyalarni jalb etishning mavjud vositalarining yetarli darajada samaradorligi; yirik va kichik korxonalar tomonidan

innovatsion mahsulotlarga talabning yetarli emasligi va boshqa sabablar.¹

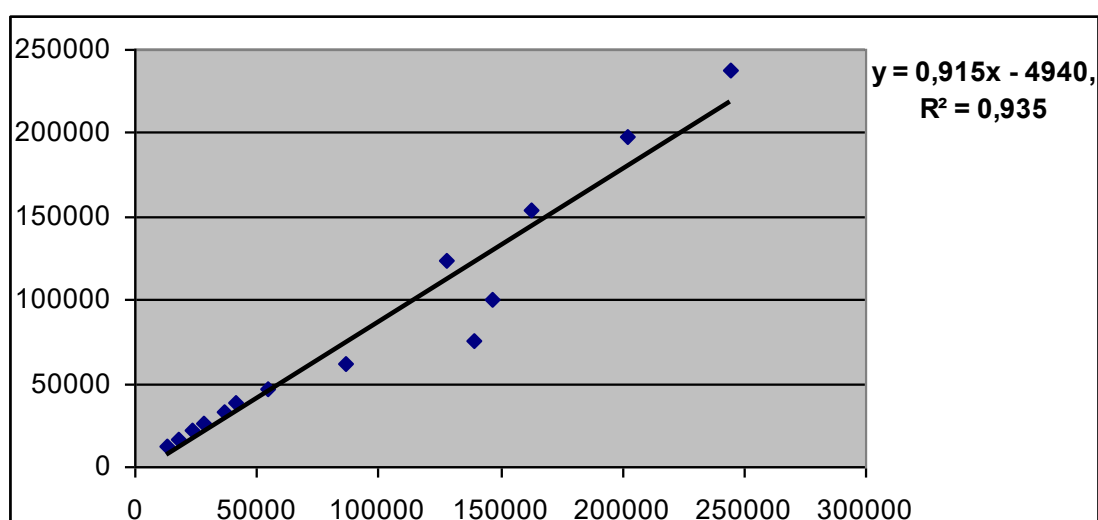
O‘zbekiston Respublikasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillarni baholash uchun biz respublikada 2000–2015-yillarda ilmiy-texnikaviy ishlar umumiy hajmining quyidagi ko‘rsatkichlarga bog‘liqligini korrelatsion-regression tahlilini o‘tkazdik:

- O‘zbekistonda ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini amalga oshiruvchi tashkilotlar soni;
- Ar-ge xarajatlari (8-ilovaga qarang).

Umuman olganda, tahlil qilinayotgan davrda ilmiy- tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar soni 2000-yildagi 418 ta tashkilotdan 2015-yilda 323 taga kamaydi. Shunga ko‘ra, matematik hisob-kitoblar natijasida quyidagi natijalarga erishildi: ilmiy-texnikaviy ishlarning umumiy hajmi va ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanadigan tashkilotlar soni o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjud (korrelatsiya koeffitsiyenti «- 0,86»), ya’ni tahlil qilinayotgan davrda ilmiy-texnikaviy mahsulotlar hajmining dinamik o‘ssishi kuzatildi, «Ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlar soni» ko‘rsatkichi esa pasayish tendensiyasiga ega. Ilmiy-texnikaviy ishlar hajmi va ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik juda yaqin bo‘lib chiqdi: korrelatsiya koeffitsiyenti 0,98 ga teng. Shunday qilib, O‘zbekistonda innovatsion faoliyatni rivojlantirishda ilmiy tadqiqot va ishlanmalar bilan shug‘ullanuvchi muassasalar soniga tayanish, ya’ni ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug‘ullanuvchi tashkilotlarning miqdoriy ko‘payishi ushbu muammoni hal qilishda oqlanmaydi. Respublikamiz iqtisodiyotining innovatsion rivojlanish sur‘atlarini jadallashtirishning ancha samarali yo‘li, bizningcha, ilmiy tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlar hajmini oshirish, turli nodavlat manbalar mablag‘larini jalb etish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish va uning asoslarini tashkil etishdan iborat. Mamlakatda innovatsion faoliyatni venchur

¹Voronin S.A. Soliqqa tortish vositalari asosida real sektor korxonalarining innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlash usullari//Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. “O‘zbekistonda tijorat banklarining foyda barqarorligi va resource basesini mustakamlash – iqtisodiy o‘ssishni ta’minlashning muhim omili” T.: Molia, 2016, p. 173-174.

moliyalashtirish, bu innovatsion rivojlanish sur'atlariga va mavjud korxonalarning innovatsion faolligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan mablag'larni ko'paytirish yangi ilmiy tadqiqot institutlarini tashkil etishdan ko'ra ko'proq ijtimoiy-iqtisodiy daromad keltiradi. Ilmiy-tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlar hajmini oshirish, turli nodavlat manbalar mablag'larini jalb qilish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish va innovatsion faoliyatni ventchur kapital moliyalashtirish asoslarini yaratishdan iborat bo'lib, bu innovatsion rivojlanish sur'atlariga va innovatsion rivojlanish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan mablag'larni ko'paytirish yangi ilmiy tadqiqot institutlarini tashkil etishdan ko'ra ko'proq ijtimoiy-iqtisodiy daromad keltiradi. Ilmiy tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlar hajmini oshirish, turli nodavlat manbalar mablag'larini jalb qilish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hamda innovatsion faoliyatni ventchur kapital moliyalashtirish asoslarini yaratishdan iborat bo'lib, bu innovatsion rivojlanish sur'atlariga va innovatsion rivojlanish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan mablag'larni ko'paytirish yangi ilmiy tadqiqot institutlarini tashkil etishdan ko'ra ko'proq ijtimoiy-iqtisodiy daromad keltiradi.

O‘zbekistonda ilmiy-texnikaviy ishlar hajmining ilmiy tadqiqot va ishlanmalar xarajatlariga regressiya bog‘liqligi

Rasmdan ko‘rinib turibdiki, ilmiy tadqiqot ishlariga xarajatlarning 1 foizga oshishi ilmiy-texnikaviy ishlar hajmining 0,915 foizga oshishiga olib keladi. Rasmda ko‘rsatilgan taxminiy ishonch darajasi (R^2) 0,935 ga teng bo‘lsa, tahlil natijalaridan foydalanish maqbuldir va respublikamizda ilmiy-texnikaviy ishlar hajmini oshirish uchun ilmiy-texnikaviy ishlar hajmini oshirish zarurligini bildiradi. Shu bilan birga, innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish sur‘atlarini jadallashtirish uchun davlat budjeti mablag‘larining cheklanganligi sharoitida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan moliyalashtirishni ko‘paytirishning o‘zi yetarli emas.

O‘zaro kelishilgan milliy innovatsion ustuvorliklarga muvofiq davlat va xususiy sektorning birgalikdagi sa’y-harakatlarini muvofiqlashtirish ilmiy tadqiqot ishlariga davlat va xususiy xarajatlarni ko‘paytirish muammosini hal etish shartlaridan biridir.¹

Innovatsion rivojlanishning afzalliklari ham makro darajada, ham alohida korxona yoki sanoat darajasida shubhasizdir. Innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishning milliy iqtisodiyotga potensial ta’siri quyidagilardan iborat:

- iqtisodiy samara (ilmni ko‘p talab qiladigan tarmoqlarni rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotning o‘sishi, iqtisodiyotni sanoatlash-tirish, resurslarni tejash, mahsulot tannarxini pasaytirish va innovatsion loyihalarning o‘zini oqlash muddati va boshqalar);
- ijtimoiy samara (iste’mol qilinadigan tovar va xizmatlar sifatini oshirish, sotish bozorlarida mahsulot turlarini ko‘paytirish, aholining iste’mol darajasi va turmush darajasini oshirish);
- ilmiy-texnik ta’sir (ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, tarmoqlarning texnologik samaradorligini oshirish, korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish);

¹Bilinga asoslangan rivojlanishni rag‘batlantirish bo‘yicha yaxshi amaliyotlar to‘plami, – M.: “RAWT”, 2010, p. 27-28.

- ekologik ta'sir (zamonaviy texnologiyalar sanoat chiqindilari va ishlab chiqarish chiqindilari darajasini pasaytiradi, muqobil energiya manbalaridan foydalanishni kengaytiradi va hokazo);

- tashqi iqtisodiy samara (mamlakatning jahon miqyosida raqobatbardoshligini oshirish, yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportini va mahalliy mahsulotlarni mahallilashtirish darajasini oshirish).

Bundan tashqari, ilmiy tadqiqot va ilmiy tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlarning oshishi milliy iqtisodiyotga multiplikativ ta'sir ko'rsatadi, bu ilmiy, ilmiy ishlab chiqarish va tegishli sohalardagi ishchilar daromadlarining o'sishida ifodalanadi.

Innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Innovatsion loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishni rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-916-son Farmonida, xususan, o'rta muddatli istiqbolda innovatsion mahsulotlar va texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar kompleksi. Mazkur chora-tadbirlar kompleksiga ko'ra, innovatsion faollikni oshirishda har yili o'tkazilayotgan Respublika va hududiy innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar yarmarkasi alohida o'rin tutadi. Ushbu tadbir tufayli ishlab chiquvchilar o'z tadqiqotlari natijalarini manfaatdor shaxslarga, vazirlik va idoralarga taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ldilar, korxonalar, investorlar, mijozlar esa o'zlarining joriy faoliyatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan innovatsiyalarni topish, ularni ommaviy ishlab chiqarish bo'yicha shartnomalar tuzish va ishlab chiqarishda raqobatdosh ustunlikka ega bo'lish. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish davlat qo'mitasi tomonidan har yili mazkur yarmarkalarni tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, innovatsiyalar to'g'risida ma'lumotlar yig'ish jarayoni davom etmoqda. Yarmarkada namoyish etiladigan ma'lumotlar mashaqqatli va yarmarka ishtirokchilarining juda ko'pligi, o'tkaziladigan joyning cheklanganligi

va ushbu tadbirda ishtirok etuvchi mehmonlar oqimining ko'pligi sababli manfaatdor tomonlar uchun ko'p vaqt talab etadi. Shu bois innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar yarmarkalari faoliyatini takomillashtirish va ularning samaradorligini oshirish maqsadida quyidagilarni taklif etamiz: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish davlat qo'mitasi tomonidan har yili mazkur yarmarkalarni tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, innovatsiyalar to'g'risida ma'lumotlar yig'ish jarayoni davom etmoqda. yarmarkada namoyish etiladigan ma'lumotlar mashaqqatli va yarmarka ishtirokchilarining juda ko'pligi, o'tkaziladigan joyning cheklanganligi va ushbu tadbirda ishtirok etuvchi mehmonlar oqimining ko'pligi sababli manfaatdor tomonlar uchun ko'p vaqt talab etadi. Shu bois innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar yarmarkalari faoliyatini takomillashtirish va ularning samaradorligini oshirish maqsadida quyidagilarni taklif etamiz: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi va Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish davlat qo'mitasi tomonidan har yili mazkur yarmarkalarni tashkil etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, innovatsiyalar to'g'risida ma'lumotlar yig'ish jarayoni davom etmoqda.

1. Har bir tarmoq bo'yicha zarur moliyaviy resurslar hajmini ko'rsatgan holda investitsiyaviy qo'llab-quvvatlashga muhtoj bo'lgan istiqbolli innovatsion loyihalarning jamlanma ro'yxatini tayyorlash va e'lon qilish va ushbu ro'yxatni Innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar respublika yarmarkasi doirasida keng tarqatish. Bu institutsional investorlar, moliya institutlari, yarmarkaning xorijiy ishtirokchilarining mahalliy ilmiy tadqiqot va ishlanmalar natijalariga qiziqishini oshirish va vaqtini tejashga xizmat qiladi, eng istiqbolli innovatsion loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash muammosini hal etishga va ularni O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga kiritishga

xizmat qiladi. Ommaviy ishlab chiqarish bosqichi, xususiy sektorning innovatsion faoliyatni moliyalashtirishga jalb etilishini kengaytirish va buning natijasida ishlab chiqarilayotgan ilmiy-texnikaviy mahsulotlar hajmini oshirish.

2. Har chorakda innovatsion loyihalar ro'yxatini yangilab boruvchi investitsiya qo'llab-quvvatlashiga muhtoj istiqbolli innovatsion loyihalar ro'yxatini veb-saytlarga joylashtirish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari axborot izlashda muhim rol o'ynaydigan sharoitda ushbu taklifni amalga oshirish internet foydalanuvchilarining mamlakatimiz ilm-fanining zamonaviy yutuqlari haqida xabardorligini oshirishga, amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalarni moliyalashtirish jarayonlarini faollashtirishga olib keladi. tadbirkorlik sektori va 202 fan bo'limida davlat budjeti yukini kamaytirish.

3. Respublika innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar yarmarkasi doirasida manfaatdor shaxslar, moliya institutlari, xorijiy davlatlar vakillari uchun zarur ma'lumotlarni taqdim etgan holda "Mijozlar va investorlar uchun" stendini yaratish. Mazkur chora milliy innovatsion tizimning tarkibiy elementlari, ya'ni innovatsiyaga yo'naltirilgan ishlab chiqarish institutlari, fan va ta'limni rivojlantirish institutlari, shuningdek, innovatsiyalarni moliyalashtirish institutlari o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash uchun sharoit yaratadi.

4. Tarmoqli vazirlik va idoralar rahbarlariga amalga oshirishga tayyor innovatsion loyihalar to'g'risida tarmoq tuzilmalari va idoralarini xabardor qilishni ta'minlash mas'uliyatini yuklagan holda, investisiyaviy qo'llab-quvvatlashga muhtoj istiqbolli innovatsion loyihalar ro'yxatini tarmoq vazirliklari va idoralari o'rtasida taqsimlash. Bir tarmoqda faoliyat yuritayotgan korxonalar qaysidir ma'noda ishlab chiqarish, savdo, vositachilik va boshqa munosabatlar bilan bog'langanligi sababli, ushbu taklif sanoat korxonalari va ishlab chiquvchilar o'rtasida innovatsiyalar sohasidagi kooperativ aloqalarni rivojlantirishga, innovatsiyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash hajmini kengaytirishga va innovatsiyalarni jadallashtirishga yordam beradi.

Aniq innovatsion loyihalarni amalga oshirishda nodavlat sektorining ulushini bosqichma-bosqich oshirgan holda innovatsion loyihalarning davlat dasturlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmiga kiritilgan o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirish hajmini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Taraqqiyotning innovatsion yo'liga o'tish innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning uning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi yangi shakl va sxemalarni joriy etishni taqozo etadi.

Davlat fondlaridan birini sanoat va boshqa manfaatdor investorlarni ulushli moliyalashtirishda ishtirok etish imkoniyati bilan ventur tipdagi fondga aylantirish amaliy tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalarni moliyalashtirish hajmini sezilarli darajada kengaytiradi. Davlat-xususiy sheriklikning bu amaliyoti Isroil, Shvetsiya, Rossiya, Qozog'iston, Latviya va boshqa mamlakatlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.¹

Milliy qonunchilikda (Prezidentning PQ-916-son qarorining 1-ilovasi) o'rta muddatli istiqbolda innovatsion mahsulotlar va texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha faoliyat turlari qatorida alohida bo'limda ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni ventur moliyalashtirishni rivojlantirish bo'yicha faoliyat ko'rsatilgan. Shu jumladan ventur kompaniyalar, fondlar, ventur fondlarni boshqaruvchi kompaniyalar, innovatsion korxonalar faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlash, ventur fondlar va kompaniyalar uchun malakali boshqaruvchi va ekspert kadrlarni tayyorlash, shuningdek, bu boradagi chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqish va amalga oshiradi.

Milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, pay va investitsiya fondlari ko'rinishidagi ventur fondlarini keyinchalik ularning ulushini (innovatsion loyiha amalga oshirilgandan so'ng) ushbu tarmoqdagi strategik investorga sotish bilan tashkil etishni

¹Xamidulin M. Innovatsion loyihalarni tijorat (ventur) moliyalashtirish usullari// Korxonani boshqarish, 2012 yil., No 11-12, 126-bet.

maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, venchur moliyalashtirishni joriy etish amaliyoti alohida huquqiy hujjatlarni qabul qilishni talab qilmaydi, faqat Hindiston va Vengriyada bunday qonun hujjatlari mavjud. Umuman olganda, venchur investorlar va fondlarning faoliyati innovatsiyalar sohasidagi milliy qonunchilik, qimmatli qog'ozlar bozori, investisiya fondlari va boshqa huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Mamlakatning innovatsion rivojlanishining dastlabki bosqichlarida davlat mablag'lari ushbu sohadagi tajribani yanada to'plash, xususiy investorlarning yangi innovatsion investisiya turiga ishonchli munosabatini shakllantirish uchun venchur investitsiya amaliyotini joriy etishda "bayroq" bo'lishi mumkin.

Umumiy ulushli mulkchilik asoslarining qonunchilikka kiritilishi bo'sh mablag'larni jalb qilish va ularni turli innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirish imkonini beruvchi jamoaviy investitsiya mexanizmini rivojlantirishga xizmat qiladi, bu esa aholining mamlakatda davlatga bo'lgan ishonchi darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Moliya institutlari, fuqarolarning daromadlarini oshirish va shu orqali odamlarning turmush darajasi va sifatini oshiradi.

O'zaro fondlarning afzalligi quyidagi tizimni shakllantirish xususiyatlaridadir:

a) pay fondiga investorlarning mablag'larini jalb qilish umumiy ulushli mulk huquqi asosida amalga oshiriladi;

b) pay fondi daromadlarining jamlanishi ishonchli boshqaruvchining alohida bank hisobvarag'iga tushadi, bu esa ularni investorlar qo'shgan mablag'larga mutanosib ravishda samarali taqsimlashga yordam beradi;

v) investitsiya daromadlarini investitsiya birliklari egalari o'rtasida taqsimlash amaliyoti barcha investitsiya birliklari egalarining roziligi bilan daromadlarni qayta investitsiya qilish imkoniyati bilan keng qo'llaniladi;

d) fond ishtirokchilarining jalb qilingan mablag'larini qimmatli qog'ozlarga va boshqa likvid investitsiya obyektlariga investitsiyalari fond investitsiya aktivlarining 10 foizidan ko'p bo'lmagan miqdorida bitta emitentning qimmatli qog'ozlariga amalga oshiriladi, bu esa portfelni diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

Innovatsion faoliyat o'ta xavfli hisoblanganligi va ushbu sohaga investitsiya qilish maksimal darajada noaniqlik bilan bog'liq bo'lganligi sababli, bizning fikrimizcha, fondning investitsiya aktivlarini boshqarish huquqi litsenziyalangan ishonchli boshqaruvchiga ishonch asosida berilishi kerak. Investitsiya aktivlarini samarali boshqarishni, investitsiyalarni boshqarish xarajatlarini kamaytirishni, tavakkalchilik darajasini minimallashtirishni, shuningdek xususiy investitsiyalar oqimini rag'batlantirishni ta'minlaydigan boshqaruv shartnomasi.

Bundan tashqari, investitsiya va pay fondlarining faoliyati bilan bog'liq investitsiya risklari fondning investitsiya deklaratsiyasida ko'rsatilishi kerak, bu risklar darajasini pasaytirish va investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z vaqtida ko'rishga yordam beradi.

Investitsiya fondini tashkil etish mezonlarini, investitsiya va pay fondlari turlarini tanlash, shuningdek, fondning investitsiya portfelining tarkibini qonun hujjatlariga huquqiy belgilab berish ularning huquqiy maqomini belgilashga yordam beradi. Fondlar, ularning tashkiliy-huquqiy shakllari, ta'sis hujjatlarida belgilangan, fondlar faoliyatini kengaytiruvchi yoki cheklovchi majburiy normalar, shuningdek innovatsion rivojlanish maqsadlariga erishish uchun fondning investitsion aktivlari sifatida foydalanish mumkin bo'lgan investitsion portfel vositalarining kengligi oshiradi.

Pay fondi negizida investitsiya fondini shakllantirish va investitsiya ulushini tashkil etilgan investitsiya fondi aksiyalariga aylantirish imkoniyatini qonunchilik asosida ta'minlash iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida kapitalning erkin aylanishiga, investorlar va aholining keng qatlamini ta'minlashga olib keladi. Kapital bozoriga kirish,

jamg'armalarni shakllantirish va ularni ko'paytirish uchun muqobil imkoniyatlar yaratish. Shunday qilib, iqtisodiy rivojlanishning o'tkir muammolaridan biri jamg'armalarni investitsiyalarga aylantirish hal etiladi.

Milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning institutsional tuzilmasini shakllantirish O'zbekiston milliy innovatsion tizimining asosiy elementlarining uzluksiz ishlashi uchun sharoit yaratadi, mamlakatda innovatsion biznesni rivojlantirish uchun asos yaratadi, fan va texnika yutuqlarini xususiy investorlar uchun jozibador investitsiya obyektlariga aylantirish va yuqori darajadagi foyda olish, alohida korxonalar va tarmoqlarning raqobatbardoshligini oshiradi.

11.2. Innovatsion rivojlanish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari va takomillashtirish

Jahon amaliyoti tahlili ko'rsatganidek, rivojlanishning sifat jihatidan yangi, innovatsion yo'lga o'tish o'zgarishlar jarayonlarida davlatning faol ishtirokini taqozo etadi.

Birinchi Prezidentimizning "Mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish konsepsiyasi"da O'zbekiston Islom Karimov O'zbekistonda amalga oshirilayotgan bozor islohotlari mantig'i va dinamikasi talab qiladigan, erkin bozor iqtisodiyoti sari yanada olg'a borishga xizmat qiluvchi yangi qonunlarni qabul qilish zarurligini ta'kidladi. Ana shunday me'yoriy-huquqiy hujjatlar qatorida "Innovatsiyalar va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish to'g'risida"gi qonun ham sanab o'tildi.¹

Mazkur qonun hujjatlarining qabul qilinishi innovatsion faoliyat ishtirokchilarining huquqiy maqomini belgilash, innovatsiyalar sohasida konseptual apparatni shakllantirish, ilmiy asoslash hamda qonun hujjatlaridagi asosiy atamalar va normalarni mustahkamlashga

¹Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir / I.A.Karimov. - T.: "O'zbekiston", 2011. -T. 19, b. 95

ko‘maklashish imkonini beradi. Innovatsion biznes bilan bog‘liq tushunchalarni, uning ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini turlicha talqin qilishdan qochadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish jarayonlarining mantiqiy davomi makroiqtisodiy darajada innovatsiyalarni faollashtirish strategiyasining qabul qilinishi hisoblanadi. Hozircha mamlakatimizda innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish bo‘yicha umumiy maqsadga erishish yo‘lida innovatsion faoliyatning barcha ishtirokchilarini birlashtirgan korxonalarning innovatsion faolligini rag‘batlantiradigan aniq chora-tadbirlar va vositalar bilan birgalikda umumiy strategiya ishlab chiqilmagan. Innovatsion iqtisodiyotga o‘tish pirovard iqtisodiy maqsad emas, balki faqat iqtisodiyotni yanada rivojlantirish va ichki intellektual resurslar asosida mamlakat raqobatbardoshligini oshirish orqali samarali, tasdiqlangan jahon tajribasidir. Innovatsion iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi; innovatsion rivojlanishning aniq belgilangan ustuvor vazifalari va yo‘nalishlarini o‘z ichiga olgan, belgilangan maqsadlarga erishishni ta‘minlaydigan institutlar, innovatsion faoliyatni tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash vositalari majmuyi mamlakatimizda innovatsion biznesni rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi, turtki bo‘ladi. Ilmiy-texnikaviy faoliyatni rivojlantirish va huquqiy to‘siqlarni bartaraf etish uchun. Bundan tashqari, innovatsiyalar sohasidagi milliy qonunchilikni shakllantirish va takomillashtirish ushbu sohadagi xalqaro hamkorlik ko‘lamini kengaytiradi, xorijiy mijozlar va institutsional investorlar uchun noaniqlik va investitsiya risklari darajasini pasaytiradi. Innovatsion faoliyatni tartibga solish va qo‘llab-quvvatlash vositalari mamlakatda innovatsion biznesni rivojlantirishning huquqiy asoslarini yaratadi, ilmiy-texnikaviy faoliyatni rivojlantirish va huquqiy to‘siqlarni bartaraf etish uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, innovatsiyalar sohasidagi milliy qonunchilikni shakllantirish va takomillashtirish ushbu sohadagi xalqaro hamkorlik ko‘lamini kengaytiradi, xorijiy mijozlar va institutsional investorlar uchun noaniqlik va investitsiya risklari darajasini

pasaytiradi. Innovatsion faoliyatni tartibga solish va qo'llab-quvvatlash vositalari mamlakatda innovatsion biznesni rivojlantirishning huquqiy asoslarini yaratadi, ilmiy-texnikaviy faoliyatni rivojlantirish va huquqiy to'siqlarni bartaraf etish uchun turtki bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, innovatsiyalar sohasidagi milliy qonunchilikni shakllantirish va takomillashtirish ushbu sohadagi xalqaro hamkorlik ko'lamini kengaytiradi, xorijiy mijozlar va institutsional investorlar uchun noaniqlik va investitsiya risklari darajasini pasaytiradi.

Zamonaviy globallashuv sharoitida yuqori texnologiyali mahsulotlar bozorida mamlakatlarning ayrim turdagi innovatsion tovarlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashuvi va xalqaro mehnat taqsimoti ham mavjud. Masalan, AQSHda kompyuter texnologiyalariga, Yaponiyada robototexnika, avtomobil va kompyuterlarga, Germaniyada ishlab chiqarish liniyalari va muhandislik inshootlariga, Janubiy Koreyada maishiy texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga va boshqalarga talab yuqori. Shu bois davlat innovatsion siyosatini shakllantirishda kuch va moliyaviy resurslarni innovatsion sohada qiyosiy ustunlik va muayyan yutuqlarga ega bo'lgan tarmoqlarga jamlashni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Har yili innovatsion g'oyalar yarmarkasini o'tkazish amaliyoti shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida farmatsevtika, qishloq xo'jaligi va irrigatsiya tizimlarini ishlab chiqarish, muqobil energiya manbalarini joriy etish, mashinasozlik kabi tarmoqlar yuksak innovatsion salohiyatni namoyon etmoqda. Aynan ular respublika iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari va lokomotivlariga aylanib, ularni davlat darajasida jadal rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit va preferensiyalar yaratishi mumkin.

Bundan tashqari, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va innovatsion tadbirkorlikni shakllantirishda milliy innovatsion tizim rivojlangan davlatlar bilan xalqaro hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Bu aloqalarni quyidagi yo'nalishlarda kengaytirish maqsadga muvofiqdir:

- innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan qo'shma tadqiqot guruhlari yoki korxonalarini yaratish;
- qo'shma yoki xorijiy ilmiy markazlar, laboratoriyalar, texnoparklar tashkil etish;
- innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun xorijiy fondlarning, shu jumladan venchur fondlarining filiallari yoki bo'linmalarini ochish;
- xorijiy taraqqiyot banklarining ajratilgan kredit liniyalari hisobidan imtiyozli kreditlar berish;
- Xalqaro lizing xizmatlarini ko'rsatish va kengaytirish;
- fundamental va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirish uchun xalqaro grantlarda ishtirok etishni kengaytirish;
- xorijiy oliy ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni boshqarish bo'yicha kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash;
- mintaqaviy va global muammolarni hal qilish uchun innovatsion loyihalarni amalga oshirish (ekologik, oziq-ovqat, tashqi iqtisodiy, axborot va boshqalar);
- innovatsion rivojlanish bo'yicha tajriba almashish uchun xalqaro seminarlar tashkil etish.

Bundan tashqari, ushbu monografiyaning oldingi bandlarida bayon etilgan jahon amaliyotida keng tarqalgan soliq imtiyozlari va preferensiyalaridan foydalanish milliy iqtisodiyotdagi innovatsion jarayonlarning sezilarli faollashuviga olib keladi.

Konstitutsiyamizning 123-moddasiga asosan "O'zbekiston Respublikasi hududida yagona soliq tizimi amal qiladi. Soliqlarni belgilash huquqi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga tegishlidir". Jahon tajribasidan kelib chiqib, qonun chiqaruvchi organlar tomonidan ilmiy-tadqiqot va umuman innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi tashkilot va korxonalar uchun soliq imtiyozlarini belgilash maqsadga muvofiqdir. Agar ilmiy ishlanmalar va innovatsiyalar korxona faoliyatining asosiy yo'nalishi bo'lmasa ham, olingan daromadning o'z mablag'lari hisobidan yangi ishlanmalar va texnik qayta jihozlashga investitsiya qilishga yo'naltirilgan qismini soliq solinadigan bazadan

chiqarib tashlaydi. Shuningdek, ilmiy tadqiqot ishlariga investitsiyalarining soliq solinadigan bazasidan, innovatsion mahsulotlarni seriyali ishlab chiqarish xarajatlaridan chegirib tashlash turli darajadagi korxonalarning innovatsion loyihalarida o'z hissasini qo'shish ko'lamini kengaytiradi.

Shu bilan birga, boy ilmiy tajriba bazasiga ega bo'lgan, bo'shatilgan moliyaviy resurslarni yo'naltirish imkonini beradigan yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni (foyda solig'i bo'yicha imtiyozlar, mol-mulk solig'i, yer solig'i va boshqalar) doimiy rag'batlantirish zarur. Raqobatning rivojlanishi, ta'lim darajasini yanada oshirish, yuqori texnologiyali, bilim talab qiladigan ishlab chiqarishlarni qo'llab-quvvatlash taraqqiyotning innovatsion turiga o'tishni tezlashtiradi.

Shu bilan birga, innovatsion faoliyatni rag'batlantirishning jahon amaliyotida keng tarqalgan usuli innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalarga investitsiya soliq imtiyozlarini berishdir. Ko'pgina mamlakatlarda soliq imtiyozlari hukumatlar tomonidan o'zlarining soliq qonunchiligiga muvofiq belgilanadi va belgilanadi, AQSH va Yaponiyada esa ular har yili qayta ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, innovatsion korxonalarning o'z mablag'lari hisobidan amalga oshirgan ilmiy tadqiqot va innovatsion ishlarning mahsulotlarini (ishlarini, xizmatlarini) realizatsiya qilish bo'yicha aylanmasini qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilish amaliyotini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, innovatsion rivojlanish yo'liga o'tish sharoitida davlat innovatsion siyosatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: zarur normativ-huquqiy bazani yaratish, sanoat tarmoqlarini yanada rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash; fanni ko'p talab qiladigan tarmoqlarni moliyalashtirish; innovatsion faoliyat uchun infratuzilmani shakllantirish; "Innovatsion menejment", "Innovatsion jarayonlarni boshqarish" mutaxassisliklari bo'yicha kadrlar tayyorlash, rag'batlantiruvchi soliqqa tortish elementlarini joriy etish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va boshqalar.

Belgilangan maqsadlarga erishish uchun davlat darajasida innovatsion rivojlanish yo‘liga bosqichma-bosqich o‘tish kursini amalga oshirish zarur. Birinchi bosqich (2000–2017-yillar) iqtisodiyotni kompleks modernizatsiya qilish, quvvatlarni texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilishdan iborat. Modernizatsiya jarayonlari iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratadi, iqtisodiyotda sanoat tarmoqlari va xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishi hamda ustunligiga xizmat qiladi. Bu bosqich milliy iqtisodiyotda keng tarqalgan bo‘lib, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlarning dastlabki natijalarini O‘zbekistonning 2000-yilgacha bo‘lgan va hozirgi bosqichdagi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini taqqoslash asosida ko‘rish mumkin: iqtisodiyot tarmoqlari tarkibida sanoatning ulushi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi, eksport tarkibida tayyor mahsulot ulushi.

Ikkinchi bosqich (2018–2020-yillar) innovatsiyalarni rivojlantirish uchun huquqiy shart-sharoitlar va rag‘batlantirish muammolarini hal etishni, xususiy tadbirkorlik sektorining ilmiy tadqiqot faoliyati natijalariga qiziqishini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko‘rishni, ilmiy-texnikaviy salohiyatni kengaytirishni taqozo etadi.

Keyingi bosqich (2021–2025-yillar) innovatsion va ilmiy tadqiqot faoliyatini turli davlat va nodavlat manbalar hisobidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni kengaytirish bilan tavsiflanadi. Yuqorida qayd etilgan yaqin aloqalardan kelib chiqqan holda moliyalashtirishning o‘sishi natijasida ilmiy-texnikaviy mahsulotlar hajmi ham shunga mos ravishda oshadi.

To‘rtinchi bosqich (2026-yil va undan keyingi yillar) ichki bozorning innovatsion va ilmiy-texnikaviy mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish, eksport qilinadigan yuqori texnologiyali mahsulotlar hajmini yanada oshirish bilan tavsiflanadi.

Innovatsion faoliyatni tartibga solish va rag‘batlantirish sohasidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirishni rag‘batlantirish tizimini yaratish innovatsion faoliyat ishtirokchilari uchun huquqiy asos va kafolatlarni yaratadi, innovatsion faoliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Milliy iqtisodiyot innovatsiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni kengaytirishga va milliy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish sur‘atlarini tezlashtirishga hissa qo‘shadi, davlat mablag‘larining mavjudligi tadbirkorlarning yangi kapital moliyalashtirish mexanizmlariga ishonchini mustahkamlaydi va xususiy tadbirkorlikning yanada rivojlanishiga olib keladi.

11.3. Milliy iqtisodiyotning istiqbolli tarmoqlarining innovatsion rivojlanishini ta‘minlash uchun moliyaviy resurslarni jalb qilish mexanizmini takomillashtirish

O‘tgan asrning 90-yillari boshlarida O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov iqtisodiyotni isloh qilish sohasidagi strategik maqsadlardan biri sifatida “odamlar o‘rtasida yangi tipdagi iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, o‘zgartirishlar kiritish zarurligini ta’kidlagan edi. Ularning dunyoqarashi, har bir kishiga mehnatni qo‘llash shakli va hajmini mustaqil ravishda belgilash imkoniyatini beradi»¹. Mustaqillikning 25 yili davomida bu maqsad muvaffaqiyatli amalga oshirildi, deb ishonch bilan aytish mumkin. Korxonalar va aholining investitsiya faolligi oshib borayotgani, mustaqillik yillarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari o‘rishining ijobiy dinamikasi aholining bozor iqtisodiyoti tizimi faoliyat yuritish sharoitlariga ijtimoiy-psixologik moslashuvini tasdiqlamoqda. Bozor tafakkuri, ayniqsa, yoshlarimiz orasida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ularning faolligi va turli tanlovlarda o‘z biznes rejaları bilan ishtirok etishi, shuningdek, har yili o‘tkaziladigan innovatsion g‘oyalar,

¹Karimov I.A. Uzbekiston buyuk kelagak sari. - T.: O‘zbekiston, 1998, 187 b.

texnologiyalar va talabalar ishlanmalari bilan bog‘liq loyihalar yarmarkasida ishtirok etishi, kollej bitiruvchilarining o‘z tadbirkorlik g‘oyalarini hayotga tatbiq etish uchun kredit olish amaliyoti shakllanganini yana bir bor tasdiqlaydi.

Biroq, innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish sharoitida ushbu sohani yanada rivojlantirish zarur. Innovatsion iqtisodiyotda butun biznesning muvaffaqiyati, ehtimol, sanoatning ham muvaffaqiyati inson omiliga bog‘liq. Yaponiya yoki Koreya tajribasidan kelib chiqib, bu xodim ishlayotgan korxona muvaffaqiyatiga erishishda har bir xodimning faol ishtirokini kuzatish mumkin. Bozor iqtisodiyoti rivojlanishining sifat jihatidan yangi bosqichi har bir mutaxassisdan sohani rivojlantirishda yuqori innovatsion faollikni, korxonaning joriy faoliyatini takomillashtirish, xodimlarning malaka va bilimlarini oshirishda innovatsion g‘oyalar va ratsionalizatorlik takliflarini doimiy ravishda joriy etishni taqozo etadi. Shu bois milliy iqtisodiyotning istiqbolli tarmoqlarini innovatsion rivojlantirish maqsadida har bir korxonada “Innovatsion g‘oya yoki ratsionalizatorlik taklifini joriy etganlik, intellektual mulk obyektlarini yaratganlik uchun korxona xodimlariga moddiy haq to‘lash to‘g‘risida”gi Nizomni qabul qilish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Shu bilan birga, intellektual mulk obyektlariga mualliflik huquqini olganlik uchun (ularni olish vaqtida) va mazkur innovatsion g‘oya yoki taklif hayotga tatbiq etilgandan so‘ng xodimga oylik ish haqining besh baravarigacha miqdorda haq to‘lash tartibini qo‘llash maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. korxonaning ishlab chiqarish faoliyatida korxona rahbariyatining qaroriga ko‘ra, joriy etilgan innovatsiyadan korxona olgan iqtisodiy samaraning 10 foizigacha bo‘lgan miqdorda haq to‘lash hisobiga xodimlar – novatorlarni moddiy rag‘batlantirish. Bunda, Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ushbu yangilik yaratilgan korxona tomonidan innovatsiyalarga bo‘lgan mualliflik huquqining saqlanib qolishi korxonani vijdotsiz raqobat-chilardan himoya qiladi. Shunday qilib, menejment korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini takomillashtirishda xodimlarning faolligini

oshirishi, ishlab chiquvchilarning ilmiy-texnikaviy mahsulotlarni yaratish va rivojlantirishdan iqtisodiy manfaatdorligi uchun shart-sharoitlarni tashkil etishi va raqobat muhitida ma'lum ustunlikka ega bo'lishi mumkin. Mahalliy olimlardan biri ta'kidlaganidek, «Innovation turg'unlik sharoitida o'z-o'zini tartibga solish mexanizmlarini ishga tushirish uchun kuchli tashkiliy, boshqaruv va huquqiy turtki kerak». Shunday qilib, menejment korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini takomillashtirishda xodimlarning faolligini oshirishi, ishlab chiquvchilarning ilmiy-texnikaviy mahsulotlarni yaratish va rivojlantirishdan iqtisodiy manfaatdorligi uchun shart-sharoitlarni tashkil etishi va raqobat muhitida ma'lum ustunlikka ega bo'lishi mumkin. Mahalliy olimlardan biri ta'kidlaganidek, «Innovatsion turg'unlik sharoitida o'z-o'zini tartibga solish mexanizmlarini ishga tushirish uchun kuchli tashkiliy, boshqaruv va huquqiy turtki kerak». Shunday qilib, menejment korxonaning ishlab chiqarish faoliyatini takomillashtirishda xodimlarning faolligini oshirishi, ishlab chiquvchilarning ilmiy-texnikaviy mahsulotlarni yaratish va rivojlantirishdan iqtisodiy manfaatdorligi uchun shart-sharoitlarni tashkil etishi va raqobat muhitida ma'lum ustunlikka ega bo'lishi mumkin. Mahalliy olimlardan biri ta'kidlaganidek, «Innovatsion turg'unlik sharoitida o'z-o'zini tartibga solish mexanizmlarini ishga tushirish uchun kuchli tashkiliy, boshqaruv va huquqiy turtki kerak»¹.

Bizningcha, xodimlarni iqtisodiy rag'batlantirish chora-tadbirlari va moddiy rag'batlantirish to'g'risidagi nizomning qabul qilinishi tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiyot tarmoqlarida innovatsion faolligini oshirishga ana shunday "turtki" bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, har bir yirik sanoat korxonasida korxonaning innovatsion rivojlanishi uchun mas'ul bo'lgan tarkibiy bo'linmalarni (bo'limlar, boshqaruv, markazlar va boshqalar) tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Korxonaning bunday tarkibiy bo'linmalarining asosiy vazifalaridan biri innovatsion loyihalar va zamonaviy texnologiyalarni

¹Qodirov A.A. Milliy innovatsion tizimlar va ularning mintaqaviy jihatlari. - T.: Yangi asr avlodi, 2011, b. 21.

ishlab chiqarishga joriy etish bo'yicha yillik, o'rta muddatli va uzoq muddatli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish bo'lishi kerak. Korxonalarda innovatsiyalarni joriy etish, shu jumladan rejalashtirish, innovatsion faoliyatni tashkil etish, uning natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish va ularni amalga oshirish samaradorligini baholash dasturlari korxonada innovatsion jarayonlarni faollashtirishga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish bo'yicha bosqichma-bosqich boshqaruv qarorlarini qabul qilishga yordam beradi. Rentabellik ko'rsatkichlari innovatsion mahsulotlarni joriy etish orqali ishlab chiqarishning ekologik xavfsizligini ta'minlash. Professor Begalov B.A. Korxonalar o'zlarining tadqiqot va innovatsion bo'limlarini yaratishi kerak. Bunday yondashuv, bizning fikrimizcha, bir martalik katta xarajatlarning oldini olishga imkon beradi, chunki investitsiyalarning daromadliligi o'z vaqtida uzaytiriladi. Bundan tashqari, bu tadqiqot va ishlanmalarni dastlabki ishlab chiqarish imkoniyatlariga va oxirgi foydalanuvchi ehtiyojlariga yaqinlashtiradi, yuqori malakali kadrlarni jalb qiladi va tijorat sirlarini saqlashga yordam beradi. Bundan tashqari, bu tadqiqot va ishlanmalarni dastlabki ishlab chiqarish imkoniyatlariga va oxirgi foydalanuvchi ehtiyojlariga yaqinlashtiradi, yuqori malakali kadrlarni jalb qiladi va tijorat sirlarini saqlashga yordam beradi. chunki sarmoyaning qaytarilishi juda uzoq. Bundan tashqari, bu tadqiqot va ishlanmalarni dastlabki ishlab chiqarish imkoniyatlariga va oxirgi foydalanuvchi ehtiyojlariga yaqinlashtiradi, yuqori malakali kadrlarni jalb qiladi va tijorat sirlarini saqlashga yordam beradi¹.

¹Begalov B. Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalari// O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2013 yil, 3-4-son, 1-bet. 109.

XII BOB. IQTISODIYOTNING INNOVATSION RIVOJLANISHINI MOLİYAVIY QO‘LLAB- QUVVATLASHNING JAHON AMALIYOTI

12.1. Jahonning turli mamlakatlarida innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash manbalari va usullari

Milliy innovatsion tizimlar innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash shakllari, usullari, manbalari va hajmlarining xilma-xilligi bilan bir-biridan farq qiladi. Innovatsion tizimni shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha jahon tajribasini o‘rganish hamda innovatsiyalarni moliyalashtirish va rag‘batlantirishning zamonaviy, progressiv vositalaridan foydalanish innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tayotgan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega.

2004-yildan buyon nashr etilayotgan va 140 ta davlatni o‘z ichiga olgan Global raqobatbardoshlik reytingi 2015 shuni ko‘rsatadiki, hozirda 38 ga yaqin davlat innovatsion iqtisodiy rivojlanish bosqichida asosan Yevropa davlatlari (26 ta davlat), shuningdek, AQSH, Kanada, Avstraliya va ba’zi Osiyo davlatlari (Yaponiya, Singapur, Koreya Respublikasi, Gonkong, Tayvan, Qatar va boshqalar). Hisobotda, shuningdek, dunyoning 20 ta davlati (Lotin Amerikasi, Janubi-Sharqiy Yevropa, Malayziya, Rossiya, Turkiya, Ummon) innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish bosqichida ekani qayd etilgan.¹

Ilmiy tadqiqot va ishlanmalarni moliyalashtirishning umumiy hajmi va ushbu sohada ishlaydigan tadqiqotchilar soni bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni AQSH, Yaponiya, Xitoy, Germaniya va Fransiya egallaydi. Bu mamlakatlar innovatsion tovar va xizmatlarning

¹Global raqobatbardoshlik hisoboti 2015–2016: To‘liq ma’lumotlar nashri Jahon Iqtisodiy Forumi/ Insight Report tomonidan nashr etilgan, Jeneva, 2015 yil, p. 38.

jahonning asosiy ishlab chiqaruvchilari mavqeini mustahkam egallab turibdi.¹

Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining (OECD) “Fan va texnologiyaning asosiy ko‘rsatkichlari” ochiq ma’lumotlar bazasidagi ma’lumotlariga ko‘ra, mutlaq miqdorlarda ilmiy tadqiqot ishlariga jami ichki xarajatlar (xarid qobiliyati pariteti) bo‘yicha dunyo yetakchilari AQSh hisoblanadi. Xitoy, Yaponiya, Germaniya, Koreya.

Agar 2005-yilda Xitoyda ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga sarflangan xarajatlar 70131,7 million dollarni tashkil qilgan bo‘lsa (2014-yilda bu ko‘rsatkich 368731,6 million AQSH dollarini tashkil etdi, bu 2004-yilga nisbatan 5,3 barobar ko‘pdir. Dunyoning yetakchi davlatlarining ilmiy tadqiqot ishlariga yalpi ichki xarajatlari 2005-yilga nisbatan qay darajada o‘zgarganligini 12.1.1-jadvalda tahlil qilish mumkin.

12.1.1-jadval

Ilmiy tadqiqot ishlariga yalpi ichki xarajatlar o‘sinh sur’atlari, %

Mamlakatlar	2005 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil
AQSH	100	125	130.7	133	139.3	142	152
Xitoy	100	246	285.4	336	384.1	425	526
Yaponiya	100	109	115.3	118	126.1	130	142
Germaniya	100	137	149.7	157	159.5	166	174
Janubiy Koreya	100	170	190.7	212	222.3	236	259
Fransiya	100	129	136.2	140	147,8	150	155
Buyuk Britaniya	100	112	114.8	114	122.5	130	138

Manba: sayt ma’lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan <http://stats.oecd.org/>

¹Manba: <http://www.mining-media.ru/ru/article/ekonomicheskoe/341/>

Agar biz 2005-yilni bazaviy yil sifatida oladigan bo'lsak, ilmiy tadqiqot ishlariga yalpi ichki xarajatlarning o'sish sur'atlari bo'yicha hisob-kitoblar quyidagi natijalarni ko'rsatadi: AQSHda o'sish sur'ati 2004-yilga nisbatan 152%ni tashkil etdi, ayniqsa Xitoyda sezilarli o'sish qayd etilgan (526). %), Janubiy Koreya (259%), Germaniya (174%) – bu so'nggi yillarda mazkur mamlakatlarda innovatsiyalarni rivojlantirish va uni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Natijada, «Faqat 2003-yildan 2012-yilgacha Xitoyning yuqori texnologiyali ishlab chiqarishi olti barobar oshdi va hozirda Xitoyning ushbu ko'rsatkichdagi ulushi jahon yuqori texnologiyali mahsulotining 24 foizini tashkil etadi, AQSH esa 27 foizni tashkil etadi»¹. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan ushbu etti mamlakatning ilmiy-tadqiqot va ilmiy tadqiqot ishlariga qilgan xarajatlari yig'indisi jahon ilmiy tadqiqot konstruktorlik xarajatlarining 70% dan ortig'ini tashkil etadi.

Biroq, yalpi ichki mahsulotga nisbatan, ilmiy-tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlarning yalpi ichki mahsulotga nisbatan ulushi eng yuqori bo'lgan mamlakatlar o'ntaligiga Janubiy Koreya, Isroil, Yaponiya, Finlandiya, Shvetsiya kabi mamlakatlar kiradi, ularda so'nggi yillarda bu ko'rsatkich oshib ketdi.

Ilmiy tadqiqot ishlariga dunyodagi eng yirik investitsiyalar mutlaq ko'rinishda yo'naltirilgan AQSHda ham bu xarajatlar mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'rtacha 2,7 foizini, Xitoyda 2 foizga yaqinni tashkil etadi, buning sababi katta. Janubiy Koreya, Isroil, Finlandiya va boshqa bir qator davlatlar yalpi ichki mahsulotiga nisbatan mutlaq miqdorda ushbu mamlakatlar YaIM hajmi, shuningdek, Xitoy va AQSH aholisining ancha yuqoriligi. So'nggi yillarda mamlakat yalpi ichki mahsulotida ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan mablag'larning eng yuqori ko'rsatkichlari Koreya va Isroilda qayd etilgan (YaIMning 4 foizidan ko'prog'i), Yaponiya,

¹http://www.gazeta.ru/science/2014/02/10_a_5896949.shtml

Finlandiya, Shvetsiya, Daniya kabi mamlakatlarda bu ko‘rsatkich YaIMning 3 foizidan oshadi.

Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlarda innovatsion faoliyatni moliyalashtirish ham davlat, ham xususiy mablag‘lar hisobidan amalga oshiriladi. Iqtisodiyoti o‘tish davrida bo‘lgan mamlakatlarda innovatsiyalarga investitsiyalarning asosiy qismi markazlashgan fondlar hisobiga to‘g‘ri keladi. Turli mamlakatlarda 2014-yilda ilmiy tadqiqot ishlari uchun moliyaviy resurslarning davlat va biznes tarmoqlari o‘rtasida taqsimlanishini 12.1.2-jadvalda tahlil qilish mumkin:

12.1.2-jadval

Dunyo mamlakatlarida ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish manbalarining tarkibi

Mamlakat	Ar-ge xarajatlari, milliard AQSH dollari	AR-GE xarajatlarini moliyalashtirishda tarmoqlar ulushi, %			
		Biznes	davlat	xorijiy investorlar	boshqa manbalar
AQSH	457,0	60.9	27.7	4.5	6.9
Xitoy	336.5	74.6	21.1	0,9	3.4
Yaponiya	160.3	75.5	17.3	0,5	6.7
Germaniya	101,0	66.1	29.2	4.3	0.4
Janubiy Koreya	68.9	75.7	23.8	0.3	1.1
Fransiya	55.2	55.4	35,0	7.6	2.0
Buyuk Britaniya	39.9	46.6	27.0	20.7	5.7
Rossiya	40.7	28.2	67.6	3.0	1.2
Polsha	8.1	30.0	61,0	5.6	3.4

Manba: Milliy ilmiy kengash. 2016. Arlington, VA: Milliy fan fondi fan va muhandislik ko‘rsatkichlari 2016 (NSB-2016-1), p. 4/45-46.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, xo‘jalik yurituvchi subyektlar turli mamlakatlarda ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini moliyalashtirishda faol ishtirok etgan. Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Germaniya, AQSH kabi mamlakatlarda ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirishda biznesning ulushi davlat institutlari tomonidan ajratiladigan mablag‘ miqdoridan bir necha baravar yuqori va umumiy moliyaviy yordamning 60-70%dan ortig‘ini tashkil etadi. Mazkur mamlakatlarda tadbirkorlik sub’ektlarining innovatsion faoliyatni moliyalashtirishdagi faolligiga mamlakatdagi qulay investitsiya muhiti, raqobatning kuchayishi, hukumatlar tomonidan innovatsion faoliyatni moliyaviy rag‘batlantirish usullaridan keng foydalanish tufayli erishildi, buning natijasida innovatsion faoliyatni moliyaviy rag‘batlantirish usullaridan keng foydalanildi. Ushbu mamlakatlarning davlat budjeti bo‘yicha mablag‘lar qisqartirildi.

Rivojlangan mamlakatlarda davlat ilmiy-texnika siyosatining zamonaviy o‘ziga xosligi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni kompleks hal etishga va intellektual kapitalni oshirish orqali strategik raqobat ustunligini yaratishga e’tibor qaratishdan iborat¹.

Jahon amaliyotida innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashda davlat-xususiy sheriklik amaliyotidan keng foydalaniladi. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) tadbirkorlarning sa’y-harakatlarini raqobatbardoshligini oshirish, ularga foydalanish va tasarruf etish huquqlarini berish, mulkka egalik qilishning ajralmas vakolatlari va davlat funksiyalarini saqlab qolish bilan bog‘liq muammolarni hal qilishga yo‘naltirish imkonini beradi.

«Davlat-xususiy sheriklik» atamasi 1992-yilda Buyuk Britaniyada davlat mulkini boshqarishning yangi konsepsiyasida paydo bo‘lgan «Xususiy moliya tashabbusi» – xususiy moliyaviy tashabbus, uning mohiyati sheriklik shartnomalari bo‘yicha o‘z funksiyalarini o‘tkazishdan iborat edi. Xususiy tadbirkorlik uchun davlat ishlab

¹Tumina T.A. Iqtisodiy tizimlarning innovatsion rivojlanishi: diss avtoreferati. iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun. - Belgorod, 2009, p. 29

chiqarish va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini qurish, foydalanish, boshqarishni moliyalashtirish. Yevropa Ittifoqidagi bu atama «moliyalashtirish, qurish, modernizatsiya qilish, boshqarish, infratuzilmani ekspluatatsiya qilish yoki xizmatlar ko'rsatishni ta'minlash maqsadlariga xizmat qiluvchi turli darajadagi davlat hokimiyati organlari va korxonalar o'rtasidagi hamkorlik shakllari»ni anglatadi¹.

Davlat infratuzilmasini: transport, ijtimoiy infratuzilma, uy-joy kommunal xo'jaligi va boshqa sohalarni (energetika, telekommunikatsiya, harbiy obyektlar va boshqalar) uzoq muddatli moliyalashtirish va boshqarish maqsadida xususiy kompaniyalarni jalb etishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalaniladi.

Sheriklikda davlat tomonidan davlat muassasalari, davlat korxonalari, mahalliy davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, davlat fondlari, korporatsiyalar ishtirok etadilar. Xususiy biznes o'zining tashkiliy tajribasi, bilimi, investitsiyalarini hamkorlikka olib keladi va risklarni minimallashtiradi. Sheriklik shartnomasi, shartnoma yoki konsessiya shartnomasi asosida amalga oshiriladi.

Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda 1990-yildan 2009-yilgacha jami 4302 ta loyiha amalga oshirilgan bo'lib, ulardan eng ko'pi energetika (38%), transport (27%), telekommunikatsiya (18%), suv ta'minoti va kanalizatsiya (17%)². Katta yettilik mamlakatlarida sog'liqni saqlash (30 foiz), ta'lim (22,4 foiz), yo'l qurilishi (15 foiz) sohasidagi loyihalar yetakchilik qilmoqda³.

Innovatsion sohada davlat-xususiy sheriklik turli shakllarda amalga oshirilmoqda. Isroil va Finlandiyada davlat budjeti hisobidan jamg'arma shakllantiriladigan va xususiy sektor ishtirokidagi innovatsion loyihalar ushbu fondning mablag'lari hisobidan o'z mablag'lari hisobidan birgalikda moliyalashtiriladigan shakl keng tarqalgan. Davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirishning yana bir

¹Davlat-xususiy sheriklik va jamoat shartnomalari va konsessiya to'g'risidagi qonunlar to'g'risidagi yashil qog'oz. Bryussel. 2004-yil 30-aprel, 1-bet. 3

²<http://ppi.worldbank.org/explore/report.aspx/>

³<http://www.gkh.ru/directory/article736090/>

shakli davlat organlari biznes bilan qo'shma korxona tashkil etish yoki xususiy kompaniya bilan innovatsion loyihani (AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya) amalga oshirish bo'yicha shartnoma tuzishda davlat shartnomalarini imzolashdir. Jahon amaliyotida soliq, bojxona va boshqa imtiyozlar, tekin davlat subsidiyalari orqali innovatsion faoliyatni rag'batlantirish usullari keng tarqalgan.

So'nggi o'n yilliklarda davlatlar ixtisoslashgan venchur fondlarini yaratishda faol ishtirok etdilar. Venchur moliyalashtirish innovatsiyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning nisbatan yangi, ammo tez rivojlanayotgan shaklidir. «Venchur moliyalashtirish» atamasi inglizcha «venture» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, «risk venture», «risk tavakkal qilish», «xavf ostidagi miqdor» deb tarjima qilinadi¹.

Hozircha venchur moliyalashtirishning yagona ta'rif mavjud emas. Yevropa venchur kapitali assotsiatsiyasi (EVCA) ma'lumotlariga ko'ra, venchur kapital «o'z rivojlanishining dastlabki bosqichida, shuningdek, kengaytirish va transformatsiya davrida sezilarli o'sish potensialini namoyish etadigan xususiy korxonalarga investitsiya qiluvchi professional firmalar tomonidan taqdim etiladigan o'z kapitali»².

Yangi kompaniyaning muvaffaqiyatli rivojlanishida investorning roli venchur kapitalni o'z vaqtida ta'minlash bilan cheklanib qolmaydi, balki bir vaqtning o'zida kompaniya faoliyatini kengaytirishga, yangi aloqalar paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan biznes tajribasi va biznes aloqalarini investitsiyalashni o'z ichiga oladi. Venchur moliyasi o'z kapitaliga investitsiya qilinishi yoki investitsiya krediti shaklida, odatda, 5-7 yil muddatga berilishi mumkin. Amalda ko'pincha qo'shma shakl mavjud, ya'ni bir vaqtning o'zida investitsiya kreditini chiqarish bilan aksiyalarni sotib olish mavjud³.

Venchur kapitalining boshqa mavjud ta'riflari ham uning funksional maqsadi bilan bog'liq: kompaniyada aksiyalar paketiga

¹Myuller V.K. Inglizcha-ruscha lug'at. – M.: "Jon Uili va Sane", 1995, s. 464

²Manba: <http://www.evca.com/> - Yevropa venchur kapitali assotsiatsiyasi sayti

³Nikolaev V.A. Korxonalarni venchur moliyalashtirish va uni taomillashtirish yo'llari: diss tezis. fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun. - M., 2007, b. 21.

egalik qilish shaklida ishtirok etish evaziga ma'lum miqdorda naqd pul berish orqali ma'lum bir biznesning o'sishiga yordam beradi.

Strategik investordan farqli o'laroq, ventur investor ulushning nazorat paketini egallashga harakat qilmaydi, uning qiziqishi kompaniya boshqa potensial xaridorlar uchun jozibador bo'lgunga qadar innovatsiyalarga bo'lgan huquqlarning ma'lum bir qismini olishdan iborat. Iqtisodiyotda ventur moliyalashtirishning eng muhim funksiyasi kichik, ilm-fanni ko'p talab qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'lib, ular yanada rivojlanib, o'z egalariga ham, butun mamlakat iqtisodiyotiga katta foyda keltiradi. Ventur investorlarning asosiy maqsadi egalikdagi aksiyalardan ta'sischiining foydasini olish emas, balki innovatsion loyihani muvaffaqiyatli amalga oshirgan kompaniyaning bozor narxi oshganida ushbu qimmatli qog'ozlarni sotishdan spekulativ foyda olishdir.

Ventur moliyalashtirish va boshqa moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari o'rtasidagi farqlar:

1) ventur investor kelajakdagi moliyaviy natijalar noaniqligining yuqori darajasiga qaramasdan, yangi ilm-fanni talab qiluvchi ishlanmalarga sarmoya kiritishga tayyor;

2) ventur kapitali biznesida istiqbolli g'oya uchun mablag' kafolatlangan ta'minlanmagan holda taqdim etiladi, mablag'larni qaytarishning yagona kafolati bu ventur kompaniya aksiyalarining oldindan belgilangan ulushi hisoblanadi;

3) investorning innovatsion g'oyalarni tanlashdan tortib ventur firma aksiyalarining likvidligigacha bo'lgan loyihaning barcha bosqichlarida faol ishtirok etishi, bunda investor ulushning nazorat paketini egallashga va ventur firmani boshqarishga harakat qilmaydi.

Ventur sanoatining eng muhim rollaridan biri quyidagilardan iborat:

- investitsion qarorlarning tezkorligi va xatarlarni puxta baholash hisobiga moliya resurslarini iqtisodiyot bo'yicha qayta taqsimlash;

- fanni ko‘p talab qiluvchi tarmoqlarni o‘sishi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish katalizatori bo‘lgan yangi, moliyaviy jihatdan muvaffaqiyatli innovatsion korxonalarni tashkil etish;

- yangi innovatsion yo‘nalishlarda yuqori malakali kadrlar uchun qo‘shimcha ish o‘rinlarini yaratish;

- aniq boshqaruv nazorati bilan aniq strategik qarashlar tufayli kompaniyalar rivojlanishining uzoq muddatli natijalarini ta‘minlash;

- umuman iqtisodiyotda rentabellik darajasining oshishi, chunki venchur biznesda u har doim mamlakat va sanoat uchun o‘rtacha ko‘rsatkichdan yuqori.

Venchur biznesining paydo bo‘lishi XX asrning ikkinchi yarmida kompyuter texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan bir vaqtga to‘g‘ri keldi. Microsoft, Apple Computers, Compaq, Sun Microsystems, Lotus, Intel kabi zamonaviy axborot texnologiyalari gigantlari kichik venchur kapital firmalari sifatida ish boshladilar va o‘z vaqtida venchur kapital mablag‘lari tufayli o‘zlarining innovatsiyalari va ta‘sirchan moliyaviy muvaffaqiyatlari bilan dunyo miqyosida tan olindi. Bundan tashqari, venchur kapital qo‘yilmalari ishtirokida shaxsiy kompyuterlar, biotexnologiyalar, mikroelektronika va boshqa bilim talab qiladigan yangi tarmoqlarning o‘sishi mumkin bo‘ldi.

Shunday qilib, venchur moliyalashtirish, agar loyiha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bo‘lsa, yuqori foyda olish uchun ularning shakllanishi, o‘sishi va rivojlanishini ta‘minlash uchun yangi yuqori texnologiyali kompaniyalarga investitsiyalarning bir turi.

Jahon iqtisodiyotida venchur kapitalning uchta asosiy bozori Amerika (AQSH va Kanada), Yevropa bozori va Janubi-Sharqiy Osiyo bozori mavjud. Venchur kapitali sanoati Amerika Qo‘shma Shtatlarida eng rivojlangan bo‘lib, u texnologiyaga yo‘naltirilgan va pensiya jamg‘armalari, sug‘urta kompaniyalari, xususiy fondlar va jismoniy shaxslar kabi turli turdagi investorlarni o‘z ichiga oladi.

AQSH venchur kapital qo'yilmalarining vatani hisoblanadi va yillar davomida mamlakatning venchur kapital bozori dunyodagi eng yirik bozor bo'lib kelgan. Yevropa davlatlari ham venchur biznes bilan shug'ullanadi, ayniqsa Buyuk Britaniya, ammo investitsiyalar hajmi Amerika sarmoyasidan sezilarli darajada past. Agar 2007-yilda Yevropa venchur investitsiyalari hajmi 7,6 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2012-yilda bu ko'rsatkich 5,76 million dollarga tushdi.

AQSH venchur kapital bozorining eng o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardir:

- dunyodagi eng katta bozor sig'imi;
- asosan yuqori texnologiyali tarmoqlarga e'tibor qaratish;
- keng doiradagi venchur investorlar, shu jumladan xususiy;
- riskning nisbatan yuqori darajasi va venchur investitsiyalardan olinadigan daromad darajasi;
- innovatsion jarayonning dastlabki bosqichlarini moliyalashtirishning ustunligi;
- venchur biznesni moliyalashtirish va tartibga solishda davlatning faol ishtiroki.

G'arbiy Yevropada venchur kapitali asosan rivojlanish maqsadlarida qo'llaniladi va risk darajasi pastroq bo'lgan loyihalarga yo'naltiriladi, bu esa Amerikadagiga qaraganda nisbatan pastroq daromad keltiradi. Yevropa venchur kapitali sanoati bozorning asosiy tarmoqlari – ishlab chiqarish, xizmatlar, iste'mol tovarlari va sanoat mahsulotlariga yo'naltirilgan bo'lib, venchur investorlar sifatida banklar ustunlik qiladi. "Yevropadagi venchur investitsiya bozorida so'zsiz yetakchilar Buyuk Britaniya va Fransiya bo'lib, ular 2010-yilda Yevropa mintaqasida ajratilgan venchur kapitalining 27,8% va 20,5% ni tashkil etgan"¹. Yevropaning venchur investitsiyalari tarmoqlar bo'yicha nisbatan teng taqsimlangan va dasturlarni moliyalashtirish

¹ Gorodnova O.P. Mintaqaviy venchur fondlari viloyat korxonalarining innovatsion faoliyatini moliyalashtirish manbalari sifatida: dissertatsiya avtoreferati. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun. - M, 2008, s. 24.

jarayoni yuqori texnologiyali firmalar bilan cheklanib qolmasdan, keng doiradagi kompaniyalarni qamrab oladi.

Venchur moliyalashtirish qimmatli qog'ozlar bozori bilan bevosita bog'liq bo'lganligi sababli, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi AQShning ushbu bozoriga investitsiyalarning qisqarishiga, ayniqsa 2009-yilda (2008-yilga nisbatan 8,8 million dollarga) yordam berdi.

Yevropada ventchur kapital faqat 1970-yillarning o'rtalarida Amerikaning innovatsiyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash tajribasini o'zlashtirishning bir turi sifatida paydo bo'ldi. O'sha paytda xususiy tadbirkorlar o'z mablag'larini moliyalashtirish manbalaridan oddiygina erkin foydalanish imkoniga ega emas edilar. Birinchi marta ventchur moliyalashtirish Buyuk Britaniyada ishlab chiqilgan bo'lib, u haligacha ventchur operatsiyalari hajmi va ventchur fondlari soni bo'yicha Yevropada yetakchi mavqeini saqlab kelmoqda. Yigirmata Yevropa davlatida 500 dan ortiq ventchur fond va kompaniyalar mavjud. XX asrning oxiriga kelib, ushbu investitsiya biznesida 3000 dan ortiq professional menejerlar va investorlar ishladilar.

Muayyan bosqichda ventchur biznesni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlovchi va o'zaro hamkorlikni muvofiqlashtiruvchi professional tashkilotlarni yaratishni talab qildi. Bunday tashkilotlar dastlab notijorat uyushmalari shaklida paydo bo'la boshladi. Birinchidan, milliy assotsiatsiyalar tuzildi, ularning eng qadimgisi 1973-yilda tashkil etilgan Britaniya Venture Capital Association (BVCA) hisoblanadi.

Yaponiya ventchur kapital firmalari, asosan, moliyaviy institutlarining sho'ba korxonalari bo'lib, ular istiqbolli va bundan tashqari, ancha ishonchli firmalarga, asosan, kreditlar shaklida investitsiya kiritadilar.

Venchur moliyalashtirishning afzalliklaridan biri shundaki, moliyaviy qo'llab-quvvatlashning ushbu mexanizmini joriy qilish uchun alohida qonun hujjatlarini qabul qilish shart emas, qoida tariqasida ventchur kapital sanoati innovatsiyalar va intellektual mulk sohasidagi amaldagi qonun hujjatlariga qo'shimchalar kiritish bilan

tartibga solinadi. Faqat Hindiston va Vengriyada venchur kapitalini moliyalashtirishni tartibga soluvchi maxsus qonunchilik mavjud. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Yevropa Iqtisodiy Komissiyasining rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat-xususiy sheriklik fondlarini shakllantirish bo'yicha tavsiyalariga ko'ra, ilmiy faoliyatni moliyalashtirish uchun bir yoki bir nechta davlat jamg'armalari fondga aylantirilishi kerak, manfaatdor xususiy sarmoyadorlar va korxonalar jalb qilinib, muayyan innovatsion loyihaga qo'shgan hissasi ulushidan foyda olishadi. O'zaro manfaatli bitimlardan so'ng tadbirkorlar, ishlab chiquvchilar, olimlar, xorijiy investorlarning biznesning ushbu turiga ishonchi ortib, pirovardida mamlakatimizda innovatsion faoliyatning rivojlanishiga olib keladi. Ushbu yondashuv Kanada, Isroil, Qozog'iston, Latviya, Rossiya, Irlandiya, Finlandiya, Fransiya, Germaniya, Daniya va boshqa davlatlar hukumatlari tashabbusi bilan amalga oshirildi.

MDH mamlakatlarida venchur moliyalashtirish hali yetarli darajada rivojlanmagan (garchi venchur fondlari Rossiya, Belorussiya, Qozog'istonda allaqachon faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa ham) – bu venchur biznesning bilim va tajribasining yetishmasligi, imkoniyatlarni tushunmaslik bilan bog'liq.

Shunday qilib, yarim asrlik rivojlanish tarixi davomida venchur kapital biznesi yillik venchur investitsiyalar hajmi ko'p million dollarga ega bo'lgan kuchli global venchur sanoatga aylandi, jadal iqtisodiy o'sish generatoriga aylandi, ilmiy faoliyatni tijoratlashtirish muammosini hal qildi. Davlatning venchur investitsiya sohasidagi ishtiroki, qoida tariqasida, innovatsion korxonalar va loyihalarga kapital qo'yishning mavjud bozor mexanizmlarini almashtirish emas, balki to'ldirish va qo'llab-quvvatlashdan iborat.

Venchur investitsiyalarni rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishgan mamlakatlarning jahon tajribasi davlatda tadbirkorlikning ushbu turini yo'lga qo'yish bo'yicha davlat va davlat dasturlari yetakchi rol o'ynashini isbotlaydi. AQSHda ham shunday bo'ldi (The Small

Business Investment Company (SBIC) - Small Business Investment Company); Finlyandiyada (SITRA Finlyandiya innovatsion jamg'armasi Milliy tadqiqot va rivojlanish jamg'armasi dasturidir); Isroilda (Yozma dasturi). Davlatning roli bunday mamlakatlarda ushbu institutning shakllanishi juda katta ahamiyatga ega¹.

Kichik biznes investitsiya kompaniyasi (SBIC) Amerika dasturini amalga oshirish 1958-yilda AQSH Kongressi qarori bilan boshlangan. Dasturni amalga oshirishda AQSH hukumati xususiy investorlarning mablag'larini bir vaqtning o'zida 2:1 yoki 3:1 nisbatda, ya'ni ikki yoki uch qismini jalb qilish sharti bilan yosh o'suvchi kompaniyalarga davlat mablag'laridan foydalanish imkoniyatini berdi. Dastur doirasida xususiy kichik kompaniyalar SBA (Kichik biznes boshqaruvi) kafolatli obligatsiyalarini chiqarish orqali davlat subsidiyalarini oldilar. Rivojlanish jarayonida parallel ravishda mustaqil xususiy venchur fondlari va kompaniyalari paydo bo'la boshladi. AQSHning SBIC dasturi kichik biznes uchun davlat-xususiy aralash moliyalashtirishning eng birinchi tashabbusidir². Dastur boshlanganidan beri AQShning 100 000 dan ortiq kichik biznesiga 48 milliard dollardan ortiq sarmoya kiritildi.³

Isroilda venchur biznesni rivojlantirish bevosita davlatga majburdir. 1992-yilda Isroil sanoat va savdo vazirligi rahbarligida mamlakatda Yozma dasturi – «tashabbus» ishga tushirildi, uning davomida har birining kapitali kamida 20 million AQSH dollari bo'lgan 10 ta venchur fondi tashkil etildi. Jamg'arma kapitalining 40 foizini davlat mablag'lari tashkil etdi, moliyaviy yordamning qolgan qismi nodavlat manbalar hisobidan jalb etilishi ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, kompleks chora-tadbirlarni qo'llash orqali venchur investitsiya sohasida tajribaga ega bo'lgan ham xususiy milliy, ham xorijiy

¹Manba: Malashenkova O. Jahon iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishini venchur moliyalashtirish - <http://www.nbrb.by/bv/articles/9398.pdf>

²Myat S. Venchur kapitalini rivojlantirish manbalari va shakllari // Xalqaro huquq va xalqaro munosabatlar jurnali, 2006 yil, 4-son, <http://evolutio.info/content/view/1068/181/>

³Rodionov I.I. Venchur investitsiyalari institutini shakllantirish modellari // The AngelInvestor, p. 42 (http://www.theangelinvestor.ru/all_files/Analitika.pdf)

sheriklarning mablagʻlari faoliyatida ishtiroki ragʻbatlantirildi. DAJamgʻarma ulushlarining davlat ulushini besh yil ichida taxminan boshlangʻich qiymatida sotib olish imkoniyati 7 ta jamgʻarmaning jismoniy shaxslar tomonidan yanada xususiylashtirilishiga olib keldi. Bugungi kunda Isroil milliy innovatsion tizimning rivojlanish surʼatlari boʻyicha jahon yetakchilaridan biridir.

Finlandiyadagi SITRA fondi 1967-yilda davlat tomonidan tashkil etilgan va hozirda Finlandiya parlamenti tomonidan tartibga solinadi. Uning maqsadlaridan biri Finlandiya va boshqa mamlakatlardagi innovatsion kompaniyalarni, shu jumladan venchur fondlari, tadqiqotni moliyalashtirish, taʼlim dasturlari, kichik va oʻrta biznesni rivojlantirish orqali toʻgʻridan toʻgʻri investitsiyalar va investitsiyalar orqali qoʻllab-quvvatlashdir. Sitra jamgʻarmasining asosiy kapitali 570 million yevrodan oshadi. Jamgʻarma faoliyatini moliyalashtirish fond mablagʻlari va investisiya faoliyatidan olinadigan foizlar hisobiga amalga oshiriladi. 2005-yil boshida Sitra investitsiya portfeli 99 ta Finlandiya kompaniyasining 146,8 million yevrolik aktsiyalarini va 36 ta mustaqil fond va 12 ta boshqaruvchi kompaniyalarda joylashtirilgan 95,3 million evrolik mablagʻlarni oʻz ichiga olgan¹.

Rivojlanayotgan mamlakatlar koʻpincha innovatsion rivojlanishning simulyatsiya modelidan, yaʼni ilgʻor innovatsiyalarni yaratuvchi mamlakatlardan texnologiyalar va innovatsion mahsulotlarni olish usulidan foydalanadilar. Janubiy Koreya, Tayvan, Singapur, Xitoy va Irlandiya texnologiyani qarzga olishdan boshladilar va soʻnggi yillarda inson kapitali va innovatsiyalar tizimiga sarmoyalarni keskin oshira oldilar.

Tailand, Turkiya, Chili yangi texnologiyalarni yaratishda sezilarli natijalarga erisha olmayotgan holda, ularning innovatsion rivojlanishida yuqori malakali kadrlar tayyorlash va yengil sanoatni, kreativ sanoatni, yaʼni “ijodkorlik” kompleksini rivojlantirishga eʼtibor qaratmoqda.

¹Sayt maʼlumotlari <https://en.wikipedia.org/>

Osiyo mamlakatlari orasida Yaponiya innovatsiyalar bo'yicha so'zsiz yetakchi hisoblanadi. Bu mamlakat tajribasi noyobdir, chunki iqtisodiy taraqqiyot asosan inson kapitali va ichki moliyaviy resurslardan foydalanishga asoslangan bo'lib, eksportda yuqori texnologiyali innovatsion mahsulotlar salmoqli o'rinni egallaydi. Ushbu mamlakatda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashda kompleks yondashuv qo'llaniladi. Birinchidan, Yaponiya tashqi savdo va sanoat vazirligi ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi. Bu yo'nalishlarda maqsadli dasturlar va tadqiqot mavzulari asosida ilmiy tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi xususiy korxonalar moliyalashtiriladi, keyinchalik davlat buyurtmasi ta'minlanadi. Dastur maqsadli usul yordamida davlat yangi fanni talab qiluvchi tarmoqlarni (robotexnika, elektronika, axborot texnologiyalari). Davlat ilmiy-tadqiqot ishlarini birgalikda moliyalashtirishda maxsus fondlar hisobidan ham ishtirok etadi, bu sohaga budjetdan tashqari moliyalashtirish manbalarini jalb qiladi. Masalan, Yaponiyaning asosiy texnologiyalar markazi muhim fundamental va amaliy ilmiy tadqiqot ishlarini kichik va o'rta biznes bilan birgalikda moliyalashtiradi.

Ikkinchidan, eng yangi texnologiyalar asosida innovatsion mahsulotlar ishlab chiqaruvchi xususiy firmalarga 3 yildan 5 yilgacha bo'lgan muddatga salmoqli (50 foizgacha) soliq imtiyozlari taqdim etiladi.

Bundan tashqari, Yaponiyada ilmiy laboratoriyalar jihozlarini, shuningdek, davlat muassasalari va oliy o'quv yurtlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari natijalarini, jumladan, ilmiy-texnik axborotni xususiy firmalarga berish amaliyoti keng qo'llanila boshlandi¹.

Hozirgi vaqtda davlatning innovatsion salohiyati mamlakatning jahon miqyosidagi raqobatbardoshligining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Global raqobatbardoshlik reytingini hisoblashda milliy iqtisodiyotlar raqobatbardoshlik omillarining 12 ta asosiy tarkibiy

¹Salmina O.A. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish: jahon tajribasi va rus amaliyoti // Zamonaviy ilm-fan yutuqlari, 2008., № 7, s. 78.

qismidan “Innovatsion salohiyat” va “Kompaniya raqobatbardoshligi” ko‘rsatkichlari alohida bo‘limda hisoblanadi. Bu bo‘limda ilmiy tadqiqot muassasalarining sifati, kompaniyalar tomonidan ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga sarflangan mablag‘lar, ilmiy tadqiqot ishlari bo‘yicha universitetlar va sanoat o‘rtasidagi hamkorlik, ilg‘or texnologik tovarlarni davlat xaridi, mamlakatning innovatsiyalar yaratish salohiyati, olimlar va muhandislarning mavjudligi, arizalar soni kabi mezonlar mavjud.

Global raqobatbardoshlik indeksini hisoblashda turli mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishning turli bosqichlarida ekanligi hisobga olinadi, shuning uchun birinchi guruh mamlakatlari uchun (ishlab chiqarish omillari bosqichida) innovatsiyalarning roli omillar va kompaniyalarning raqobatbardoshligi mamlakatning raqobatbardoshligini hisoblashda omillar umumiy sonining atigi 5%ni tashkil qiladi, ikkinchi guruhning rivojlanayotgan mamlakatlari (samaradorlikka asoslangan iqtisodiyotlar) uchun ko‘rsatkichlar 10% ni tashkil qiladi. Innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tgan 3-guruh mamlakatlari (innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiyotlar), raqobatbardoshlikni hisoblashda innovatsion komponent ma‘lum bir mamlakatning dunyodagi raqobatbardoshligini shakllantiradigan omillar umumiy sonining 30% ni tashkil qiladi. bosqich.

2015–2016-yillar Global raqobatbardoshlik indeksida yettinchi yildirki, Shvetsariya.¹ Mamlakat “Innovatsion salohiyat” ko‘rsatkichi bo‘yicha ham birinchi o‘rinni egallab, yuqori sifatli jahon miqyosidagi ilmiy tadqiqot institutlari, kompaniyalar tomonidan ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga yuqori darajada sarflangan mablag‘lar, universitetlar va xususiy sektor o‘rtasidagi yaqin hamkorlik kabi ko‘rsatkichlar bo‘yicha jahon yetakchisi hisoblanadi (12.1.3-jadvalga qarang)).

2015-yilda iqtisodiyotning raqobatbardoshligi bo‘yicha yetakchi o‘nta yetakchi davlatlar jadvalidan ko‘rinib turibdiki, Singapur reytingda ikkinchi o‘rinni egallagan, ammo bu davlat iqtisodiyoti “Innovatsion salohiyat” bo‘yicha dunyoda atigi 11-o‘rinni egallab turibdi. Innovatsion komponent bo‘yicha ikkinchi o‘rin Yaponiyaga, uchinchi o‘rin

¹Manba: Global raqobatbardoshlik hisoboti 2015–2016: To‘liq ma’lumotlar nashri Jahon Iqtisodiy Forumi tomonidan nashr etilgan/ Insight Report, Jeneva, 2015 yil, p. 7.

Germaniyaga, keyin esa AQSH, Finlandiya, Niderlandiya, Shvetsiya yetakchilik qilmoqda. Sakkizinchi va o‘n birinchi o‘rinlarni mos ravishda Isroil va Daniya egallagan. Binobarin, Jahon iqtisodiy forumi ekspertlarining fikricha, Yevropa davlatlari, Yaponiya va Amerika Qo‘shma Shtatlarida innovatsion salohiyat ancha boy.

12.1.3-jadval

Raqobatbardoshlik indeksi va “Innovatsion salohiyat” ko‘rsatkichi bo‘yicha yetakchi davlatlar reytingi¹(2015)

№	Mamlakat	Umumiy raqobatbardoshlik indeksidagi reyting	“Innovatsion salohiyat” bo‘yicha reytingda o‘rin
1	Shvetsariya	1	1
2	Singapur	2	11
3	AQSH	3	4
4	Germaniya	4	3
5	Niderlandiya	5	6
6	Yaponiya	6	2
7	Gonkong	7	23
8	Finlandiya	8	5
9	Shvetsiya	9	7
10	Buyuk Britaniya	10	9

Innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning jahon amaliyotini o‘rganib chiqib, so‘nggi o‘n yilliklarda jahon iqtisodiyotining barcha subyektlariga xos bo‘lgan bir qator qonuniyatlarni ko‘rish mumkin:

Birinchidan, innovatsiyalarning mamlakatning iqtisodiy o‘sishi va raqobatbardoshligini oshirish omili sifatidagi roli bosqichma-bosqich oshib bormoqda, bu esa davlatlar va korporativ tuzilmalarning ilmiy tadqiqot ishlariga investitsiyalar hajmini oshirishdan manfaatdorligini keltirib chiqarmoqda.

Ikkinchidan, iqtisodiyot rivojlangan sari innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda nodavlat manbalar ulushi ortib bormoqda va davlat

¹Manba: Global raqobatbardoshlik hisoboti 2015–2016: To‘liq ma’lumotlar nashri Jahon Iqtisodiy Forumi tomonidan nashr etilgan/ Insight Report, Jeneva, 2015 yil, p. sakkiz.

asosan fundamental tadqiqotlar va innovatsion infratuzilmani yaratishni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda qolmoqda.

Uchinchidan, innovatsion sohada innovatsion loyihalarni tanlashda professional investorlar, maxsus fondlar, ekspertlarning paydo bo'lishi – venchur industriya subyektlari, bu institutsional va norasmiy investorlarni innovatsiyalarni ishlab chiquvchilar, olimlar va muhandislar bilan bog'laydi.

Bundan tashqari, jahon iqtisodiyoti miqyosida rivojlanayotgan mamlakatlar: Xitoy, Janubiy Koreya, Hindiston, Isroil va boshqalarda innovatsion sohadagi faollik oshganini kuzatish mumkin. Bu mamlakatlarda yuqori texnologiyalarning dinamik o'sishi kuzatilmoqda. AQSH Milliy Ilmiy Kengashi rahbari Den Arvizu e'tirof etganidek, XXI asrning birinchi o'n yilligida global ilmiy landshaftda keskin o'zgarishlar yuz berdi. Rivojlanayotgan iqtisodlar ilm-fan va innovatsiyalarning jahon bozori va raqobatbardoshligidagi rolini tan oladi va fan va texnologiyaga pul kiritishga ustuvor ahamiyat beradi¹. Shunday qilib, o'tgan asrda AQSH, Yaponiya, Germaniyaning innovatsiyalar sohasidagi yetakchiligi yangi, jadal rivojlanayotgan raqobatdosh mamlakatlarning paydo bo'lishi tufayli qisqaradi.

Yana bir muhim tendensiya shundan iboratki, innovatsion rivojlanish yo'liga o'tgan mamlakatlarning davlat organlari innovatsion faoliyatni to'g'ridan to'g'ri moliyalashtirishdan tartibga solishning bilvosita usullariga, innovatsion xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish va kuchaytirish choralari qo'llashga o'tmoqda.

12.2. Jahon iqtisodiyotida innovatsion faoliyatni rag'batlantirish amaliyoti

Dunyoning ko'pgina rivojlangan mamlakatlarida innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning asosiy manbalari davlat budjeti emas, balki tadbirkorlik tuzilmalarining investitsiyalaridir.

¹Manba: http://www.gazeta.ru/science/2014/02/10_a_5896949.shtml

Rivojlangan mamlakatlarda ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish manbalarini bunday tartibga solishga bozor iqtisodiyoti subyektlarini bilvosita rag'batlantirish bo'yicha puxta o'ylangan iqtisodiy siyosat tufayli erishildi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda mamlakatlar hukumatlari ilmiy, tadqiqot va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi korxonalar uchun vositalar va imtiyozlar doirasini kengaytira boshladilar.

Jahon amaliyotida innovatsion faoliyatni faollashtirish va bu sohaga investorlarni jalb qilishning eng keng tarqalgan va arzon vositasi bu soliq imtiyozlari bo'lib, ular soliq imtiyozlari, soliq solinadigan bazadan hisobdan chiqarish, soliq to'lash muddatini kechiktirish, soliq to'lovi summasidan yil davomida qilingan ilmiy tadqiqot ishlari bo'yicha xarajatlarni chegirib tashlash va boshqalar.

Ko'pgina mamlakatlarda soliq imtiyozlari hukumatlar tomonidan o'zlarining soliq qonunchiligiga muvofiq belgilanadi va belgilanadi, AQSH va Yaponiyada esa ular har yili qayta ko'rib chiqiladi.

Ayni paytda dunyoning yetakchi mamlakatlarida innovatsion faoliyatga investitsiyalarni rag'batlantiruvchi turli turdagi soliq imtiyozlari qo'llanilmoqda, shuningdek, kompaniyaning ilmiy tadqiqot ishlariga yo'naltirilgan mablag'lari o'tgan yilga nisbatan oshgan. Qoidaga ko'ra, soliq imtiyozlari miqdori kompaniyalarning ilmiy tadqiqot ishlariga sarflagan xarajatlariga mutanosibdir. Hajm chegirmalarining eng yuqori darajasi Avstraliya (150%) va Singapurda (200%) qo'llaniladi, ya'ni kompaniyaning ilmiy tadqiqot xarajatlaridan 1,5-2 baravar yuqori summalar soliqqa tortiladigan daromaddan chegirib tashlanadi. Boshqa mamlakatlarda ilmiy tadqiqot ishlariga xarajatlarning ma'lum bir qismi (10-100%) soliq solinadigan bazadan chegirib tashlanadi. Germaniya hukumati ilmiy va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarning soliqqa tortiladigan daromadlarini ilmiy-tadqiqot va rivojlanish xarajatlarining to'liq miqdoriga (100%) kamaytirishga ruxsat beradi. Ushbu imtiyoz

yordamida davlat innovatsion sohadagi investorlarni faollashtirishga hissa qo'shmoqda.

Qo'shimcha chegirma kompaniya tomonidan erishilgan ilmiy tadqiqot xarajatlarining bazaviy yil darajasiga yoki ma'lum bir davr uchun o'rtacha ko'rsatkichiga nisbatan o'sishiga qarab belgilanadi. Ushbu chora Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotiga a'zo 11 ta davlatda qo'llaniladi: Fransiya, Kanada, AQSH va boshqalar. Maksimal o'sish stavkasi Fransiyada amal qiladi (50%). Kanada, AQSH, Yaponiya va Tayvanda 20%ni tashkil qiladi.

Ba'zi mamlakatlar ikkala sxemadan bir vaqtning o'zida foydalanadilar, lekin har xil turdagi xarajatlar uchun. Misol uchun, AQSHda umumiy qo'shimcha chegirma asosiy tadqiqotlarni moliyalashtirishga qaratilgan xususiy sektor xarajatlari uchun hajm chegirmasi (20%) bilan to'ldiriladi.

Soliq imtiyozi sanoat korxonalariga allaqachon hisoblangan daromad solig'ini ushbu korxonaning ilmiy tadqiqot ishlariga xarajatlarining ma'lum foiziga teng miqdorda kamaytirishga imkon beradi. Ba'zi mamlakatlarda (Kanada, Niderlandiya) bu chegirma ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlar miqdoriga mutanosibdir, boshqalarida (AQSH, Yaponiya, Fransiya) ma'lum, qonuniy ravishda belgilangan vaqt davomida ushbu xarajatlarning oshishi.

Soliqlarni kechiktirish bilan bog'liq holda, ushbu turdagi soliq imtiyozlari ilmiy tadqiqot ishlariga pul sarflaydigan va buning uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalarni sotib olgan, ammo «qarzdor» soliq imtiyozlaridan foydalanish uchun yetarli foyda olmagan korxonalar uchun yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan. Bir qator mamlakatlar qonunchiligida bunday vaziyatlarda soliq imtiyozlaridan foydalanish huquqini kelajakka o'tkazish imkoniyati ko'zda tutilgan (qo'yilgan investitsiyalarning xususiyatlariga qarab 10 yilgacha bo'lgan ufq bilan).

Ushbu sxemaning paydo bo'lishi nafaqat yangi yoki qayta profillangan bilim talab qiladigan kompaniyalar, ayniqsa kichik va o'rta

innovatsion firmalar bilan, balki bozor iqtisodiyotining siklik rivojlanishi, turg'unlik davrlari va konyukturaning tiklanishi bilan ham bog'liq. Darhaqiqat, daromad keskin pasaygan yoki umuman yo'q bo'lgan turg'unlik davrlarida korxonalar mahsulot turlarini yangilashga yoki yangi, samaraliroq texnologiyalarga o'tishga majbur bo'ladilar. Biroq, ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish va daromad olish o'rtasida har doim ma'lum vaqt oralig'i mavjud bo'lib, bu qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlarni to'liq amalga oshirish imkonini beradi, bu, xususan, soliqni kechiktirish mexanizmini ishlab chiqishda hisobga olingan.

Yuqorida sanab o'tilgan imtiyozlarga qo'shimcha ravishda, bir qator mamlakatlarda soliqlarni hisobdan chiqarish uchun chegara mavjud. Shunday qilib, Yaponiya va Janubiy Koreyada korporativ soliq summasining 10%dan (Yaponiyada kichik va o'rta kompaniyalar uchun 15%), Kanadada 75%, Ispaniyada 35%, Tayvanda 50 dan oshmasligi kerak. Avstraliya, Fransiya, Italiya va Gollandiyada soliq imtiyozlarining mutlaq chegarasi mavjud. Bunga qo'shimcha ravishda, masalan, AQSHda kompaniya bir yil ichida ilmiy tadqiqot ishlariga xarajatlarini ikki baravar oshira olmaydi va o'rtacha bilim intensivligi (ilmiy tadqiqot va ishlanma xarajatlarining sotish narxiga nisbati) 16% dan oshmasligi kerak. Ushbu cheklashlar xususiy sektor soliq to'lovlaridagi vahshiy tebranishlarning oldini olish va korporativ hisobotlarni asossiz yuqori foyda olish uchun manipulatsiya qilish imkoniyatini bartaraf etish uchun mo'ljallangan.

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda tadbirkorlik tuzilmalarining innovatsion faolligini rag'batlantirish maqsadida davlat nafaqat soliq stavkalarini pasaytirish, likvid mablag'lar vaqtincha taqchil bo'lgan taqdirda bir qator soliqlarni to'lashni kechiktirish, soliq to'lovlarini o'rnatish bepul minimal, shuningdek, texnik jihatdan ilg'or sohalarda, shuningdek, ilmiy tadqiqot ishlarida foydalaniladigan asbob-uskunalarni jadal eskirishga katta e'tibor qaratilmoqda. AQSH soliq qonunchiligi intellektual mulk uchun maxsus soliq qoidalarini nazarda

tutadi. Shunday qilib, AQSH Soliq kodeksida yaxshi niyat va intellektual mulkni amortizatsiya qilish bo'yicha maxsus bo'lim mavjud. Ushbu turdagi aktivlar uchun maxsus amortizatsiya qoidalari, shu jumladan tezlashtirilgan amortizatsiya belgilanadi.

Qulay innovatsion muhitni ta'minlovchi imtiyozlar ulushining oshishi umumiy tendentsiya hisoblanadi. Qo'shma Shtatlarda ilmiy va texnologik taraqqiyotni (STP) faollashtiradigan yuzdan ortiq imtiyozlar mavjud. Soliq qo'llab-quvvatlashning asosiy afzalligi shundaki, imtiyozlar oldindan emas, balki haqiqiy innovatsiyalarni rag'batlantirish sifatida taqdim etiladi. Shunisi e'tiborga loyiqki, Qo'shma Shtatlarda soliq tanqisligi miqdori firmalarning innovatsion jarayonga qo'shgan hissasiga taxminan mos keladi.

Imtiyozli tizimning asosiy tamoyili shundaki, soliq imtiyozlari ilmiy tashkilotlarga emas, balki korxonalar va investorlarga beriladi. Imtiyozlar muntazam ravishda ko'rib chiqilishi davlatga ustuvor tarmoqlarda innovatsion faoliyatni maqsadli ravishda rag'batlantirish, nafaqat ilmiy va innovatsion tashkilotlarning tuzilishi va soniga, balki eng muhimi, ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

Soliq imtiyozlari soliq to'lovchilarning ma'lum bir toifasiga ham berilishi mumkin. Masalan, Buyuk Britaniyada tadqiqot tashkilotlari korporativ soliqdan ozod qilingan.

Qo'shma ilmiy-innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun oliy ta'lim sohasi va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni faollashtirish maqsadida alohida soliq imtiyozlari nazarda tutilgan. Shunday qilib, AQSHda kompaniyalarga universitetlar yoki notijorat tadqiqot tashkilotlariga hadya qilingan ilmiy asbob-uskunalar qiymati bo'yicha soliq solinadigan bazani kamaytirishga ruxsat berilgan.

Texnoparklarda maxsus soliq rejimlari amal qiladi. Fransiya Milliy Texnik tadqiqotlar assotsiatsiyasi ma'lumotlariga ko'ra, «respondentlarning 36%dan ortig'i soliq imtiyozlarisiz texnoparklar doirasida ilmiy va amaliy dasturlarni amalga oshirish mumkin emasligini ta'kidladilar».

Jahon amaliyotida ilmiy tadqiqot ishlari sohasida hamkorlik qilish uchun soliq imtiyozlari mavjud. Hisob-kitoblarga ko'ra, har bir kompaniyaning assotsiatsiya doirasida ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish uchun individual xarajatlari xuddi shunday tadqiqotlarni mustaqil ravishda amalga oshirganidan taxminan 10 baravar kam.

Davlat tomonidan ilmiy tadqiqot ishlarini bevosita rag'batlantirish keng rivojlangan subsidiyalar, kreditlar berish, ayrim ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish uchun shartnomalar tuzish, davlat buyurtmalari (Yaponiya, Koreya, Tayvan, Germaniya, Italiya, Kanada) uchun imtiyozli shartlar.

Har bir mamlakat o'ziga xos rag'batlantirish to'plamini amalga oshiradi, ularning kombinatsiyasi rag'batlantirishning maqsadlari va obyektlariga, shuningdek, umumiy tartibdagi bir qator omillar va cheklavlarga bog'liq.

Amerika Qo'shma Shtatlari innovatsion bozor subyektlarini moliyaviy rag'batlantirish va jonlantirish sohasida eng boy tajribaga ega. Amerika Qo'shma Shtatlarida 1954-yildan boshlab joriy yilda tadqiqot va tajribalar uchun xarajatlarni soliqqa tortiladigan summadan chegirib tashlash yoki ushbu xarajatlarni amortizatsiya qilish tartibi joriy etilgan. 5 yilgacha muddat. Bundan tashqari, jamoat manfaatlariga mos keladigan ta'lim va ilmiy tadqiqot maqsadlariga sarflangan xarajatlar uchun qo'shimcha soliq imtiyozlari berildi. Biroq, 1980 yilgacha davlat tomonidan innovatsiyalarga har yili qariyb 8 milliard AQSH dollari sarmoya kiritilishiga qaramay, bu chora-tadbirlar iqtisodiyotga sezilarli samara bermadi. «1980-yilda AQSH hukumati akademik tadqiqotlarning 60 foizini moliyalashtirdi va o'sha paytda 28 000 patentga ega edi, ammo faqat 4 foizi sanoat tomonidan litsenziyalangan»¹. AQSh Kongressi tomonidan bir qator qonun hujjatlari qabul qilingandan keyin vaziyat o'zgardi. Federal tomonidan moliyalashtiriladigan tadqiqotlar uchun Bye-Dole qonuniga (1980 yilda

¹Xenkina D., Martyanova T. Ruhiy muammolar, https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles /2011/01/31/mentalnye_problemy

qabul qilingan) muvofiq patent olish huquqi ishlab chiquvchilarning o'zlariga olimlar, universitetlar, kichik biznes vakillariga o'tkazildi, ammo loyihaning amalga oshirilishi va tavsifi to'g'risida hisobot berish huquqi butun rivojlanish davlat ixtiyorida qoldi. Ushbu qonun qabul qilingandan keyin patentlar soni 10 barobar oshdi. Ushbu tartib orqali notijorat tashkilotlar va kichik biznes federal moliyalashtirilgan tadqiqotlar natijasida olingan ixtirolarga bo'lgan mulk huquqlarini ta'minlash imkoniyatiga ega.

2-3 yil ichida universitetlar tomonidan ilmiy va texnik natijalarni tijoratlashtirish uchun 2200 ta firma tashkil etildi. Universitetlar va laboratoriyalar moliyaviy resurslarni o'zlashtirish o'rniga ularni Amerika iqtisodiyoti uchun ishlab chiqarishni boshladilar va 260 000 ish o'rinlarini yaratdilar. Har yili intellektual mulk ob'ektlari muomalasi orqali AQSH budjetiga 40-50 milliard dollar tushadi¹.

By-Dole qonunining asosiy qoidasi shundaki, federal moliyalashtirilgan ixtirolar jamoat manfaatlarini ko'zlab tijorat rivojlanishi uchun litsenziyalanishi kerak. Bu tamoyil ilmiy faoliyat qaysi manbalardan moliyalashtirilishidan qat'i nazar, universitetning deyarli barcha me'yoriy hujjatlarida o'z aksini topgan.

1980-yilgi Texnologik innovatsiyalar to'g'risidagi qonun, Stivenston Uaylder qonuni nomi bilan tanilgan, 1986-yilda Federal texnologiyalarni uzatish to'g'risidagi qonunga muvofiq o'zgartirilgan, federal laboratoriyalarga xususiy firmalar bilan hamkorlikda tadqiqot shartnomalari tuzish va olingan har qanday natijalar bo'yicha ushbu firmalarga patent berish huquqini berdi.

1982-yilgi «Kichik biznesda innovatsiyalarni rivojlantirish to'g'risida»gi qonun kichik innovatsion korxonalarga ilmiy tadqiqot ishlari bo'yicha federal buyurtmalarni amalga oshirishni kengaytirdi. U federal buyurtmalar bo'yicha olib borilgan ilmiy va amaliy tadqiqotlar natijalari asosida xususiy firmalarga fan va texnika yutuqlarini

¹O. Parpiev Kichik innovatsion tuzilmalar intellektual faoliyat natijalarini amalga oshirishning samarali vositasi sifatida. http://www.intellspheregroup.com/articles_4.htm

tijorlashtirishda yordam berish, shuningdek, texnologik innovatsiyalarni yaratish va tarqatishda yordam berish, shuningdek, bunday innovatsiyalarni yaratish uchun qobiliyatli odamlarni jalb qilishda yordam berishni tartibga soladi. Ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirishda muvaffaqiyatli ishtirok etayotgan innovatsion kichik korxonalar reestri yaratildi. 1984-yilgi tuzatish ilmiy tadqiqot institutlariga keyingi rivojlanish uchun uchinchi shaxslarga mulk huquqlarini rasmiylashtirishga imkon berdi.

Shunday qilib, Qo'shma Shtatlarning nodavlat sektori innovatsion loyihalar va tadqiqotlarni yaratish, tijorlashtirish va amalga oshirishda moliyaviy rag'bat va tijorat manfaatlariga ega.

Yaponiya innovatsiyalar uchun soliq imtiyozlari bo'yicha katta tajribaga ega. U innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun olti xil yondashuvni qo'llaydi:

- ilmiy asbob-uskunalar uchun tezlashtirilgan amortizatsiya tizimi (1952-yildan);
- rivojlanish xarajatlari uchun soliq imtiyozlari (1966-yildan);
- xorijiy texnologiyalarni sotib olish xarajatlari uchun maxsus imtiyozlar (1956-yildan);
- xorijiy texnologiyadan foydalanganlik uchun to'langan summalardan soliq imtiyozlari (1953-yildan);
- yangi import qilinadigan asbob-uskunalarini sotib olish uchun maxsus soliq imtiyozlari (1951-yildan);
- tadqiqot xarajatlari uchun soliq imtiyozlari (imtiyozli stavka 1966-yildan keyingi har qanday yilda ushbu maqsadlar uchun sarflangan eng yuqori miqdorga nisbatan ilmiy tadqiqot va ishlanmalar xarajatlarining o'sishining 20%ni tashkil qiladi)¹.

Yaponiyada soliq krediti mexanizmi 1967-yildan beri qo'llanilmoqda. Bu yerda o'tgan yillardan biriga nisbatan erishilgan malakali ilmiy-tadqiqot xarajatlarining o'sishi 20%ni tashkil etadi,

¹Yu.A.Ryumina Innovatsiyalar uchun soliq imtiyozlarining xorijiy tajribasi// Tomsk davlat universitetining axborotnomasi, 2012-yil, 3-son (19), p. 80-85

ammo shunga o'xshash xarajatlarning maksimal darajasi kompaniyaning 10% dan oshmasligi kerak. soliq majburiyati.

Fransiyada innovatsiyalarni rag'batlantirish tizimi 1983-yildan beri joriy qilingan. Qabul qilingan tizimga ko'ra, Fransiyada yangi kichik tadqiqot firmalari uchun ularning faoliyatining birinchi besh yilida daromad solig'i to'lanishi kerak bo'lgan miqdorning yarmiga kamaytiriladi.

Shvetsiyada innovatsiyalar uchun soliq imtiyozlari 1973 yildan beri qo'llanila boshlandi. Soliqdan ozod qilinadigan summalar kompaniyaning ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlarining 10% ga teng, bundan tashqari, ilmiy tadqiqot xarajatlarining ko'payishi uchun maxsus 20% chegirma taqdim etiladi. 1981-yilda Shvetsiyaning soliq qonunchiligiga soliq imtiyozlarining "qo'shimcha xarakterini" kuchaytirish maqsadida o'zgartirishlar kiritildi. Ushbu tuzatishlarga muvofiq, firmaning joriy tadqiqot xarajatlarining 5 foizi va qo'shimcha xarajatlarning 30 foizi soliqdan ozod qilindi.

So'nggi o'n yillikda ilmiy va innovatsion faoliyatni moliyaviy rag'batlantirish milliy doiradan tashqariga chiqdi. Yevropa davlatlari Yevropa Ittifoqining ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish dasturlarida faol ishtirok etadi. Misol uchun, Finlandiya o'z tadqiqotini o'tkazish uchun Yevropa Ittifoqining moliyaviy resurslaridan samarali foydalanadi, maqsadli badallar hajmidan ortiq mablag' oladi. Yevropa tadqiqot kengashi va Yevropa ilmiy jamg'armasi mablag'larni taqsimlashni tartibga soluvchi asosiy umumyevropa institutlaridir. Ularning yaratilishiga ilmiy tadqiqotlar uchun yetarli mablag' ajratilmagani (fondlar bilan solishtirganda) tufayli Yevropa Ittifoqi fan va texnologiya sohasidagi raqobatbardoshligini yo'qotishidan qo'rqish sabab bo'lgan. Shu maqsadda AQSH va Yaponiya tomonidan ajratilgan). Yevropa ilmiy jamg'armasi o'rtacha yillik byudjeti 9 milliard yevro bo'lgan uyushma bo'lib, u Yevropaning 30 davlatidagi ilmiy tadqiqot sohasidagi 79 tashkilotni birlashtiradi.

Qayd etilganidek Bosh direktor Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (BIMT) Frensis Gurri: “Innovatsiyalar rivojlanishning barcha bosqichlarida mamlakatlarning iqtisodiy o‘rishini tezlashtirish uchun keng sharoit yaratadi. Biroq, bu shartlarning amalga oshirilishi o‘z-o‘zidan sodir bo‘lmaydi. Har bir mamlakat o‘z iqtisodiyotida mavjud bo‘lgan innovatsiya va ijodkorlikni harakatga keltiradigan siyosatlar uyg‘unligini aniqlashi kerak¹.

Har bir mamlakatda fan va texnika sohasi uchun imtiyozlar tizimlari nafaqat to‘plangan jahon tajribasini, balki har bir mamlakat uchun individual bo‘lgan o‘ziga xos omillar, shart-sharoitlar va cheklovlarni hisobga olgan holda bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Shu ma’noda, innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha xorijiy tajriba mamlakatning o‘ziga xos tarixiy sharoitlariga mos keladigan ilmiy-innovatsion soha uchun imtiyozlar tizimini shakllantirish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan va qo‘llanilishi kerak bo‘lgan ma’lum ko‘rsatmalarnigina beradi.

12.3. Turli mamlakatlar iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash modellari

Jahon amaliyotida innovatsiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash shakllari, usullari, manbalarining xilma-xilligiga, milliy iqtisodiyotlarda innovatsiyalarni bilvosita rag‘batlantirish bo‘yicha qo‘llaniladigan chora-tadbirlar ko‘lamining kengligiga qaramay, innovatsion rivojlanishni moliyalashtirish jarayonida hali ham bir qator umumiy qonuniyatlarni ko‘rish mumkin.

Milliy innovatsion tizimlarning moliyaviy asoslarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlarning ma’lum ro‘yxati asosida biz iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash modellarini yaratdik, ularni solishtirish bo‘yicha jahon tajribasini o‘rganishda katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Iqtisodiyotning innovatsion

¹Manba: http://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2015/article_0010.html

rivojlanishini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning har bir modeli qator mamlakatlarning milliy innovatsion tizimlarini o'z ichiga oladi va quyidagi ko'rsatkichlar asosida yaratiladi:

- Davlat va xususiy moliyalashtirish nisbati;
- investorlarning innovatsiyalarda yuqori darajadagi tavakkalchilikka munosabati;
- mamlakatda professional investorlar va innovatsiyalarni moliyalashtirish fondlarining mavjudligi;
- moliyaviy resurslarni investitsiyalashda ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari va boshqalar.

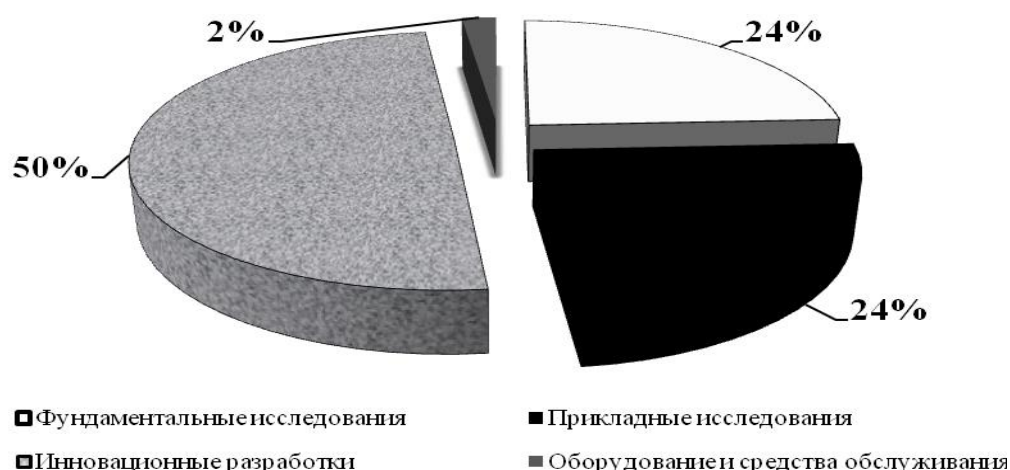
Bu ko'rsatkichlar yuqori xavfli innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda, mos ravishda investorlarning risklarga munosabati va kelajakdagi innovatsion mahsulotlarning noaniqlik darajasiga, innovatsion loyihalarni tanlash va ekspertizadan o'tkazish bo'yicha mavjud institutlarga, innovatsion loyihalarni tanlash va ekspertizadan o'tkazish bo'yicha mavjud institutlarning mavjudligiga bog'liq holda kichik ahamiyatga ega. nodavlat moliyaviy qo'llab-quvvatlash fondlari, mamlakatda innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlash hajmi va to'liqligi.

Ushbu xususiyatlardan kelib chiqib, innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning jahon tajribasini quyidagi modellar asosida ko'rib chiqish mumkin: agressiv investitsiyalar modeli, korporativ va konservativ investitsiyalar, shuningdek, o'tish davri iqtisodiyoti modeli.

Agressiv investitsiya modeli innovatsion sohaga yo'naltirilgan katta hajmdagi moliyaviy resurslar, innovatsion mahsulotlarni yaratishning dastlabki bosqichlarida loyihalarning salmoqli ulushi bilan tavsiflanadi, bu yerda xavf va noaniqlik darajasi maksimal deb hisoblanadi, shuningdek, xususiy, noaniqlik darajasi ustunlik qiladi. Innovatsiyalarni moliyalashtirish manbalari tarkibidagi davlat fondlari (xususiy pensiya jamg'armalari, sug'urta kompaniyalari, xususiy venchur fondlari, yirik korporatsiyalar va boshqalar). «Agressiv investitsiyalar» tushunchasining o'zi iqtisodiy nazariya uchun yangilik emas. Bu atama korxonaning investitsiya siyosati yoki investorning

strategiyasini bildiradi, yaqin kelajakda yuqori daromadni (bozor oʻrtacha koʻrsatkichidan yuqori) kutish uchun investitsiya xavfining yuqori darajasi bilan tavsiflanadi. Shuning uchun bu kontseptsiya model nomiga mos keladi.

Masalan, AQSHda soʻnggi 10 yilda innovatsion faoliyatni moliyaviy qoʻllab-quvvatlashning yillik hajmi oldingi bandlarda koʻrsatilganidek, oʻrtacha 300-400 milliard AQSH dollarini tashkil etadi, bu koʻplab rivojlanayotgan mamlakatlarning yillik yalpi ichki mahsulotidan bir necha baravar yuqoridir. Bundan tashqari, moliyaviy qoʻllab-quvvatlash tarkibida asosiy ulushni nodavlat fondlari egallaydi. Shunday qilib, 2014 yilda AQSH federal budjetidan ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish 133,68 milliard AQSH dollarini tashkil etdi, bu barcha sarflangan mablagʻlarning taxminan 28,7 foiziga teng. Federal budjetning 95,4 foizi yettita federal agentlikning (NASA, NIST, Milliy sogʻliqni saqlash institutlari va boshqalar) tadqiqot faoliyatini moliyalashtirishdan tushadi¹. Shuni ham taʼkidlash kerakki, budjet mablagʻlarining asosiy ulushi koʻpgina rivojlangan mamlakatlarda boʻlgani kabi fundamental tadqiqotlarga emas (atigi 24%), balki innovatsion ishlanmalarga taxminan 50% (12.3.1-rasmga qarang).

12.3.1-rasm. AQSH federal budjetini ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish sohasida sarflash yoʻnalishlari, %

¹Manba: Federal tadqiqot va ishlanmalarni moliyalashtirish: FY2014/CRS hisoboti, 2015 yil 2-fevral, p. 3.

12.3.1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, Qo‘shma Shtatlarda 2014-yilda federal ilmiy tadqiqot budjetining 24 foizi fundamental tadqiqotlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga sarflanadi, deyarli bir xil qismi AQSH agentliklari va hukumat idoralari tomonidan amaliy tadqiqotlarni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan va budjetning asosiy qismi yangi innovatsion ishlanmalarga yo‘naltirilgan – bu Qo‘shma Shtatlarda hukumat darajasida innovatsiyalarga, ularni yaratish, amalga oshirish va tegishli moliyaviy qo‘llab-quvvatlash jarayoniga katta e‘tibor qaratilayotganidan dalolat beradi.

Amerika iqtisodiyoti, ayniqsa, venchur kapitali va bitimlar soni bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinni egallagan yuqori xavfli venchur kapital sanoatining imkoniyatlari bilan ajralib turadi. 2014-yilda AQSHning venchur kapitali OECD mamlakatlaridagi umumiy venchur kapitalning 80%dan ortig‘ini tashkil etdi¹. 2014-yilda mamlakatimizda 1206 ta venchur fond faoliyat ko‘rsatgan bo‘lsa, ulardan 32 tasi hisobot yilida o‘z faoliyatini boshlagan bo‘lsa, sohada 5680 nafar professional investor faoliyat yuritib, ular tomonidan 1 ta venchur firmaga o‘rtacha 194,9 mln².

Shunday qilib, AQSH Milliy venchur kapitali assotsiatsiyasi (NVCA) hisobotiga ko‘ra, 2014 yilda venchur kapitali 49,3 milliard AQSH dollari miqdorida jalb qilingan (3-ilogaga qarang) va 4361 ta bitim tuzilgan. 3-ilogadan ko‘rinib turibdiki, venchur kapitalning asosiy ulushi innovatsion loyihaning dastlabki bosqichini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashga va innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga yo‘naltirilgan. Jumladan, 2014-yilda venchur kapital qo‘yilmalari tarkibida 42% kengaytirish loyihalari, 32% boshlang‘ich moliyalashtirish, 25% keyingi bosqichdagi moliyalashtirish va 2% boshlashdan oldingi, urug‘lik moliyalashtirishga to‘g‘ri keldi.

¹OECD (2015), Bir qarashda tadbirkorlik 2015, OECD nashriyoti, Parij, p. 102.

²Milliy Venture Capital Association Yilnomasi 2015/Thomson Reuters & NVCA Report, Vashington, 2016, p. 38.

12.3.2-rasm AQSHda 2014-yilda vechur investitsiyalarning bitimlar soni bo'yicha taqsimlanishi¹

12.3.2-rasmda tuzilgan bitimlar soni bo'yicha AQSHda vechur kapital qo'yilmalarining eng keng tarqalgan shakli innovatsion mahsulotlarni yaratishning eng xavfli, dastlabki bosqichi bo'yicha bitimlarni moliyalashtirish ekanligini ko'rsatadi.

2014-yilda jami 4361 ta bitimning 2166 tasi (yarimga yaqini) dastlabki bosqichda, 1154 tasi (26,5%) ishlab chiqarishni kengaytirishga, 847 tasi yoki umumiy bitimlarning 19 foizi kechki bosqichlarni moliyalashtirishga to'g'ri keldi. Shunday qilib, innovatsion faoliyatni moliyalashda amerikalik investorlar maksimal foyda va raqobatdosh ustunlikka erishish uchun innovatsion mahsulotlarni yaratishning xavfli bosqichlariga ongli ravishda mablag' kiritadilar va shu bilan «agressiv» investitsiya siyosati elementlarini namoyish etadilar.

Isroil mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan mablag'lar bo'yicha Yevropada birinchi va jahonda ikkinchi o'rinni egallaydi, bu oxirgi 10 yil ichida Isroil yalpi ichki

¹Manba: Muallif tomonidan Milliy Venture Capital Association Yilnomasi 2015/Thomson Reuters va NVCA hisoboti asosida tuzilgan, Vashington, 2016, p. 38.

mahsulotining 4%dan ortig'ini tashkil etadi. Bu mamlakatda innovatsion faoliyatni moliyalashtirishda nodavlat pul mablag'lari ham ustunlik qiladi, ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga investitsiyalar yuqori sur'atlar bilan o'sib bormoqda, innovatsion jarayonni moliyalashtirishning eng xavfli bosqichlari moliyalashtirish tuzilmasida katta ulushni egallaydi.

Isroil 1992-yilda Yozma dasturini ishga tushirib, 14 yil ichida texnologiya eksportini 2,5 milliard dollardan 11 milliard dollarga oshirdi. Shu bilan birga, Isroilda ko'plab biznes-inkubatorlar va texnoparklar paydo bo'ldi va ularning aksariyati universitetlar va ilmiy muassasalarda edi.

1990-yillarning oxiriga kelib, Isroilda allaqachon 70 ga yaqin venchur kapital fondlari, shuningdek, 2000 ta fanni talab qiluvchi firmalar mavjud edi, ulardan 40 tasi Amerika NASDAQ tizimida ro'yxatga olingan. 2500 ta yuqori texnologiyali firmalar tashkil etildi, ulardan 126 tasi (jumladan, NASDAQ bo'yicha 3 ta kompaniya) aksiyalarni birlamchi joylashtirishdan o'tdi, 75 ta kompaniya transmilliy korporatsiyalar tomonidan sotib olindi. Isroil modelining muvaffaqiyati shundan iboratki, u ishga tushirilganda nafaqat moliyaviy vositani, balki biznes-ilm-davlat o'rtasidagi optimal o'zaro munosabatlarni shakllantirishga e'tibor qaratildi.

Buyuk Britaniya innovatsiyalarga sarmoya kiritish bo'yicha dunyoda yettinchi o'rinni egallaydi, bu mamlakatda tadqiqot va ishlanmalarga investitsiyalar AR-GEga global sarmoyaning taxminan 3%ni tashkil qiladi. Bu mamlakatda tadbirkorlik tuzilmalari (ayniqsa, xususiy pensiya jamg'armalari, sug'urta kompaniyalari) investitsiyalarining ulushi ham juda yuqori bo'lib, ilmiy tadqiqot ishlariga yillik investitsiyalarning uchdan ikki qismini tashkil etadi. Xususiy notijorat sektor». Ushbu manba, Frascati qo'llanmasiga ko'ra, mustaqil kasaba uyushmalari va boshqa jamoat birlashmalari, xayriya jamg'armalari, davlat yoki xususiy sektorga tegishli bo'lmagan

uyushmalar, nodavlat notijorat tashkilotlari, xususiy universitetlar,¹ Agar boshqa Yevropa mamlakatlarida ilmiy-tadqiqot ishlariga jami sarmoyaning oʻrtacha 1-2 foizi shu manba hisobidan moliyalashtirilsa, Buyuk Britaniyada soʻnggi 10 yilda bu koʻrsatkich 4,5-5 foizni tashkil etadi². Bundan tashqari, Buyuk Britaniya venchur kapital fondlari soni, venchur investitsiyalar hajmi va ushbu sohadagi bitimlar soni boʻyicha Yevropada birinchi oʻrinda turadi.

ARGEga korporativ investitsiyalar modeli. Oʻtgan oʻn yilliklarda iqtisodiy makonning globallasuvi natijasida yirik sanoat kompaniyalari va transmilliy korporatsiyalar ilmiy tadqiqot va ishlanmalarning nufuzli sarmoyadorlariga aylanib, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik faoliyatiga va uning natijalarini tijoratlashtirishga yiliga milliardlab AQSH dollari sarflamoqda. Ushbu kompaniyalarning resurslari alohida davlatning ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish tarkibida moliyaviy yordamning muhim qismini tashkil qiladi. Shunday qilib, Yaponiya, Janubiy Koreya, Shvetsiya va boshqalar NISning moliyaviy yordamini ilmiy tadqiqot ishlariga korporativ sarmoya kiritish modeliga bogʻlash mumkin. Ushbu mamlakatlarda innovatsion faoliyatni xorijiy investorlar tomonidan moliyalashtirish ushbu sohaga ajratilgan mablagʻlar umumiy hajmining 1 foizidan oshmaydi, korxonalar, korporatsiyalar va boshqa xoʻjalik tuzilmalarining moliyaviy resurslari esa ilmiy tadqiqot va ishlanmalar boʻyicha umumiy xarajatlarning 70 foizdan ortigʻini tashkil etadi. 4-ildoda 2014-yilda korporativ ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan eng yirik xarajatlar roʻyxati keltirilgan. Jadvaldan koʻrinib turibdiki, Volkswagen (Germaniya) va Samsung (Janubiy Koreya) mos ravishda 13,5 milliard dollar va 13,4 milliard dollar sarmoya kiritgan va bir necha yildan buyon bu koʻrsatkich boʻyicha yetakchilik qilmoqda. Amerikaning Intel va Microsoft kompaniyalari har yili 10 milliard dollardan koʻproq mablagʻ sarflaydi

¹Frascati qoʻllanmasi 2015: Tadqiqot va eksperimental ishlanmalar boʻyicha maʼlumotlarni toʻplash va hisobot berish boʻyicha koʻrsatmalar, Ilmiy, texnologik va innovatsion faoliyatni oʻlchash, OECD nashriyoti, Parij, p. 288

²Eurostat, Fan va texnologiya maʼlumotlar bazasi, GERD mablagʻlar manbalari boʻyicha.
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>.

va Shvetsariyaning Roche farmatsevtika kompaniyasi 2014-yilda birinchi beshlikni yopdi, u 2013-yilda ilmiy tadqiqot ishlariga sarmoya kiritish bo'yicha uchinchi, 2014-yilda esa beshinchi o'rinni egalladi.

Bundan tashqari, ushbu modeldagi mamlakatlarda ilmiy tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlar texnik yoki muhandislik-texnologik innovatsiyalar shaklida amaliy aniq natija olishga qaratilgan, shuning uchun ushbu modelda amaliy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari ustunlik qiladi. Yaponiya, Koreya va Shvetsiyada fundamental fanning roli unchalik katta emas va umumiy tadqiqot hajmining 15%dan oshmaydi. Innovatsion faoliyatning asosiy qismi AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya va Germaniyadagi kabi universitetlarda emas, balki yirik sanoat korxonalarining laboratoriyalari va bo'linmalarida amalga oshiriladi.

2004–2014-yillar davrida Yaponiyada innovatsion faoliyatni davlat tomonidan moliyalashtirish. Tahlil qilinayotgan davrda xususiy sektorni moliyalashtirish 75 foizdan oshdi va 2014-yilda mamlakatimizda innovatsion faoliyatni moliyalashtirish umumiy hajmining 77,8 foizini tashkil etdi¹.

Ko'pgina yapon firmalarida ilmiy tadqiqot ishlariga sarflangan xarajatlar korxonaning asosiy fondlariga yillik investitsiyalar hajmidan oshadi. Tadbirkorlik subyektlarining tavakkal innovatsion faoliyatdagi bunday yuqori investitsiya faolligiga Yaponiya hukumati tomonidan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning bosqichma-bosqich kengaytirilishi va innovatsion biznes uchun imtiyozli shart-sharoitlar yaratilishi tufayli erishildi. "Fan-texnika taraqqiyotini davlat tomonidan boshqarish tizimi xususiy ishlab chiqarishni texnik rivojlantirishni rag'batlantirishning turli shakllaridan moslashuvchan foydalanishni nazarda tutadi. Jumladan: davlat buyurtmalari asosida xususiy korporatsiyalarda ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirish; xususiy kompaniyalarda ilmiy tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish uchun fond tizimidan foydalanish; davlat soliq siyosati fan va texnikaning eng

¹Muallif tomonidan Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti veb-saytidagi ma'lumotlar asosida hisoblab chiqilgan <http://stats.oecd.org/>

istiqbolli yoʻnalishlari boʻyicha ilmiy ishlab chiqarish faoliyatini soliqdan ozod qilishni nazarda tutish; yirik korporatsiyalarga litsenziyalar va nou-xaularni sotib olish uchun davlat subsidiyalarini berish; istiqbolli tarmoqlarda ilmiy tadqiqot va ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirish uchun imtiyozli shartlarda kreditlar berishgacha boʻlgan kreditni tartibga solish usullari; istiqbolli tarmoqlarni davlat hisobidan rivojlantirish, ularni tijorat rentabelligi darajasiga koʻtarilishi bilan xususiy qoʻllarga oʻtkazish bilan bogʻliq boʻlgan sanoat tarmoqlarini milliy lashtirish va xususiylashtirish siyosati; tashqi savdo siyosati, uning maqsadi yapon ishlab chiqarishini raqobatdan himoya qilish, xorijdan texnologiyalar olish uchun maqbul shart-sharoitlarni taʼminlash; kapital import siyosati¹.

Janubiy Koreyaning innovatsiyalar sohasidagi ajoyib muvaffaqiyatida moliyaviy va sanoat guruhlar ham muhim rol oʻynadi. 2013–2014-yillarda Koreya biznes tuzilmalarining ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirishdagi ulushi 78%dan oshdi, davlat ulushi qariyb 23%, xorijiy investorlar umumiy ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirishning 1%dan kamrogʻini tashkil etdi.

Janubiy Koreyaning keyingi innovatsion transformatsiyasining muhim jihatini ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni boshqarish tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan asosiy chora-tadbirlar rejasi boʻlib, unda ilmiy tadqiqot va ishlanmalar sohasida investitsiyalarni boshqarish, aholining fan va texnologiyalardan xabardorligini oshirish, fan va texnologiya sohasida inson kapitalini rivojlantirish, texnologiyalar transferi, tijoratlashuvi va globallashtirishni ragʻbatlantirish. U 2025-yilgacha belgilangan maqsadlarga erishishning asosiy hujjati boʻlib, ilmiy-texnikaviy va innovatsion rivojlanishning besh yillik rejalarini toʻldiradi. Uning asosiy strategik yondashuvlari ilmiy-texnikaviy sohaga “tanlash va konsentratsiya” tamoyili boʻyicha

¹Shershakova T.E. Yaponiyada innovatsiyalarni moliyalashtirish. AR-GE sohasida davlatning roli, <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=121880>

sarmoya kiritish, olimlar va muhandislar ijodidan samarali foydalanishni ta'minlash¹.

Shvetsiyada ilmiy tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlarning asosiy qismi (taxminan 70%) xususiy tadbirkorlik sektori tomonidan amalga oshiriladi. Xususiy sarmoyalarning katta qismi yirik kompaniyalar guruhidan keladi, tadqiqot va ishlanmalar uchun biznes xarajatlarning 2/3 qismini Shvetsiyaning 20 biznes giganti (Volvo, IKEA, Ericsson, ABB, SKF, Sandvik, AstraZeneca) qoplaydi. Bu korporatsiyalar Shvetsiya iqtisodiyotining tayanchi bo'lib, mamlakatdagi ko'plab kichik va o'rta korxonalarning natijalari ularga bog'liq. Axborot texnologiyalari (49,4%), mobil texnologiyalar (7,6%) va yangi materiallar (7,3%) eng ko'p investitsiya qilingan tarmoqlardir².

Mamlakatda venchur kapital fondlari mavjudligiga qaramay, ular innovatsion jarayonning dastlabki bosqichlarini moliyalashtirishda kamdan kam ishtirok etadilar, shuning uchun Shvetsiyada startaplarni moliyalashtirish darajasi boshqa Yevropa mamlakatlariga nisbatan past.

Konservativ investitsiya modeli R&D sohasida nisbatan past darajadagi xavf va daromad darajasi (agressiv investitsiya modeliga nisbatan) bilan innovatsiyalarga investitsiyalar bilan tavsiflanadi. Ushbu modelda davlat investitsiyalari ilmiy tadqiqot ishlariga jami xarajatlarning qariyb 30 foizini tashkil etadi va tijorat banklarining innovatsion faoliyatni, shuningdek, xorijiy investorlarni moliyalashtirish va kreditlash xarajatlari ulushi katta. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash tarkibida, qoida tariqasida, ishlab chiqarishni kengaytirish bosqichida yoki innovatsion mahsulotlarni keng ko'lamli, konveyer ishlab chiqarish bosqichida innovatsion loyihalar ustunlik qiladi. Bu model G'arbiy Yevropaning aksariyat mamlakatlarida (Fransiya, Germaniya, Shvetsariya, Irlandiya va boshqalar) innovatsiyalarni moliyalashtirishni o'z ichiga oladi.

¹Figovskiy O. Chet elda innovatsion rivojlanish tajribasi, <http://www.rusnor.org/pubs/reviews/8736.htm>

²Shvetsiya milliy innovatsion tizimi, <http://www.gmu-countries.ru/europa/swed/sweden-nis.html>

Yevropa Ittifoqining 2000-yilda Lissabon strategiyasida Yevropa Ittifoqini “eng raqobatbardosh va dinamik bilimga asoslangan iqtisodiyot”ga aylantirish maqsadi qo’yildi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari innovatsion sektorga yalpi ichki mahsulotning kamida 3 foizini sarmoya kiritishi kerak edi, shundan investitsiyalarning 2 foizi xususiy sektor hissasiga to’g’ri kelishi va 1 foizi innovatsiyalarni moliyaviy qo’llab-quvvatlashning markazlashtirilgan manbalari hisobidan moliyalashtirilishi kerak. Ushbu maqsad 2005 yilda Lissabonning yangilangan «O’sish va ish o’rinlarini yaratish bo’yicha hamkorlik» strategiyasida yana nomlandi va qo’llab-quvvatlandi¹. Natijada ko’pgina Yevropa davlatlari milliy innovatsion tizimni rivojlantirish bo’yicha yondashuv va chora-tadbirlarni qayta ko’rib chiqdilar.

Germaniya o’tgan asrda iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi bo’yicha AQSH va Yaponiyadan keyin kuchli uchlikka kirdi. Germaniyaning yuqori texnologiyali tovarlari, ham sanoat, ham iste’mol, o’zining yuqori sifati va ilmiy intensivligi bilan dunyoga mashhur. Bu mamlakatda ilmiy tadqiqot ishlarini moliyaviy qo’llab-quvvatlash tarkibida so’nggi o’n yil ichida xususiy sektorning ulushi 65-70 foizni tashkil etdi. Biroq, korxonalar, universitetlar, ishlab chiquvchilar tadqiqot va ishlanmalar yo’nalishini tanlashda mutlaqo mustaqildirlar. Qo’shma Shtatlar, Yaponiya, Isroildan farqli o’laroq, hukumat bu mamlakatda fan va texnologiyani rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlarini tartibga solmaydi. Yirik nemis kompaniyalari tadqiqot va ishlanmalarini an’anaviy sanoat tarmoqlarida mashinasozlik, avtomobilsozlik, kimyo sanoatida jamlaydi.

Mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ilmiy parklar va innovatsion markazlarni tashkil etish orqali innovatsion rivojlanishga salmoqli hissa qo’shilmoqda. Shuningdek, Germaniya patent

¹Innovatsiyalarni rivojlantirishni moliyalashtirish: Birlashgan Millatlar Tashkiloti (YEIK) mamlakatlari korxonalarining dastlabki rivojlanishini moliyalashtirish tajribasini qiyosiy ko’rib chiqish. Per. ingliz tilidan. - Sankt-Peterburg: RAVI, 2008, p. 21.

muhofazasi va sanoat namunalarini himoya qilish bo'yicha rivojlangan davlatlar orasida eng kuchli hisoblanadi¹.

Fransiyada innovatsion faoliyatning uchdan bir qismi davlat fondlari va institutlari hisobidan moliyalashtiriladi. Davlat ilmiy tadqiqot sohasida 158 mingga yaqin, korxonalarda esa 163 ming kishi band².

Loyiha ishtirokchilari va texnologiyalar transferi o'rtasidagi hamkorlikni yaxshilash maqsadida Fransiyada maxsus innovatsion klasterlar ("Sophia Antipolis", "Marsel innovatsion klaster" va boshqalar) tashkil etildi, "Raqobat qutblari" maxsus dasturi ishlab chiqildi va joriy yilda ishga tushirildi.

Bu mamlakatda davlat tomonidan innovatsion faoliyat subyektlari uchun imtiyozli kreditlar yoki innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun davlat kafolatlari olish uchun yetarlicha keng imtiyozli shart-sharoitlar yaratilgan. Masalan, 1982 yildan boshlab OSEO Garantie dasturi bank tizimiga oson kirish imkoniga ega bo'lmagan, lekin faoliyatini boshlashi yoki yangi biznesni egallashi uchun bank kreditiga muhtoj bo'lgan tadbirkorlarga kafolatlar beradi. Kichik biznesni yaratish, o'tkazish, rivojlantirish va qisqa muddatli moliyalashtirish yoki moliyaviy konsolidatsiya ehtiyojlarini kafolatlash uchun turli xil fondlar mavjud³.

O'tish davri iqtisodiyoti modeli. Ma'lumki, 1990-yillarning boshlarida dunyo siyosiy xaritasida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi, yangi mustaqil davlatlar paydo bo'ldi, sotsialistik mamlakatlarning aksariyati bozor islohotlari yo'liga o'tdi. Bozor munosabatlariga o'tish yo'llari har xil bo'lsa-da, bu mamlakatlarning aksariyatida boshlang'ich sharoitlari o'xshash edi. O'tish davri iqtisodiyoti modeliga Yevropaning janubi-sharqiy mamlakatlari (Bolgariya, Chexiya, Polsha, Ruminiya,

¹Ignatushchenko E.I. Jahon iqtisodiy va moliyaviy inqirozi davrida Yevropa Ittifoqi iqtisodiyotida innovatsion Germaniya // Yosh olim. 2012-yil, 7-son, 78-82-betlar.

²Fransiya milliy innovatsion tizimi, <http://www.gmu-countries.ru/europa/france/france-nis.html>

³Innovatsiyalarni rivojlantirishni moliyalashtirish: Birlashgan Millatlar Tashkiloti (YEIK) mamlakatlari korxonalarining dastlabki rivojlanishini moliyalashtirish tajribasini qiyosiy ko'rib chiqish. Per. ingliz tilidan. - Sankt-Peterburg: RAVI, 2008, p. 124.

Slovakiya va boshqalar), shuningdek, sobiq SSSR tarkibidagi respublikalar kiradi. Iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarning ilmiy-texnikaviy salohiyati ancha boy bo'lib, 20 yildan ortiq bozor islohotlari davrida ushbu mamlakatlar iqtisodiyotida ijobiy tarkibiy o'zgarishlar ro'y berdi, sanoatning yangi tarmoqlari rivojlanmoqda, ishlab chiqarish quvvatlari mustahkamlanmoqda. Biroq, bu mamlakatlarda raqobat darajasi dunyoning iqtisodiy rivojlangan mamlakatlaridagi kabi kuchli emas, shuning uchun korxonalar va boshqa bozor subyektlari innovatsiyalarni yaratish va joriy etish jarayonida turli darajadagi faollik bilan ishtirok etadilar.

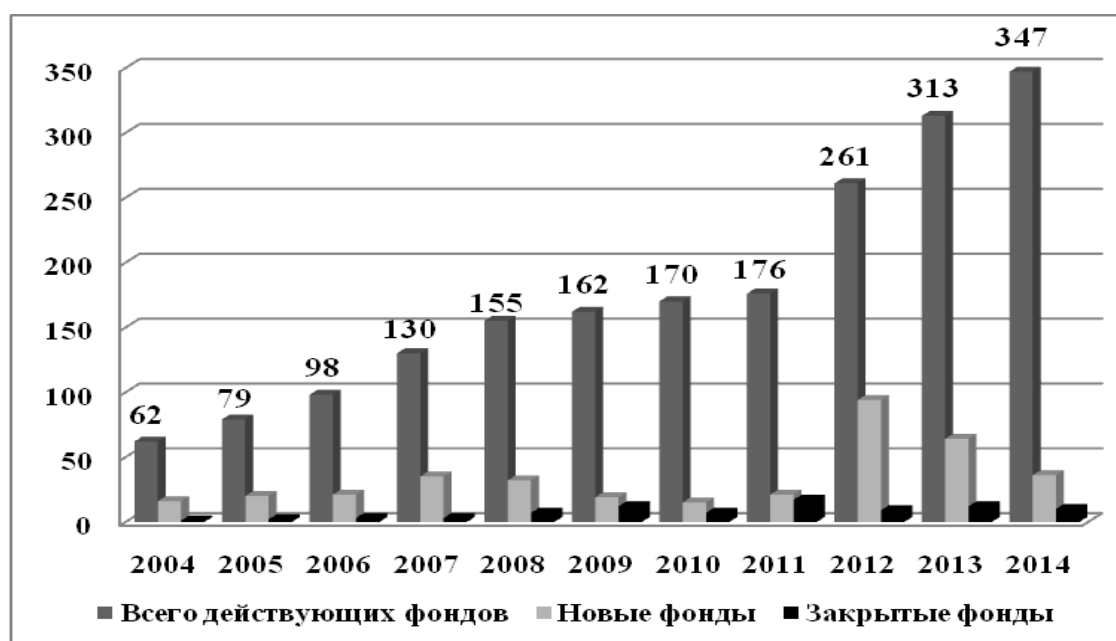
Iqtisodiyoti o'tish davridagi mamlakatlarda ilmiy tadqiqot ishlariga investitsiyalarning asosiy manbayi davlat budjeti hisoblanadi. 2014 yilda Rossiyada ilmiy tadqiqot ishlarini moliyalashtirishda davlat mablag'larining ulushi umumiy mablag'larning 69,2%ni, Polshada 45,2%, Estoniyada 49,6%, Ruminiyada 48,5%, Slovakiyada 41,4%ni tashkil etdi¹. O'zbekistonda bu ko'rsatkich 57,8%ni tashkil etdi. Ya'ni, bu mamlakatlarda innovatsiyalarga eng katta sarmoya kirituvchi davlat hisoblanadi. Boshqa tomondan, tadbirkorlik subyektlari innovatsion mahsulotlarni yaratish jarayonining keyingi bosqichlarida investitsiya qilishni afzal ko'radilar.

Bundan tashqari, iqtisodiyoti o'tish davridagi aksariyat mamlakatlarda xorijiy investorlarning ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga sarflagan mablag'lari ilmiy tadqiqot va ishlanmalarga jami investitsiyalarning salmoqli salmoqli qismini tashkil qiladi. 2014-yilda ular Latviyada ilmiy tadqiqot ishlariga jami sarmoyalarning 44,2 foizini, Litvada 34,3 foizini, Slovakiyada 23,7 foizini va Bolgariyada 48,3 foizini tashkil qildi (2013 yil ma'lumotlari)². Holbuki, "agressiv investitsiyalar" modelidagi mamlakatlarda so'nggi 10 yilda xorijiy davlatlarning innovatsion sohaga qo'shgan hissasi 4 foizdan oshmagan.

¹Manba: Eurostat, Fan va texnologiya ma'lumotlar bazasi, mablag'lar manbalari bo'yicha GERD.
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>.

²Manba: Eurostat, Fan va texnologiya ma'lumotlar bazasi, mablag'lar manbalari bo'yicha GERD.
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>.

Iqtisodiyoti o'tish davridagi aksariyat mamlakatlarda davlat moliyalash bilan bir qatorda davlat-xususiy sheriklik elementlari ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda, ventur fondlari ochilib, rivojlana boshladi. Postsovet hududidagi birinchi ventur fondlari 1994 yilda Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki ko'magida Rossiya Federatsiyasida ochilgan. Ushbu xalqaro moliya instituti umumiy sarmoyasi 308 million AQSH dollarini tashkil etgan 11 ta ventur fondning hammuassislariga aylandi. Har yili Rossiyada faol ventur fondlari soni ortib bormoqda, ammo ularning aksariyati xorijiy ventur kapitali ishtirokida yaratilganligi (90% hollarda) saqlanib qolmoqda. Shunday qilib, Rossiyada 2004–2014-yillar mobaynida juda ko'p miqdordagi xususiy kapital va ventur fondlari ro'yxatga olingan (12.3.3-rasmga qarang).

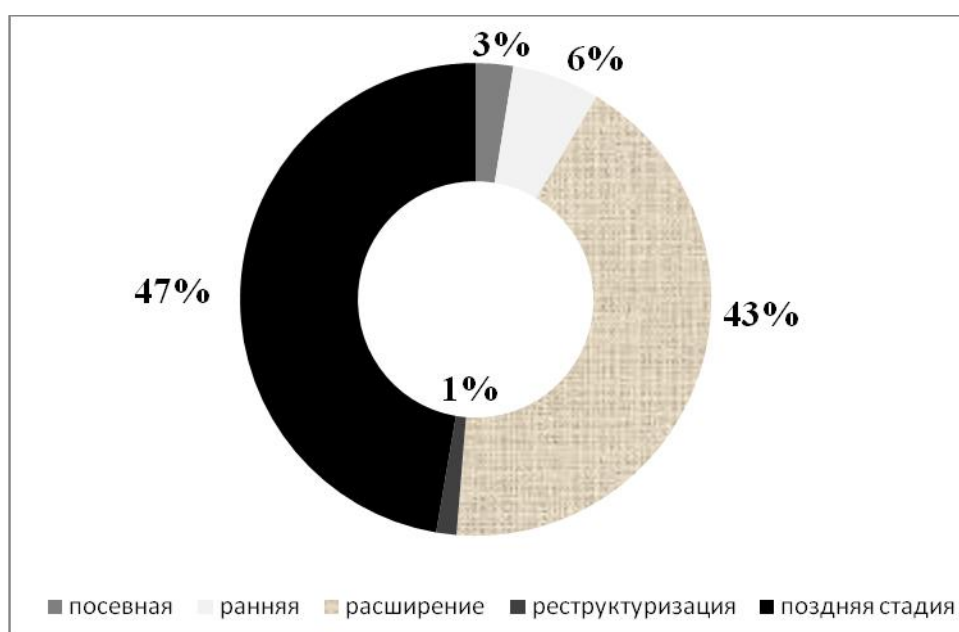

12.3.3-rasm. Rossiya Federatsiyasida ventur kapitali va xususiy kapital fondlari soni¹

¹Manba: muallif tomonidan 2014-yilgi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar va ventur kapital bozori sharhining statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan; 2014-yilgi Rossiya ventur kapital bozorini ko'rib chiqish natijalari bo'yicha tahliliy hisobot, Moskva: RVCA, 2015, p. 87.

Raqamdan ko‘rinib turibdiki, 2014-yilda Rossiyada jami 30 497,9 million AQSH dollarini tashkil etgan 347 ta fond faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, ulardan 200 ga yaqini venchur fondlardir. Shunga o‘xshash birinchi fondlar Belarus, Ukraina, Qozog‘istonda tashkil etilgan.

Ushbu modelda innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos xususiyati innovatsion jarayonning kech bosqichida va ishlab chiqarishni kengaytirish bosqichida investitsiyalarning ustunligidir.

12.3.4-рasm. Rossiya Federatsiyasida venchur investitsiyalarini taqsimlash (2014-yil uchun innovatsion jarayon bosqichlari bo‘yicha, %).

12.3.4-rasmdan ko‘rinib turibdiki, Rossiyada venchur investitsiyalarining asosiy ulushi oxirgi bosqichga (47%) va ishlab chiqarishni kengaytirishga (43%) to‘g‘ri keladi, innovatsion mahsulotlarni yaratishning urug‘lik va dastlabki bosqichlari esa mos ravishda 3% va 6%ni tashkil qiladi. Venchur fondlari investitsiyalarining umumiy hajmi.

So‘nggi yillarda iqtisodiyoti o‘tish davridagi mamlakatlarda innovatsion faoliyatni tartibga solishning bilvosita usullari tobora

ko‘proq joriy etilmoqda. Bu mamlakatlar hukumatlari milliy qonunchilikni takomillashtirish, ilmiy tadqiqot ishlariga boshqa nodavlat manbalar hisobidan investitsiyalarni rag‘batlantirish maqsadida soliq, bojxona va boshqa imtiyozlardan keng foydalanmoqda. Masalan, Chexiya Respublikasida korxonalar uchun ilmiy tadqiqot ishlariga investitsiyalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning 74% soliq imtiyozlari va 26% davlat budjetidan to‘g‘ridan to‘g‘ri subsidiyalar bilan ifodalanadi. Shunday qilib, cheklangan davlat budjeti mablag‘lari bilan ushbu modeldagi mamlakatlar ushbu mamlakatlar iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishi uchun resurslarni jalb qilish va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash hajmi va bazasini kengaytirishga harakat qilmoqda.

Bir qator olimlarning ishlari iqtisodiyotning innovatsion rivojlanish modellarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Ularning aksariyati bilimga asoslangan iqtisodiyotga o‘tish modellarini yoki innovatsion rivojlanish uchun tashkiliy va institutsional sharoitlarni o‘rganib chiqdi.

Jahon tajribasini o‘rganish bu sohada muvaffaqiyatga erishgan mamlakatlarning innovatsion rivojlanish modelidan ko‘r-ko‘rona nusxa ko‘chirishni anglatmaydi. Arsenalda innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tishning muqobil usullari va usullariga ega bo‘lish uchun jahon tajribasini tahlil qilish zarur, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash usullaridan foydalanish milliy iqtisodiyotning xususiyatlarini va mamlakatning mavjud innovatsion salohiyatini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: «Adolat», 2016-yil.
2. R.X. Ergashev, S.R. Xalikov, A.J. Tojbayev. Innovatsion iqtisodiyot: Darslik. 2019-yil
3. N.M. Rasulov, Sh.I. Zaynutdinov Innovatsion menejment. –T.: Darslik. “Innovatsion iivojlanish nashriyot matbaa uyi”. 2020-yil. -540 b.
4. Sh. Ergashxodjayeva Innovatsion marketing. Darslik. – Toshkent. Cho‘lpon. 2014-yil.
5. Anshina V.M., Dagaev A.A. Innovatsiyalarni boshqarish. Darslik, nashr. - M .: Delo, 2003. - 213 b.
6. Касимов С.С. Инновационная экономика. Учебное пособие. Ташкент. Экономка. 2019 ш.
7. Ya.E. Aliyev. Innovatsion iqtisod. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent. Iqtisodiyot. 2019-yil.
8. G.G. Umarova. Innovatsiya va investitsiyalarni boshqarish (Loyihalar tahlili) O‘quv qo‘llanma, – Toshkent. 2020
9. Акабирова Д.Н. Иновационная стратегия. Учебное пособие. – Ташкент Иқтисодиёт, 2011г
10. X.M. Abdusattarova. Inovatsiya strategiyasi. O‘quv qo‘llanma. TDIU 2011-yil

I. Normativ hujjatlar va uslubiy ishlar

- 1.1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2014 - 76 b.
- 1.2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. Rasmiy nashr. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: O‘zbekiston, 2008. - 225 b.
- 1.3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (2007-yil 1-maydagi o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan). Rasmiy nashr. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: Adolat, 2007. - 504 b.

1.4. O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni 2006-yil 20-iyuldagi O‘RQ-42-son.

1.5. O‘zbekiston Respublikasining 2011-yil 26-dekabrdagi “Intellectual mulk to‘g‘risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-312-son Qonuni.

1.6. O‘zbekiston Respublikasining “Tovar belgilari, xizmat ko‘rsatish belgilari va tovar kelib chiqqan joy nomlari to‘g‘risida”gi Qonuni 2001-yil 30-avgustdagi 267-II-son.

1.7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 14-martdagi “Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlashni rag‘batlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-3860-son Farmoni.

1.8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash va attestatsiyadan o‘tkazish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4456-son Farmoni 24.07.2012 y.

1.9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2015–2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o‘zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta‘minlash chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida”gi 04.03.2015-yildagi PF-4707-son Farmoni.

1.10. Farmon O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 16-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-350-son.

1.11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish va boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-436-son Farmoni 07.08.2006 y.

1.12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Loyihalash-qidiruv tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-847-son Farmoni 29.04.2008 yil.

1.13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008-yil 15-iyuldagi “Innovatsion loyihalar va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishni rag‘batlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-916-son Farmoni.

1.14. Prezidentimizning 2009-yil 12-martdagi “2009–2014-yillarda ishlab chiqarishni texnik va texnologik qayta jihozlashning eng muhim loyihalarini amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi” PQ-1072-son qarori.

1.15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 15-dekabrda “2011-2015-yillarda O‘zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi PQ-1442-son Farmoni.

1.16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 10-noyabrda “Ilmiy, ilmiy-tadqiqot muassasalari va tashkilotlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 241-son qarori.

1.17. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 20-mayda “Innovatsion loyihalarni ishlab chiqarishga joriy etishni rag‘batlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 144-son qarori.

1.18. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009-yil 18-avgustda “Olimlar mehnatini yanada rag‘batlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PKM-233-son.

1.19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2011-yil 06-08-sonli 166-son qarori.

1.20. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasining “Fundamental va amaliy tadqiqotlar ilmiy-texnikaviy dasturlarini shakllantirish va amalga oshirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomi 28-avgustda 1705-son. 2007-yil

1.21. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasining “Innovatsion ilmiy-texnikaviy dasturlarni shakllantirish va amalga oshirish tartibi to‘g‘risida”gi 2007-yil-28 avgustdagi 1706-son Nizomi.

1.22. 47-son “Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, ishlab chiqarishni yangi qurilish shaklida kengaytirish, ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun foydalaniladigan bino va inshootlarni rekonstruksiya qilish bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlik subyektlari tomonidan imtiyozlar qo‘llash tartibi to‘g‘risida”gi Nizom. 2007-yil 27-aprel

1.23. “Xo‘jalik boshqaruvi organlari va korxonalarini modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni qo‘llash jamg‘armasi to‘g‘risida”gi Nizom// O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2009-y., 19-20-son. 244.

1.24. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror rivojlanish yo‘lida: V.6. – T.: O‘zbekiston, 1998. - 413 b.

1.25. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. – T.: O‘zbekiston, 1998. - 686 b.

1.26. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo‘llari va choralari. Toshkent, O‘zbekiston, 2009. – 129 b.

1.27. Karimov I.A. Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir / I.A.Karimov. - T.: «O‘zbekiston», 2011. -T. 19. - 292 b.

1.28. Karimov I.A. Bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tayyorlash mamlakatni barqaror rivojlantirish va modernizatsiya qilishning eng muhim shartidir. Xalqaro konferensiyaning ochilishidagi nutqi: 20-jild / I.A. Karimov. - T.: «O‘zbekiston», 2012, 1-bet. 153.

1.29. Karimov I.A. 2014-yil mamlakatimizni jadal rivojlantirish, barcha imkoniyatlarni safarbar etish, o‘zini oqlagan islohotlar

strategiyasini izchil davom ettirish yili bo‘ladi. / I.A.Karimov. - T.: «O‘zbekiston», 2014. -T. 22.

1.30. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – qiyinchiliklarga qaramay, qat’iyat bilan olg‘a borish, amalga oshirilayotgan islohotlarni, iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulk, tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish uchun yanada keng imkoniyatlar yaratishdir /I.A.Karimov. - T.: “O‘zbekiston”, 2016, 1-bet. 35.

1.31. Karimov I.A. Iqtisodiyotda demokratik islohotlarni, tarkibiy o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk, kichik biznes va tadbirkorlik ustuvorligini ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratilayotgani mamlakatimizni hozirgi bosqichda rivojlantirishning hal qiluvchi omilidir. 24-jild / I.A.Karimov. - T.: «O‘zbekiston», 2016. - 221 b.

II. Monografiyalar, ilmiy maqolalar, patentlar, ilmiy to‘plamlar

2.1. Begalov B. Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy tendensiyalari// O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2013-yil, 3-4-son, 1-bet. 107-109.

2.2. Begalov B. O‘zbekiston Respublikasida innovatsion iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishining asosiy jarayonlari tahlili// Iqtisodiy va innovatsion texnologiyalar. - Toshkent, 2013. - No 7.- S. 1-14.

2.3. Oq kitob: Davlat ishtirokida Rossiya urug‘lik fondlarining faoliyati bo‘yicha tavsiyalar / Monografiya. - M.: RAVI, 2014. - 41 b.

2.4. Butikov I. Qimmatli qog‘ozlar chiqarish yo‘li bilan aksiyadorlik jamiyatini moliyalashtirishning afzalliklari va kamchiliklari// Korxona boshqaruvi. - Toshkent, 2012. - No 10 (64). - S. 42-53.

2.5. Voronin S.A. Soliq solish vositalari asosida real sektor korxonalarining innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlash usullari// “O‘zbekistonda tijorat banklarining barkarorligiga va resurs bazasini mustakamlash – iqtisodiy o‘sishni ta’minlashning muhim omili”

respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami. T.: Moliya, 2016, p. 172-174.

2.6. Efimova E.G. Iqtisodiyot nazariyasi sxemalar, jadvallar, grafiklar va formulalarda. – M.: Flinta, 2003. – 148 b.

2.7. Ignatushchenko E.I. Jahon iqtisodiy va moliyaviy inqirozi davrida Yevropa Ittifoqi iqtisodiyotida innovatsion Germaniya // Yosh olim. 2012-yil, 7-son, 78-82-betlar.

2.8. Qodirov A.A. Milliy innovatsion tizimlar va ularning mintaqaviy jihatlari. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2011. -114 b.

2.9. Komilova M.X., Xodjaeva K.A. “O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish: milliy innovatsion tizimni shakllantirish”, 2-bet. 2-8.

2.10. Bilimga asoslangan rivojlanishni rag‘batlantirishda yaxshi amaliyotlar to‘plami, M «RAWI», 2010. - 152 b.

2.11. Salimov B.T., Salimov B.B., Salimov Sh.B. Kichik biznes korxonalarini innovatsion rivojlantirishda imitatsion innovatsiyalardan foydalanish Monografiya. –T.: “Lesson Press” 2022-yil, - 180 bet.

2.12. Malashenkova O. Jahon iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishini venchur moliyalashtirish - <http://www.nbrb.by/bv/articles/9398.pdf>

2.13. Melnikova I. Ilmiy va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish: jahon tajribasi// Xalqaro huquq va xalqaro munosabatlar jurnali, 2010-yil, 3-son.

2.14. Myat S. Venchur kapitalini rivojlantirish manbalari va shakllari // Xalqaro huquq va xalqaro munosabatlar jurnali, 2006-yil, 4-son, <http://evolutio.info/content/view/1068/181/>

2.15. Fransiya milliy innovatsion tizimi, <http://www.gmu-countries.ru/europa/france/france-nis.html>

2.16. Shvetsiya milliy innovatsion tizimi, <http://www.gmu-countries.ru/europa/swed/sweden-nis.html>

2.17. O. Parpiyev Kichik innovatsion tuzilmalar intellektual faoliyat natijalarini amalga oshirishning samarali vositasi sifatida. http://www.intellspheregroup.com/articles_4.htm

2.18. Porter M. Xalqaro tanlov. – Moskva: Xalqaro munosabatlar, 1993, 618 b.

2.19. Rodionov I.I. Venchur investitsiyalari institutini shakllantirish modellari // The AngelInvestor, p. 42 (http://www.theangelinvestor.ru/all_files/Analitika.pdf)

2.20. Ryumina Yu.A. Innovatsiyalar uchun soliq imtiyozlarining xorijiy tajribasi // Tomsk davlat universitetining axborotnomasi, 2012 yil, 3-son (19), s. 80-85

2.21. Salmina O.A. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish: jahon tajribasi va rus amaliyoti // Zamonaviy ilm-fan yutuqlari, 2008., № 7, s. 76.-81

2.22. Toffler E. Uchinchi to'liq. –M.: AST, 2004. - 215 p.

2.23. Ubaydullaev S.N. Iqtisodiy institutlar: paydo bo'lishi va rivojlanishi. - T.: Istiqlol, 2007 - 168 b.

2.24. Usmonova N. Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida innovatsion salohiyatning o'ziga xos xususiyatlari // J. "O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi", 2014 yil., № 4, p. 96-98.

2.25. Figovskiy O. Chet elda innovatsion rivojlanish tajribasi, <http://www.rusnor.org/pubs/reviews/8736.htm>

2.26. Innovatsiyalarni rivojlantirishni moliyalashtirish: Birlashgan Millatlar Tashkiloti (YEIK) mamlakatlari korxonalarining dastlabki rivojlanishini moliyalashtirish tajribasini qiyosiy ko'rib chiqish. Per. ingliz tilidan. - Sankt-Peterburg: RAVI, 2008, p. 324.

2.27. Xamidulin M. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish: davlat dasturlari va fondlari// j. «Korxonani boshqarish», 2012 yil., No 4 (58), bet. 41-47.

2.28. Xamidulin M. Innovatsiyalarni moliyalashtirishning xususiyatlari // J. «Korxonani boshqarish», 2012 yil., № 8, p. 58-67.

2.29. Xamidulin M. Innovatsion loyihalarni tijorat (venchur) moliyalashtirish usullari// Korxonani boshqarish,2012 yil., No 11-12, 124-128-betlar.

2.30. Xenkina D., Martyanova T. Ruhiy muammolar, [https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2011/01/31/ ментальные проблемы](https://www.vedomosti.ru/newspaper/articles/2011/01/31/ментальные_проблемы).

2.31. Xolopov A.V. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi: darslik - 2-nashr, qo'shimcha. - M.: EKSMO, 2009. - 414 b.

2.32. Shershakova T.E. Yaponiyada innovatsiyalarni moliyalashtirish. AR-GE sohasida davlatning roli,<http://bibliofond.ru/view.aspx?id=121880>

2.33. Shumpeter J. Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi. - M.: Taraqqiyot, 1982. - b. 541 b.

2.34. Iqtisodiy nazariya. Mikroiqtisodiyot - 1.2: Umumiy tahrirdagi darslik. Dan. Juravleva G.P. – 6-nashr, shu jumladan. va qo'shimcha - M.: «Dashkov va K» nashriyot-savdo korporatsiyasi, 2012 - 757 b.

2.35. Yo'ldoshev R. Makroiqtisodiy samaradorlik va inqirozdan keyingi rivojlanishning innovatsion modeliga o'tish shartlari// Bozor, pul, kredit. - Toshkent, 2010. - No 4 (155). - S. 24-31

2.36. Freeman C. Tarixiy nuqtai nazardan «Milliy innovatsiyalar tizimi» / Kembrij Iqtisodiyot jurnali. – 1995. – b. 4-15

2.37. Lundvall BA Milliy innovatsiya tizimlari. Innovatsiyalar va interaktiv ta'lim nazariyasi tomon. – L.: Pintor nashrlari, 1992. 195 b.

2.38. Mensch G. Texnologiyadagi turg'unlik: Innovatsiyalar depressiyani yengib o'tadi -Nyu-York: Ballinger nashriyot kompaniyasi, 1979. p. 148

2.39. Merfi K., Shleifer A., Vishni R. Iste'dodlarni taqsimlash: o'sish oqibatlari // Iqtisodiyotning choraklik jurnali.1991. jild. 106(2). p. 503-530

III. Boshqa foydalanilgan adabiyotlar

3.1. Abdullaev B.A. Innovation faoliyatning boshkaruvini ta'minlash: iqtisod fanlari ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati. - Andijon, 2002, 24 b.

3.2. G'abnazarova Z.T. Innovation Innovatsiyalashtirish Samaradorligini Expanding nazariy asoslari: I.Ph.S. Dissertatsiya avtoreferati, – T., 2012, 28 b.

3.3. O'zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligining 2011–2015-yillardagi yillik hisobotlari.

3.4. Virolainen A.O. Iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga o'tishda investitsiyalarni moliyalashtirish: iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati. - Sankt-Peterburg, 2008. - 47 p.

3.5. Javadova I.S. Davlat tomonidan tartibga solish tizimida innovatsion rivojlanishni moliyaviy rag'batlantirish: iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya avtoreferati, – M., 2011. - 27 b.

3.6. Dorofeeva N.M. Inson kapitali iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi omili sifatida: diss mavhum. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasi uchun, M., 2012. - 24 p.

3.7. 2015-yil Respublika innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va loyihalar yarmarkasi katalogi, –T.: BMTTD, 2015 - 135 b.

3.8. Maxkamova M.A. O'zbekiston Respublikasi sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish: dissertatsiya avtoreferati. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun, –T., 2004. - 34 b.

3.9. Mixalevskiy V.L. Innovatsion rivojlanishning moliyaviy mexanizmi: diss avtoreferati. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasi uchun, –M., 2007. - 22 p.

3.10. Myuller V.K. Inglizcha-ruscha lug'at. –M.: «Jon Vili va Sane», 1995. - 614 b.

3.11. Nazarova R.R. Globallashuv sharoitida innovatsion rivojlanish asosida O‘zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyatni boshqarish: diss avtoreferati. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun: –T., 2011. - 41 b.

3.12. Nechaev A.S. Investitsion va innovatsion faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish: diss tezis. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasi uchun, –M., 2010. - 38 b.

3.13. 2014-yil uchun to‘g‘ridan to‘g‘ri va venchur kapital qo‘yilmalar bozorini ko‘rib chiqish: 2014-yil uchun Rossiya venchur fondlari bozorini ko‘rib chiqish natijalari bo‘yicha tahliliy hisobot, M.: RVCA, 2015. - 187 p.

3.14. 2005–2015-yillarda O‘zbekiston Respublikasining ilmiy-texnikaviy salohiyati va innovatsiyalarini rivojlantirishning asosiy ko‘rsatkichlari. Statistika axborotnoma. – T.: Davlat statistika qo‘mitasi, 2016-yil, 175 b.

3.15. R&D so‘rovnomasi: ilmiy-tadqiqot ishlarini o‘lchashni boshlagan mamlakatlar uchun, UNESCO Statistika instituti, 2014, Monreal. - 215 b.

3.16. Tumina T.A. Iqtisodiy tizimlarning innovatsion rivojlanishi: diss avtoreferati. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun. - Belgorod, 2009. - 46 p.

3.17. O‘zbekiston raqamlarda / statistik to‘plam, –T.: O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi, 2016. – 139 b.

3.18. Yeurostat, Fan va texnologiya ma’lumotlar bazasi, GERD mablag‘lar manbalari bo‘yicha.
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/science-technology-innovation/data/database>.

3.19. Federal tadqiqot va ishlanmalarni moliyalashtirish: FY2014 / CRS hisoboti, 2015-yil 2-fevral. - 81 p.

3.20. Frascati qo‘llanmasi 2015: Tadqiqot va eksperimental ishlanmalar bo‘yicha ma’lumotlarni to‘plash va hisobot berish bo‘yicha

ko'rsatmalar, Ilmiy, texnologik va innovatsion faoliyatni o'lchash, OECD nashriyoti, Parij. -402 r.

3.21. Innovatsiyalar ittifoqi reyting jadvali 2015, Yevropa komissiyasi, http://ec.europa.eu/growth/sanoat/innovatsiya/faktlar-raqamlar/skorbordlar/index_uz.Htm

3.22. Davlat-xususiy sheriklik va jamoat shartnomalari va konsessiya to'g'risidagi qonunlar to'g'risidagi yashil qog'oz. Bryussel. 30.04.2004. - p. 311.

3.23. Milliy Venture Capital Association Yilnomasi 2015/Thomson Reuters & NVCA Report, Vashington, 2016. - 131 p.

3.24. OECD (2015), Bir qarashda tadbirkorlik 2015, OECD nashriyoti, Parij. - 129 rubl

3.25. OECD, Milliy innovatsion tizimlar. - Parij, 1997, p. 6-24.

3.26. Global raqobatbardoshlik hisoboti 2015–2016: To'liq ma'lumotlar nashri Jahon iqtisodiy forumi/ Insight hisoboti, Jeneva, 2015 yil. -403 RUB

1. Internet saytlari:

1. www.gov.uz-(O'zbekiston Respublikasi hukumati portali)
2. www.ziyounet.uz-(Axborot ta'lim tarmog'i)
3. www.soliq.uz-(O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasi)
4. www.lex.uz-(O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi portali)
5. www.publicfinance.uz-(O'zbekiston Respublikasida budget tizimini isloh qilish loyihasi portali)
6. www.stat.uz- (O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi)
7. www.mf.uz – (O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi)
8. www.tfi.uz –(Toshkent Moliya Instituti portali)
9. www.sciencedirect.com (Ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar fondi)

10. www.cer.uz – Iqtisodiy tadqiqotlar Markazining rasmiy sayti
11. www.stat.uz – O`zb.Resp.Davlat statistika qo`mitasi sayti ma'lumotlari
12. <http://economy-ru.info/info/38175/>
13. <http://ifc.org>, <http://economic-dictionary.ru>
14. http://qishloqqurilishbank.uz/uz/corporate_customers/kreditlah/Lizing.php
15. http://qishloqqurilishbank.uz/uz/corporate_customers/kreditlah/Lizing.php
16. <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasida-loyi-a-bosh-aruvi-tizimini-zhoriy-e-24-07-2017>
17. <http://www.agroleasing.uz/mijozlar-uchun/lizing-hakida>
18. <http://www.ved.gov.ru/articles> sayti ma'lumotlari asosida
19. <https://utmagazine.ru/posts/16046-sobstvennyy-kapita>
20. <http://www.baltic-course.com/>
21. <http://data.mdg-stat.uz/>
22. <http://www.evca.com/>
23. www.gazeta.ru/science/
24. <http://www.gkh.ru/>
25. www.ima.uz
26. <http://www.mining-media.ru>
27. <http://ppi.worldbank.org/>
28. <http://reu.uz/>
29. <http://www.review.uz/>
30. <http://stats.oecd.org/>
31. <http://www.wipo.int/>
32. www.stat.uz
33. www.uzinfoinvest.uz
34. www.uzscience.uz
35. www.press-service.uz

GLOSSARIY

Innovatsiya — fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma.

Innovatsion infratuzilma — innovatsion faoliyatni moddiy-texnik, moliyaviy, tashkiliy-uslubiy, axborot, konsultativ va boshqa jihatdan ta'minlaydigan korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, mulkchilikning istalgan shaklidagi ular birlashmalarining majmuyi.

Innovatsion loyiha — yangi ishlanmalar yaratish uchun bajarish muddatlarini, ijrochilarni, moliyalashtirish manbalarini va tegishli infratuzilmani shakllantirishni nazarda tutuvchi tadbirlar majmuyi.

Innovatsion faoliyat — yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o'tkazilishi va amalga oshirilishini ta'minlash bo'yicha faoliyat.

Innovatsiyalar yaratish uchun davlat buyurtmasi — O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobiga innovatsion loyihani bajarish uchun topshiriq.

Texnologiyalar transferi — yangi ishlanmani u olinadigan (ishlab chiqariladigan) sohadan amalda qo'llash sohasiga o'tkazishga qaratilgan tadbirlar majmuyi.

Yangi ishlanma — mavjud o'xshash intellektual faoliyat natijalariga nisbatan yangi belgilarga ega bo'lgan, amalda qo'llash mumkin bo'lgan va amaliyotda undan foydalanganda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlay oladigan intellektual faoliyat natijasi (ishlab chiqarish, ma'muriy, tijorat yoki boshqa xususiyatga ega yangi yoki mukammal texnologiya, xizmat va tashkiliy-texnik yechim).

Mahsulotga oid innovatsiyalar — texnik va texnologik jihatdan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulotni (ishlarni va xizmatlarni) ishlab chiqishga hamda joriy etishga qaratilgan innovatsiyalar.

Jarayonga oid innovatsiyalar — texnik va texnologik jihatdan yangi yoki takomillashtirilgan ishlab chiqarish yoxud ta'lim usullarini ishlab chiqish va joriy etishga, shuningdek texnologiyalar transferini amalga oshirishga qaratilgan innovatsiyalar.

Marketingga oid innovatsiyalar — mahsulotlarning dizayni va qadoqlaridagi o'zgarishlarni qamrab oluvchi yangi yoki takomillashtirilgan usullarni joriy etishga, mahsulotni (ishlarni va xizmatlarni) sotish va taqdim etishning yangi usullaridan foydalanishga, yangi narxlash strategiyalarini shakllantirishga qaratilgan innovatsiyalar.

Tashkiliy innovatsiyalar — biznesni tashkil etish va yuritish, ish o'rinlarini tashkil etish va tashqi aloqalarni yo'lga qo'yishning yangi yoki takomillashtirilgan usullarini joriy etishga qaratilgan innovatsiyalar.

Akademik harakatchanlik — ilmiy xodimlarning o'z ish joyidan ajralmagan holda, O'zbekiston Respublikasi hududida va uning tashqarisida o'tkaziladigan ilmiy tadbirlarda ishtirok etishi, tajriba almashishi.

Amaliy tadqiqotlar — amaliy maqsadlarga erishish va aniq vazifalarni hal etish uchun asosan yangi bilimlarni va fundamental tadqiqotlar natijalarini qo'llashga yo'naltirilgan tadqiqotlar.

Benefitsiar (loyihadan foyda oluvchi) — ilmiy-tadqiqot loyihasining amalga oshirilishidan manfaatdor bo'lgan shaxs.

Davlat buyurtmasi — ilmiy tadqiqot loyihasini O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshirish topshirig'i.

Ilmiy ekspertiza — ilmiy tadqiqot loyihalari bo'yicha asoslantirilgan qaror qabul qilish maqsadida uni o'rganish, tahlil qilish, baholash va xulosa tayyorlashga qaratilgan faoliyat.

Ilmiy tadqiqot loyihasi — fundamental, amaliy va innovatsion loyihalar shaklida maqsad va vazifalari, ijrochilari va bajarish muddatlari, manbalari, vositalari (ularning shakllantirish manbalaridan qat'i nazar) ilmiy va (yoki) ilmiy-texnik natijalarni, nou-xau va yangi

texnologiyalarni olishga qaratilgan tashkiliy-texnik va boshqa zarur chora-tadbirlar majmuyi.

Ilmiy-texnik kengash — O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi huzurida ilmiy loyihalarni ilmiy ekspertizadan o‘tkazish maqsadida tegishli fan yo‘nalishlari bo‘yicha sohaga oid olimlar, davlat boshqaruvi organlari va tashkilotlarning yuqori malakali mutaxassislaridan shakllantirilgan hamda jamoatchilik asosida faoliyat yuritadigan ilmiy-texnik jamoa.

Innovatsion loyihalar — amalga oshirish muddati, infratuzilmasi, ijrochilari, moliyalashtirish manbayi va hajmiga ega innovatsiyani yaratish va ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar.

Kollegial organ — O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining hay’ati.

Loyihaning ijrochi tashkiloti — ilmiy tadqiqot loyihasini amalga oshiruvchi ilmiy faoliyat subyektlari, ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik faoliyati bilan shug‘ullanadigan boshqa tashkilotlar.

Maqsadli ilmiy-tadqiqot loyihalari — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasining hujjatlarida belgilangan davlat siyosati vazifalarining ilmiy echimini ta’minlashga yo‘naltirilgan, shuningdek, davlat boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari oldida turgan o‘ziga xos muammolarni hal etish bo‘yicha ilmiy asoslangan kompleks echimlarni ishlab chiqishga qaratilgan, tanlov tashkil qilish uchun alternativ loyiha takliflarini shakllantirish imkoni chegaralangan ilmiy tadqiqot loyihalari.

Sanoat hamkori — ilmiy tadqiqot loyihasi natijalarini ishlab chiqarishga joriy etishdan manfaatdor bo‘lgan va shunga muvofiq loyihani hamkorlikda moliyalashtirish taklifiga ega sanoat yoki tarmoq korxonasi.

Tajriba-konstruktorlik loyihasi — tajriba, konstruktorlik namunalari, asboblari, materiallar, buyumlar va boshqa ilmiy ishlanmalarni

loyihalash, tayyorlash va sinovdan o'tkazish, rivojlantirish bilan bog'liq loyiha.

Tashabbuskor ilmiy tadqiqot loyihalari — fan va texnologiyalarning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq ilmiy faoliyat sub'ektlarining tashabbuslari asosida qabul qilinadigan, alternativ loyiha takliflari talab qilinmaydigan ilmiy tadqiqot loyihalari.

Tematik ilmiy tadqiqot loyihalari — ilmiy faoliyatning ilg'or yo'nalishlari, shuningdek, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning ehtiyojlari va muammolaridan kelib chiqqan holda davlat boshqaruvi organlari va xo'jalik birlashmalari, mahalliy davlat hokimiyati organlarining ehtiyojlari asosida ishlab chiqiladigan, moliyaviy hajmi ko'rsatilgan, mavzu doirasida olinadigan yakuniy mahsuloti aniq aks ettirilgan muntazam ravishda e'lon qilinadigan, tanlov asosida moliyalashtiriladigan ilmiy tadqiqot loyihalari.

Fundamental tadqiqotlar — tabiat, jamiyat va insonning tuzilishi, shakllanishi va rivojlanishiga oid asosiy qonuniyatlar haqidagi yangi bilimlarni olishga, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, shuningdek, muayyan faoliyat natijasida yaratilgan obyektlarni o'rganishga qaratilgan nazariy va (yoki) tajriba o'tkazishga qaratilgan tadqiqotlar.

«Akademik harakatchanlik» dasturi — yosh olimlarning o'z ish joyidan ajralmagan holda, O'zbekiston Respublikasi hududida o'tkaziladigan ilmiy tadbirlarda ishtirok etish, ilmiy tadqiqot ishi bo'yicha loyihalarni (keyingi o'rinlarda — loyiha) amalga oshirish, shuningdek, tajriba almashishni nazarda tutuvchi dastur.

Yosh olim — ilmiy va innovatsion faoliyat bilan shug'ullana-yotgan ilmiy darajasi, unvoni, lavozimi va ish joyidan qat'i nazar, 40 yoshdan oshmagan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi.

Qabul qiluvchi tashkilot — noyob ilmiy obyektlari, ilmiy asbob-uskunalar, ilmiy laboratoriyalar va tajriba-konstruktorlik byurolariga ega bo'lgan, loyiha amalga oshirilishi nazarda tutilgan ilmiy tashkilotlar va oliy ta'lim muassasalari.

Ishchi guruh — O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligida (keyingi o‘rinlarda — Vazirlik) tuziladigan «Akademik harakatchanlik» dasturi doirasida respublikadagi yosh olimlar o‘rtasida tanlovlarni o‘tkazish, nomzodlar to‘g‘risida xulosa olish hamda ushbu jarayonni muvofiqlashtirish ishlarini tashkil etuvchi guruh.

«Bo‘lajak olim» tanlovi — ilmiy va innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanib kelayotgan iqtidorli yoshlar va yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash, nufuzli ilmiy maktablarni shakllantirish, ularning ilmiy salohiyatini oshirish, soddalashtirilgan tartibda yoshlarning ilmiy g‘oyalarini rag‘batlantirishga hamda ilmiy va startap loyihalarini moliyalashtirishga qaratilgan tanlov.

Tanlov komissiyasi — tanlov doirasida kelib tushadigan ilmiy g‘oyalar, ilmiy va startap loyihalar uchun alohida tuziladigan, tanlovlarni o‘tkazish, g‘oliblar to‘g‘risida xulosa olish hamda ushbu jarayonni muvofiqlashtiradigan Vazirlikda tashkil etiladigan komissiya.

Yosh olim — ilmiy va innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanayotgan ilmiy darajasi, unvoni, lavozimi va ish joyidan qat’i nazar, 40 yoshdan oshmagan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi.

Ilmiy g‘oya — ilmiy dalil, muammo, faraz, nazariya kabi voqelikni aks ettirish shakllaridan biri bo‘lib, fan taraqqiyotning samarasi, ilmiy kashfiyotlarning natijasi sifatida paydo bo‘ladigan, turli fan sohalarining asosiy tamoyillari, ustuvor qoidalari asosida ishlab chiqilgan loyiha.

Ilmiy loyiha — aniq maqsadlarga erishish va vazifalarni hal etish uchun asosan yangi bilimlarni qo‘llashga yo‘naltirilgan amaliy tadqiqotlar va/yoki innovatsiyani yaratish va ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan innovatsion tadqiqotlar.

Startap loyiha — amalga oshish xavfi yuqori bo‘lgan sharoitda yangi mahsulot yoki xizmat turini yaratuvchi innovatsion ishlanmalarning qo‘llanilishi, ko‘lami va tez o‘sish sur‘ati bilan farqlanadigan yangi biznes loyiha.

Ilmiy ekspertiza — ilmiy loyihalar bo‘yicha asoslantirilgan qaror qabul qilish maqsadida uni o‘rganish, tahlil qilish, baholash va xulosa tayyorlashga qaratilgan faoliyat.

Texnik ekspertiza — taqdim etilgan ilmiy loyihalarning ushbu Nizom talablarga muvofiqligi, shuningdek, ilmiy loyiha hujjatlariga ko‘ra taqdim etilgan ma’lumotlarni tahlil qilishda xatolarni aniqlash.

Talabgor — ilmiy g‘oya, ilmiy va startap loyihani ishlab chiqqan iqtidorli yosh olim va/yoki uning jamoasi.

Kollegial organ — Vazirlik hay’ati.

Nomzodlar — buyurtmachilar tomonidan stajirovka o‘tashga yuborish maqsadida tavsiya etiladigan ilmiy, ilmiy-pedagogik va texnik-muhandis shu bilan birga, stajyor-tadqiqotchi, doktorant, mustaqil izlanuvchi va ta’lim oluvchi sifatida faoliyat yuritayotgan talabgorlar.

Maxsus ekspert guruhi — stajirovka o‘tashga yuborish bo‘yicha saralash tanlovlarni o‘tkazish, g‘olib va rad etilgan nomzodlar to‘g‘risida xulosa olish hamda ushbu jarayonni muvofiqlashtirish huquqiga ega Innovatsion rivojlanish vazirligining kollegial organi.

Maqsadli tanlovlar — O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi (keyingi o‘rinlarda — Vazirlik) tashabbusiga ko‘ra ilm-fan sohasida etakchi xorijiy ilmiy tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha tuzilgan anglashuv bitimlari doirasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi topshiriqlarini amalga oshirish maqsadida e’lon qilinadigan tanlovlar.

Ma’lumot (hujjat)lar — buyurtmachilar tomonidan stajirovka o‘tashga yuborish maqsadida tavsiya etilgan nomzodlar to‘g‘risida belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan hujjatlar to‘plami.

Ariza beruvchi — ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalarining egasi va (yoki) ishlab chiquvchisi.

Tijoratlashtirish — ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, texnologik ish hamda innovatsion ishlanmalar natijalarini iqtisodiy aylanmaga (fuqarolik muomalasi)ga kiritish.

Ilmiy-texnik va/yoki innovatsion tijoriy loyiha — ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, texnologik ish hamda innovatsion ishlanmalar natijalarini tatbiq qilish va tijoratlashtirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar kompleksi (keyingi o‘rinlarda loyiha deb ataladi).

Tijorat tashkiloti (startap-kompaniya) — ilmiy va ilmiy-texnik faoliyat natijalarini tijoratlashtirish uchun, shu jumladan, davlat ilmiy va oliy ta'lim muassasalari hamda tijorat banklari ishtirokida tuzilgan, rivojlanish bosqichidagi (keyingi o'rinlarda tashkilotlar deb ataladi) yuridik shaxs.

Kollegial organ — O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi hay'ati.

Ishchi organ — O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi Tijoratlashtirish va ilmiy texnologiya, ishlanmalar transferi boshqarmasi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihasi — iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy vazifalarni hal etishga qaratilgan, xususiy investitsiyalarni jalb etish va (yoki) ilg'or boshqaruv tajribasini joriy etish asosida amalga oshiriladigan tadbirlar majmuyi.

Davlat-xususiy sheriklik loyihasining konsepsiyasi — davlat sherigi va (yoki) xususiy tashabbuskor tomonidan tayyorlanadigan, davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirishni hal etishga doir tanlovni asoslab beradigan, ushbu loyihaning qiymatini va tavsifini belgilaydigan, uni amalga oshirishning samaradorligi va dolzarbligi asoslarini, asosiy tavsifnomalari va o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek jalb qilinadigan investitsiyalarning qaytarilishini ta'minlash mexanizmlarini o'z ichiga olgan hujjat.

Davlat-xususiy sheriklik obyekt — loyihashtirilishi, qurilishi, barpo etilishi, yetkazib berilishi, moliyalashtirilishi, rekonstruksiya qilinishi, modernizatsiyalashtirilishi, foydalanilishi va xizmat ko'rsatilishi davlat-xususiy sheriklik loyihasini ro'yobga chiqarish doirasida amalga oshiriladigan mol-mulk, mulkiy komplekslar, ijtimoiy infratuzilma, shuningdek davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish jarayonida joriy etilishi lozim bo'lgan ishlar (xizmatlar) va innovatsiyalar.

Davlat-xususiy sheriklik obyektidan erkin foydalanilishi uchun to'lov — davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi bitimga muvofiq davlat-xususiy sheriklik obyektidan foydalanish (uni ekspluatatsiya qilish) va (yoki) ushbu obyektga xizmat ko'rsatish davrida undan erkin

foydalanilishini ta'minlaganlik uchun xususiy sherikka davlat sherigi tomonidan amalga oshiriladigan to'lovlar.

Davlat sherigi — O'zbekiston Respublikasi bo'lib, davlat boshqaruvi organlari, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan vakolat berilgan boshqa organlar (tashkilotlar) yoki ularning birlashmalari uning nomidan ish yuritadi.

Foydalanganlik uchun to'lov — tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) iste'mol qiluvchilardan davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi bitimga muvofiq davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish doirasida xususiy sherik tomonidan yig'ib olinadigan to'lovlar.

Xususiy sherik — O'zbekiston Respublikasining yoki chet davlatning qonun hujjatlariga muvofiq ro'yxatdan o'tkazilgan, davlat sherigi bilan davlat-xususiy sheriklik to'g'risida bitim tuzgan tadbirkorlik faoliyati subyeksi va shunday subyektlarning birlashmasi.

ILOVALAR

MDH mamlakatlarida innovatsion faoliyatni tartibga solish byicha Normativ-huquqiy hujjatlarning asosiy tushunchalarini qiyosiy tahlili

	Mamlakatlar					
	Rossiya	Belarus	Qozog‘iston	Qirg‘iziston	Turkmaniston	Ukraina
Normativ huquqiy hujjatlar va asosiy tushunchalar	Rossiya Federatsiyasining 1996-yil 23-avgustdagi «Fan va davlat ilmiy-texnik siyosati to‘g‘risida» Federal qonuni. N 127-FZ	Belarus Respublikasining 2012-yil 10-iyul-dagi 425-Z-sonli «Belarus Respublikasida davlat innovatsion siyosati va innovatsion faoliyat to‘g‘risida» gi qonuni.	Qozog‘iston Respublikasining «Innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida» gi qonuni 2006-yil 23-martdagi ZRK No 135-III	Qirg‘iziston Respublikasining «Innovatsion faoliyat to‘g‘risida» gi Qonuni 1999-yil 26-noyabrdagi 128-son.	Turkmanistonning 2014-yil 16-avgustdagi “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi qonuni	Ukrainaning «Innovatsion faoliyat to‘g‘risida» gi qonuni 2002-yil 4-iyuldagi 40-IV-son.
Innovatsiya -	yangi yoki sezilarli darajada takomillash-tirilgan mahsulot (tovar, xizmat) yoki joriy qilingan jarayon, savdoning yangi usuli yoki biznes amaliyotida, ish joyini tashkil	fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki foydalanilgan o‘z ehtiyojlari yangi yoki takomillash-tirilgan mahsulotlar, yangi yoki takomillashtirilgan texnologiya, yangi xizmat, yangi tashkiliy	yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot (ish, xizmat) yoki texnologiya ko‘rinishida amalga oshirilgan ilmiy-texnik faoliyat natijasi, amaliy faoliyatda foydalanilganda qo‘llanilgan analoglarga	yangi yoki yetishmayotgan mahsulot (xizmat) yoki bozorda yaxshilangan sifatarga ega mahsulot (xizmat) ko‘rinishidagi innovatsion	fuqarolik muomalasiga kiritilgan innovatsion mahsulotlar. Innovatsiyalarning to‘rt turi mavjud: mahsulot, jarayon, marketing va tashkiliy;	yangi yaratilgan (qo‘llanilayotgan) va (yoki) takomillashtirilgan raqobatbardosh texnologiyalar, mahsulotlar yoki xizmatlar, shuningdek ishlab chiqarish uchun tashkiliy-

	etishda yoki tashqi aloqalarda yangi tashkiliy usul.	ishlab chiqarish uchun texnik yechim, ma'muriy, tijorat yoki boshqa;	nisbatan sifat jihatidan afzalliklarga ega bo'lgan va iqtisodiy va (yoki) ijtimoiy ahamiyatga ega. imtiyozlar;	faoliyatning yakuniy natijasi;		texnik yechimlar; ishlab chiqarish va (yoki) ijtimoiy sohaning tuzilishi va sifatini sezilarli darajada yaxshilaydigan ma'muriy, tijorat yoki boshqa xususiyatga ega;
Innovatsion loyiha	innovatsiyalarni, shu jumladan ilmiy va (yoki) ilmiy-texnikaviy natijalarni tijoratlashtirishni amalga oshirish uchun iqtisodiy samaraga erishishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuyi.	qaratilgan ishlar majmuasi innovatsiyani innovatsiyaga aylantirish;	innovatsiyalarni joriy etishga va investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan, shuningdek, ma'lum vaqt davomida amalga oshirilgan va tugallangan xususiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlar majmuyi;	-	ishlab chiqilayotgan hamda ichki va (yoki) tashqi bozorlarga yetkazib berilayotgan raqobatbardosh innovatsion mahsulotlar-ning muddatlari va ijrochilari, moliyalashtirish manbalariga qo'yiladigan talablar, ishlab chiqarishni tashkil etish usullari, texnik tavsiflari va iste'mol xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan	innovatsion mahsulotni va (yoki) innovatsion mahsulotni yaratish va joriy etish bo'yicha barcha zarur chora-tadbirlar (shu jumladan investitsiya) tartibi va majmuini belgilovchi hujjatlar to'plami;

					ishlar majmuyini belgilovchi loyiha;	
Innovatsion faoliyat	innovatsion loyihalarni amalga oshirishga, shuningdek innovatsion infratuzilmani yaratishga va uning faoliyatini ta'minlashga qaratilgan faoliyat (shu jumladan ilmiy-texnikaviy, tashkiliy, moliyaviy va tijorat faoliyati);	transformatsion faoliyat innovatsiyadan innovatsiyaga.	innovatsion loyihani amalga oshirishga qaratilgan faoliyat.	bozorda yangi yoki yetishmayotgan tovarlarni (xizmatlarni) tayyor ishlab chiqarishni yaratishga qaratilgan faoliyat;	innovatsiyalar (innovatsiyalar) yaratish va ular asosida amaliy natija - innovatsiyalar (innovatsiyalar) olishni ta'minlaydigan faoliyat;	ilmiy tadqiqot va ishlanmalar natijalaridan foydalanish va tijoratlashirishga qaratilgan hamda bozorga yangi raqobatbardosh tovarlar va xizmatlarning chiqarilishiga sabab bo'ladigan faoliyat;
Innovatsiyalar subyektlari tadbirlar	Ilmiy va (yoki) ilmiy-texnikaviy faoliyat jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshirilsa, Rossiya Federatsiyasi fuqarolari, shuningdek chet	individual, shu jumladan yakka tartibdagi tadbirkor yoki yuridik shaxs; innovatsion faoliyatni amalga oshirish;	innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi jismoniy yoki yuridik shaxslar;	Innovatsion faoliyatning subyektlari - innovatsion faoliyat jarayonida, ya'ni ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik	innovatsion faoliyat subyektlari – innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi jismoniy va yuridik shaxslar; davlat innovatsion siyosatini shakllantirish va	Innovatsion faoliyat subyektlari Ukrainaning jismoniy va (yoki) yuridik shaxslari, xorijiy davlatlarning jismoniy va

	el fuqarolari, Rossiya Federatsiyasi qonunlarida va Rossiya Federatsiyasining ta'sis sub'ektlarining qonunlarida belgilangan huquqlar doirasida fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va yuridik shaxslar, agar ilmiy va (yoki) ilmiy va texnik faoliyat ularning ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan.			ishlarini yakunlash va ularni ishlab chiqarishga joriy etishda, shuningdek, fan yutuqlaridan foydalanish va texnologiyalarni ishlab chiqarishga uzatishda bevosita ishtirok etuvchi jismoniy va yuridik shaxslar. yangi tovarlar (xizmatlar) ishlab chiqarish.	amalga oshirishda hamda innovatsion faoliyatni tartibga solishda ishtirok etuvchi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hamda ular vakolat bergan tashkilotlar; innovatsiyalar jarayonida sotiladigan va foydalaniladigan intellektual mulk obyektlari egalari; innovatsion faoliyatga sarmoya kirituvchi investorlar; innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi va ta'minlovchi innovatsion infratuzilmaning ixtisoslashtirilgan tashkilotlari.	(yoki) yuridik shaxslari, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, Ukrainada innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi va (yoki) mulkiy va intellektual qadriyatlarini jalb qiluvchi ushbu shaxslarning birlashmalari bo'lishi mumkin. Ukrainada innovatsion loyihalarni amalga oshirish uchun o'z yoki qarz mablag'larini investitsiya qilish.
--	--	--	--	---	--	---

2-ilova

Dunyoning ayrim mamlakatlarida ilmiy tadqiqot ishlariga yalpi ichki xarajatlarning o'zgarish dinamikasi, million AQSH dollari (PPP bo'yicha)

Mamlakatlar	2004-yil	2006-yil	2008-yil	2010-yil	2012-yil	2014-yil
AQSH	305 640	353 328	407 238	410 093	436 078	456 977
Xitoy	70,131,70	105 580,60	146 126,60	213 460.10	292 062,90	368 731,60
Yaponiya	117 598	138 564,90	148,719,20	140,607,40	152 325,60	166 861,30
Germaniya	61 314,40	70,185,40	81 970,70	87 882,60	100 697,10	106 780,80
Janubiy Koreya	27 942,40	35,413,10	43 906,40	52,172,80	64,862,50	72 266,80
Fransiya	37 976,10	41 986,90	46 547,90	50 764,90	54,829,90	58 750,30
Buyuk Britaniya	32 015,80	37 022,70	39 396,90	38,165,60	38 811,90	44,174,10

3-ilova

AQSHda venchur kapitalning innovatsion mahsulotlarni yaratish bosqichlari bo'yicha taqsimlanishi, mln.

Innovatsiyalarni yaratish bosqichi	2004-yil	2006-yil	2008-yil	2010-yil	2012-yil	2014-yil
Ishga tushirishdan oldingi moliyalashtirish	516,9	1343.2	1966.2	1661.3	850,5	739,9
Dastlabki bosqichda moliyalashtirish	4109.3	4909.8	5981,7	6106	8499.7	15863.1
Kengaytirishni moliyalashtirish	8960.9	11045.5	11198.1	8515	9527.2	20626.1
So'nggi bosqichda moliyalashtirish	9271	10344.6	11246.3	7156.5	8705.5	12081.6
Jami	22858.1	27643.1	30392.3	23438.8	27582.9	49310.7

Manba: Milliy Venture Capital Association Yilnomasi 2015/Thomson Reuters & NVCA Report, Vashington, 2016, p. 38.

**2014 yilda eng yirik korporativ ilmiy tadqiqot xarajatlari bo'yicha
dunyodagi eng yaxshi 20 ta kompaniya**

2014-yil reytin- gida №	Kompaniya	Qiymati milliardlab AQSH dollari	Xarajatlar sotishdan % sifatida	2013 yilga nisbatan xarajatlar dinamikasi, %	2013- yil reytin- gida №	Qit'a
bitta	Volkswagen	13.5	5.2	18.9	bitta	Yevropa
2	Samsung	13.4	6.4	28.0	2	Osiyo
3	Intel	10.6	20.1	4.6	to'rtta	Shimoliy Amerika
to'rtta	Microsoft	10.4	13.4	6.1	5	Shimoliy Amerika
5	Roche	10.0	19.8	-1.8	3	Yevropa
6	Novartis	9.9	17	5.6	7	Yevropa
7	Toyota	9.1	3.5	-7	6	Osiyo
sakkiz	Jonson va Jonson	8.2	11.5	6.8	o'n	Shimoliy Amerika
9	Google	8.0	13.3	17.1	12	Shimoliy Amerika
o'n	Merck&Co	7.5	17.0	-8.1	sakkiz	Shimoliy Amerika
o'n bir	General Motors	7.2	4.6	-2.3	o'n bir	Shimoliy Amerika
12	Daimler	7.0	4.4	4.8	o'n to'rt	Yevropa
13	Pfizer	6.7	12.9	-15.1	9	Shimoliy Amerika
o'n to'rt	Amazon	6.6	8.8	43.8	o'ttiz	Shimoliy Amerika
o'n besh	Ford	6.4	4.4	16.4	23	Shimoliy Amerika
16	Sanofi	6.3	14.5	0.1	o'n besh	Yevropa
17	Honda	6.3	5.4	-6.6	13	Osiyo
o'n sakkiz	IBM	6.2	6.2	-1.2	16	Shimoliy Amerika
19	GlaxoSmithK line	6.1	14.8	-2.4	17	Yevropa
yigirma	Cisco tizimlari	5.9	12.2	8.3	24	Shimoliy Amerika
Jami 20 ta kompaniya		165.3	sakkiz %	5,4%		

Manba: Bloomberg ma'lumotlari, Capital IQ ma'lumotlari, Strategiya va tahlil.

5.1. O'zbekiston Respublikasida ixtirolarni yillar, birliklar bo'yicha ro'yxatga olish dinamikasi

	2004 yil	2005 yil	2006 yil	2007 yil	2008 yil	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil
Ro'yxatga olingan ixtirolar, shu jumladan.	178	407	272	312	288	235	192	179	175	184	179
milliy talabnoma beruvchilar nomidan	88	254	161	128	114	129	111	108	131	105	106
xorijiy talabnoma beruvchilar nomidan	90	153	111	184	174	106	81	71	44	79	73

5.2. Jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan ro'yxatga olingan ixtirolarning yillar bo'yicha taqsimlanishi

	2004 yil	2005 yil	2006 yil	2007 yil	2008 yil	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil
Milliy talabnoma beruvchilar	88	254	161	128	114	129	111	108	131	105	106
• yuridik shaxslar	63	182	102	83	70	91	83	80	95	82	84
• jismoniy shaxslar	25	72	59	45	44	38	28	28	36	23	22
Chet ellik arizachilar	90	153	111	184	174	106	81	71	44	79	73
• yuridik shaxslar	81	145	107	176	162	106	79	67	43	76	71
• jismoniy shaxslar	9	sakkiz	to'rtta	sakkiz	12	0	2	to'rtta	bitta	3	2
Jami ro'yxatga olingan	178	407	272	312	288	235	192	179	175	184	179
• yuridik shaxslar	144	327	209	259	232	197	162	147	138	158	155
• jismoniy shaxslar	34	80	63	53	56	38	o'ttiz	32	37	26	24

Manba: O'zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligining 2011–2014-yillardagi yillik hisoboti ma'lumotlari

O‘zbekiston Respublikasi Intellektual mulk agentligiga ixtirolarga taqdim etilgan talabnomalarni taqsimlash milliy talabnoma beruvchilar toifasi bo‘yicha

Ariza beruvchi	2004 yil	2005 yil	2006 yil	2007 yil	2008 yil	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi tashkilotlari	21	24	34	44	59	32	88	ellik	51	46	43
Universitetlar va boshqa ta’lim muassasalari	80	61	68	72	52	48	69	83	66	89	102
Tadqiqot tashkilotlari	19	24	39	51	39	yigirma	37	24	17	19	31
Markazlar	sakkiz	o‘n	7	6	6	6	19	13	7	7	12
komplekslar	to‘rtta	bitta	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Ilmiy ishlab chiqarish birlashmalari	bitta	0	0	bitta	2	0	0	0	bitta	0	2
Korxonalar, fabrikalar	to‘rtta	12	bitta	2	3	17	o‘n to‘rt	to‘rtta	to‘rtta	5	5
Aksiyadorlik jamiyatlari	o‘n	2	o‘n to‘rt	17	3	sakkiz	2	2	0	2	3
MChJ, kompaniyalar	sakkiz	o‘n bir	2	to‘rtta	to‘rtta	2	to‘rtta	2	6	5	5
Sho‘ba korxonalar	0	0	6	to‘rtta	0	0	2	o‘n	0	3	2
Xususiy va kichik biznes	0	bitta	0	bitta	0	bitta	3	2	2	3	2
Qo‘shma korxonalar	bitta	0	bitta	0	6	bitta	bitta	0	bitta	0	5
Kompaniyalar	bitta	3	0	0	bitta	0	0	0	0	bitta	bitta
Boshqa	2	to‘rtta	2	2	bitta	3	3	0	0	0	bitta
Jismoniy shaxslar	114	111	150	120	86	100	128	92	102	117	129
JAMI	273	264	324	324	262	238	370	282	257	299	345

7-ilova

2015-yilda fundamental, amaliy va innovatsion tadqiqotlar davlat dasturlarini amalga oshirish uchun loyihalarning umumiy soni va moliyaviy resurslar hajmining taqsimlanishi

Yo'q.	Vazirlik va idoralarning nomlari	Barcha loyihalar:			shu jumladan:								
					asosiy			qo'llaniladi			innovatsion		
		Miqdori loyiha-lar	Moliyalashtirish		Miqdori loyihalar	Moliyalashtirish		Miqdori Loyihalar	Moliyalashtirish		Miqdori Loyihalar	Moliyalashtirish	
			Milli-ardlab so'm	%da		Milliardlab so'm	%da		Milliard-lab so'm	%da		Milliard-lab so'm	%da
bitta.	Fanlar akademiyasi	412	41.8	31.7	139	18.2	55.5	194	18.0	23.4	79	5.6	25.3
2.	Oliy ta'lim vazirligi	425	20.8	15.7	173	7.9	24.1	201	9.9	12.9	51	3.0	13.5
3.	Sog'liqni saqlash vazirligi	185	18.3	13.8	19	1.7	5.2	146	14.8	19.2	yigirma	1.8	8.2
to'rtta	Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi	333	19.9	15.2	34	1.9	5.8	214	14.5	18.8	85	3.5	15.7
5.	Min. xalq ta'limi	28	1.3	1.0	7	0,5	1.5	13	0,5	0,6	sakkiz	0.3	1.3
6.	KKRNT (boshqa)	359	29.9	22.6	59	2.6	7.9	183	19.3	25.1	117	8.0	36,0
Jami:		1742	132,0	100	431	32.8	100	951	77,0	100	360	22.2	100
Ulardan idoralararo loyihalar:		43	6.9	5.2	to'rtta	0.4	0.3	36	6.0	4.5	3	0,5	0.4

Manba: muallif tomonidan ma'lumotlar asosida hisoblab chiqilgan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo'mitasi

MUNDARIJA

KIRISH		3
I BOB.	INNOVATSION IQTISODIYOT TUSHUNCHASI- NING MAZMUNI VA MOHIYATI	
1.1.	Innovatsiyalarning iqtisodiy mazmuni va mohiyati.....	4
1.2.	Innovatsiya va innovatsion faoliyat tushunchasi.....	17
1.3.	Bozor iqtisodiyotining innovatsion rivojlanish konsepsiyasining xususiyatlari.....	21
II BOB.	INNOVATSIYA JARAYONLARI VA UNING ASOSIY BOSQICHLARI	
2.1.	Innovatsion jarayonning mazmun-mohiyati.....	30
2.2.	Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning institutsional va tashkiliy asoslari.....	38
III BOB.	INNOVATSION SIYOSAT VA INNOVATSION FAOLIYAT	
3.1.	Innovatsion siyosatining xususiyatlari, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirish bosqichlari.....	52
3.2.	Innovatsion faoliyatning me‘yoriy-huquqiy asoslari.....	57
3.3.	Innovatsiya strategiyasining mohiyati. Korxonalarda innovatsiya strategiyasini shakllantirish.....	67
IV BOB.	MILLIY INNOVATSIYA TIZIMIDA INNOVATSION TADBIRKORLIK	
4.1.	Kichik biznes sohasida innovatsiyalarni moliyalashtirish asoslari.....	74
4.2.	Innovatsion tadbirkorlikni mamlakat innovatsiya faoliyatini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati	80
V BOB.	INNOVATSIYALARNI TIJORATLASHTIRISH VA TEXNOLOGIYALAR TRANSFERI	
5.1.	Ilmiy tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish va innovasion faoliyatning huquqiy asoslari.....	86

5.2.	Ilmiy ishlanmalar va tijratlashtirish obyektlari, innovatsion ishlanmalar, davlat ilmiy-texnik dasturlari	94
5.3.	Innovatsion faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari.....	97
VI	VENCHUR KAPITAL VA VENCHUR FONDLAR	
BOB.		
6.1.	Venchurli moliyalashtirish jarayoni tarkibi.....	105
6.2.	Venchurli moliyalashtirishning xorij tajribasi va zarurligi.....	108
6.3.	Innovatsion iqtisodiyotda investitsion loyihalarni moliyalashtirishda venchur kapitalning roli.....	112
VII	INNOVATION INFRATUZILMA, TEXNOLOGIK	
BOB.	PARKLAR VA TEXNOPOLISLAR	
7.1.	Innovatsion infrastruktura shakllanish asoslari.....	125
7.2.	Ilmiy, ilmiy-texnologik parklar va boshqa tashkiliy-huquqiy shakldagi parklar.....	130
VIII	ILMIY TADQIQOT LOYIHALARINI SHAKLLAN-	
BOB.	TIRISH VA TARTIBGA SOLISH	
8.1.	Loyihaviy moliyalashtirish tushunchasi va xususiyatlari.....	135
8.2.	Loyihaviy moliyalashtirish mexanizmlari va turlari.....	147
8.3.	Innovatsiyalarga qaratilgan investitsiyalar.....	151
IX	INNOVATION MARKETING VA ELEKTRON	
BOB.	TIJORAT	
9.1.	Innovatsion marketing tushunchasi va xususiyatlari.....	155
9.2.	Innovatsiyalar diffuziyasi: mohiyati, bosqichlari, korxonalarining innovatsion rollari.....	171
9.3.	Innovatsiyalar korxonalarning raqobatbardoshligi omili sifatida.....	190

X	INNOVATSION IQTISODIYOTNI	
BOB.	RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT-XUSUSIY	
	SHERIKCHILIK	
10.1.	Davlat-xususiy sherikligining mazmuni va mohiyati.....	203
10.2.	Davlat-xususiy sherikligining mexanizmini samarali shakllantirishda davlat siyosati.....	213
10.3.	Iqtisodiyotning turli sohalarida davlat-xususiy sherikligining amalga oshirilishi.....	230
XI	INNOVATSION RIVOJLANISHNI MOLIVAVIY	
BOB.	QO‘LLAB-QUVVATLASHNI INSTITUTSIONAL	
	TUZILMASINI TAKOMILLASHTIRISH	
11.1.	Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya va innovatsion rivojlantirish jarayonlarini moliyalashtirishning institutsional tuzilmasini takomillashtirish.....	233
11.2.	Innovatsion rivojlanish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari va takomillashtirish.....	243
11.3.	Milliy iqtisodiyotning istiqbolli tarmoqlarining innovatsion rivojlanishini ta‘minlash uchun moliyaviy resurslarni jalb qilish mexanizmini takomillashtirish.....	249
XII	IQTISODIYOTNING INNOVATSION	
BOB.	RIVOJLANISHINI MOLIVAVIY QO‘LLAB-	
	QUVVATLASHNING JAHON AMALIYOTI	
12.1.	Jahonning turli mamlakatlarida innovatsion faoliyatni-moliyaviy qo‘llab-quvvatlash manbalari va usullari.....	253
12.2.	Jahon iqtisodiyotida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish amaliyoti.....	270
12.3.	Turli mamlakatlar iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash modellari.....	279
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	295
	GLOSSARIY.....	307
	ILOVALAR.....	315

B.S. UMAROV, R.NAJIMADINOV

INNOVATSION IQTISODIYOT

(O'quv qo'llanma)

Toshkent – «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» – 2022

Muharrir:	S.Alimboyeva
Texnik muharrir:	M.Tursunov
Musavvir:	A.Shushunov
Musahhih:	L.Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M.Zoyirova

E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35

№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.

Bosishga ruxsat etildi 05.09.2022.

Bichimi 60x84 ¹/16. «Timez Uz» garniturasini.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 21,0. Nashriyot bosma tabog'i 20,5.

Tiraji:50. Buyurtma №85

**«Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi»
bosmaxonasida chop etildi.
100174, Toshkent sh. Olmazor tumani, Universitet ko‘chasi, 7-uy.**